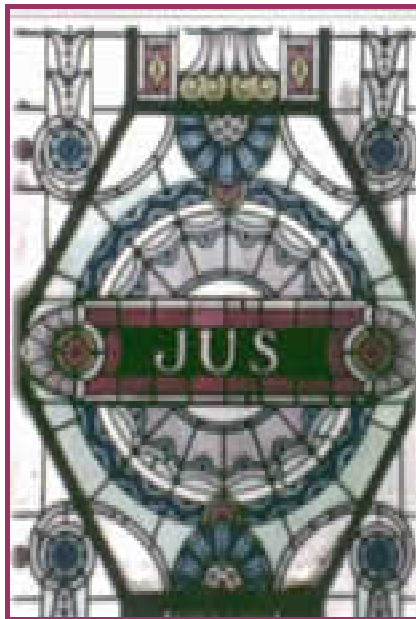


STUDIA IUVENUM IURISPERITORUM

A Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara Hallgatóinak
Tanulmányai



Pécs 2001

STUDIA IUVENUM IURISPERITORUM

1

A Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kara Hallgatóinak
Tanulmányai

Szerkesztő
DRINÓCZI TÍMEA

Pécs, 2001

A kötet szerzői

Bálint Máté Mór III. évf. hallgató	Büntetőjogi Tanszék
Blandl Ágnes IV. évf. hallgató	Alkotmányjogi Tanszék
Csiki László V. évf. hallgató	Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék
Faragó Ágnes V. évf. hallgató	Büntető Eljárásjogi Tanszék
Gábor Barbara III. évf. hallgató	Polgári Jogi Tanszék
Gál István László V. évf. hallgató	Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék
Horváth Csilla V. évf. hallgató	Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék
Jancsák Ramóna IV. évf. hallgató	Büntető Eljárásjogi Tanszék
Jancsó Gábor V. évf. hallgató	Büntető Eljárásjogi Tanszék
Mázi András V. évf. hallgató	Jogtörténeti Tanszék
Nemessányi Zoltán V. évf. hallgató	Polgári Jogi Tanszék
Polyák Gábor V. évf. hallgató	Jogi Informatikai Csoport
Takács Tamara IV. évf. hallgató	Alkotmányjogi Tanszék

Tartalom

<i>Előszó</i>	7
<i>Közjog</i>	
<i>Blandl Ágnes: Beszélhetünk-e az alkotmánybírói függetlenségről Magyarországon?</i>	9
<i>Takács Tamara: Dánia az európai integrációban. A szuverenitás átruházása és a népszavazás a 150 éves dán alkotmányban</i>	35
<i>Civilisztika</i>	
<i>Gábor Barbara: Az Európai Unió tagállamainak kárfelelőssége (Az Európai Bíróság és a tagállamok nemzeti bíróságainak jogalkalmazása)</i>	59
<i>Mázi András: A veszélyes üzemi kárfelelősség magyarországi fejlődése a polgári korszakban</i>	81
<i>Nemessányi Zoltán: A koncessziós szerződések módosulásának magánjogi jogkövetkezményei</i>	119
<i>Polyák Gábor: Internet az európai médiaszabályozásban</i>	151
<i>Bűnügyi tudományok</i>	
<i>Bálint Máté Mór: A kóros elmeállapot a statisztika tükrében</i>	179
<i>Csiki László: A bűnmegelőzés lehetőségei a pluralista társadalomban és piacgazdaságban</i>	203

<i>Faragó Ágnes: Az előzetes letartóztatás elrendelésének feltételei...</i>	229
<i>Gál István László: Az erőszakos közösülés de lege ferenda</i>	251
<i>Horváth Csilla: Szervátültetés- és kereskedelem büntetőjogi szabályozásnak problémái hazánkban</i>	273
<i>Jancsák Ramóna: A fogvatartottak munkáltatása.....</i>	303
<i>Jancsó Gábor: Az angol közvádhatóság és büntetőeljárás konfliktusai</i>	341
<i>Contents</i>	361

ELŐSZÓ

A *Studia Iuvenum Iurisperitorum* (A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudomány Kara Hallgatóinak Tanulmányai) című tanulmánykötet-sorozat első száma a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara által 2001 tavaszán rendezett XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián indult, és helyezést nyert dolgozatok alapján készített tanulmányokat tartalmazza. A Karunkon működő Tudományos Diákkörök működésének ígéretes eredményeit tarthatja tehát kezében az olvasó.

A hallgatói írások kiadására irányuló kezdeményezés azonban nem mondható újnak. 1984 és 1986 között a *Studia Iuvenum* című kiadvány vállalta azt a feladatot, hogy az első két évben az akkor még Janus Pannonius Tudományegyetem elnevezésű intézmény hallgatóinak az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon eredményesen szerepelt értekezései rövidített változatait, majd fiatal oktatóinak tanulmányait megjelentesse.

A *Studia Iuvenum Iurisperitorum*ot bizonyos szempontból tehát a *Studia Iuvenum* folytatásának is tekinthetjük, szemlélete azonban annak jellegétől részben eltér. Sorozatunk egyrészt a pécsi Állam- és Jogtudományi Kar valamennyi – nem csak OTDK-n szerepelt – hallgatójának kíván lehetőséget nyújtani arra, hogy színvonalas tanulmányát e kiadványokban közzé tehesse, másrészt kizárólag a hallgatók írásainak publikálására szolgál.

A tanulmánykötet szerkesztője reméli, hogy az országos terjesztésű kiadványban való publikálási lehetőség is az egyike lesz annak az ösztönző erőnek, amely a hallgatókat a tudományos munkásság felé vezeti.

a szerkesztő

KÖZJOG

Blandl Ágnes IV. évf.

Beszélhetünk-e alkotmánybírói függetlenségről Magyarországon?*

A. Bevezető gondolatok

E tanulmány szándéka szerint megkísérli bemutatni, hogy a magyar Alkotmánybíróság és a magyar alkotmánybírák mennyire függetlenek, ha függetlenek egyáltalán más hatalmi ágak befolyásától. A szerző az Alkotmánybíróságot önálló hatalmi ágnak tekinti, tehát nem fogadja el a klasszikus három hatalmi ág teóriáját, mert véleménye szerint ez a teória ma már nem vehető alapul a legtöbb állam berendezkedésében. A téma megalapozásához szükséges röviden kitérni az intézmény kialakulásának előzményeire, valamint az Alkotmánybíróság államszervezetben elfoglalt helyének meghatározására. A Kormánytól való függetlenség tárgyalása után a testület Országgyűléstől fennálló, illetve fenn nem álló függetlenségét fogom vizsgálni, de már itt leszögezem, hogy véleményem szerint a parlamenttől való függetlenségről sok kérdésben egyáltalán nem beszélhetünk.

A függetlenség következő lényeges aspektusa az alkotmánybírák személyi függetlensége, ez alkotja a tanulmány fő témakörét. A személyi függetlenség összetevői közül már itt kiemelném az alkotmánybírák személyiségének és bírói szerepfelfogásuknak fontosságát, valamint mind a testület, mind a bíró az átpolitizálódásának veszélyét. A döntéshozatalnál fennálló függetlenség lényeges kérdés, amire abból is lehet következtetni, hogy ez az egyetlen aspektus, amely az Abtv.-ben szabályozást nyert.¹ Az alkotmánybírói döntéshozatal folyamatának bemutatásánál kiemelkedő jelentőségük van a szubjektív elemek-

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Alkotmányjog” Szekcióban II. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Petrétai József.

nek, amelyek természetesen minden döntés meghozatalánál jelen vannak. Az alkotmánybírói döntés viszont erga omnes, azaz mindenkire kötelező erejű, így felmerülhet a veszély, hogy az alkotmánybírák saját meggyőződéseiket igyekeznek ráerőltetni a társadalomra.

A tanulmányban több utalás található alkotmánybírói határozatokra (a továbbiakban ABH) és a szakirodalomra, amelyek az általam fontosnak tartott logikai összefüggések megértéséhez értékes segítséget nyújtanak.

1. Az alkotmánybíráskodás intézményének fontossága és kialakulása

Az Alkotmánybíróság, a jogállamiság egyik legfontosabb garanciája, Magyarországon Nyugat-Európához képest kissé megkésve, 1989-ben jött létre. Létrehozásának indokai között szerepelt, hogy olyan független intézményre van szükség, amely az „új”² Alkotmány és az alkotmányosság megtartása felett őrködik. Az Alkotmány érvényesülése általános társadalmi érdek. Hogy miért? 1989-ben, az addigi leíró Alkotmány helyett előíró, normatív Alkotmány jött létre, aminek megalkotásával Magyarország belépett az európai jogállamok sorába. A jogállamiság értéktartalmú alapelemeiről az állam a legmagasabb szintű jogforrásban, az Alkotmányban rendelkezik, ezért megállapítható, hogy fontosságuk miatt érvényesülésükhöz is általános társadalmi érdek fűződik. Az alkotmányjogi normák, alapelvek politikai értékeket fejeznek ki, így az Alkotmánybíróság ily módon is szoros kapcsolatba kerül a politikával. Az alapelveket minden demokratikus intézménynek tiszteletben kell tartania, de mivel ezek az alapelvek magas absztrakciós fokon vannak meghatározva, szükséges az alkotmány értelmezése, amit Magyarországon az Alkotmánybíróság lát el.

Az alapok lefektetése után nézzük meg, hogyan alakult ki az alkotmánybíráskodás intézménye. Egyes szerzők³ az Alkotmánybíróság előzményei között tartják számon a spártai ephoroszok hivatalát és a krétai kozmoszokat is, valamint előzményként értékelik az angol E. Coke bíró fellépését is, amellyel 1610-ben tiltakozott valamely, a common law-val ellentétes törvény alkalmazása ellen. Ezek azonban nem tekinthetők az alkotmánybíráskodás előzményeinek, mert az alkotmánybíráskodás intézménye feltételezi a normatív alkotmány létét, ez pedig sem az ókorban, sem Angliában nem valósult meg. Mások szerint – és ez a szakirodalomban a ma uralkodó álláspont is – az

alkotmánybíráskodás alapja az 1803-as *Marbury v. Madison* per, amelyben Marshall főbíró alkotmányellenesnek nyilvánított egy szövetségi törvényt. Az alkotmányellenesség megállapításának Marshall szerint az az alapja, hogy az alaptörvény csak az alkotmánynak megfelelő törvényeket minősíti kötelezőnek.

Magyarországon sokan előzményként értékelték az 1984-ben létrehozott Alkotmányjogi Tanácsot, bár ennek a szervnek a jogosítványai messze elmaradtak a szükségesekhez képest, és létrehozásának indokai között sem szerepeltek alkotmányos megfontolások. Az Alkotmánybíróság 1990. évi megalakulásáig és az első alkotmánybíróvási döntésekig még a parlament sem tudta, milyen erős korlát lehet ez az intézmény, erre később kellett ráébrednie. Mivel a „kemény” alkotmánybíróságokat a parlamentek általában nem szeretik, felmerülhet a veszély, hogy a magyar is inkább egy „puhábbat” részesítene előnyben.⁴ Választás elé lesz tehát állítva: vagy visszametszi a testület túl széles hatáskörét, vagy „puha” embereket ültet az alkotmánybírói székbe. Bizonyos tényekből és fejleményekből levonható a következőt, hogy parlamentünk melyik megoldást választotta.

II. Az Alkotmánybíróság helye a magyar államszervezetben

Az Alkotmánybíróság szerepéről és államszervezetben elfoglalt helyével kapcsolatban többféle álláspont található a szakirodalomban. Ezek közül kettő jól elkülöníthető nézet emelhető ki: az egyik az intézményt a bírói hatalom részének tekinti, a másik pedig a bírói szervezeten kívüli önálló intézményként kezeli. Már itt leszögezném, hogy véleményem szerint kizárólag a második teória vehető alapul, ezért a különböző nézetek részletezésére itt most nem térek ki.

Vannak a szakirodalomban olyan nézetek is, amelyek az intézmények törvényhozó, sőt alkotmányozó funkciót tulajdonítanak. „Az Alkotmánybíróság valójában nem bíróság, hanem a megosztott törvényhozói hatalom egyik letéteményese”⁵ – bár itt a szerző a negatív törvényhozó szerepre utal, tehát ez a felfogás tisztán sehol sem mutatható ki. Az Alkotmánybíróság hatásköreinek gyakorlása során sokszor folytat kiterjesztő értelmezést, és így valóban átveszi olykor-olykor a törvényhozó vagy a végrehajtó hatalom felelősségét. Ezt a felelősségáthárító szerepet a parlament és a Kormány előszeretettel alkalmazza is, bár az Alkotmánybíróság minden ilyen kísérletet igyekszik eluta-

sítani és ezt az álláspontját határozataiban is kifejezésre juttatja,⁶ a hatásköréből adódó két legátropolitizáltabb feladatkörében (absztrakt alkotmányértelmezésnél és előzetes normakontrollnál) mégis el kell járnia. Az átpolitizálódás absztrakt normakontrollnál abból adódik, hogy ezeket az ügyek nagy többségében politikai aktorok kezdeményezik, és az Alkotmánybíróságon landoló jogi köntösbe bújtatott politikai vitáknak, jelentős a politikai visszhangja is. Az Alkotmánybíróság ellen megindult politikai támadások nem kis mértékben az európai politikai és jogi kultúra és a negatív magyar hagyományok közti távolságra is visszavezethetők.⁷ Ehhez kapcsolható még az is, hogy az Alkotmánybíróság szinte az összes nagy politikai vitában elvállalta a döntőbíró szerepét – ennek az a magyarázata, hogy ha politikai konfliktusok jogi problémaként érkeznek hozzá indítványozásra jogosulttól és az ügy eldöntése hatáskörébe tartozik, akkor nem utasíthatja vissza annak érdemi elbírálását. Az elutasításhoz csupán egy mentsége lehet: ha a megoldás az Alkotmányból nem levezethető. Ezzel egyébként már élt is az első abortuszhatározat kapcsán, amikor a törvényhozóra bízta a magzat jogalanyiségének eldöntését.⁸ Más esetben viszont, a mulasztásos alkotmányellenesség megállapítása mellett még azt is tartalmazta a határozat értelmező része, hogy az adott esetben mi lenne az alkotmányos megoldás.⁹ Az előzetes normakontroll is erősen átpolitizált volt addig, amíg a törvényjavaslatok alkotmányossági felülvizsgálatára is lehetőséget adott az Alkotmánybíróságról szóló törvény, mert ezzel az Alkotmánybíróság valójában átvette a törvényhozó hatalom felelősségét.

III. A hatalommegosztás elve

Elsőként tisztázni szükséges, mi értendő hatalommegosztás alatt. A hatalommegosztás és az államhatalmi ágak elválasztása ugyanis egészen mást jelent.¹⁰ Az előbbinek több szintje is van, például vertikális, horizontális, időbeli; míg a másik csupán az államhatalmi ágak elválasztását jelenti. A szerző a hatalommegosztás fogalom alatt kizárólag ez utóbbit érti. A hatalommegosztás elve egy régebbi felfogás szerint csak a hatalmi ágak elválasztását emeli ki, és azt, hogy egyetlen ág se avatkozzon be a másik hatalmi ág ügyeibe. Ez talán Montesquieu korában így is volt, de ma már a kölcsönös korlátozás, együttműködés és ellenőrzés vált hangsúlyossá. Az államhatalmi ágak ma képtelenek

lennének egymástól elszigetelten, izoláltan működni. Mindenképpen szükség van közöttük kapcsolattartásra, arra, hogy egymás korlátjaiként jelenjenek meg.

A figyelem középpontjába az Alkotmánybíróság más hatalmi ágak támadásai során kerül. „Az Alkotmánybíróság hatalom, és ezért teljességgel érthető, hogy mind a pártok, mind a végrehajtó hatalom szervei megpróbálják befolyásuk alá vonni, a törvényhozás pedig arra törekszik, hogy a negyedik hatalmi ág ne csupán túlsúlyossá ne válhassék, de súlyossá sem”.¹¹ Ezért éri az intézményt olyan sok támadás egy-egy, a Kormánynak nem tetsző határozat kapcsán. A megállapítás tehát igaz: az Alkotmánybíróság hatalom, egy olyan hatalom, amely „negyedik hatalmi ágként”¹² súlyos korlátozó tényező is egyben. Van, akik szerint ez nem igaz, de a negyedik hatalmi ágként való említés máshol is elhangzott már a szakirodalomban, sőt mint a hatalmi négyszög egyik tagja jelent meg.¹³

B. A függetlenség aspektusai

Ahhoz, hogy a többi hatalmi ághoz való viszonyát meg tudjuk vizsgálni, szükséges a függetlenség-fogalom meghatározása. Van olyan szakirodalmi felfogás, mely szerint megkülönböztethető az abszolút és a konkrét függetlenség.¹⁴ Előbbi alatt értendő a minden más államhatalmi szervtől való függetlenség, ilyen nincs és nem is képzelhető el. A konkrét értelemben felfogott függetlenség azt jelenti, hogy a bíró adott ügy eldöntése során nem hagyhatja magát befolyásolni. Véleményem szerint ez tekinthető az egyedül helyes függetlenség-felfogásnak. A bírói függetlenség követelménye igényli a bírói tevékenység minden lényeges elemének jogi szabályozottságát, mert a bírói tevékenységet a legkörültekintőbb szabályozás mellett is érhetik olyan befolyásolási törekvések, amelyekkel szemben a bírót szintén meg kell védeni.¹⁵

Megkülönböztethetjük továbbá az Alkotmánybíróság, mint testület és az alkotmánybíró, mint a testület tagjának a függetlenségét, aminek főként két szempontból van nagy jelentősége: az alkotmánybíró jelölésénél és választásánál, valamint a döntéshozatal során. Egy további szempont szerint beszélhetünk szervezetbeli, működésbeli, eljárásbeli és gazdasági függetlenségről is, de mivel ezek az aspektusok főként gyakorlati és technikai jellegű kérdéseket foglalnak magukban, ezért

ezekre most nem térnék ki. Röviden elemezném viszont az Alkotmánybíróság-Kormány és az Alkotmánybíróság-Országgyűlés viszonyát, mert ezek azok a problémacsomópontok, amelyekből a legtöbb kényes szituáció származik.

I. Az Alkotmánybíróság függetlensége a Kormánytól

A testület Kormánnyal való viszonyának elemzésére legtöbbször jogi köntösbe bújtatott politikai konfliktus eldöntésénél kerül sor. Az Alkotmánybíróságot sok mindennel lehet vádolni, például kormánypártisággal. Ez néhány döntésének tartalmi vizsgálatával és az egyes alkotmánybírák beállítottságának elemzésével cáfolható, de ennek ellenkezője is bizonyítható, mert egyes határozatok kapcsán van, amikor nem zárható ki teljes bizonyossággal.¹⁶ Viszont ugyanez a testület húzza néha keresztül a Kormány számításait, amikor valamely gazdaságilag nagy bevételt jelentő, fontos törvény bukik meg az alkotmányossági szűrőn.¹⁷ Az Alkotmánybíróság tehát pártatlan intézmény, és hogy egy-egy döntés kinek az érdekét szolgálja, az teljesen esetleges.¹⁸ Fontos még megjegyezni, hogy a testület és a Kormány viszonya azért is válik olyan sok konfliktus forrásává, mert az Alkotmánybíróság csak az alkotmányosságot nézi adott törvény megsemmisítésénél, gazdasági vagy egyéb szempontok nem befolyásolhatják döntésében.

II. Az Alkotmánybíróság függetlensége az Országgyűléstől

Az Alkotmánybíróság Országgyűléshez való viszonya is meghatározó, itt viszont erőteljes egymásrahatás mutatható ki, közjogi értelemben ma az Országgyűlés mellett az Alkotmánybíróság a legnagyobb hatalmú intézményünk.¹⁹ Mivel egymás korlátai, szerepük maradéktalan betöltéséhez garanciákkal kell őket megvédeni egymástól, ez pedig a legtökéletesebben alkotmányi szabályozással oldható meg. Ez Magyarországon sajnos nem teljesül, az Alkotmánybíróságra vonatkozó fejezet rendkívül rövid és ezzel lehetőséget ad a parlamentnek, hogy újabb és újabb hatásköröket állapítson meg a testület számára.

Az Alkotmánybíróság az Országgyűlés legfontosabb korlátja, a jogszabályok felett gyakorolt előzetes és utólagos normakontroll keretében megsemmisítheti a választók általi közvetlen legitimációval ren-

delkező szerv munkájának eredményeit, mulasztásos alkotmányellenesség megállapítása esetén pedig kötelezheti a parlamentet törvényalkotásra, amelyre vonatkozóan határidőt is megállapíthat. Az Országgyűlés pedig a megjelölt határidőn belül köteles jogalkotó feladatának eleget tenni.²⁰ Itt azonban van egy „kis” hiba: az Alkotmánybíróság azon kívül, hogy felhívja a parlamentet feladatainak teljesítésére és határidőt állapít meg, nem tehet mást, mert szankcióinak végrehajtásához nem rendelkezik hatékony eszközökkel. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy szankciói csupán alkotmányos jogállamokban bírnak jelentőséggel. Más országokban, ahol az alkotmányos jogállamiságnak mélyebb hagyományai vannak, a parlamentnek ez a bojkottáló magtartása erőteljes kritikát váltana ki, és ezért ezt az összeütközést máshol nem is vállalják. Az Országgyűlés sokszor nem veszi figyelembe a határidőket, ezzel rombolja a saját tekintélyét, az alkotmányosság követelményeit, valamint a saját legitimitációját is.

A testület alkotmányértelmezés keretében a parlamentre is kötelező erejű határozatot hozhat. Az Alkotmánybíróságot nem köti sem a törvényi formában megjelenő többségi akarat, sem a törvényhozó szándéka, sem a közvélemény.²¹ Ebből származnak aztán a Kormánnyal kapcsolatban már kifejtett konfliktusforrások.

III. Az átpolitizálódás veszélye

Az alkotmánybírák természetesen magukkal viszik személyiségüket és tudományos múltjukat is a testületbe, ami szintén kifejeződik a határozatok szövegében, de nem olvashatják bele személyes meggyőződésüket az Alkotmányba.²² Ennek korlátja az Alkotmány integritásának elve, a korábbi ítéletek kötő ereje, a hatalommegosztás elvének tiszteletben tartása, a racionális érvelés és a koherens rendszer követelménye. Az alkotmánybíró nem aszerint ítél, amit a legszívesebben csinálna.²³ A vád azonban továbbra is fennáll: a hozott döntések sokkal inkább a bírák elképzeléseit tükrözik a bölcs politikáról, semmint azt, ami az Alkotmányban található.

A politikamentességet követelő nézetekről részben már írtam, most a hatáskörből adódó átpolitizálódásról lesz szó. Az Alkotmánybíróság legátpolitizáltabb hatáskörei közé tartozik a konkrét, az absztrakt előzetes és utólagos normakontroll, valamint az absztrakt alkotmányértelmezés. Az átpolitizáltságot fokozhatja még a túl széles hatáskör, az

alkotmánybírák aktivista szerepfelfogása és a Kormány, illetve az Országgyűlés által a testületre ráerőszakolni próbált döntőbíró-szerepkör politikai konfliktusokban.²⁴ Ezek a tényezők a magyar Alkotmánybíróságnál mind megtalálhatóak, és ha ehhez még hozzávesszük a parlament kizárólagos jelölési jogát az alkotmánybíró-választásnál, akkor megállapíthatjuk, hogy a testület politikai szerepe nem vitatható. A politikai aktivizmusnak azonban vannak bizonyos korlátai.²⁵ Az Alkotmánybíróság reaktív testület, ami azt jelenti, hogy csak az indítvány vitatta kérdésekkel foglalkozhat. A testület politikai szerepe csak az alkotmányjog szűrőjén át érvényesül, és a törvények megsemmisítésének kivételével csupán alkotmányjogi eszközei vannak döntései végrehajtásához. A horizontális értelemben vett hatalommegosztás elvét minden esetben figyelembe kell vennie. Az ügyeket kikezdhetetlen jogi érveléssel kell eldöntenie és indokolnia. „Ha egy bíró meg akar győzni másokat, akkor intellektuálisan meggyőző nézeteket kell felsorakoztatnia, de a bírók is tudják, hogy a jogi érvek, még azok is, amelyek magas és állítólag szent elveken alapulnak, gyakran csak arra szolgálnak, hogy törvényesítsék egyes személyek vagy csoportok szándékát anyagi érdekeik megvédésére.”²⁶

Van azonban olyan szakirodalmi vélemény is, amely a politikamentességet másképp értelmezi. Eszerint a politikamentesség nem a hozott döntések tartamában és következményeiben keresendő, hanem a döntés meghozatalának módjában.²⁷ Ebből az aspektusból az Alkotmánybíróság feltétlenül politikamentesnek kellene lennie, de mindig voltak és lesznek is olyan politikai erők, amelyek megkísérlik befolyásolni a testület véleményének alakulását. A hozott döntések tartamában rejlő politikai elem azért nem kiküszöbölhető, mert az Alkotmánybíróság olyan kivételes történelmi helyzetben jött létre, amelyben képtelen volt politikamentesnek maradni. „Nem kétséges, hogy az Alkotmány bármely rendelkezésének hiteles értelmezése közvetlenül érinti a politikai erőket. Szinte bármely alkotmánybíróági alkotmányértelmezés, illetve döntés ezért politikai tartalmú, politikai érdekelttségű vagy érintettségű alkotmányossági paraméterekkel történő, politikai hatást kiváltó állásfoglalásnak minősül. Az Alkotmánybírósgot (...) politikai intézménynek, határozatát pedig politikai hatású döntésnek tartják.”²⁸

A politikai függetlenség szempontjából fel kell hívni a figyelmet egy lényeges dologra: a hatalommegosztás elvének egyik alappillére a

független bírászkodás, ami azt jelenti, hogy a bírák eljárásuk során csak az Alkotmánynak és a törvényeknek vannak alávetve. A törvényekben és főleg az Alkotmányban viszont politikai akarat fogalmazódik meg, így itt egy közvetett politikai függés mutatható ki.

IV. Az alkotmánybírák személyi függetlensége

A függetlenség tárgyalásánál ennek az aspektusnak több szempontból is jelentősége van: az alkotmánybíró jelölésénél és megválasztásánál, a mandátum tartamának meghatározásakor, a mandátum megszűnésekor, az összeférhetetlenségi szabályok, a szakmai kvalifikációs feltételek, az életkori határok, a felelősségi formulák, az egzisztenciális függetlenség meghatározásakor. Nagy szerephez jut az alkotmánybírák személyisége a döntéshozatalnál. Ezek közül – terjedelmi korlátok miatt – kizárólag a jelöléssel és választással, az összeférhetetlenséggel és a kötöttséggel foglalkozom.

1. A jelölésnél és a választásnál fennálló függetlenség vizsgálata

1989-ben többféle javaslat született a választási eljárás lefolytatására, ezek a korabeli szakirodalomból jól követhetőek. A mai eljárás szerint: az Országgyűlésben képviselettel rendelkező pártok képviselőcsoportjai által delegált jelöltek alkotta jelölőbizottság jelöl, a javasolt személyeket az Országgyűlés Alkotmányügyi, törvényelőkészítő és igazságügyi bizottsága meghallgatja, majd közülük az Országgyűlés a bizottság véleményét figyelembevéve 2/3-os szótöbbséggel választja meg az alkotmánybíró. Ha ez eredménytelen, akkor új javaslatot kell tenni 15 napon belül.²⁹ Magyarországon tehát a jelölési és választási jog csak a parlamentet illeti meg, ez pedig nem a legjobb megoldás, mert így az alkotmánybírói mandátum „parlamentari politikai szelekciós eljárás, pártpolitikai alkuk, kompromisszumok eredményeként”³⁰ lesz betöltve. A testület tagjait tehát Magyarországon is azok a politikusok választják, akiket a bírának ellenőrizniük kell.³¹ Minden párt a hozzá világnézetében, politikailag, illetve személyében közel álló jogászokat igyekszik jelölni és az alkotmánybírói székbe juttatni. Igaz tehát a megállapítás, hogy „pártokon át vezet az út az alkotmánybírói székhez”.³² Sőt, mivel az alkotmánybírák jelölésénél nem kizáró körülmény a volt párttagság ténye, a pártok töreked(het)nek saját embe-

reik bejuttatására is.³³ Több alkotmánybíró konszenzus alapján jutott mandátumhoz, mert az elmúlt rendszerekben a kétharmados többséget nehéz volt elérni. Ez leginkább az 1990-es jelölésekre jellemző,³⁴ de 1997-ben is volt rá példa.³⁵ A pártalapokon nyugvó választás nem kedvez az alkotmánybírák függetlenségének, a választás után ugyanis alapkövetelménnyé válik, hogy az új bíró felejtse el szervezeti kötődéseit és legyen független. Felmerülhet a kérdés, hogy mennyiben tud ennek eleget tenni. Több javaslat született a jelölési jog újraszabályozásával kapcsolatban is, ilyen például különböző jogász szervezetek vagy az MTA jelölési joga, és egyre inkább teret nyer az a vélemény is, amely szerint az alkotmánybírák jelölésének jogával kizárólag szakmai intézményeket kellene felruházni.³⁶

2. Az összeférhetetlenségi szabályok és a függetlenség

Az Abtv. szabályozási megoldásából jól látható, hogy függetlenség alatt elsősorban politikai függetlenséget értett a törvényhozó: más hatalmi ágban játszott korábbi szerep már kizárja a választhatóságot, legalábbis négy évre. Kizárják a párttagságot is, mint függetlenséget befolyásoló tényezőt. Az Abtv. azonban a 9.§ (2) bekezdésében elismeri az intézmény politikai szerepét azzal, hogy kimondja: „az Alkotmánybíróság hatásköréből adódó feladatokon *kívül*”³⁷ politikai tevékenységet nem folytathat”. A politizálás megengedettsége már egy határozat párhuzamos véleményében is megjelent,³⁸ a polgári közjogtudományban pedig általánosan elterjedt az a nézet, amely az Alkotmánybíróságot elsődlegesen politikai szervnek tekinti.³⁹ E jellege elsősorban a kivételes történelmi helyzetből és abból a tényből következik, hogy 1989-ben a parlamentnek nem volt komoly ellensúlya, így szükségzerű volt a testület átpolitizálódása. A rendszerváltás eredményeként az Alkotmányban és a jogszabályokban is konszenzusos vagy többségi álláspontok fogalmazódtak meg, és mivel az Alkotmánybíróság kötve van az Alkotmányhoz, ezáltal annak politikai jellegéhez is kötött. Mivel a politika és az átpolitizálódás szót gyakran használom a tanulmányban, célszerűnek tartom a fogalom magyarázatát. A politika szó több értelemben használatos: érthető alatta politikai ügyek tárgyalásából adódó átpolitizáltság, politikai támadások egy-egy határo-

zat kapcsán, de érthető alatta politikai befolyásolhatóság is. Véleményem szerint az átpolitizálódás ezen típusai bizonyos mértékig jelen vannak a testületben, és így fennállhat annak a veszélye, hogy ez a bírói függetlenség ellen hat. A törvényben szereplő politikai tevékenység egy értelmezés szerint azt jelenti, hogy az Alkotmánybíróság döntéseivel politikai és kormányzati stratégiát állapít meg vagy módosít.

3. Mihez kötöttek az alkotmánybírák?

Az alkotmánybírák megbízatásuk betöltésekor az Alkotmány feltétlen megtartására és kötelezettségeik lelkiismeretes teljesítésére tesznek esküt.⁴⁰ Természetesen őket is kötik a törvények, de van eszközük az alkotmányellenes törvények ellen, ez pedig a megsemmisítés. Az alkotmánybírák legfőbb korlátja maga az Alkotmány, de az Alkotmány rendkívül szűkszavú bizonyos kérdésekben, így vált az intézmény feladatává a rendelkezések értelmezése.⁴¹ A testület sokszor túlment már ezen a hatáskörén és „láthatatlan Alkotmányt” hozott létre, ezzel az „alkotmánybírói vagy taláros kormányzás” kedvenc példájává vált. Ezt a Sólyom László által említett fogalmat sokan félreértelmezték és erőteljes kritika érte emiatt az Alkotmánybíróságot. A „láthatatlan Alkotmány” viszont csupán annyit jelent, hogy „az Alkotmánybíróság az alkotmány egészét alapul véve, az alkotmányosság fogalmának keretein belül értelmezi az alaptörvényt és fogalmazza meg az abban foglalt jogok elvi alapjait. Ily módon jön létre az írott Alkotmány felett álló, a napi politikai hatásoktól mentes 'láthatatlan Alkotmány', mely az alkotmányosság biztos mércéjéül szolgál”.⁴² Sólyom László ezt a fogalmat az írott Alkotmány felett álló mérceként fogja fel, ami mindenképpen helyteleníthető – az Alkotmány felett ugyanis a jogforrási hierarchiából következően semmi sem állhat, és ezt az Alkotmánybíróság sem hagyhatja figyelmen kívül.

Az Alkotmányban viszont vannak nem *expressis verbis* benne szereplő elvek, amelyek áthatják az egész szellemiségét – ezek láthatatlannak –, az Alkotmánybíróság feladata pedig a láthatóvá tétel.⁴³ Azok az elvek pedig, amelyeket az Alkotmánybíróság aktivizmusával megfogalmazott, az európai jogfejlődés során kikristályosodott és elfogadott jogelvek, amelyeknek megvan a létalapjuk magyar viszonyok között is.

C. A bírói szerepfelfogások

I. A bírói szerepfelfogások vizsgálata

A bírói szerepfelfogásról több nézet fogalmazódott meg a szakirodalomban, így például az, amelyik az alapjogi bírászkodás felől közelít, és alábbi három csoport valamelyikébe sorolja az alkotmánybírákat:⁴⁴ A parlamenti törvénybarát véleménye szerint az alapjogi bírászkodás illegitim, mert nincsen rá törvényi felhatalmazás. Az alapjogi dogmatika híve óvatosan kezeli az alapjogokat. Az aktivista alapjogász a legelvontabb alapjogokat is felhasználja törvények megsemmisítéséhez.

Az aktivizmus kifejezést sokan és sokféleképpen használják a szakirodalomban, ezért indokolt ennek a témakörnek a bővebb kifejtése. Az egyik felfogás négyféle aktivizmus között különböztet:⁴⁵

- A testület olyan eljárásba kezd, vagy olyan döntést hoz, amelyre törvény nem hatalmazza fel,⁴⁶ vagyis indítvány alapján olyan rendelkezéseket vizsgál, amelyeket az indítványozó nem is kifogásol.⁴⁷ Az indítványhoz való kötöttség kérdése hatalmas vitákat kavart, ezt ugyanis a teljes ülés megállapodása kiterjesztően értelmezte: az „összefüggés” okán bevonta a vizsgálatba az adott alkotmányossági probléma által érintett összes törvényi rendelkezést. Ezzel függetlenítette magát a kérelmező szándékától, lehetővé tette a lavinaeffektust,⁴⁸ az eredeti indítvány elutasítását, de más, nem támadott §-ok tekintetében alkotmányellenesség kimondását.⁴⁹

- A politikai részrehajlás-aktivizmus. Ezt a fajta aktivizmust rendkívül nehéz igazolni, de ilyennek tekinthető például, ha egy döntés indoklása feltűnően figyelmen kívül hagy olyan fontos szempontokat, amelyeket más hasonló esetekben számításba vesz, és amelyek nyilvánvalóan módosítanák az ítéletet.⁵⁰

- Az értelmezési aktivizmus, amikor olyan szabályokat állít fel a testület, amelyek az alkotmányszövegben nincsenek benne.⁵¹

Pokol aktivizmus alatt érti a textualista szerepfelfogás alapján el nem dönthető esetek vállalását, mások szerint ez a „nehéz esetek” vállalását jelenti, de értik alatta az alkotmányszövegtől való elszakadást is.⁵² A magyar Alkotmánybíróság fejlődése során az eredeti törvénybarát beállítottságtól az aktivizmus felé haladt, ma mérsékelt ak-

tivizmus jellemző rá. A felfogások változása és az egyes alkotmánybírák beállítottsága sok támadás célpontja.

„Az Alkotmánybíróság minden jogszabályalkotó fölé rendelt sajátos, tévedhetetlen felülvizsgálati szerv...”⁵³ Egy másik vélemény szerint a testület „nemcsak örök érvényre, de tévedhetetlenségre sem tart igényt... Nem egy esetben eltért korábbi véleményétől, és voltak mellékfogásai is”.⁵⁴ Ez teljességgel érthető, hiszen ennek az intézménynek Magyarországon nem voltak előzményei, és ezért hatásköreinek gyakorlása során volt csak képes azokat az elveket kikristályosítani, amelyek szerint ma is dönt. Volt rá eset, hogy felülbírálta önmagát, vagy korábbi határozataival ellentétes döntést hozott. A precedensrendszer az álláspont-változtatást még a rendszer szülőházájában, Angliában is megengedi, a bíróságok élhetnek az „overruling” jogával. Miért ne engedhetné meg magának ugyanezt a magyar Alkotmánybíróság is?

Pokol több kritikát is megfogalmazott az aktivizmussal szemben, szerinte az aktivista felfogás az alkotmánybírák morális bátorságán túl nem rendelkezik legitimációval, továbbá ezzel átviszi a döntések súlyát az Országgyűlésről az Alkotmánybíróságra.

Az aktivizmus-textualizmus közti vita téma az alkotmánybírák között is, az egyes bírák ars poeticájáról a határozatok párhuzamos és különvéleményei adnak eligazítást. Amerikában a bírák ítéleteit pontosan címkézve tartják nyilván, alapos elemzés készül tevékenységükről. A kifejeződő beállítottságot összehasonlítják az ítéletben észlelt értékrenddel, és mivel a felsőbíróságok gyakran bírálják el politikai kérdéseket is, a politikai attitűdök is érvényesülnek. Ezért nevezik ezeket a tesztek attitűd-teszteknek. Magyarországon a határozatokat a szavazásban részt vett alkotmánybíráknak alá kell írniuk, és a párhuzamos, illetve különvélemény is csak névvel ellátva jelenhet meg, a döntés tehát személyhez köthető és gondos elemzés során ki lehet deríteni, kinek mi a szerepfelfogása.

II. Függetlenség a döntéshozatalban

A döntéshozatal szempontjából az alkotmánybíró többféle hatás éri, sok minden befolyásolhatja, amíg kialakítja álláspontját. A legtöbb bíró nem mentes minden elfogultságtól, nem is annyira a politika pártokkal, mint inkább a fontos és vitatott tartalmi célokkal kapcsolat-

ban. „A bírói döntés (...) korántsem valamiféle társadalmi vákuumban történik.”⁵⁵ Éppen ellenkezőleg: olyan társadalmi folyamatról van szó, amelyet egyebek között annak a szervezetnek a tulajdonságai is meghatároznak, amelyben lezajlik a döntés. Vagyis létezik adott pszichológiai szituáció, amely átszűri mindazon hatásokat, amelyek a kérdéses döntésben szerephez jutnak.⁵⁶ Kulcsár ezeket a mondatokat a bíróságokra vonatkoztatta, de véleményem szerint az alkotmánybíróságokra is igazak, a döntés meghozatala itt is felfogható pszichológiai folyamatként. A bírói munka nem logikai szillogizmusok alkalmazása, hanem társadalmilag meghatározott jelenség,⁵⁷ összetett folyamat, amelyben az objektivitás mellett nagy szerepet kap a szubjektivitás is. „A bíró is ember” – írta Cohen,⁵⁸ a szubjektív szempontok tehát nem kiküszöbölhetőek a döntéshozatal során. Ilyenek a bíró képzettsége, életkora, logikai képességei, korábbi politikai állásfoglalásai, gondolkodásmódja, világképe, vallása és jogtudata is. Ez igaz az alkotmánybíróságokra is, ott is emberek ülnek, akiknek meggyőződése és az előbb felsorolt tényezők szintén szerepet kapnak az egyes döntések meghozatalánál.

1. A szubjektív elemek szerepe a döntéshozatal során

A szubjektív elemeket osztályozhatjuk tudati és tudatalatti elemek szerint. A tudati tényezők közül fontos szerepe van a bíró jogtudatának, amelynek tengelyében a jogismeret áll, rendkívül fontos szerepe van az alkotmánybíráknál. A jogismeret a hatályos jogszabályok és az ítélkezési gyakorlat, vagyis a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásainak, elvi döntéseinek ismeretét jelenti; ez az alkotmánybíráknál, mint a joganyag és a joggyakorlat, vagyis a korábbi határozatprecedensek ismeretének kötelezettsége jelenik meg.⁵⁹ A jogismeret és a jogtudat közti fő különbség, hogy a jogtudat tartalmaz értékelő elemeket is, ezek közül kiemelendő az egyén véleménye, amellyel helyeselheti vagy elutasíthatja az adott jogszabályt. A jogtudatot több tényező határozza meg,⁶⁰ ilyen a döntési kötelezettség tudata, az indoklási kötelezettség tudata, a bírónak ugyanis úgy kell kialakítania döntését, hogy azt racionális érvekkel alá tudja támasztani. Tudati tényező a felelősség tudata is, a bírónak tisztában kell lennie döntése jelentőségével. Azt, hogy ezek közül a tudati tényezők közül melyik és milyen mértékben határozza meg a bíró jogtudatát, az a bíró személyiségétől

függ. „Független bíró nincs... Tudatos érzéseink, vágyaink, előítéleteink felett uralkodhatunk. Az ősök, a környezet, a világnézet tudatunk küszöbén át nem lépő befolyása azonban korlátlanul uralkodik feletünk.”⁶¹ A tudatalatti tényezők irracionálisak, nem az észből fakadnak, mélyen fekszenek a tudat alatt. Rendkívül sokfélék lehetnek, így faji és személyi, öröklött és gyermekkorban szerzett. A bírót személyes adottságai és körülményei szintén nagymértékben befolyásolják. „A tehetség, a jogérzet, a logikai következtetési képesség: született adottságok... De nem közömbös a bíró temperamentuma, előítéleteinek aránya (mert kinek nincsenek), érzelmi beállítottsága, akaratereje, munkabírása, egészségi állapota, stb.”⁶² A vallás és a világnézet szintén meghatározó elemek, amelyeket a határozatok párhuzamos, illetve különvéleményei is tartalmazzák.

A szubjektív elemeknek azonban vannak korlátai is, ilyenek az Alkotmány integritásának elve, a korábbi ítéletek kötő ereje, a hatalom-megosztás elvének tiszteletben tartása, a racionális érvelés és a koherens rendszer követelménye.⁶³

2. A bírói döntéshozatal szempontjai

A bírói döntéshozatalt több szempontból vethetjük vizsgálat alá:⁶⁴ pszichológiailag, logikailag (a határozat felépítése, a formális logika alkalmazása az érvelésnél és az indoklásnál), illetve jogszociológiailag (empirikus vizsgálatok elvégzésével, pl. milyen az alkotmánybírói döntések hatása a közvéleményre), valamint egyéb módon (pl. modellalkotás).

A pszichológiai szempontnál fontos az alkotmánybíró, mint ember gondolkodásmódja, pszichéje, tudatalattija, az, hogy gondolatai miképpen formálódnak addig, míg vélemény, álláspont válik belőlük. Elvárni az alkotmánybírótól, hogy döntése független, sőt esetleg elmentes legyen saját, már kialakított álláspontjával, lehetetlen kérdés lenne. Ők is emberek, akiknek mélyen átélt meggyőződéseik természetesen befolyásolják döntéseiket, a szubjektív elemeket nem lehet kizárni. Az azonban elvárható, hogy az egyes bírák saját gondolkodásmódjukat és véleményüket ne erőltessék rá a társadalomra. Ennek a veszélye fennáll, viszont kiküszöbölhető azáltal, hogy a testületet úgy válogatják össze, hogy összetétele változatos legyen. A korábbi testületben az aktivista beállítottság kapott többséget, így válhatott ez

a szemléletmód a határozatok részévé, de az alkotmánybírói helyek cserélődésével változtathatóak az arányok – ez egyébként meg is történt a régi alkotmánybírák mandátumának lejáráásával.

A logikai vizsgálat során a határozatok vizsgálatánál sok érdekességet találhatunk. A logikailag átgondolt felépítés olyan alapvető követelmény a határozatokkal szemben, aminek minden döntésnek meg kell felelnie. Az új döntéseknél figyelembe kell venni az eddigi határozat-precedenseket, ezek nyújtják ugyanis azt az alapot, amire támaszkodni lehet, az ezekre való utalás tehát elengedhetetlen. A határozatok felépítésénél az első elem a rendelkező rész, ez tartalmazza az Alkotmánybíróság döntését (például megsemmisíti a vitatott jogszabályi rendelkezést, vagy sem). Ezután következik az indokolás, ennek logikus felépítése szintén alapvető követelmény. Mivel a határozatokat a többségi elv alapján hozzák, az indoklás a többségi véleményt tükrözi. Az indokolások és érvelések néha vitathatóak, például, amikor egy szépen levezetett logikai gondolatsort egy attól teljesen ellentétes következtetés zár le.⁶⁵

A jogszociológiai szempont empirikus vizsgálatokon alapul. A vizsgálódások nagy része arra irányul, hogy hogyan befolyásolják az alkotmánybírói döntések a közvéleményt, de véleményem szerint érdekes lenne annak vizsgálata is, hogy a közvélemény alakulása és visszajelzései mennyire hatnak a testületre. Követelmény ugyan, hogy ennek az utóbbinak nem szabad működnie, de a gyakorlatban előadódhatnak ilyen esetek is. A szakmai közvélemény megítélésén áll vagy bukik ugyanis az, hogy a határozat megállja-e a helyét, vagy nem. Ha adott döntés elvérzik tudományos vitákon vagy fórumokon, ez a tény biztosan befolyásolja a testület és az egyes bírák álláspontját, esetleg alapja lehet (természetesen csak a háttérből) más tartalmú döntések meghozatalának. A bírói ítéletek ki vannak téve a politikai és jogászai nyilvánosság kritikájának, és hosszabb távon nem tarthatóak, ha az az egyöntetű vélemény alakul ki róluk, hogy a sok különálló döntés nem áll össze egységes és védhető alkotmányértelmezéssé.⁶⁶ A határozatok főpróbája tehát a nyilvános vita túlélése.

Modellalkotás alatt értem például a már kifejtett attitűd-teszteket, amelyekkel az egyes alkotmánybírák álláspontja és ennek változásai jól nyomon követhetőek, és különböző modellek alakíthatóak ki belőlük. Ezek segítségével sok alkotmánybíró döntését előre meg lehet jósolni. Modellalkotás alatt érthető az aktivista-textualista álláspont

megfogalmazóinak csoportosítása is, ennek alapján két modellt kapunk. A modellek megalkotási szempontjai rendkívül sokfélék lehetnek, ezért ezek ismertetése terjedelmi okokból nem képezi a tanulmány tárgyát.

3. A határozatok tartalmának alakulását befolyásoló tényezők – a gyakorlatban

Az eddigi elméleti megalapozás után vizsgáljuk meg azt, hogyan alakul és változik a határozat tartalma a döntéshozatal során – a gyakorlatban. A döntéshozatali mechanizmus könnyen követhető, de a döntések tervezetei sok változáson mennek keresztül addig, amíg végleges formát kapnak. A határozattervezeteket az előadó alkotmánybíró vagy stábjának egy tagja készíti elő, és a stábon belül kerül sor az „első szűrésre” is. Kökeményen megkritizálják egymás tervezeteit, kijavítják az esetleges hibákat és finomítanak a szövegen is. Ekkor történik meg először a gondolatcsere más emberekkel, hiszen eddig csak a tervezet készítőjének fejében állt össze a tartalom. Megvizsgálják az adott jogszabály kifogásolt rendelkezéseit, összevetik az alkotmánnyal, megvizsgálják, van-e összefüggés közöttük, ha nem, végzést bocsátanak ki az indítvány elutasításáról. Ha van összefüggés, és ez a gyakoribb, megvizsgálják, kapcsolatba hozható-e az indítvány más, már folyamatban levő ügyekkel. Ezután minden bírónál másképpen folytatódik az indítvánnyal való érdemi foglalkozás. Szinte kötelező a témával kapcsolatos szakirodalom ismerete, a tervezet tartalmának tudományosan is megalapozottnak kell lennie. Erre a tudományos kutatásra a határozattervezetben még igen, a határozatban már nem történik utalás, annak alapjául kizárólag az Alkotmány szolgálhat. A bíró ezután a korábbi precedenseket veszi elő, amelyek szerinte kapcsolatba hozhatóak az ügygel, vagy hivatkozási alapot nyújthatnak. Ilyeneket általában nem nehéz találni, az eddigi határozattermés igen bőséges volt az elmúlt években. Csak a felsorolt lépések után áll össze az alkotmánybíró fejében a tervezet, ami majd az „első szűrőn” kerül megvitatásra. A stábon belüli kontroll eredménye egy újabb tervezet, annak indoklása, valamint mellékletként a döntés alapjául szolgáló utalások a szakirodalomra, esetleg az EU joggyakorlatára, vagy más országok szabályozási megoldásaira. A következő állomás a főtítkárság, ahol kettéválik a határozattervezetek útja.

Elsőként nézzük meg a teljes ülésre szánt határozattervezetek sorsának alakulását. Miután az elnök kitűzte a tervezet tárgyalási időpontját, az összes bíró kézhez kapja, hogy ők is megvitathassák stábjukkal az ügyet. Ez az ún. „második szűrő”, ahol a tervezethez további véleményeket, megjegyzéseket, problematikát csatolnak, ezek mennek be ezután a teljes ülésre („harmadik szűrő”), ahol megtörténik ezek ismertetése. Az alkotmánybírák között nem jellemző a megkeresés, szinte teljes izolációban dolgoznak, a különböző álláspontok megvitatására kizárólag a teljes ülésen kerül sor. A teljes ülésen az előadó alkotmánybíró tervezetének ismertetése után kerül sor a különböző vélemények, álláspontok vitájára, itt alakul a legtöbbet a határozat tartalma. Az előadó alkotmánybíró feljegyzéseket készít ezekről, majd a következő ülésre újabb tervezetet készít elő az általa respektált vélemények beledolgozásával. Ha az előadó alkotmánybíró valamely véleményt nem vesz figyelembe, abból válhat különvélemény is. A teljes ülésen nagyon kemény szellemi viták zajlanak, az alkotmánybírák kölcsönösen próbálják meggyőzni egymást álláspontjaikról, vagy legalább közelíteni azokat egymáshoz, hogy valamiféle konszenzus jöhhessen létre. Az, hogy egy alkotmánybíró a többiek véleményéből mennyit vesz bele a tervezetbe, az saját szuverén joga, de ha álláspontja ellenkezik a többségi állásponttal, akkor joga van visszaadni az ügyet. Ez így természetes, mert a kisebbségi álláspontból ritkán válik többségi vélemény, és minél hosszabb idő óta húzódik az ügy, annál szilárdabbakká és megalapozottabbakká válnak az egyes álláspontok, meggyőzésre annál kevesebb esély van. A többségi álláspontot elért véleményről szavaznak a bírák, így ez válik a döntések tartalmává. A háromtagú tanács hatáskörébe tartozó ügyek is eljutnak minden bíróhoz az ún. nyolcnapos köröztetés útján, ez idő alatt mindenki megteheti észrevételeit, elméletileg írásban, de itt már a szóbeli megkeresés is lehetséges. Ha nincsen észrevétel, a tanács és a stábok szavaznak a tervezetről, ha van, akkor ugyanúgy működik tovább a mechanizmus, mint a teljes ülési tervezetnél. A bírói döntés tartalmának kialakulása kapcsán fontosnak tartom kitérni arra a kérdésre, hogy az egyes bírák hogyan értelmezik az Alkotmány szövegét, ez ugyanis több probléma kiindulópontja is egyben.

4. A szövegolvasások egyik lehetséges tipizálása

Az alkotmány értelmezése minden esetben az alkotmány aktualizálását és konkretizálását jelenti, ez a tevékenység – a következők miatt – több szempontból is sajátosnak mondható.⁶⁷

Az interpretáció tárgya maga az alkotmány, amely mint a normák normája a legmagasabb rangú jog az államban, de korántsem hézagmentes és zárt rendszer. Értelmezésére ezért – a rendelkezései érvényre juttatása érdekében – mindenképpen szükség van. Az alkotmány interpretációját mindenkire kötelező hatállyal egyedül az Alkotmánybíróság végezheti el. E tevékenységnek hármas feladata van: egyrészt állásfoglalást jelent a vonatkozó alkotmányi rendelkezés jelentéstartalmában, másrészt lehetővé teszi ezeknek a megváltozott társadalmi viszonyokhoz igazodó továbbfejlesztését, harmadrészt pedig pontosítja a rendelkezés értelmét. Az egyszer már értelmezett alkotmányi rendelkezés a továbbiakban zsinórmértékként szolgál, amit precedensrendszernek is neveznek. Az alkotmányértelmezésnek jogi és politikai következményei is vannak, hiszen az eljárást általában politikai aktorok kezdeményezik, a határozat meghozatala után pedig ugyan-ezek értékelik a döntést.

Az alkotmány interpretációjának fontos korlátai is vannak. Például szöveggötöttnek kell maradnia, továbbá nem deklarálhat olyan elveket, amelyek túlmennek az alaptörvény keretein.

Az alkotmányértelmezés módja kétféleképpen is csoportosítható. Egyfelől megkülönböztethetjük az absztrakt és a konkrét értelmezést,⁶⁸ másfelől különbséget tehetünk a formalizált és a funkcionális értelmezés között.⁶⁹ Az absztrakt értelmezés kizárólag az erre feljogosított személyek vagy szervek indítványa alapján, meghatározott feltételek fennállása esetén indulhat, a konkrét értelmezés valamely hatáskör gyakorlása kapcsán felmerült alkotmányos kérdés megoldása érdekében szükséges.

A formalizált vagy kötelező erejű alkotmányértelmezés az Abtv. 1. § g) pontja alapján az Alkotmánybíróság mindenkire kötelező érvénnyel mondja ki adott alkotmányi rendelkezés egyedüli helyes értelmezését. A funkcionális vagy alkalmazott értelmezésre az előzetes, utólagos normakontroll gyakorlása során, valamint az alkotmányjogi panasz kivizsgálásakor és az alkotmányértő mulasztás megállapításakor

van lehetőség. A kétféle alkotmányértelmezés az alkotmánybíróági gyakorlat és a belső kötőerő szempontjából nem választható szét.

A szövegolvasatokra rátérve minden további ismeret nélkül is első látásra megállapítható, hogy a szoros szövegolvasás elvárása lehetetlenség, mert így a bírónak csak az adott szöveget volna csak szabad alkalmaznia, semmilyen szövegen kívüli információ bevonása tiltott lenne számára. Ezen információk nélkül viszont lehetetlenség értelmezni az alkotmányszöveget. Az, hogy az alkotmány autentikus értelmezőjének milyen információkat szabad igénybe vennie, az már egy másik kérdés. Ez általában akkor vetődik fel, amikor a nyelvtani és a logikai értelmezés nem dönti el az adott alkotmányértelmezési problémát. Elsősorban az olyan ismeretek vonhatóak be, amelyek tekintetében teljes az egyetértés. Ha így sem lehet eldönteni a problémát, akkor két lehetőség áll a bíró előtt: kimondja, hogy az adott kérdésre az Alkotmány bírói értelmezésével nem adható válasz, vagy továbbmegy, és más információk bevonásával igyekszik döntést hozni. Továbbmenve figyelembe vehető az alkotmányozó eredeti szándéka, éppen azért, mert ő mindenki másnál jobban tudja, mi az adott rendelkezés egyedül helyes értelmezése. Ezt az olvasatot nevezik az eredeti szándék olvasatának. A következő információ, amelyet az alkotmánybíró bevonhat az értelmezésbe, az alkotmányos szokás, de ez véleményem szerint csak akkor megengedett, ha az alkotmányi szabályozással összhangban van. Ennél az állomásnál is választhat a bíró: kimondhatja, hogy a kérdés nem dönthető el még az alkotmányos szokás alapján sem, hogy nincsen hatásköre az ügy eldöntésére, de még mindig mehet tovább. Olyan információk közül, amelyek tekintetében nem teljes az egyetértés, már szubjektív szempontok alapján kiválaszthat egyet, amit a későbbiek során figyelembe vesz.⁷⁰

Az értelmezéseknek még további két fontos típusa különböztethető meg:⁷¹ a strukturális és a morális interpretáció. Mivel a strukturális értelmezés nem annyira vitatott a szakirodalomban, mint a morális, a tanulmányban csupán az utóbbival foglalkozom. Ez az olvasat főleg az alapjogok tekintetében játszik szerepet, éppen azért, mert ezek a leginkább erkölcsi alapúak. Minden alapjogokat tartalmazó rendelkezés minimum kétféleképpen értelmezhető: az első szerint az alkotmány nem az erkölcsben gyökerező jogokat ismeri el, hanem jogosultságokat oszt; a másik szerint az alkotmány az alapjogok szabályozásával erkölcsi gyökerüket is elismeri. Az utóbbi nézetnél jut szerephez

az a tény, hogy valójában mit is mond az erkölcs az adott alapjogról. Az alkotmánybíró saját álláspontjának kialakításakor saját erkölcsi elveit veszi figyelembe, az alapjog értelmezésével tehát nem kerülheti meg a morális alapú döntést. Az alkotmánybírák eltérő erkölcsi alapja és elvei, valamint az ezzel kapcsolatba hozható kérdések eldöntése mindig hatalmas, hosszú ideig gyűrűző vitákat kavart a testületen belül. Ezek azok a kérdések, amelyekből senki sem szeret engedni, ezek ugyanis mélyen átélt erkölcsi meggyőződésükkel alátámasztottak. A morális alapú olvasat elleni legfőbb érv az, hogy az Alkotmánybíróság legtöbb döntése megfoghatatlan alapjogokon alapul, amelyeket sokféleképpen lehet értelmezni, ki-ki saját meggyőződésének megfelelően.

Egyes szerzők szerint⁷² megoldást jelenthetne, ha a testület csak olyan alapjogokat tenne meg döntési alapul, amelyek kiforrott alapjogi dogmatikával rendelkeznek, de ezen a szűrőn túl sok alapjog bukna meg, tehát véleményem szerint ez semmiképpen nem lenne jó megoldás. Újabb alternatíva lehetne, ha az Alkotmánybíróság nem egyetlen nagy horderejű döntéssel, hanem kis döntések sorozatával igyekezne megadni egy-egy alapjog értelmezését. Ez azért lenne jó megoldás, mert sokszor előfordult már az az eset, hogy az Alkotmánybíróság nagyon előreszaladt egy alapjog értelmezésénél, túlságosan liberális értelmezést adott, ezzel megelőzve a normális tendenciákat. A fenti állítás igazolható azzal a ténnyel is, hogy a testület azért nem értelmezte mindmáig az eutanáziával kapcsolatos indítványokat, mert a magyar társadalom még nincsen felkészülve egy ilyen nagy horderejű határozatra. Pedig az abortuszhoz, az emberi méltósághoz és az eutanáziához való jog hármassága közül már csak az utóbbi hiányzik.

D. Záró gondolatok és végkövetkeztetések

A tanulmány lényegét összefoglalva, immár befejezésként szükségesnek tartom az általam kifejtett és alátámasztott tételek ismételt kihangsúlyozását és a végső következtetések levonását. Az Alkotmánybíróság, mint intézmény a legtöbb alkotmányos jogállamban fontos szerepet játszó szerv, amelynek fő feladata az Alkotmány védelme és rendelkezéseinek érvényre juttatása. Az Alkotmánybíróság helyének államszervezeti meghatározásakor a testületet önálló hatalmi ágként fogtam fel. A függetlenség vizsgálata kényes problémákat is felvet,

így például az Alkotmánybíróság és az Országgyűlés kapcsolatát, amelyből kiderül, hogy a testület függetlenségéről nagyon sok aspektusnál egyáltalán nem lehet beszélni. Indokolt lenne a függetlenségi garanciákat és az ezek védelméül szolgáló jogszabályi rendelkezéseket alkotmányi szintre emelni, és az Alkotmánybíróság részletesebb alkotmányi szabályozása is elengedhetetlen fontosságúvá vált. Az újrávászthatóság megszüntetése és a mandátum idejének meghosszabbítása szintén szükséges lenne az alkotmánybírói függetlenség nagyobb mértékű megvalósulásához. Ezek a felvetések egyébként az Új Alkotmánykoncepciónak is részét képezik, de hogy mikor fogja az Országgyűlés ezt törvényi, illetve alkotmányi szintre emelni, az még kérdéses.

Az alkotmánybírák személyi függetlenségének vizsgálatakor megállapítottam, hogy a jelölésnél és a választásnál egyáltalán nem biztosított az egyébként megkövetelt függetlenség, az Országgyűlés befolyása túlságosan nagy (amin persze nem lehet csodálkozni, amíg egyedül e szerv kezében vannak ezek a jogosítványok), ez pedig nem kedvez a bírói függetlenség megvalósulásának. A döntésekért viselt felelősség és az alkotmánybírák szerepfelfogása egymással összekapcsolható témakörök, mert az alkotmánybírák saját szerepfelfogásának az Alkotmány értelmezésénél rendkívül fontos szerep jut. Az aktivista-textualista, valamint az általam kifejtett többi szempont alapján igazolható az a tétel is, hogy az alkotmánybírákat milyen nagy mértékben befolyásolja személyiségük és szerepfelfogásuk, hiszen az alkotmányszöveg értelmezése teljes egészében ettől függ.

Az átpolitizálódás mind a testület, mind az egyes bírák személyének vizsgálatánál jelen van, amit semmi sem bizonyíthat jobban, mint a tartalmukban hasonló indítványra épülő, de mégis eltérő végkövetkeztetéseket tartalmazó határozatok elemzése.⁷³

A döntéshozatalnál megvalósuló függetlenség vizsgálatát megnehezítik a szubjektív szempontok, amelyeket nem lehet mellőzni. Itt a fontos a politikai függetlenség aspektusa, amely bár kényes kérdés, de véleményem szerint van, amikor hiányzik egyes döntéseknél, ez a megállapítás ismét a határozatok elemzésével támasztható alá. Az, hogy egy bíró mennyiben és mit vesz figyelembe döntésének kialakításánál, az saját joga, éppen ezért a szövegolvasatok, illetve a felfogások az alkotmányszöveg elemzésével kapcsolatban bíróról bíróra változnak.

A dolgozat végkövetkeztetését a legfrappánsabban talán így lehetne megadni: „The image of a non-political judge is a myth.”⁷⁴ (A nem politikus bíró eszméje mítosz.)

Jegyzetek

1. Abtv.12. §
2. Az „új” szót tartalmi és nem formai értelemben használom, hiszen 1989-ben a forma maradt, de a tartalom gyökeres változásokon ment keresztül a nemzeti kerekasztal-tárgyalások során.
3. Az alkotmánybíráskodás kialakulásáról lásd még: Ádám Antal: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Osiris Kiadó Budapest 1998. 167-168. o., illetve Paczolay Péter: Alkotmánybíráskodás a politika és a jog határán. In: Alkotmánybíráskodás, alkotmányértelmezés. (szerk. Dr. Varga Csaba) Budapest 1995.
4. Kilényi Géza: Az Alkotmánybíróság és az Országgyűlés viszonya. In: A magyar alkotmányosság ezer éve. Tudományos Konferencia 1998 nov. 17. Esztergom. Kiadja: Esztergom Város Önkormányzata (szerk. Mikolasek Sándor)
5. Paczolay P. i.m. 16. o. Az Alkotmánybíróság államszervezeti helyével kapcsolatban lásd még Ádám Antal: i.m. 195-200. o.
6. Pl. a 16/1991. ABH „Az Alkotmánybíróság nem tanácsadója az Országgyűlésnek, hanem bírója a törvényalkotó munka eredményének.”
7. Kulcsár Kálmán: A kormányzat és az alkotmánybíráskodás. In: Kormány a mérlegen 1990-1994. Korridor Kötetek Budapest 1994. 131. o. Az Alkotmánybíróság helyének tudományos megközelítéséről lásd még: Ádám Antal: Az alkotmánybíráskodás tudományos vizsgálatának lehetőségeiről. Magyar Közigazgatás 1999. 5. sz.
8. Ld. 64/1991. ABH
9. Bővebben ld. Világgazdaság 1997. okt. 10. sz. 2. o.
10. Ádám Antal: Alkotmányi értékek... 42. o.
11. Kilényi Géza: Az alkotmányvédelem szervezeti garanciái a különböző országokban. In: Az alkotmányosság védelmének szervezeti garanciái. Nemzetközi Konferencia az MTA és az IM szervezésében. Budapest 1989 ápr. 25-27. 58. o.
12. „Az Alkotmánybíróság önálló, sui generis hatalmi ág.” Kilényi Géza: Az Alkotmánybíróság helye az állami szervek rendszerében. In: Alkotmánybíráskodás (szerk. Kilényi Géza) Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. 1993. 30. o.
13. Pokol Béla: A „hatalmi négyszög” súlyeloszlásai II. Társadalmi Szemle 1993. 10. sz. 19. o.
14. Szabó Imre: A jogász. Állam- és Jogtudomány 1982. 3. sz.
15. Fűrész Klára: Bírói függetlenség. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest 1989. 24. o.
16. Pl. a 39/1999. ABH
17. Pl. a Bokros-csomag utólagos normakontrolljánál. Ld. 53/1995. és 57/1995. ABH

18. Fleck Zoltán: Alkotmányos felülvizsgálat és politikai rendszer. Társadalomkutatás 1995. 1-4. sz. 57. o.
19. Kerekes Zsuzsa: Parlamenti ábécé. Osiris Kiadó Budapest 1999. 17. o.
20. Abtv. 49.§ (1) és (2) bek. Az Alkotmánybíróság-Országgyűlés viszonyáról lásd még: Ádám Antal: A jogszabályok alkotmánybírósági ellenőrzéséről. Jogtudományi Közlöny 1992. 12. sz.
21. 1990.97. ABH Az alkotmányos jogállamiságról lásd még: Ádám Antal: A köztisztviselők és a közjogi szerződések a postmodern társadalom és állam kapcsolataiban. Acta Humana 1995. 21. sz. 23. o.
22. Ronald Dworkin: Az Alkotmány morális értelmezése és a többségi elv. Fundamentum 1997. 1. sz. 12. o.
23. A „nehéz eseteknél” a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez. Sólyom Lászlóval, az Alkotmánybíróság elnökével Tóth G. Attila beszélget. Fundamentum 1997. 1. sz. 38. o.
24. Körösenyi A.: i.m.
25. Körösenyi A.: i.m. 346. o.
26. Walter F. Murphy: Az alkotmányértelmezés művészete. In: Judd Harmon Essays on the Constitution of the US. Kennikat Press Port Washington-New York 1978.
27. Balsai István: A magyar Alkotmánybíróság a kormányzat szemszögéből. Jogtudományi Közlöny 1992. 6. sz. 283. o.
28. Ádám Antal: Alkotmányi értékek... 75. o.
29. Abtv. 6. §, 7. §, 8. §
30. Körösenyi A.: A magyar politikai rendszer. Osiris Kiadó Budapest 1998. 338. o.
31. Körösenyi A.: i.m. 338. o.
32. Kilényi Géza: Gondolatok az Alkotmánybíróság házatáján. Magyar Jog 1990. 5. sz. 369. o.
33. Például Sólyom László volt MDF-tag, Zlinszky János volt KDNP-tag, Holló András volt MSZP-tag. A példák a HVG 1991 ápr. 27-i szám 6. oldaláról, és a 1996 nov. 16-i szám 148. oldaláról származnak.
34. Például Lábady Tamás, Schmidt Péter, Szabó András, Vörös Imre. A példák forrása Körösenyi A.: i.m.
35. Bagi István hatpárti, Németh János hétpárti konszenzus alapján jutott mandátumhoz.
36. Ádám Antal: Alkotmányi értékek... 195. o.
37. Kiemelés tőlem B. Á.
38. Sólyom László párhuzamos véleménye a 23/1990. ABH-hoz.
39. Pokol Béla: Alkotmánybíráskodás. In: Összehasonlító alkotmányjog VI. fejezet 65-68. o.
40. Abtv. 11. §
41. Abtv. I. § g) pont. Ld. Ádám Antal: Alkotmányi értékek... 70-78. o.
42. Sólyom László párhuzamos véleménye a 23/1990. ABH-hoz. Az Alkotmányban található értékek szerepéről lásd még Ádám Antal: Az Alkotmányba iktatható alapelvekről, nevesített értékekről, államcélokról és állami kötelezettségekről. In: Földvári-emlékkönyv 1996. 9-17. o., illetve Ádám Antal: Az alkotmányi értékekről. Magyar Jog 1997. 3. sz.

43. Holló András: Az Alkotmánybíróság. Változó Világ 15. Útmutató Kiadó 1996
44. Pokol Béla: Aktivista alapjogász vagy parlamenti törvénybarát? A magyar alkotmánybíráskodásról. Társadalmi Szemle 1992. 5. sz.
45. Kis János: Alkotmánybíráskodás a mérlegen I. rész. Fundamentum 1999. 3. sz. 6. o.
46. Példa erre az 57/1991. ABH. Ezzel a döntéssel a testület egy bírói ítéletet semmisített meg erre vonatkozó hatáskör nélkül.
47. Például a 32/1991. ABH. „...a vizsgálatot...(a rendelet alapjául szolgáló) törvényi rendelkezésre is kiterjesztette, és az alkotmányellenességet e vonatkozásban is megállapította.” A 4/1997. ABH-ban az indítványon túllépve vizsgálta meg azt, hogy megsemmisítheti-e az Alkotmánybíróság a nemzetközi szerződéseket.
48. 32/1990. ABH
49. 14/1990. ABH
50. Lásd: 3/1996. és 52/1997. ABH
51. Pl. a 64/1991. ABH. A határozatban említett anya önrendelkezési joga és az állam életvédelmi kötelezettsége.
52. Sólyom László: Az Alkotmánybíróság önértelmezése. Jogtudományi Közlöny 1992. 6. sz. 274. o.
53. Törő Károly: Az Alkotmánybíráskodás kérdőjelei. Magyar Jog 1991. 5. sz. 281. o.
54. A „nehéz eseteknél”... 43. o.
55. Varga Csaba: A bírói tevékenység és logikája. Állam- és Jogtudomány 1982. 3. sz. 471. o.
56. Kulcsár Kálmán véleménye, idézi Varga Csaba: i.m. 475. o.
57. Sajó András-Székelyi Mária: A bírói jogtudat értékelő elemeinek változása. Gazdaság és Jogtudomány 1967. 1-2. sz. 272. o.
58. Idézi Kulcsár Kálmán: A bíró személyiségének befolyása az ítélezésre. Társadalom, politika, jog 365. o. és 361. o.
59. Varga Szabolcs: A bírói döntéshozatal főbb pszichikai tényezői és jelenségei, valamint a logikai és gondolkodási alapműveletei. Szakdolgozat. Pécs 1995. 29. o.
60. Varga Sz.: i.m. 30. o.
61. Szabó József: A jogbölcselet vonzásában. Prudentia Iuris 13. (szerk. Szabadfalvi József) Bfbor Kiadó Miskolc 1999. 144. o.
62. Szabó J.: i. m. 178. o.
63. A „nehéz eseteknél”... 38. o.
64. A felsorolás Varga Sz. i.m. 4-13. o.-ról származik, az utána következő rész a tanulmány szerzőjének gondolatait tartalmazza.
65. Pl. a 39/1999. ABH, amelyben sok ilyen ellentétet találhatunk.
66. Kis János: Alkotmánybíráskodás a mérlegen II. Fundamentum 1999. 2. sz. 17. o.
67. A sajátosságok felsorolását lásd bővebben: Alkotmányjogi jogesetek...7-25. o.
68. Alkotmányjogi jogesetek... 23.o.
69. Holló András: Az Alkotmánybíróság létrejötte és hároméves működése. In: Alkotmánybíráskodás (szerk. Kilényi Géza) Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft. 1993. 90-91. o.

70. Pl. a 64/1991. ABH-ban Lábady Tamás a katolikus keresztény világképet népszerűsíti.
71. Kis J.: i.m. 14-16. o.
72. Pokol Béla véleménye, idézi Kis J.: i.m. 29. o. Az alapjogi bíráskodás problémáiról lásd még Ádám Antal: Alkotmányi értékek... 203-204. o.
73. „...megfigyelhetőek voltak irányváltoztatások, ez elsősorban Sólyom következtelenségeire vezethető vissza. Ezek pedig...részben...abból eredtek, hogy ő sem volt képes mindig ellenállni a politizálás kísértésének.” Idézi Halmai Gábor: Az aktivizmus vége? Fundamentum 1999. 2. sz. 24. o.
74. Richard Hodder-Williams: i.m. 16. o.

Takács Tamara IV. évf.

**Dánia az európai integrációban
A szuverenitás átruházása és a népszavazás
a 150 éves dán alkotmányban***

A. Bevezető gondolatok

Tanulmányom megírását megelőzően szándékom a dán demokrácia bemutatása volt, mely önmagában nagyon tág téma. Kutatásaimat a dán Külügyminisztérium ösztöndíjával eltöltött kilenc hónapos tanulmányaim alatt kezdtem el egy dániai népfőiskolán, ahol hasznos információkra tettem szert. Dánia demokratikus politikai rendszerét kiemelve, kutatásom során alakult ki az a gondolat, mely az ország Európai Közösségben/Európai Unióban elfoglalt pozíciója és a Közösségi témákban alkalmazott népszavazások felé terelte érdeklődésemet, teret adva a politikai rendszer, annak tagjai, és az alkotmány működése bemutatásának. Így épült ki az a kapcsolat, amely a politikai rendszert, a népszavazást, mint közvetlen döntéshozatali mechanizmust, az alkotmánynak a szuverenitás és hatáskörök átruházásáról szóló rendelkezéseit és az ország EU tagságának helyzetét fogja össze.

A tanulmánnyal egy kis állam EK/EU politikájának folyamatát kívánom bemutatni, mely hazánk csatlakozási politikájának kialakításában jelentős tanulságokkal szolgálhat. Mind a népszavazás, mint közvetlen döntéshozatali eszköz, mind a szuverenitás- és hatáskörök átruházásának alkotmányos rendezése jelentős összetevője lehet Magyarország csatlakozási folyamatának is.

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című – az „Alkotmányjog” Szekcióba nevezett – dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián az „Európajog” Szekcióban III. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Petrétai József.

B. Dánia az európai együttműködésben

I. A hatáskörök átruházásának szabályozása

A második világháborút követő évektől kezdődően Dánia nemzetközi együttműködésekben aktív szerepet játszik. Az egyre feszültebbé váló nyugat-kelet ellentét a hidegháború során egyértelművé tette, hogy Dánia biztonsági érdekeit külső erők határozzák meg, és világosan látszott az is, hogy az ország gazdasági helyzete nagymértékben függ a külső kereskedelemtől.

Dánia nem volt alapító tag az Európai Gazdasági Közösségben, a Szén- és Acélközösségben, és az Euratom Szerződésben, több mint 15 év telt el a tagállammá váláshoz 1973. január 1-ig. Meghatározónak tekinthető a dán külpolitika második világháborút követő formálódásában, hogy az európai gazdasági integráció és a dán kereskedelmi érdekek előmozdítása elsősorban az EK/EU tevékenységei során valósult meg. A dán politikusok már a 20. század elején megtanultak két leckét: elsősorban azt, hogy Dániának nemzetközi befolyásoló ereje csak más államokkal való együttműködése során lehetséges. Másrészt pedig azt, hogy a kölcsönös kötelezettségeket keletkeztető egyezmények megvalósítása esetén a dán nép által hangsúlyozott nemzeti szuverenitásra nagy figyelemmel kell lenniük.¹

A szuverenitás védelmére került az 1849-ban megalkotott első alkotmánytörvénybe a szükséges módosításként az a rendelkezés, amelynek alapja az 1946-ban, az alkotmánymódosításon dolgozó alkotmányjogi professzorokat, politikusokat, gyakorlati és elméleti szakembereket tömörítő Alkotmányjogi Bizottság tárgyalásai során hangsúlyozottá vált kívánság, hogy létrehozzanak olyan alkotmányjogi erejű alapot, amelyre a jövőben intenzív nemzetközi kapcsolatok és együttműködések épülhetnek.

Az 1973. január 1-én történt Európai Közösséghez való csatlakozás jogi alapját az alkotmány 20. szakasza tartalmazza, amely szabályozza a nemzetközi szervezetekre történő hatáskör-átruházást. Ez a rendelkezés alapos megfontolást követően azért került be az alkotmányba, hogy a második világháborút követően megkönnyítse az európai regionális együttműködések kiépítését és a bennük való részvételt. A Dán Királyság alkotmánytörvényének 1953. évi módosításakor jelent meg az új szabályozás az alkotmány 20. szakaszában. „A Királyság

hatóságaira ruházott hatáskörök a törvényben meghatározott mértékig átruházhatók olyan nemzetközi hatóságokra, amelyeket más államokkal kötött kölcsönös megállapodások hoztak létre a nemzetközi jog és együttműködés céljából.”² E szakasz három fő feltételt alapít a jogalkotó, végrehajtó és bírói hatalom olyan nemzetközi szervezetekre való átruházására, amely jogilag megkötő döntéseket hoz többségi szavazás során. Első feltétel a nemzetközi szerződésben részt vevő tagállamok kölcsönös kötelezettség vállalása. Második feltétel, hogy a hatáskörök csak a lehető legpontosabban meghatározott mértékig ruházhatók át. Harmadik feltételként pedig arról rendelkezik, hogy a nemzetközi egyezmények, különösen az egyes csatlakozási szerződések ratifikálása csak a dán parlament, a Folketing képviselőinek 5/6-os minősített többségi elfogadásával történjék. Egyszerű többségi támogatás is elfogadható abban az esetben, ha népszavazás során a nép támogatását fejezte ki. A Folketing többségi támogatását csak az döntheti meg, ha a szavazó polgárok legalább 30%-a a ratifikáció ellen szavazott.³

Az alkotmányt gazdagító szakasz „küldetése” a háborút követően a nép közvetlen részvételének biztosítása a nemzetközi egyezményekkel kapcsolatos döntéshozatalban. A népszavazás intézménye meghatározó lett a későbbiekben a Dánia és az Európai Közösség közötti kapcsolatban a további fejlődés során, ennek magyarázatára és az egyes alkalmazott népszavazások körülményeire külön fejezetben bővebben kitérek.

II. Az Európai Unió ügyek igazgatásának struktúrája

Az alábbiakban azokat a szerveket kívánom bemutatni, amelyek az EU témákban nemzeti szinten szerepet játszanak. A közösségi döntéshozatali rendszer Dániában részben a hivatalos, formális rendszerből áll, így a Folketingből, Kormányból, közigazgatási szervekből, részben pedig a külső érdekek többé-kevésbé szorosan szervezett rendszeréből. Dánia közösségi politikája e két rendszernek a kölcsönhatásából tevődik össze. Dánia hivatalos közösségi döntéshozatali rendszere nagymértékben centralizált, ugyanis a Külügyminisztérium mintegy „házőrzőként” felügyeli a közösségi politika alakulását és alakítását egy olyan rendszerben, amelynek lényege a dán érdekek koordinálásának maximálása a közösségi politikákban és igazgatásban, ugyanak-

kor konszenzusra való törekvés az elsődleges szempont, és a külső érdekek számára az átláthatóság és megközelítés növelése, a politikusok és bürokraták informálásának céljából. A Folketing, összehasonlítva más tagállamok parlamentjeivel különleges szerepet játszik, különösen a stratégiával kapcsolatos érdekek szintjén.⁴

1. Kormányzati szinten szereplő szervek

A döntéshozatal – általános szabályként – minisztériumok közötti folyamat, szemben a hagyományos dán közigazgatás hierarchikus döntéshozatali eljárásával, amely sokszor informális jellegű. Három igazgatási és politikai szintet találunk.

Legalsó szinten helyezkednek el a *különleges bizottságok* (specialudvalg), melyeket különböző minisztériumok és kormányzati szervek tisztségviselői alkotnak. Minden különleges bizottság meghatározott témával foglalkozik, pl.: mezőgazdaság, környezetvédelem, munkaügyek stb.

Középső szinten találjuk a COREPER nemzeti megfelelőét, az *EU Bizottságot*, feladata az általános koordináció, és amelyet a minisztériumok vezetői, illetve nagy szakmai gyakorlattal rendelkező minisztériális tisztségviselők alkotnak. Az EU Bizottság elnöke a Kabinet Bizottság titkára, aki a Miniszterek Tanácsának ülésein is részt vesz, így az ügyeket előkészületi adminisztratív szakaszuktól végső tárgyalásukig figyelemmel kíséri. A Bizottság megvitát minden, a Tanács elé kerülő javaslatot, ezeket A és B javaslatokká csoportosítja, különösen a bonyolult B-kategóriás javaslatokat vitatja meg a Kormány külön EU Bizottsága, mely így az utolsó igazgatási fokozat.

A *Kormány Kabinet Bizottságát* azok a miniszterek alkotják, amelyek közösségi ügyekben a leginkább érintettek, illetve a miniszterelnök és az igazságügy miniszter. A Bizottság elnöke a külügyminiszter, a napirend elkészítéséért az EU Bizottság felelős, melynek elnöke a Kabinet Bizottság titkára. A Kabinet Bizottság Dánia közösségi politikájának fő irány-meghatározója.

2. A nemzeti parlament közösségi ügyekre specializálódott szervei

A dán közösségi döntéshozatali rendszert az erős és részletekre kiterjedő parlamentális kontroll teszi egyedivé. A parlamenti szinten elhe-

lyezkedő bizottság a *Piaci Kapcsolatok Bizottsága*, melyet 1972-ben alkottak meg először, 17 taggal, és 11 helyettes taggal. Minden új parlamentális időszak elején a politikai csoportok tagokat jelölnek, a mandátumok száma a politikai csoportok Folketingen belüli reprezentációjának függvénye. A Piaci Kapcsolatok Bizottsága központi helyet foglal el Dánia közösségi politikájában, mint a kormányzat és az ellenzék közötti követelések kiegyenlítője.

1973-ban a Piaci Kapcsolatok Bizottsága jelentést készített, melyben hatáskörét meghatározta. Ezek szerint: „A Kormány köteles kérni a Piaci Kapcsolatok Bizottságának véleményét olyan ügyekben, amelyek a piac-politikát érintik, illetve különösen nagy jelentőséggel bírnak. Elsődleges az Európai Tanács messzemenő döntéseit megelőzően, hogy a Kormány kezdeményezéseiről informálja a Bizottságot. A Bizottság többségének támogatása esetén a Kormány kezdeményezésein alapulva folytathatja a tárgyalásokat. A Kormány köteles írásbeli magyarázatot adni a tárgyalások témáját adó ügyekről.”⁵

3. Lobbyzó szervezetek

Az EU formális szerveivel való kapcsolattartásban az Állandó Képviselők attaséi is szerepelnek, mint a nemzeti egyesületekkel és bizonyos mértékben egyéni társaságokkal való kapcsolattartás felelősei.

A közelmúltban egyre jelentősebb lett az Európa Parlamenttel való kapcsolat, ez utóbbi bizottságaival, és egyéni képviselőivel egyaránt. A privát lobbyzó tevékenység fő területe hagyományosan a mezőgazdaság. A dán lobbyzó tevékenység a politikai kultúrát tükrözi, kompromisszumra hajlandósággal, és komoly felkészültséggel.

C. A demokrácia hagyományai Dániában. A népszavazás, mint a közvetlen demokrácia eszköze és alkalmazási körei

Tanulmányom témaválasztása során az volt a célom, hogy képet adjak a dán demokrácia működéséről, a lakossághoz közeli politikai döntéshozatali mechanizmusokról. A demokrácia hagyományai között kiemelném a virágzó és effektíven működő egyesületek, szakszervezetek működését, a politikai döntéshozatalra gyakorolt élénk lobbyzó tevékenységüket, mely során növelik a lakosságban a demokrácia adta lehetőségek megbecsülését, és a nemzeti identitást. A

népszavazás alkalmazására számos rendelkezést találunk a dán alkotmányban.

I. A referendum

Referendum esetében arról van szó, hogy képviseleti szerv előzetes vitája és határozat hozatala után, de annak kihirdetése előtt a választójoggal rendelkező polgárok elé terjesztik a javaslatot, s ez csak akkor válik jogszabállyá, ha a polgárok szavazás során elfogadják azt. Ebben az esetben tehát a döntés megoszlik, a jogszabály elfogadásához kettős aktus kell a képviseleti szerv elfogadó határozata, valamint az aktív polgárok jóváhagyó, beleegyező döntése. A referendum két formájaként ismert obligatórius (kötelező), illetve fakultatív referendum abban tér el, hogy míg az obligatórius referendumat konkrét ügyekben alkotmányi vagy törvényi előírás alapján kell tartani, addig a fakultatív referendum esetében maga a képviseleti szerv esetenként határoz el referendumos szavazást.⁶

Az északi országokban, így Dániában is kivételesen alkalmazandó eszköz a referendum. Dánia az egyetlen skandináv állam, ahol a referendum alkotmányosan szabályozott. Svédországban az 1995. évi EU csatlakozást megelőzően alkalmaztak népszavazást. Népszavazás várható az euro-régióhoz való csatlakozás témájában is. Norvégiában szintén EK/EU politikai témában találunk népszavazást, 1972 óta két alkalommal döntött a szavazó lakosság negatívan a csatlakozásról.

A továbbiakban referendum elnevezés helyett népszavazást említek, hiszen a dán alkotmány szövegében a „folkeafstemning” népszavazás szó szerepel, viszont funkcióját és jellegét tekintve ez az intézmény az általunk referendumként ismert közvetlen hatalomgyakorlási formának felel meg.

Az 1953. évi alkotmány megteremti a nemzetközi kapcsolatokat érintő közvetlen döntéshozatal lehetőségét a lakosság számára, az alkalmazási kört kitágítva. Az alkotmánymódosítás során az Alkotmányjogi Bizottság 66/1953. számú véleménye szerint: „A népszavazásnak elsősorban az a szándéka, hogy biztosítékot nyújtson az ellen, hogy a Kormány, amely a Rigsdag (Folketing) többségén nyugszik, előterjesszen olyan új, mélyreható változást előidéző törvényjavaslatokat, amelyekkel kapcsolatban kétséges az, hogy a lakosság körében is többségi támogatást találna. A népszavazás lehetősége hasonlókép-

pen azt eredményezi, hogy a Rigsdagen belül a törvényjavaslatok elfogadásához szélesebb legitimációs alapot találjon.” Ez a népszavazási intézmény mérsékeltnek nevezhető, hiszen az alkotmány 42. szakaszában foglaltak szerint a Folketing bizonyos számú, és esetünkben jelentősen magas számú tagja (minimum 60 képviselő) kezdeményezheti a törvényjavaslat népszavazásra bocsátását. „Amikor a Folketing a törvényjavaslatot elfogadta, a képviselők 1/3-a a törvényjavaslat végső elfogadásától számított 3 munkanapon belül kérvényt terjeszthet az elnök elé, hogy a törvényjavaslatot bocsássák népszavazásra.”⁷ A Királyi Jóváhagyás sem történhet természetesen meg a népszavazás eredményének megszületése előtt.

II. Alkalmazási körök

Az alkotmány 29. szakasza rendelkezik a választójog gyakorlásához szükséges életkor lakosság általi, népszavazás útján történő meghatározásáról. A választójogi életkorhatárt 1953 óta öt különböző népszavazás állapította meg; legutoljára 1978-ban a választói korhatárt 18 évre változtatta, ez utóbbi eredmény hatályos ma is.

A 88. szakasz az alkotmány módosításának eljárását szabályozza, szigorú követelményeket támasztva és szintén népszavazás alkalmazásával.⁸ A legitimitást védendő született meg az alkotmányos rendelkezés, amely tényleges bizonyítékot nyújt a kialakult alkotmány kontinuitásának. Kötelező népszavazást alkalmazni tehát az alkotmánymódosítás tárgykörében.

Az alkotmány a törvényjavaslat népszavazás útján történő jóváhagyásának lehetőségével képviselők csoportja által kezdeményezett esetben a kisebbségi érdekek védelmét szolgálja. A képviselők 1/3-ának kezdeményezése elegendő ahhoz, hogy a törvényjavaslat Folketing általi elfogadását követően 3 munkanapon belül az elnök elé terjesztett törvényjavaslatról döntsön a törvényjavaslat népszavazásra bocsátásának tárgyában.

III. Hatáskör átruházás

Arra a kérdésre, hogy miért döntött minden jelentős Közösségi szerződés módosításának kérdésében népszavazás, az alkotmány 20. szakaszát vizsgálva találhatjuk meg a választ. Az alkotmányban rögzített

hatáskörök államközi hatóságokra történő átruházásához a Folketing tagjainak 5/6-os minősített többségi támogatása szükséges. Abban az esetben, ha a minősített többségi támogatás nem áll fenn, de a képviselők többsége egyébként támogatja a törvényjavaslatot, népszavazással döntenek a hatáskör átruházásának kérdésében.⁹

D. Dánia az EK/EU-ban – népszavazások közösségi kérdésben 1972-2000-ig

1. 1972-1992-ig

Mielőtt az egyes népszavazások és az ország Közösséghez való viszonyának lépcsőfokait vizsgálnánk, először Dánia EK/EU tagsággal való szemmel látható politikai problémáit kell megvizsgálnunk. Ezek a problémák egyre markánsabban jelentek meg, mivel a témában alkalmazott népszavazások alkalmával magát a népet tették döntéshozóvá.

A 20. szakaszban előírt 5/6-os többség a Folketingben látszólagos támogatását fejezte ki 1961-1971 között az EK csatlakozás kérdésében. Az 1970-es évek elején tehát senki sem számolt azzal, hogy a Római Szerződés ratifikációjának kérdésében népszavazás útján szülessen döntés. A gondolat akkor merült fel, amikor az 1971. évi csatlakozási tárgyalások pozitív eredményei megmutatkoztak, egyidejűleg a meglepően nagyfokú EK tagsággal szembeni ellenállással a tradicionálisan legnagyobb erejű Szociáldemokraták és Radikálisok sorai között egyaránt. Az a kérdés tehát, hogy az 5/6-os többségi támogatás esetén is alkalmazzanak-e népszavazást a csatlakozás tárgyában, egyre nagyobb vitákat váltott ki. Max Soerensen alkotmányjogász professzor, a Külügyminisztérium jogi tanácsadója úgy nyilatkozott, hogy a csatlakozást eldöntő népszavazás oka abban a politikai kiváncsiságban keresendő, amely a téma történelmi fontosságára való tekintettel szorgalmaz közvetlen lakossági döntést.¹⁰

1972 október 2-án történt az első népszavazás közösségi témában, amikor a dán nép az ország Európai Közösséghez való csatlakozásáról döntött. A népszavazás során a támogatók 63,5%-kal fejezték ki akaratukat a 36,5%-os ellenérzéssel szemben. A népszavazás eredményének okát a támogatóknak az akkori szociáldemokrata kormányzatot vezető miniszterelnök kijelentésébe vetett hitében kereshetjük, aki többször is úgy nyilatkozott, hogy Dánia számára az Euró-

pai Közösségben való tagság alapvetően a szabad piac és a dán mezőgazdaság számára megfelelő Közösségi Agrárpolitika miatt kedvező és fontos. Mind a kormányfő, mind a többi politikai párt vezetője kitartott amellett, hogy a közösségi tagság nem fog párosulni sem szuverenitás feladásával, sem politikai egyesüléssel.

Vessünk egy pillantást hát Dánia EK/EU tagságból eredő dilemmáira, és a kapcsolatra, mely az európai integráció gondolatát felvető Európai Szén- és Acélközösségtől az Európai Közösségig/Unióig vezető törekvések és Dánia nemzeti érdekeinek politikai irányvonalai között húzódik.

Az EK/EU tagság a kezdetektől fogva magában hordozta a következő dilemmákat. Az EK/EU célja az európai országok erős és állandó egyesítése volt, ezt a célt már a Római Szerződében kinyilvánították 1957-ben. A Római Szerződés sorai rögzítik a nemzetek feletti intézmények szupranacionális felépítését, mely föderalisztikus jelleget eredményez. A föderalisztikus elképzelés mögött az áll, hogy szoros együttműködést céloztak meg, a kompromisszumra törekvést célul tűzve. A nyugat-európai országok közötti együttműködés nem véletlenül a hadiipar szempontjából is fontos Európai Szén-és Acélközösség létrehozásával kezdődött, hiszen szükségesnek mutatkozott a kapcsolatokat úgy alakítani, hogy a világháború által keltett ellenségeskedést az európai országok között megszüntessék, és így az interdependencia újabb világháború kitörését megakadályozza.¹¹ Dánia azonban nem kívánt államok feletti egyezményt, csupán praktikus együttműködést, ahol a kooperáló országok közötti megegyezés jellemző. Látható tehát, hogy föderalisztikus irányvonallal szemben Dánia államok közötti lazább együttműködés mellett állt ki.

Az ország csatlakozását követően felerősödve érezhető az, hogy a Közösség politikai irányvonalának kijelöléséről szóló, tájékoztató kiadványok a hétköznapi embereknek távoli és nehezen érthető adatokat közöltek, így bizonyos fokú közömbösség és ellenérzés artikulálódott a lakosság sorai között a közösségi politika irányába. 1982-ban, tíz évvel a csatlakozást megerősítő sikeres népszavazást követően a lakoságnak már 44%-a nyilatkozott az EK tagság folytatása ellen, és csak 34% fejezte ki támogatását az EK irányában.¹²

1986 február 18-án az Egységes Európai Okmány ratifikálásáról szóló népszavazás sikerrel zárult, a választópolgárok 56,2%-a támogatta 43,8% ellenében. Kevésbé megnyugtató az integrációt támogató

politikai pártok számára, hogy a soron következő konzervatív párti miniszterelnök, Poul Schüttler úgy nyilatkozott, miszerint az Európai Unió ötlete „egy kődarab életképességéhez hasonlítható.”

II. Fordulópont: Maastricht 1992 – a hatáskörök további átruházásának kérdése

Az 1972-ben népszavazással megerősített, és jelentős mértékben támogatott csatlakozást, továbbá a még mindig számottevően sikeres Egységes Európai Okmány ratifikálását megerősítő népszavazást követően az 1992. évi Európai Unió Szerződés (Maastrichti Szerződés) ratifikálásának kérdését eldöntő népszavazás során a lakosság elutasító szavazatai meghaladták a támogató voksokat 50,7%-49,3% arányban. Történt ez annak ellenére, hogy a Folketing politikusi kara a népszavazást megelőzően egyhangúlag a Szerződés elfogadása mellett döntött, és a döntést megalapozó vitákat végig nyilvánosság kísérte.

A lakosság döntésének háttereként, körülményeként felvázolható, hogy az 1992. évi népszavazás közösségi témában a harmadik népszavazás volt Dániában. 1972-ben 63%-os támogatottsággal zárult a csatlakozási népszavazás. 1986-ban 56% voksolt az Egységes Európai Okmány ratifikálása mellett. Az Eurobarométer felmérése szerint 1987-ben az európai integráció gondolatát a dán lakosság 48%-a támogatta, ugyanebben a témában 1992-ben már 62%-os volt a támogatottság. Kiemelhető a közös piac támogatottsága is, amely 1997-ben 27%-os volt, 1992-ben pedig 44%-os.¹³ A népszavazást megelőzően a Folketing képviselői is 5/6-os többséggel a ratifikáció mellett álltak. Továbbá érdekes adat, hogy még a népszavazást megelőző hét során is biztos támogató véleményeket mutattak a felmérések – mégis, június 2-án a Maastrichti Szerződést elutasító népszavazási eredmény született.

1. A Maastrichti Szerződés pontjai közelebbről

A legfontosabb döntések között találjuk a kül- és biztonságpolitikával, illetve a monetáris unió kiteljesítésével kapcsolatos rendelkezéseket. Ez utóbbi lényegében az 1997-re tervezett utolsó fázisát követően közös pénzpolitikát, ezután pedig széleskörű adó- és illetékszabályozási harmonizációt és közös valuta bevezetését jelentette. A Szerződés

fontos rendelkezései előirányozták még az igazságügyi és belügyi együttműködést is a tagállamok között. A Szerződés szól a járulékos jellegű uniós állampolgárságról is, melynek előnye, hogy az Unió állampolgára harmadik országban bajba kerülve bármely EU tagállam képviselétől segítséget kap, továbbá más EU tagállam állampolgárai választójoggal rendelkeznek, és jelöltként indulhatnak a tagállam helyi választásain, és az Európa Parlament képviselőinek választásán.

Tisztán látható, hogy a Maastrichti Szerződés fő elve az EU együttműködési területek szaporítása, és a döntések megalkotásához a többségi jóváhagyás bevezetése. Ezek a jelenségek a föderációs jelleg felé vezető lépésekként értékelendők.

2. Szavazók és döntéseik: érvek az igen – és a nem oldalon

A népszavazást megelőző kampány során nehézséget okozott, hogy az „igen” szárny a csatlakozástól számított húsz év alatt kevés kivétellel az integrációt és az unió gondolatát úgy kezelte, mint ami mögött nincs számottevő realitás. Még egyszer visszautalnék Poul Schüttler szavaira: az unió gondolata egy kódarab életképességéhez hasonlítható. Mondják hát a politikusok a népnek azt, hogy az unió „él”, és adják hozzájárulásukat a még jelentősebb függetlenség-feladáshoz? Annak ellenére, hogy Dánia Európai Unió tagsága támogatást élvezett, ez koránt sem jelentett egyetértést a dán Európa-politikával.

Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy két kiindulópont áll egymással szemben. Az egyik nézet megőrzi a teljesen megfontolt államközi együttműködést, ahol a döntéshozói jogkör miniszterekből álló tanács kezében van, és működésére az egyhangú döntéshozatali elv jellemző, a nemzeti vétőjog fenntartásával. A másik elképzelés erősíti az EU államok feletti jellegét, növekvő mértékben a többségi jóváhagyást alkalmazva, így a nemzeti vétőjog behatároltabbá válik. Ebben a koncepcióban a döntéshozatal a Közösségi szervek, az Európai Bizottság és az Európai Parlament kezében van, gyakorlatilag tényleges európai kormányra és törvényalkotó hatalomra kiszélesítve.

Az az európai együttműködés, amelyhez Dánia 1973-ban csatlakozott, több szempontból is államok közötti szervezatként működött, nemzeti vétőjog biztosításával. Ez Dániának megfelelt, ezért működött együtt különösen az Egyesült Királysággal a status quo fenntartásán,

miközben az alapító tagállamok egyre növekvő mértékben az államok feletti közösség kialakítását hangsúlyozták.¹⁴

A bizalmatlanok ellenzésüket fejezték ki a közös valuta bevezetésével szemben, az Európai Kormány létrehozása és a Bizottság befolyásának növelése ellen, míg változóak a vélemények az Európai Központi Bank létrehozása, a közös kül- és biztonságpolitika iránt, de teljes mértékű egyetértéssel találkozunk a harmadik világ felé irányuló külpolitikában, a menekültekre és bevándorlókra vonatkozó szabályozást illetően, és a közös szociálpolitikára vonatkozó közös elvek kérdésében.

Kiemelhető az a lakossági döntést közvetlenül befolyásoló faktor, hogy a közvélemény Dániának bizonyos „nordic” északi orientációját támogatta, ha nemzetközi együttműködés került szóba, előtérbe helyezve az Északi Tanács tevékenységét, és az északi integráció jelentőségét. Meghatározó az a tény is, hogy a dánok kiemelkedően elégedettek országuk társadalmi és politikai rendszerével, annak demokratikus működésével. 1999-ből származik az az adat, miszerint 1000 megkérdezett 66%-a rendkívül elégedett, 15%-a nagyon elégedett, illetve 16% kevésbé elégedett az ország társadalmi és politikai rendszerével, annak demokratikus működésével, és csak 2% fejezte ki elégedetlenségét.¹⁵

3. Tanácskozás Edinburghban – engedmények és következmények

A dán politikusok az 1992. évi népszavazást követően úgy nyilatkoztak, hogy ha az Európai Közösség a Maastrichti Szerződés négy bizonyos pontjában Dániára vonatkozóan változtatásokat vinne végbe, úgy az új körülményeket újra a dán szavazók elé bocsátanák ismételt népszavazás tárgyaként. Így az Európa Tanács 1992 december 11-12. ülésén, az edinburghi csúcstalálkozón „Dánia és az Európai Unióról szóló szerződés” tárgyában alkotott elnöki konklúziók elfogadásával megoldás született a dánok által sérelmezett pontokra, és a szuverenitás feladásának mértékére.

A népszavazás eredménye a Közösséget politikai és jogi kérdések elé helyezte. A következő két pontban összegezhető a „dán probléma” sikeres megoldásának politikai és jogi feltétele, az egyik a dán politikai rendszerével kapcsolatos, a másik pedig az Európai Közösség politikai rendszerével.¹⁶ Először is, a Maastrichti Szerződésben

alkalmazott változtatásoknak olyan nagymértékűnek kell lenniük, hogy a dán lakosság elfogadja és támogatja azt. Másodsor, a változtatások esetén törekedni kell arra, hogy elkerüljék a kormányközi tárgyalások megkezdését igénylő jogi követelményeket.

1992 október 30-án a Folketing Piaci Kapcsolatok Bizottsága – amely a Szerződés módosítási követelmények pártok közötti kompromisszumának kialakításáért volt felelős – hivatalos javaslatot tett közzé a többpárti „nemzeti kompromisszumról”. Hét pontban válaszolt a „Dánia Európában” című javaslat a többi tagállam felé a dán elképzeléseket. E követelések fő célja az volt, hogy meggyőzze a dán lakosságot arról, hogy kormányzatuk nem kíván a Szerződés „unió kialakítását erősítő” pontjaiban részt venni.¹⁷ A „Dánia Európában” című dokumentum kikötései:

- Dánia nem hajlandó egy hivatalos Európai Hadsereg kialakításában részt venni, és elkerüli a közösségi közös védelmi politika fő aspektusait.

- Dánia kimarad az uniós állampolgárság folyamatából, illetve nem engedi a közösségi szabályozás térhódítását a nemzeti állampolgárság szabályozásában.

- Dánia nem vesz részt a Schengeni Egyezményben.

- A javaslat következő pontjában a dán kormány megerősítést várt a többi tagállamtól arról, hogy a magas szintű dán szociális és környezetvédelmi politikák nem csorbulnak az Európai Unióban.

Dánia további három pontban foglalta össze javaslatait, amelyek nem fűződnek szorosan a Maastrichti Szerződéshez. Ezek: a szubszidiaritás elvének hatékony alkalmazása, az Unió ügyekben a centralizáció csökkentése; a közösségi döntéshozatali eljárás nyitottságának és demokratikus voltának növelése és a tagállamok közötti együttműködés szorgalmazása a munkanélküliség leküzdése érdekében.

Dánia által a „Dánia Európában” címmel a tagállamok elé terjesztett dokumentum alapján az Európa Tanács határozatot hozott, összehangolva az ott kifejtett kérdéseket az Európai Unióról szóló Szerződésben foglaltakkal. A Tanács leszögezte, hogy a meghozott határozat, illetve a létrejött kompromisszum kizárólag Dániára érvényes, és nem alkalmazható más jelenlegi vagy jövőbeli tagállamra.¹⁸ Ez alapján tehát:

- A gazdasági és monetáris unió tekintetében: Dánia – élve az Szerződéshez csatolt jegyzőkönyvben számára biztosított döntési lehetőséggel – kijelenti, hogy nem kíván részt venni a GMU harmadik szakaszában. E notifikáció a határozat hatálybalépésével egyidejűleg érvénybe lép. Ebből következően Dánia nem vesz részt az egységes valutaövezetben, nem kapcsolódik a gazdaságpolitika azon szabályaihoz, amelyek a GMU harmadik szakaszában résztvevő országokra érvényesek, és fennálló hatáskörét a monetáris politikájában a belső rendelkezéseinek megfelelően gyakorolja. Ugyanakkor a GMU második szakaszában teljes mértékben részt vesz, és az Európai Monetáris Rendszer (EMS) keretében folyó együttműködéseknek is résztvevője.

- A védelmi politikát illetően: Dánia – a Nyugat-európai Unió felkérésére – ennél a szervezetnél (NYEU) csupán megfigyelői státuszt foglal el, ez a rendelkezés megfosztja Dániát az Európai védelmi politika megalakítását befolyásoló vétőjogától. A Közösség történetében ez az első eset, hogy tagállamot törvényesen megfosztanak vétőjogától.

- Az igazságügyet és belügyet érintő együttműködésekben Dánia korlátlanul részt vesz.

- Az uniós állampolgárságra vonatkozóan: a Szerződésben szereplő rendelkezések az uniós állampolgárságról kiegészítő jogokat biztosítanak, és az ott specifikált kiegészítő védelmet nyújtják. Semmi esetre sem lépnek tehát a nemzeti állampolgárságról szóló rendelkezések helyébe. Azt, hogy valamely személy rendelkezik-e tagállami állampolgársággal, kizárólag az adott állam belső joga határozza meg.

A záró rendelkezések szerint Dánia – saját alkotmányos követelményeivel összhangban – bármely pillanatban közölheti a többi tagállammal, hogy ezzel a határozattal, vagy ennek egyes részeivel nem kíván élni. Ebben az esetben Dánia valamennyi, az EU keretében hozott rendelkezést, amely eddig hatályba lépett, teljes mértékben alkalmazni fogja.

A rendelkezés nem vitt végbe alapvető változtatásokat a Maastrichti Szerződésben, nem kívánta a tagállamok ratifikáló eljárását, azonban a garantált kivételek Dánia részére megkövetelték a dán ratifikációt.

4. Újabb népszavazás a Maastrichti Szerződésről – 1993

A politikai megegyezést követően, az Edinburghi Engedmények eredményeként, a Folketingben képviselettel rendelkező pártok közül

hét párt, ezen belül 165 képviselő, a kormánypárt támogatásával a Maastrichti Szerződés elfogadása mellett állt. A Kormány és a Folketing az 1993. évi 153. számú törvényt elfogadta a ratifikációs törvényjavaslat népszavazásra bocsátásáról. Ez a törvény arról rendelkezett, hogy mind a csatlakozásról szóló 1993. évi 281. számú törvény Dánia Európai Közösségi csatlakozásáról szóló törvény módosításáról, mind a Maastrichti Szerződéshez és Edinburghi Jóváhagyásokhoz való csatlakozást kimondó 1993. évi 355. számú beleegyezési törvényjavaslat népszavazásra kerül.¹⁹

Felmérés adatai mutatják, hogy arra a kérdésre, miszerint „Ismételt népszavazás során hogyan szavazna?” Dániában 1993-ban a lakosság 26%-ban támogatta és 69%-ban ellenezte a közös valuta bevezetését, 47% fejezte ki támogatását a közös védelmi politika mellett, 48% pedig elutasította azt, és a Maastrichti Szerződéssel, mint egészszel 52% értett egyet, 39% ellenezte, és 10%-nak nem volt véleménye. Az ország közösségi tagságának történetében alkalmazott negyedik népszavazás 1993 május 18-án sikerrel zárult, a Maastrichti Szerződés edinburghi döntésekkel bővített változatának ratifikációjához a szavazó polgárok 48,6%-37% arányban hozzájárultak.

Az Edinburghi Tanácskozás során született Dániával kapcsolatos különleges eljárások azt mutatják, hogy az Európai Unió megértette és elfogadta az a tényt, hogy Dánia elutasítja az Unió Szerződést eredeti formájában.

5. Alkotmányellenes volt-e a Maastrichti Szerződés ratifikálása?

A dán alkotmányos gondolkodás és az ország Európa politikájának illusztrálására szolgál az az ügy, amely a Maastrichti szerződés tárgyában megismételt népszavazást követően precedenst alkotva kavarta fel Dánia Európai Unióval kapcsolatos attitűdjének egyébként sem egyértelmű jellegét. Arról az esetről van szó, amikor 11 állampolgár pert indított Poul Nyrup Rasmussen miniszterelnök ellen a Maastrichti Szerződés aláírásának állítólagos alkotmánytörvénybe ütközése miatt.

Az ügy az eljárásjogi szabályoknak megfelelően a Legfelsőbb Bíróság elé került a perre vihetőség eldöntése végett, és majd csak ezt követően lett a Keleti Felsőbíró (Østre Landsret) érdemi döntésének tárgya.

Az alkotmányjogi oldalt tekintve pedig a felperesek arra alapozták panaszukat, hogy a Kormány a Maastrichti Szerződés aláírásával az alkotmány hatáskörök átruházásáról szóló 20. szakaszban megállapított határokat lépték túl. Emlékeztetőül a 20. szakaszban találjuk a szupranacionális szervekhez történő csatlakozás alapját, az alábbiaknak megfelelően: „A Királyság hatóságaira ruházott hatáskörök törvényben foglalva és csak meghatározott mértékig ruházhatók át olyan nemzetközi hatóságokra, melyet más államokkal kötött kölcsönös megállapodások hoztak létre a nemzetközi jog és együttműködés céljából.” A törvényjavaslat elfogadásának eljárása: a fent említett a Folketing 5/6-os minősített többségi támogatása. Egyszerű többségi támogatás is elfogadható abban az esetben, ha a Kormány támogatja a törvényjavaslatot, és a választópolgárok népszavazás során a javaslat mellett voksoltak a 42. szakaszban foglaltak szerint.²⁰ A tizenegy felperes a jelen perben arra alapította panaszát, hogy a Maastrichti Szerződés ratifikálásával a hatáskörök átruházása a 20. szakasz által rendelt „meghatározott mértéket” meghaladta, és így a 88. szakasznak megfelelő alkotmánymódosításra van szükség.

A Legfelsőbb Bíróság döntése, az ügy elfogadhatóságáról, és perre vihethetőségéről, mint a dán bíróságok döntése általában, rövid, de ugyanakkor nagyon precíz. A Legfelsőbb Bíróság kilenc bíróból álló tanácsának döntése szerint: „A kérvényezők kérésének eldöntésekor (arról a tizenegy állampolgárról van szó, akik most, mint felperes a Keleti Felsőbíróság előtt áll) az ügy elfogadhatóságának alapjául szolgál az, hogy az Európai Unióról szóló Szerződés a törvényhozó hatáskör olyan fokú átruházását alkalmazza a mindennapi élet alapvető és közösségi területein, amely önmagában meghatározó és messzemenő jelentőséggel bír a dán lakosság számára. Ebből következően a Legfelsőbb Bíróság úgy véli, hogy a kérvényezők elegendő jogi érdeket mutattak fel állításuk perre bocsáthatóságáért.”²¹

A Keleti Felsőbíróság döntése arra terjed ki, hogy a Maastrichti Szerződés elfogadása az alkotmánnyal összhangban történt-e. Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy alkotmányos volt-e a Maastrichti Szerződés elfogadása a bíróságnak azt kell megvizsgálnia, és következetesen eldöntenie, hogy a Maastrichti Szerződésben foglalt hatáskör-átruházások az alkotmány 20. szakaszának megfelelően, és annak határain belül történtek-e.

A tizenegy felperes állampolgár az EK Szerződés 235. cikkelyének széles értelmezésére hivatkozott, miszerint ha a Közösség valamely tevékenységével olyan közösségi célkitűzést kíván elérni, amelyre nincsen az EK Szerződés által meghatározott hatáskör, a Tanács köteles megtenni a megfelelő felméréseket, meghatározni a szükséges eszközöket. Az eszközök meghatározásánál nem köteles figyelembe venni a tagállamok nemzeti alkotmányos rendelkezéseit. A felperesek azt állították, hogy ha vannak bizonyos célkitűzések, amelyeknek nincs törvényes alapjuk az EK Szerződés szerint, de a Tanács a 235. cikkely alapján megállapíthat, akkor ebből következően Dánia olyan hatásköröket ruházott át, amelyeknek nincs törvényes alapjuk.²²

1998 április 6-án született meg a Legfelsőbb Bíróság 11 bírójának döntése, miszerint Dánia részvétele az Európai Unióban teljesen törvényes, az alkotmány kereteit nem lépi túl, a döntéssel felmentették Poul Nyrup Rasmussen szociáldemokrata miniszterelnököt a Maastrichti Szerződés aláírásával elkövetett alkotmányszegés vádjá alól. Dánia alkotmánytörvénye 20. szakaszának rendelkezése szerinti szuverenitás átruházás „meghatározott mértékig” nem azt jelenti, hogy mennyiségileg mennyi hatáskört ruháznak át, hanem inkább arról van szó, hogy az átvezetendő hatásköröket – lehetőleg tágas kategóriában – nevesítsék, amely meg is történik az EU Szerződésben, abban a Szerződésben, melyet a lakosság népszavazás során támogatott.²³

A Római Szerződés 235. cikkelyével, a gumi-paragrafussal kapcsolatban megállapították ítéletükben, hogy a fent említett cikkely „közösségi célt megvalósító európai együttműködést” szorgalmazva széles kereteket nyújt, melyben a határokat éppen a népszavazás során a lakosság dönti el a Folketinggel együtt. Az ítélet kiemeli azt, hogy az Európai Bíróság feladata az, hogy kontrollt gyakoroljon az EU felépítése felett. Kiemelik annak fontosságát, hogy a dán bírói fórumok európai jogi kérdésben az Európai Bírósághoz forduljanak.

III. 1998 – Az Amszterdami Szerződés elfogadása

1998 május 18-án újabb népszavazás történt, az Amszterdami Szerződés ratifikálásának témájában, a Szerződést támogató eredménnyel. A népszavazást megelőzően azzal az az érdekes politikai helyzet állt elő, hogy a kormánypárt hivatalosan ellenezte a Szerződést. Kitűnt azonban a Szerződés ratifikációjáról szóló törvénnyel kapcsolatos észre-

vételekben, hogy a Kormány nem adta fel álláspontját a népszavazás alkalmazását illetően. „Eltekintve attól, hogy a szükséges 5/6-os parlamenti többség megszületik-e vagy sem, a Kormány biztos akar lenni abban, hogy az Amszterdami Szerződés ratifikálásának kérdése a szavazó lakosság elé került az alkotmány népszavazásról szóló 42. szakaszában előírt módon.”²⁴

Az Amszterdami Szerződésben a hatáskör átruházásokról szóló rendelkezések elvesznek az egyéb jellegű rendelkezések mellett, így a népszavazásnak nem ad méltányos alapot a minősített többségi támogatás hiányának ténye, az alkotmányból következően. Elméleti szakemberek is kritizálják a népszavazás alkalmazását, így Hjalte Rasmussen professzor a Folketing ünnepélyes kiadványában az Alkotmány 150 éves évfordulójára azt írja: „Az Amszterdami Szerződés olyan jelentéktelen szuverenitás feladást tartalmaz, hogy a 20. században előírt minősített többség helyett elegendő lett volna az egyszerű többségi elfogadás is.”²⁵

IV. Népszavazás a Gazdasági- és Monetáris Unióról és az egységes fizetőeszközzel – Az euro elutasítása: 2000 szeptember 28

Közel harminc évi Közösségi/Unió tagságot követően a népszavazások egyre növekvő mértékben tűnnek a dán belpolitika jelentős részének. Azt is mondhatjuk, hogy azóta, hogy az 1953. évi alkotmány-módosítás a szuverenitás átruházása jóváhagyásának eszközéül a nép közvetlen döntéshozatalát tette, és a külpolitikában ezt az EK/EU szerződések ratifikálására reflektálták, a szóban forgó népszavazásokat mintegy tradíció eredményének tekinthetjük. Dánia a Maastrichti Szerződés, és az Edinburghi Tanácskozás különleges engedményeinek ratifikációjával 1993 óta a többsébséges integráció útján jár. Az elmúlt pár hónap pedig az ország további „különc” helyzetét erősítette az integrációban.

A flexibilitás megfogalmazásával az Európai Unióról szóló Szerződés 11. cikkelyében találkozunk. Az együttműködés különböző sebességben, illetve különböző területeken visszanyúlik a Schengeni Egyezményig, de megemlíthetjük a BENELUX, vagy az Északi Tanács megalakítását és működését is. Természetesen találunk kötelező paramétereket is a flexibilitás alkalmazására vonatkozóan, így az in-

tegráció elősegítését, a lehetőségek tagállamok felé nyitottságát, ahogyan a diszkrimináció tilalmát is.

Az EU 11 tagállama 2002-től hivatalosan felváltja fizetőeszközét az euro-ra. A népszavazást megelőzően és azt követően is figyelemmel kísértem a dán illetve külföldi médiát, illetve a Európai Központi Bank és a Bizottság döntés-befolyásolását.

A népszavazást megelőző kampány megmutatta, milyen nehéz eladni az euro gondolatát a szavazóknak csupán gazdasági alapokon érvelve, amikor saját gazdaságuk egészséges stabilitásnak örvend. Az euro-t ellenző oldal azzal érvel, hogy az ország jóléti színvonalát az euró-zónában résztvevő többi tagállaméhoz fogja süllyeszteni. Számukra sokkal elfogadhatóbb az a megoldás, hogy az árak kerüljenek leszállításra, úgy, hogy az ár-átláthatóság az átszámíthatóságához vezessen a közös pénz-unióban. Ezek a gazdasági vélemények azonban csak a felét adják a vitában felmerülteknek. A Kormánynak a kezdetektől fogva hangsúlyoznia kellett volna, hogy az euro-tervezet végeredményében politikai jellegű, és teljes dán részvételt kíván ahhoz, hogy formálódjon.²⁶ Másik fontos érvelés az euro-t ellenző, és ez hazánk csatlakozási politikájának szempontjából is érdekes, éppen a közép-kelet-európai tagállam jelöltek érdekét tartja szem előtt. A vélemény, miszerint a közös valuta több kárt, mint hasznot eredményez, hiszen az újonnan csatlakozó tagállamok belekényszerülnek a GMU-ba, és a GMU szabályzatok megnehezítik számukra a többek között a környezetvédelem és a jóléti rendszer kiépítését. Ezt szem előtt tartva kell átmeneti gazdasági feltételeket adni a tagállam-jelölteknek, ami megkönnyíti a felzárkózást.

Már meglévő EU tagállamok számára is jelentős hatással lehet a dánok döntése, gondolok itt Svédországra és az Egyesült Királyságra, mely maga is a népszavazás gondolatát fontolja az euro-ról való döntéssel kapcsolatban.

Ha a Kormány által támogatott „igen” oldalt nézzük, az érvelések között találjuk a 20.000 új munkahelyre, a vásárlóerő 2%-kal történő fellendítésére való hivatkozást, illetve azon új források kiemelését, amelyek \$ 1,2 bn többletet nyújtanak a Kormánynak a jóléti kiadásokra, és ugyanennyit takarít meg a külföldi hitelkamatokon.²⁷

A dán népszavazás kimenetelének jelentősége az EU egyéb intézményeiben is hatással volt, és a nemzetközi édeklődést is felkeltette. Az Európai Központi Bank elnöke, Wim Duisenberg nyilatkozatában

kiemeli, hogy Dánia részvétele az euro-régióban gazdasági és politikai előnyöket jelentene, és a dán gazdaság sikeres működését nem érintené az az átalakulás, amely az euro optimális működéséhez szükséges.²⁸

A fenti politikai és gazdasági érvelések, a Brüsszelből érkező nyomás, a svéd és Egyesült Királyság népszavazásának eredményére való hatás tudata, és a nemzeti érdekek meghatározó birtokában 2000 szeptember 28-án született meg az eurót és egyben Dánia részvételét a Gazdasági-és Monetárisban elutasító döntése a 47%-43% arányban. A népszavazáson 85%-os volt a lakossági részvétel.

Romano Prodi az Európai Bizottság elnöke a népszavazást követően így nyilatkozott: „Határozottan biztos vagyok abban, hogy egy pozitív döntés lett volna mindannyiunk érdeke.” Prodi ugyanakkor visszautasítja a választ arra a kérdésre, hogy a dán „nem” a kétfokozatú Európai Unióhoz vezetne-e vagy sem, mondván: „Az ajtó nyitva áll Dánia számára.”²⁹

A svéd miniszterelnök beismeri a dán népszavazás eredményének lehetséges hatását a svéd lakosság véleményének formálásában, ugyanakkor kiemeli azt, hogy a svéd népszavazás során az ország saját körülményei lesznek meghatározóak. Tony Blair és kormányának számára pedig tanulság az, hogy érdemes-e pusztán gazdasági jellegű döntésnek nevezni az euro-témát, ahogyan eddig tették – és ami a dán kormány gyakorlata is volt, valószínűleg hozzájárulva a vélemény bukásához.³⁰

A dán sajtóban többen a dán miniszterelnök lemondását jósolták. Poul Nyrup Ramussen 8 évi miniszterlenöksége alatt jelentős kihívásokkal nézett szembe az EU-val kapcsolatos témákban. 1992-ben a Maastrichti Szerződés elutasítása, megállapodás a kivételes tárgykörökben, 1993-ban újabb kockázatos népszavazás a Maastrichti Szerződésről. 1996-tól a Maastrichti Szerződés aláírásával elkövetett alkotmányellenes tett miatti per, majd 2000. szeptemberében a megbukott euro-kampány a szociáldemokrata miniszterelnök EU-politikájának leltára. A konfliktusokkal fűszerezett politika eredményeként értékelhető Niels Helveg Petersen külügyminiszter 2000 decemberében történt lemondása.

E. Konklúziók

Mint láthattuk az alkotmány nagy teret enged a közvetlen demokráciának, a lakosság részvételének a döntéshozatalban. A dán nép a – már az 1849. évi alkotmányban hangsúlyozott – demokratikus politikai rendszerhez hozzászokott, lehetőségeihez ragaszkodik és méltóan büszke rá. A politikai participáció nagymértékű, mutatják ezt az egyes népszavazási részvételi arányok, és az érdekképviseleti szervezetekben való részvétel, továbbá az alsó szinteken is élénk politikai szerepvállalás. Mégis, szakértők körében elterjedt az a vélemény, miszerint az EU témákban tartott népszavazások méltányossága és helyessége megkérdőjelezhető. Felvetődött a vélemény, hogy a több hónapon keresztül folyó egyeztetési tárgyalások során megalkotott egyezményerejű kompromisszum, amelyet nemcsak a szupranacionális szint, de az egyes nemzeti parlamentek is jóváhagytak, népszavazásra bocsátva az elutasítás lehetőségével mintegy megakasztja a nemzetközi együttműködés lehetőségét.

Arra a kérdésre, hogy miért ragaszkodnak a dánok olyan erősen a számukra kivételes pozíciót engedélyező pontokhoz, azzal együtt, hogy támogatják az ország EU tagságát, azt a választ adhatjuk, hogy a dán nép sok szempontból különlegesenek tartja magát. Ragaszkodnak kultúrájukhoz, tradícióikhoz, kiforrott demokráciájukhoz, és annak eredményeihez, életszínvonalukhoz és függetlenségükhöz. Szerintük a gazdasági uniót politikai, majd kulturális unió követné, és a dán nép nem hajlandó feldani az általa képviselt érdekeket. Mégis, felvetődik a kérdés, hogy amíg elsődleges szempont, hogy az egyes tagállamok megőrizték függetlenségüket, egyediségüket és önállóságukat, egyre inkább szegmentálódik az európai együttműködés.

Véleményem szerint a Dánia példája hasznos lehet Magyarország számára, mindenekelőtt az alkotmány csatlakozás előtti revíziója, a lakosság és alaptörvényünk megfelelő felkészítése az európai együttműködés valódi módjáról. Valószínűleg népszavazás fog dönteni az EU-hoz való csatlakozás kérdésében, ezért nagyon fontos, hogy a szavazó lakosság kellő ismerettel, tagállamok tapasztalatából okulva, és minél nagyobb számban megjelenjen a népszavazáson. Sajnos azt kell mondanom, hogy míg a demokrácia, nemzeti identitás és szuverenitás megőrzését szem előtt tartva az optimális döntéshozatali eljárásnak a népszavazást tekinteném az egyes EU témákban, melyek

hatáskörök átruházásával járnak, félő, hogy az átlagos lakossági politikai kultúra – vagy nevezzük inkább a demokrácia hasznos ismeretének – hiánya, annak friss volta eredménytelen népszavazásokhoz vezethet. Erre intő jel lehet az országos népszavazásokon való alacsony részvételi arány, mely évtizedes demokráciánk ellenére jellemző.

Ezért tartom fontosnak a nemzetközi kitekintést hazánk csatlakozási politikájának kialakítása során, és a már tagállami pozícióban lévő országok tapasztalatainak hasznos feldolgozását.

Jegyzetek

1. Hjalte Rasmussen és Nick Haekkerup: Encyclopedia of the European Union (ed. Desmond Dinan) Gadjura 1998. 134. o.
2. Alk. 20. § (1)
3. Alk. 20. § (2)
4. Hagel-Sørensen: The Danish administration and its interaction with the Community administration. Common Market Law Review Vol. 22. Kleuwer 1985. 273. o.
5. Report of European Parliament: Bodies within National Parliaments specialising in European Community Affairs. Edition on Denmark. 1997. 8. o.
6. Dr. Petrétei József: Szuverenitás és hatalomgyakorlás. Válogatott fejezetek a rendszeres alkotmánytan köréből. Pécs 1996. 48. o.
7. Alk. 42. § (3)
8. Alk. 88. §: „Ha a Folketing új alkotmányos rendelkezés céljából törvényjavaslatot fogad el, és a Kormány foglalkozni kíván az üggyel, erről értesítést kell küldeni az új Folketing tagjainak megválasztása érdekében. Ha törvényjavaslatot a választást követően a Folketing módosítás nélkül elfogadja, azt a végső elfogadása után 6 hónapon belül a választók elé kell terjeszteni, hogy közvetlen szavazással elfogadják vagy elutasítsák. Ha szavazásban részt vevő személyek többsége és legalább a választók 40%-a a törvényjavaslat mellett szavazott, amint azt a Folketing elfogadta, és ha a törvény megkapja a Királyi Jóváhagyást, akkor az Alkotmánytörvény integráns részévé válik.”
9. Alk. 88. §
10. Politiken. Jens Christensen és Niels Ersboell: Kroniken. 2000 február 21.
11. Hans Joergen Nielsen: EF paa valg. Columbus 1993. 10. o.
12. Eurobarométer 1974-1991 és Eurobarométer 39., 40. sz.
13. Uo.
14. Thorben Worre: Studier af Maastricht Trakten- Fra nej til ja. København Universitet 1993. 13. o.
15. Hans Jørgen Nielsen: Danskernes holdning til mere konkret udbygning af EF samarbejdet. Columbus 1993. 34. o.
16. David Howard: The compromise on Denmark and the Treaty on the EU. Legal analysis. Common Market Law Review Vol. 31. Kleuwer 1994. 765-804. o.

17. Europe. 1992 november 5.
18. Hargithai Árpádné: A Maastrichti Szerződés és az 1996-97. évi kormányközi konferencia. In: Európa Kislexikon, BKE Vezetőképző Intézet Budapest 1999. 167-169. o.
19. Henning Koch: Danmarks Riges Grundlov med kommentater. Jurisk-og Økonomi Forlag 1994. 220. o.
20. Alk.: „A népszavazás során a szavazók szavazataikat csak a törvényjavaslat mellett vagy az ellen tehetik meg. Ahhoz, hogy a törvényjavaslat a szavazók által elutasított legyen, a szavazásra jogosultak többségének, azonban nem kevesebb, mint 20%-nak a törvényjavaslat ellen kell szavazniuk.”
21. Ugeskrift Retsvæsen. 1996 aug.
22. Uo.
23. Information. Jan Birkemose: Østre Landsrets bestemmelse. 1998 április 4.
24. Megjegyzés L1 1998 március 26. Dánia csatlakozása az EK-hoz törvény módosításáról.
25. Politiken. Niels Ersbøll 2000 február 21.
26. Information: Redaktørens kommentater. 2000 szept. 21.
27. Claire McCaherty: Danish signals towards the rejection of EURO. In: Financial Times 2000 szept. 21.
28. Jyllands Posten: Søren funch: Ingen grund til mere union. 2000 szept. 21.
29. Financial Times 2000 szept. 29.
30. Uo.

CIVILISZTIKA

Gábor Barbara III. évf.

Az Európai Unió tagállamainak kárfelelőssége (Az Európai Bíróság és a tagállamok nemzeti bíróságainak jogalkalmazása)*

A. Immunitás és felelősség

Az állami immunitás lényegének megragadásához elengedhetetlen eredetének, kialakulásának vizsgálata. Ez azonban országonként eltérő okokra vezethető vissza, s mindenhol az adott körülményeknek megfelelő módon és mértékben fejlődött tovább. Ugyanez áll a jogintézmény meggyengülésének folyamatára, az állami felelősség formálódására. A különböző jogi megoldások között két fő irány különböztethető meg az állami felelősség megalapozásánál: az egyik a szervezeti immunitás, a másik a funkcionális immunitás kialakítása. Előbbi lényege, hogy az egész állam helyett csak adott szerv vagy szervek viselik a felelősséget az állam által okozott károkért. A második felelősség-megállapítási jogi technika a funkcionális immunitás deklarálása, mely az államot bizonyos fajta aktusaiért teszi csak felelőssé, más aktusokban immunissá nyilvánítja. Ez tulajdonképpen a *iure imperii* (közjogi aktus) és a *iure gestionis* (magánjogi aktus) szétválasztásán alapul.

Fontos, a felelősséggel szoros kapcsolatban álló kérdés az állam jogalanyisága. Ez határozza meg ugyanis az immunitás határait. Ebben a kérdésben főként a szovjet jogi elméletek érdekesek, melyek felvetik a kérdést: az állam jogi személy vagy inkább különleges jogalany-e? Persze mindkét változat eltérő felelősségi formát eredményez.

* E tanulmány alapjául szolgáló hasonló című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Polgári jog” Szekcióban III. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Kecskés László.

I. Az immunitást felváltó felelősség

Ma az immunitás már nem jogintézmény. A történelem során meggyengült elvet fokozatosan váltotta fel az állami felelősség elismerése. Ez azonban minden országban más módon alakult ki. Két fő irányvonal jelentkezett azonban, s erre legjobb példa a német és a francia jogfejlődés.

1. Szervezeti immunitás: a német modell

Az immunitás szervezeti korlátozása jelentkezik a német területeken. Itt a római jogból ismert fiskus intézményének átvételével és jelentős továbbfejlesztésével törték meg az állam abszolút immun státuszát.

A római fiscus eredetileg a pénz tárolására alkalmas fűzfakosarat jelentette, később ebből alakult ki a császári kincstár fogalma. Az állami vagyont tehát az aerarium populi Romani, az uralkodói magánvagyont pedig a fiscus Caesaris fogalommal jelölték. Később a kettő közti éles határvonal elmosódik, s a két intézmény egybeolvad. Augustus örökösei közt például már úgy oszlik meg a vagyon, hogy a fiscus a császári trónon őt követő Tiberiusra szállt, mintegy az uralkodói jog gyakorlásának szimbólumaként. Róma jogtörténetében azonban soha nem kapott szerepet a kincstár az állami felelősség hordozójaként, mivel az akkori jogi személy felfogás korporációs, tagolt, közvetett módozatú volt. Ez azt jelentette, hogy jogi személyként tartották számon a római népet és magát a császárt is. Mivel a kincstári vagyonnak mindkettő tulajdonosa volt, azaz már két jogi személy állt az intézmény mögött, magát a kincstárat már nem tekintették jogi személynek, ezért nem is vállalhatott felelősséget. Így az állam által okozott károkért csak egyes magas rangú hivatalnokok felelhetek, de ők is csak kivételes esetekben. (Culpa in deligendo et custodiendo alapján.)

A német fejedelemségek körében is ismert volt a fiskus fogalma, itt azonban már egészen más képet kapunk az intézményről. A német jog ugyanis elismeri a kincstár jogi személyiségét, s maga az állam engedi át ezen szervét az általa okozott károkért viselendő felelősség számára. Fleiner egy színes hasonlatával megfogalmazva: „Der Fiskus war der Prügeljunge für den Staat geworden”, azaz a fiskus az állam helyett viseli a felelősséget, bűnbakként.¹ Ez a szervezeti felelősségi

forma lényege: az állam maga előtt tolja egyik szervét, jelen esetben a kincstárat, s azt állítja a felelősségre vonás elé, míg maga sértetlen marad. Nem csorbul tehát az állam tekintélye, jellemző teljes szuverenitását, közhatalmi jellegét megtartja.

Mivel a német területen a fejedelemségek szuverenitása miatt, erős volt a szétagoltság (főként a wesztfáliai béke aláírása óta), a fejedelmi bíróságoktól a birodalmi törvényhozáshoz nem lehetett fellebbezni. Ez alól a főszabály alól kivételt képezett azonban a fejedelmek ellen indított perek köre. A fejedelmi bíróságokon jogorvoslatért lehetett fordulni a fejedelmek kormányzási tevékenységen kívüli károkozásai kapcsán. Ha azonban itt nem született megfelelő ítélet, a felperes a császári felsőbírósághoz fordulhatott.

Az állam felelőssége, mint már említettem, szorosan összefügg a jogalanyiség kérdésével. Ezt a német jogban a kettős jogalanyiség elméletével támasztották alá. Az állam jogi személyiségét két részre bontva értelmezték: közjogi jogi személyként ismerték el az államot, magát, mely szuverénként közhatalmi aktusok alanya volt; magánjogi jogi személynek tekintették viszont a fiskust, mely – értelemszerűen – a magánjogi jogviszonyokban vett részt. Ezáltal az állam maga nem volt perelhető, csak a fiskuson keresztül. Így tehát rendezni tudták a felelősség kérdését az állam közhatalmi státuszának meggyengítése nélkül is.

Érdemes megfigyelni, hogy az előbb felvázolt szervezeti immunitás esetében is jelentkezik a következőkben kifejtendő funkcionális immunitás legfőbb alapeleme: a közjogi illetve magánjogi aktusok elhatárolása. A szervezetenként elkülönített felelősségi formának is alapját képezi ugyanis az ún. *iure imperii* valamint a *iure gestionis* megkülönböztetése. Erre épülhet csak rá a szervezeti modell azáltal, hogy meghatározzák, mely intézmény milyen tevékenységi körben működhet a kettő közül, s ez által melyik jogviszony (magánjogi vagy közjogi) alanyává válik.

Már fentebb utaltam a jogintézmény változásának politikai hátterére többek között a német szabályozáson belül. Az egységes Német Birodalom kialakulásával ugyanis megerősödött az immár teljesen központosított állam szuverenitása, s ennek vonzataként immunitása is. Így az addigra kifejlődött fiskusi felelősségi intézményt nagymértékben leszűkítették, s a későbbiekben az etatizmus és jogállamiság lassú küzdelme során kellett újra térthódítania.²

2. Egy másik megközelítés: funkcionális immunitás

A francia jogfejlődés során a kincstár gazdaságirányító feladatot ellát ugyan, mégsem kap szerepet az állami felelősség kialakításában. Ezen ország felelősségmodellje ugyanis a tevékenységi megosztás szerinti immunitás körébe tartozik. Ez azt jelenti, hogy az állami aktusok között differenciálnak, s kialakítják a *iure imperii* és a *iure gestionis* elhatárolását.

A jogintézmény franciaországi vizsgálatánál mindenképpen ki kell térni arra az egyedi államfelfogásra, mely meghatározza az állami kárfelelősség kereteit. A társadalmi szerződésen alapuló elméletek alulról felfelé építkező, a citoyen-től kiinduló állam képét festik meg, melyben a jogokat is alulról felfelé telepítik.³ A szerződéselmélet alapján az állampolgárnak joga van elvárni a saját akaratából létrehozott államtól, hogy az vállaljon felelősséget az okozott károkért.

Figyelmet érdemlő a felelősség intézményi szabályozása mögött meghúzódó elméleti háttér. Jelen esetben a már leírt államkép alapján nyilvánvaló, hogy a jogrendszer szűkebb körű immunitást ismer csak el az állampolgárok érdekeinek megfelelően. A francia állam egyébként soha nem is akarta az abszolút immunitást deklarálni, inkább csak a meglévő felelősségi kör szűkítésével próbálkozott. A német felfogás épp ezzel ellentétes volt. Az állam ott felülről lefelé adta meg a jogokat alattvalóinak. Szinte állami kegyből nyerték el a perlés lehetőségét, ráadásul, mint már kifejtettem, az állami főhatalom gyengítése nélkül. Ugyanez az ideológiai kérdés merül fel a szovjet jogban, mely elmélete szerint az állami felelősséget azért szűkíti le, hogy – a kommunizmus elveinek megfelelően – az jobban tudja szolgálni a közérdeket (mivel a közérdek előbbre való a magánszemélyek sérelmeinél).

Az állam gazdaságban való részvételére jellemző a közigazgatási szerződések alkalmazása. Ez lényegében olyan vertikális (alá-fölérendeltségre épülő) szerződés, melyben az állam, vagy annak egyes szervei szerződnek magánszemélyekkel, a közigazgatás szerveivel, vagy más állami szervezettel. Ezekben a szerződésekben érvényesülnek bizonyos prerogatívák, többletjogok az állam oldalán. Ilyen például az egyoldalú módosítás joga, vagy egy privilegizált, szabaddabb elállási jog.

Az állami tevékenységi körök elhatárolása az „actes de puissance” és az „actes de gestion” megkülönböztetésével a XX. századra már annak eldöntését jelentette, hogy adott tevékenység beletartozik-e a közszolgáltatások (service public) fogalmába. Amennyiben igen, úgy az úgy a közigazgatási bíróságokhoz tartozott, amely nem deklarált immunitást, hanem óvatosan, a közérdekre való hivatkozással kiépülő állami státuszt eredményezett.⁴

B. Az állami felelősség fejlődésének új mozgatórugója: az európai integráció

I. A tagállamok jogrendszereinek közelítése

Az Európai Közösség közös törvényhozása a tagállamok addigi fejlődési eredményeit zsinórmértékül véve alakította ki az állami felelősség intézményét. Az 1960-as Humblet v. Belgium ügyben hozott Európai Bírósági határozat után 1972-ben bővült e jogintézmény egy egyezmény elfogadásával. Az Európai Immunitási Egyezmény az immunitás álarca mögött ismeri el az állam felelősségét több területen. Megfelelő jogalkotói technika alkalmazásával az immunitás mint főszabály mellett taxatív felsorolt kivételek megállapításával tulajdonképpen szűkíti az immunitás körét. Az állami aktusok megkülönböztetésével a (francia példánál már ismert) funkcionális megoldást valósította meg ez a dokumentum.

Egy évvel ezután lépett Anglia a tagállamok sorába. Vele szemben azonban nem hozhatott marasztaló ítéletet az Európai Bíróság, mivel az angol állam – belső joga szerint – immunitást élvezett. Ezzel Anglia hátráltatta a jogintézmény működését.

Az Európai Közösségen belül az Egyesült Királysággal kapcsolatos kérdések és megoldandó problémák voltak mozgatórugói az állami felelősség minél teljesebb kidolgozásának. Már 1960-ban megállapította az Európai Bíróság a tagállamok felelősségét a közösségi jog áthágásából származó károkért magánszemélyekkel szemben (a Humblet v. Belgium ügyben). Nagy-Britannia 1973-ban lett tagja a Közösségnek, s ezzel megkérdőjeleződött a közösségi jog általános alkalmazhatósága és a jogbiztonság. Angliában ugyanis egészen az 1978. évi State Immunity Act hatályosulásáig az abszolút immunitás tradicionális jogintézmény volt. Az angolszász jogrendszer sajátossá-

gainak megfelelően nem lehetett azonban egyetlen törvényhozói ak-tussal bevezetni egy új jogintézményt (az állami felelősséget) s dero-gálni a régít (az állami immunitást).

Az 1972. évi Immunitási Egyezményhez próbált felzárkózni az or-szág az 1978-ban elfogadott State Immunity Act-tel, mely elődjéhez hasonlóan főszabályként deklarálta az immunitást, viszont a kivételek sorával szinte megteremtette a felelősség intézményét; ezáltal szintén funkcionális immunitást valósított meg. A törvény azonban nem vál-toztatott sokat az addig fennálló helyzeten. Ellentét keletkezett az ál-lami törvény és a bírói jog között.

A tagállamok szerteágazó joggyakorlatának egységesítését segítette elő az Európai Közösségen belül az Európai Bíróság másodlagos jog-forrásként funkcionáló határozataival, valamint az Európai Tanács tevékenysége. 1984-ben az Európai Tanács elfogadott egy ajánlást, mely több területét fogta össze az állami felelősségnek (így a jogal-kalmazási, közigazgatási és – talán mind közül a legösszetettebb – jogalkotási területeken). Az ajánlás gyökerei a francia jogból erednek. Nyolc pontja a következőket mondja ki. Az állami kárfelelősség alapja az objektív felróhatóság, melyet jogellenesség esetén vélelmezni kell (kártérítés). A nem jogellenesen okozott károkért is köteles az állam átvállalni a felelősséget minden olyan esetben, amikor „nyilvánvalóan igazságtalan”, hogy azt a károsult viselje (kártalanítás). Az állam kár-felelőssége mérsékelhető, ha a kár bekövetkeztében a károsult maga is közrehatott. Az ajánlás kizár minden olyan megoldást, mely szerint az állam perlése előtt annak valamilyen képviselőjét kell perelni (szervezeti immunitás). A kártérítés teljes kell, hogy legyen, míg a kártalaní-tás lehet részleges is. A reparációra marasztaló ítéletek végrehajtását költségvetési eszközökkel biztosítani kell, s annak teljesítését mielőbb meg kell kezdeni. Az igényérvényesítések határideje nem korlátoz-hatja a károsult lehetőségeit Nemzetisége miatt senkit nem érhet hát-rány (diszkrimináció tilalma).⁵

II. Az Európai Közösség felelősségi intézménye

A Közösség azonban nemcsak tagállamainak helyzetét rendezi, hanem saját jogállását és felelősségét is. Ezek szerint a Közösség jogi sze-mély. Kárfelelőssége tekintetében két eset különböztethető meg: a szerződésszegésből adódó károkért, illetve a szerződésen kívüli káro-

kért (in contract-in tort). Az előbbieket esetében a szerződés tartalmaz egy záradékot, melyben a szerződés tekintetében irányadó jogot (általában a belga polgári törvénykönyv), valamint a felmerülő vitákat rendező bíróságokat jelölik meg.

A szerződésen kívüli károkozásokról az EK alapszerződés 215. § (2) bekezdése rendelkezik: „A szerződésen kívüli felelősség terén a Közösség intézménye vagy alkalmazottja által hivatalos tevékenysége gyakorlása során okozott kárt a tagállamok jogának közös általános elvei szerint térítik meg.”⁶ A második bekezdés ugyanazon feltételek mellett vonatkozik az EKB vagy alkalmazottja által hivatalos tevékenysége során okozott károkra. Azaz a Közösség tagállamai törvényeinek közös és általános alapelveivel összhangban téríti meg az intézményi, illetve alkalmazottai által nem szerződésszegéssel okozott károkat.

C. A Francovich ügy

Az Európai Unió integrációs folyamatában a van Gend Loos⁷ döntést megelőzően az állam felelőssége az EGK Szerződés 169., illetve 170. cikke alapján valósulhatott meg. Azonban a 169. cikk szerint csak a Bizottság, a 170. cikk szerint pedig csak egy másik tagállam kezdeményezhetett eljárást a jogharmonizációs kötelezettségeit megszegő tagállammal szemben. Az Európai Bíróság van Gend Loos határozatában megteremtette ezt a lehetőséget a kötelezettségszegő tagállamok állampolgárai számára is. A jogharmonizáció elmulasztásának megállapítása azonban még nem jelentette a kárfelelősség megállapítását, csupán a közvetlenül alkalmazható irányelvek nemzeti bíróságok előtti kikényszeríthetőségét az állampolgárok által.

A Francovich határozat⁸ ehhez képest annyiban hozott újat, hogy kártérítési kötelezettséget állapított meg a közvetlenül nem alkalmazható irányelvek átvételének elmulasztásáért is. Az ügy tényállása szerint az Olasz állam nem ültette át nemzeti jogrendszerébe a 80/987 számú irányelv rendelkezéseit. Az említett irányelv előírta a tagállamoknak egy olyan alap felállítását, melyből a munkáltatók fizetési képessége illetve csődje esetén a dolgozóknak visszamenőlegesen kifizetésre kerül legfeljebb három havi munkabérük. Mivel ilyen alapot Olaszországban nem állítottak fel, a CDN Elettronica SnC-nél dolgozó Francovich urat, valamint a Gaia Confezioni Srl-nél alkalmazásban

álló Danila Bonifacit és 33 más alkalmazottat kár ért azáltal, hogy a közösségi jogban előírt rendelkezéseket az állam nem vette át (azaz nem tette jogszabályi szinten saját jogrendszere részévé, s így nem biztosította a bennük foglalt jogok érvényesülését).

A nemzeti bíróságok Európai Bírósághoz intézett kérdése arra vonatkozott, hogy a 80/987 számú irányelv közvetlenül alkalmazható-e. Ebben az esetben ugyanis az állampolgárok az irányelv átvételének elmulasztása esetén is közvetlenül alapíthatnak jogokat a közösségi irányelvre, s így érvényesíthetik igényeiket a nemzeti bíróság előtt. Az Európai Bíróság gyakorlata szerint egy irányelv akkor alkalmazható közvetlenül, ha rendelkezései pontosak és feltétel nélküliek. Az Európai Bíróság határozatában megállapította, hogy az irányelvből eredő jogosultságok alanyainak körét pontosan meg lehet határozni, ugyanígy meghatározható a biztosított garancia tartalma is; az alap felállítása esetén fizetésre kötelezett személyek tekintetében azonban a szóban forgó direktíva tartalmaz olyan választási lehetőségeket, mely alapján rendelkezései nem tekinthetők pontos és feltétel nélküli megfogalmazásúnak. Így nem érvényesíthetők közvetlenül a bennük foglalt alanyi jogokból eredő igények. Tekintettel azonban arra, hogy a munkavállalók keletkezett kárát az olasz állam irányelv átvételére irányuló kötelezettségszegése idézte elő az Európai Bíróság megállapította Olaszország felelősségét, és kártérítésre kötelezte az államot.

Az Európai Bíróság határozatának indokolásában arra hivatkozott, hogy a közösségi jogok érvényesülését akadályozná, ha nem kaphatnának jogorvoslatot az állampolgárok a tagállamok kötelezettségszegésével előidézett károkért. Ezért a Bíróság megfogalmazott egy új kritériumrendszert, mely a tagállamok jogharmonizációs kötelezettségeik megszegésével okozott károk esetén a kárfelelősség fennállásának feltétele. Eszerint a Tagállam kárfelelőssége megállapítható, ha a szóban forgó irányelv jogokat ruház az egyénekre, vagy az irányelv rendelkezései pontosak és feltétel nélküliek, illetve közvetlen okozati összefüggés áll fenn az állam kötelezettségszegése és a keletkezett kár között.

A Francovich ügy elemzéséről több tudományos elemzés is készült. Ezek közül figyelemre méltó Steiner álláspontja, aki szerint az Európai Bíróság azért nem állapította meg a közvetlen alkalmazhatóság kritériumainak fennállását, hogy így a már fent felvázolt új jogorvoslati módot megalapozhassa.⁹ Steiner indoklása szerint a Francovich

ítéletben megszabott kárfelelősségi feltételek nagyon hasonlóak a közvetlen alkalmazhatóság kritériumaihoz. Az Európai Bíróság azt is megállapíthatta volna, hogy az irányelv rendelkezései kellően pontosak és feltétel nélküliek, így az irányelv közvetlen hatályú. Ezzel a határozattal azonban Európai Bíróság elkerülte a közvetlen alkalmazhatósági feltételek megállapításának nehézségeit, s egyben biztosította a jogharmonizációs kötelezettségszegések új jogorvoslati módját.

A Francovich ügyben hozott ítélet összhangban van az Európai Bíróság korábbi joggyakorlatának irányvonalával, a korábbi ítéletekben megfogalmazott elemekre épít. Az Európai Bíróság által már lefedett gondolatoknak tulajdonképpen logikus kiterjesztése, továbbfejlesztése ez a határozat. Mivel már korábban megállapítást nyert az Európai Bíróság részéről, hogy a közösségi jog keletkeztethet jogokat az egyének számára is,¹⁰ valamint hogy a tagállamok nemzeti bíróságai kötelesek biztosítani a közösségi jog rendelkezéseinek teljes hatályosulását,¹¹ csupán egy „kis lépés” megtételére volt még szükség ahhoz, hogy a közösségi jog teljes hatályosulása azáltal is biztosítható legyen, hogy ha kell, akkor a közösségi jogot megsértő tagállam kárfelelősségét is megállapítsák.¹²

A Francovich ítélettel tehát az elmélet által már igencsak várt „kis lépést” is megtette az Európai Bíróság. Ezzel a kis lépésével ugyanakkor azonban nagyon fontos szemléletváltozást is hozott. Lényeges áttörés ugyanis az, hogy egy tagállammal szemben magánszemélyek javára úgy „ítél” kártérítést az Európai Bíróság a közösségi jog alapján, hogy ezt a közösségi jog közvetlen hatályának és alkalmazhatóságának elvétől függetlenül tette.¹³

D. Az állami felelősségi dogmatika alakulása a Francovich határozattól napjainkig (a post-Francovich jelenség)

I. A Francovich határozat

A Francovich határozatban a tagállam jogharmonizációs kötelezettségének elmulasztásával okozott károkért fennálló felelősségének feltételeit az Európai Bíróság három pontban foglalta össze. Az irányelv célja, hogy jogokat ruházzon az egyénekre; e jogok tartalma az irányelv rendelkezései alapján pontosan meghatározható; közvetlen

okozati összefüggés áll fenn az állam kötelezettségszegése és a keletkezett kár között.

Mindezek együttes teljesülése estén fennáll az állami felelősség az egyéneknek okozott károkért. Míg tehát a közösségi jog közvetlenül alkalmazható jogforrásai (így az EGK Szerződés, illetve a pontos és feltétel nélküli megfogalmazású irányelvek) által az egyénekre ruházott jogokat az állampolgárok közvetlenül kikényszeríthetik a nemzeti bíróságok előtt; ezzel a határozattal az Európai Bíróság a közvetlenül nem alkalmazható irányelvek átvételének elmulasztása esetén biztosított jogorvoslatot – kárfelelősségi alapon. Az állami felelősség Európai Bíróság általi harmonizációja nem megy túl az alapvető felelősségi feltételek meghatározásán. A kártérítési követelések többi szempontját a nemzeti jog szabályai határozzák meg. Így például: „a nemzeti bíróságok feladata a belső jogrendszer szerint kijelölni az illetékes bíróságot, és meghatározni a pontos eljárási szabályokat.”

II. A Brasserie-Factortame határozat

1996-ban a Brasserie-Factortame¹⁴ határozatban a bíróság jelentősen továbbfejlesztette a felelősségi dogmát. Az Európai Bíróság összekapcsolta a Közösség EK Szerződés 215. Cikke szerinti felelősségét a tagállam közösségi jog megsértéséért fennálló felelősségével. Ez a megközelítés, mely a közösség és a tagállamok felelősségét is vizsgálja, meghatározta a bíróság határozatainak további irányát. A bíróság európai „ius commune”-t alkotott azzal, hogy felismerte minden tagállam jogrendszerében azt a közös szabályt, mely a törvénysértő magatartás esetén jóvátételi kötelezettséget keletkeztet. E szabály alapján egy tagállam a Szerződés megszegésekor, vagy közvetlen hatályú irányelv átvételének elmulasztásakor felelős, amennyiben a megsértett jogszabály arra irányult, hogy jogokat ruházzon az egyénekre, és a jogsértés nyilvánvaló és kellően súlyos (sufficiently serious), illetve közvetlen okozati összefüggés áll fenn a tagállam kötelezettségszegése és az egyének által elszenvedett kár között. Ebből az következett, hogy a Bíróságnak két követelménycsoport között kellett választania: a Francovich határozatban megfogalmazott, és a Brasserie határozatban lefektetett követelmények között.

III. A Dillenkofer határozat

Azonban ez később megváltozott, a Dillenkofer¹⁵ határozatot követően, ahol a Bíróság szabályozta, hogy lényegében az addigi ügyekben lefektetett feltételek megegyeznek a Francovich követelményekkel, mivel a kellő súlyú jogsértés követelménye, bár a Francovich határozatban kifejezetten nem szerepel, evidens volt az ügy körülményeit tekintve. A kellően súlyos jogsértés kritériumát tehát mindig alkalmazni kell. Ezen a ponton a két követelménycsoport egybeolvadt.

Az Európai Bíróság döntéseiben folyamatosan továbbfejlesztette és pontosította a tagállamok kárfelelősségének rendszerét. Tisztázni kellett például mindenekelőtt azt, hogy mit jelent a Bíróság által megfogalmazott kellően súlyos jogsértés követelménye.

IV. A British Telecommunications ügy

A British Telecommunications ügyben¹⁶ az Európai Bíróság megfogalmazta, hogy a felelősség megállapításakor szükséges megvizsgálni a tagállam által megsértett irányelv megfogalmazásának egyértelműségét. Ebben az ügyben Anglia úgy sértette meg a közösségi jogot, hogy a kérdéses irányelvet átültette ugyan belső jogrendszerébe, de nem az irányelv tartalmának és céljának megfelelően. Az Európai Bíróság a hagyományos hármas francovich-i feltételek mellett (a kérdéses irányelv jogokat ruház az egyénekre; a jogsértés kellő súlyú; közvetlen okozati összefüggés áll fenn az egyéneknek okozott károk és a közösségi jog állam általi megsértése között) szubjektív felelősségi kritériumokat is használt a felelősség megállapításához. Ezeknek lényege, hogy a tagállam jóhiszemű eljárásának lehetőségét vizsgálják. Ha a kérdéses direktíva megfogalmazása nem volt egyértelmű, az mentesítheti a tagállamot, a jogsértés ilyen esetben nem minősül kellő súlyúnak. A tagállam jóhiszeműségének bizonyításaként hivatkozhat még más tagállamok hasonló interpretációjára, arra, hogy a Bizottság nem emelt kifogást az adott jogszabály elfogadásakor, illetve, hogy az Európai Bíróság esetjoga sem szolgált más értelmezéssel.

Az Európai Bíróság a később sokat hivatkozott Dillenkofer ügyben¹⁷ szabályozta: ha a tagállam meghatározott időn belül nem teszi meg a direktíva céljának megvalósításához szükséges intézkedéseket, az már önmagában kellően súlyos jogsértésnek minősül. Ha tehát a

tagállamot a direktíva átvételének elmulasztása terheli, nincs helye a British Telecommunications ügyben felállított szubjektív felelősségi kritériumok vizsgálatának.

V. Értelmezési problémák

Kérdésként merült fel az tagállami felelősség megállapításának kritériumai nyomán többek közt az is, mit értünk valamely irányelv átvételének elmulasztásán („non-implementation”) illetve helytelen átvételén („misapplication”). Nem mindig lehet ugyanis egyértelműen eldönteni, mikor beszélhetünk az átvétel elmulasztásáról, és mikor helytelen átvételről. A tagállam jogharmonizációs kötelezettsége megszegésének több formája is megvalósulhat. Legnyilvánvalóbb eset az irányelvi előírások átvételének nem teljesítése, de ugyanígy kötelezettségszegésnek minősül a késedelmes átvétel, illetve a hibás értelmezéssel történő (helytelen) irányelv átültetés. Ez a kérdés merült fel a C-319/96 számú Brinkmann Tabakfabriken v. Skattenministeriet ügyben is.¹⁸ Ez a határozat a dán hatóságok 79/32/EGK irányelv alapján végzett hibás adóbesorolásával foglalkozik. A vélemények megoszlottak arról, hogy a 79/32/EGK irányelv kulcsparagrafusai, melyek a „cigarettek” és „áru” definícióját tartalmazzák egyáltalán nem, vagy nem megfelelően lettek átültetve a dán jogba. A kérdéses törvény egyértelmű felhatalmazást adott az illetékes miniszternek e tárgyban kiegészítő jogalkotásra, aki azonban nem tett intézkedéseket. A Bíróság ebben az ügyben az irányelv helytelen átvételét állapította meg, tekintve, hogy a fenti definíciók hiányában másként, hibásan osztályozták a termékeket.

Jacobs jogtanácsos véleménye szerint¹⁹ is ebben az ügyben a direktíva átvételének elmulasztása helyett a direktíva helytelen alkalmazásával okozott károkért való felelősség kérdése merül fel. Mégis, a helytelen interpretáció nem éleszti fel az állam felelősségét, mivel a jogsértés nem minősül kellő súlyúnak: az irányelv nem adott tisztán érthető útmutatást, a dán állam által adott értelmezés nem volt tarthatatlan, sem rosszhiszemű. A Bizottság és más tagállamok ugyanezen az állásponton voltak, s később a tanács valóban kiegészítette az említett direktívát, beillesztve a dán állam interpretációját.

Felmerül a kérdés, hogy a bíróság a Brinkmann határozatával nem gyengítette-e az irányelv átvételének elmulasztásakor fennálló

Francovich felelősséget azzal, hogy elutasította a felelősséget annak ellenére, hogy utalt rá: semmilyen lépés nem történt az irányelv átvétele érdekében, ami – a Dillenkofer határozatot idézve – önmagában kellően súlyos jogsértést alapoz meg.

A bíróság itt egy új kimentési lehetőséget teremt azzal, hogy a jogharmonizációs kötelezettségszegések folytán magánszemélyekkel szemben a fennálló tagállami felelősség megelőzhető, ha a nemzeti hatóságok valóban alkalmazzák a felmerülő ügyekben a közösségi szabályokat.²⁰ Ebből következik, hogy különbség van e felelősségi alakzat és az EGK Szerződés 169. cikke alapján indított eljárás között, mivel a tagállam felelőssége a közösségi jog megsértéséért e kimentéstől függetlenül még fennáll. Csupán a kárfelelősség alól mentesül a tagállam, mivel a magánszemélyeknek okozott kár nem származhat az átvétel elmulasztásából, ha a közösségi jogot az átvétel hiánya ellenére is alkalmazzák. Ugyanez érvényes akkor is, ha a hatóságok helytelenül alkalmazzák a direktívát, ekkor azonban természetesen csak addig, amíg az nem eredményez kellően súlyos jogsértést.

VI. A Konle ügy

Felmerült az állam közigazgatási egységének felelősségre vonása is. A Konle ügyben²¹ az a kérdés vetődött fel, hogy a közösségi jog szerint csak a tagállam egészének felelőssége állapítható-e meg, vagy lehetséges kizárólag a jogsértő módon eljáró közigazgatási egység felelősségre vonása is. Ebben az ügyben a bécsi Landesgericht für Zivilrechtssachen kért előzetes határozatot az Európai Bíróságtól. A kérdés az volt, összhangban van-e a közösségi jogot megszegő tagállam felelősségének szabályaival és az EGK Szerződés 5. cikkével az, hogy egy szövetségi típusú államban a szövetség egyik tagjának jogsértése esetén kizárólag az adott közigazgatási egység felelős – és nem az egész szövetség.

La Pergola jogtanácsos²² összefoglalva kifejti, hogy az ügyben a közösségi jog megsértése egy osztrák, Tirol régióbeli törvény által, nem minősül kellő súlyú jogsértésnek, mivel a megsértett közösségi rendelkezés (egy, a szabad tőkeáramlásról szóló előírás) nem világos, egyértelmű megfogalmazású. Ezért, csakúgy, mint a British Telecommunications, Denkavit Internationaal és Brinkmann ügyekben, a jogtanácsos az osztrák államot nem tartja felelősnek.

Az Európai Bíróság megállapította, hogy Ausztria valóban megszegte a tőke szabad áramlásának követelményeit, de nem nyilatkozott a jogsértés súlyáról. A Bíróság kimondta, hogy a nemzeti bíróságok feladata a közösségi jog megszegéséért fennálló állami felelősség szabályainak alkalmazása, az Európai Bíróság által felállított irányvonalak alapján (idézve a *Brasserie* döntést). (58. §)

Az előzőekben felvetett, a szövetségi államon belüli felelősség tekintetében az Európai Bíróság csupán tömör választ fogalmazott meg. Ebben kifejtette, hogy a közösségi jog nem kívánja meg a szövetségi tagállamtól, hogy átvállalja a felelősséget az őt alkotó szövetségi egysegtől, ha a nemzeti jog elismeri a szövetségi állam területi egységeinek felelősségét is.

„Mindaddig, amíg a nemzeti jog is biztosítja ugyanazokat a jogokat, melyeket az egyének a közösségi jogból származtatnak, hogy hatáson védelemben részesüljenek; és e jogok érvényesítése nem bonyolultabb a nemzeti jogrendszerből eredő jogok érvényesítésénél, a közösségi jog követelményei teljesülnek.” (63. §)

Ez utóbbi cikkelyben a Bíróság implicite utal a *Rewe* feltételekre: az egyenértékűség és a hatékonyság szabályára.²² Az Európai Bíróság 33/76 számú határozatában²³ fogalmazta meg a közösségi jogok nemzeti bíróságok előtti érvényesítésének két követelményét: az egyenértékűség szabályát (*equivalence principle*), és a hatékonyság szabályát (*principle of effectiveness*). Előbbi lényege, hogy az egyének közösségi jogból származó jogai a nemzeti jogrendszerből eredeztetett jogokkal egyenlő módon legyenek érvényesíthetők a nemzeti bíróság előtt; míg a második követelmény szerint a közösségi jogrendszeren alapuló követelések nemzeti bíróság előtti érvényesítésének szabályai, különösen az időhatárok, nem lehetnek kedvezőtlenebbek a hasonló, nemzeti jogon alapuló követeléseknél.

E. A felelősségi modell alkalmazása a nemzeti bíróságok előtt

A fentiekben kifejtett, Európai Bíróság által felállított állami felelősségi modellt alkalmazzák a tagállamok nemzeti bíróságai is. A közösség különböző tagállamaiban, a közösségi jog megsértésével kapcsolatos állami kárfelelősségi ügyekben a bíróságok a *Francovich* határozattal megalapított, és azóta folyamatosan továbbfejlesztett kárfelelősségi formulát alkalmazzák az állami felelősség megállapításához. Ez-

által valósul meg az Európai Bíróság jogközelítése, az európai „ius commune” létrehozása felé tett lépésként.²⁴

I. Egyesült Királyság

Az Európai Bíróság által is tárgyalta Factortame ügy tagállamon belüli folytatása az Egyesült Királyság Lordok Házának határozata.²⁵ Az ügyben mindkét fokon az angol bíróság megállapította, hogy az Egyesült Királyság kormánya kellően súlyos jogsértést követett el. A Lordok Háza az Egyesült Királyság általi fellebbezést elutasította és a határozatot, mely megállapította az állam kárfelelősségét, helyben hagyta. Az európai ius commune egy érdekes, lehetséges jövőbeni fejlődési vonala a Fellebbviteli Bíróság (Court of Appeal) megjegyzése, hogy egy jövőbeni alkalomra hagyja annak vizsgálatát, hogy a törvényhozás által okozott károkért az angol jog alapján követelhető-e kártérítés. Tradicionálisan az angol jogrendszerben ilyen esetben a kártérítési jogorvoslat nem elérhető. A bíróság azonban hozzátette: „Most, hogy a kártérítés kétségtelenül elérhető közösségi elemet is tartalmazó esetekben, indokolt lehet ezen tradíció felülvizsgálata (34. §).”

A Lordok Háza megerősítette az alsóbb bíróságok döntését; a Legfelsőbb Bíróság és a Fellebbviteli Bíróság határozata egybehangzó volt. A Lordok Háza határozatában kimondta: a megfelelő súlyú jogsértés megállapításának kritériuma, hogy a kérdéses tagállam súlyosan és nyilvánvalóan túllépte-e hatalomgyakorlásának határait. Lord Slynn és Lord Clyde figyelembe vette az Európai Bíróság közösségi felelősségre vonatkozó esetjogát, mely az EK Szerződés 288. cikkén alapul (a volt 215. §); kiemelten utaltak a Bayerische HNL és a Mulder and Others ügyekre. A jelen ügyben az Egyesült Királyság törvényhozása ellentétes az EK Szerződés nemzetiségi alapon történő diszkriminációt tiltó rendelkezésével. A jogsértés súlyosságának megítélésekor releváns tényező volt a Szerződés szabályainak egyértelmű, félreérthetetlen megfogalmazása, és a Bizottság álláspontja a törvényellenességről. A felek egyetértettek abban, hogy a közösségi jog kérdéses szabályai jogokat ruháznak az egyénekre. A közvetlen okozati kapcsolat vizsgálata a jogsértés súlyosságának meghatározása után történt meg. A Daily Telegraph²⁶ szerint a spanyol halász becsült kára 80 millió font.

Szintén nemzeti bíróság határozott az angol Scullion²⁷ ügyben. Az ügy tárgya nemi diszkrimináció a 79/7 számú irányelv átvételének elmulasztásával kapcsolatban. Az irányelv előírta a nők és férfiak egyenlő elbírálását a társadalombiztosításban és az eltérő nyugdíjkorhatárok területén (az alkalmazandó angol jog szerint férfiaknál 65, nőknél 60 év). A nyugdíjkorhatár elérése befolyásolta Ms Scullion rokkantgondozási segélyhez való jogát, hogy ellássa munkaképtelen lányát. Az eljárás során a bíróság megítélte a segélyt visszamenőleg, azonban késedelmi kamatok nélkül. A Francovich felelősségre alapított keresetben Ms Scullion a kamatvesztéséből származó kárának megtérítését követelte. A bíróság a közösségi jog megsértésének súlyosságát vizsgálva a következő négy tényezőt vette figyelembe. Egyrészt hiányolta, hogy a kormány nem kért jogi tanácsot. Másrészt rámutatott arra, hogy az egyenlő bánásmód követelménye alapvető szabály, illetve e mulasztás a társadalom különösen sérülékeny rétegét veszélyezteti. Kifogásolta azt is, hogy Anglia nem kérte ki az Európai Bizottság szaktanácsát.

A direktívát az Európai Bíróság esetjoga alapján egyértelműnek ítélte a bíróság. Ennek megfelelően megállapította, hogy a jogsértés kellő súlyú volt, és a többi feltétel is teljesült, így a kiesett kamatok megtérítésére kötelezte az államot.

II. Írország

Az írországi jogesetek közül a Tate²⁸ ügyben a bíróság az állam felelősségét állapította meg a közösségi jog megsértéséért a 79/7 számú direktíva átvételének elmulasztása miatt, mely a társadalombiztosítás területén a nők és férfiak egyenlő elbírálásának elvét írta elő. A felperesek jelentős kártérítést kaptak, a bíróság azonban nem ítelt meg büntető kártérítést.

Érdekes „részleges” felelősségi alakzatot állapított meg a bíróság a szintén ír Coppinger ügyben.²⁹ Az ügyben egy helyi hatóságnak, mint az állam szervének felelősségét mondta ki a bíróság egy személyi sérülésért, a gépjárművek védelmi előírásit tartalmazó direktíva átvételének elmulasztása miatt. A bíróság utalt a 103/88 számú Fratelli Costanzo ügyre (1989 ECR 1839), melyben a bíróság a közvetlen hatállyal foglalkozott, s alkalmazta a határozatát erre az ügyre. Mr Coppinger súlyos sérüléseket szenvedett egy balesetben, a Megyei

Tanács egy billenőkocsijával, melyet szabályosan állított meg az út mellett. Ha a billenőkocsi a direktívának megfelelően lett volna felszerelve, a károsult sérülései kisebbek lettek volna. A szerződésen kívüli károkozásért, „közösségi-jogsértés” alapján az alperest a bíróság 25%-ban találta felelősnek a balesetért. A felperes kárát a bíróság 250.000 ír fontra becsülte, s Mrs Coppingernek 60.000 ír fontot ítélt meg.

III. Németország

Megemlítendő, hogy az egyes tagállamok különböző módon szabályozzák az állami kárfelelősség kérdését. Németországban alkotmányi szinten rögzítették a közhatalmi aktusokért fennálló kárfelelősséget. Ez a megoldás viszonylag ritka a tagállamok között, legelterjedtebb módja a felelősség szabályozásának a törvényi szintű rögzítés.³⁰

A német *Brasserie du Pêcheur* ügy³¹ az Európai Bíróság C-46/93 számú ügyben hozott határozatának mintáján alapul. A BGH a Német Szövetségi Köztársaság által állítólagosan elkövetett két fajta jogsértés ügyében azt a határozatot hozta, hogy míg az első esetben nem történt kellő súlyú jogsértés, a másik esetben nem állt fenn közvetlen okozati összefüggés a keletkezett károk és a közösségi jog megsértése között, ezért nem terheli felelősség az államot.³²

Az Európai Bíróság *Dillenkofer*³³ ügyben hozott határozata alapján nem áll fenn a tagállam felelőssége a szervezett utazásokról szóló irányelv átvételének elmulasztásáért, mivel a kérdéses szerződés az átvétel határidejének lejárta előtt jött létre. Ennek a határozatnak azonban igen jelentős utóélete van Németországban.³⁴

Bár a *Dillenkofer* ügy felperese nem járt sikerrel, ez a határozat mégis lehetővé tette a kompenzációt sok más sértett számára. A 90/314/EEC számú direktíva átvétele és az átvétel határidejének lejárta közt 120 utazási ügynökség ment csődbe. A legutóbbi adatok szerint összesen több mint 9000 keresetet nyújtottak be a német állam ellen, 20 millió márkát meghaladó követeléssel. Hozzávetőlegesen a követelések felét kielégítették. Csakúgy, mint a *Dillenkofer* ügyben, sok esetben azért utasította el a bíróság a keresetet, mert a kérdéses szerződést a direktíva átvételi határidejének lejárta előtt kötötték meg. Ez a feltétel vonatkozik minden 1993 január 1. után lefoglalt útra, még ha a fizetés, illetve az utazás maga későbbi időpontban is történt. Némi felperes azért nem kapott kártérítést, mert nem a 90/314/EEC

számú direktíva 2. § (1) bekezdés definíciója szerint foglalt utazást. Alapjában véve a német jog szabályait módosítva alkalmazták. Ez igaz az állami felelősség szubszidiaritására és az elévülésre is.

IV. Franciaország

A francia példa a nemzeti jogrendszer eljárási nehézségeit mutatja leginkább, ugyanakkor szemlélteti, hogy valóban „a francia bíróságok is igyekeznek a jogalkotót a kártérítési felelősségtől megkímélni” A két példaként felhozott ügy (Dangeville és Revert et Badelon)³⁵ a forgalmi adóról szóló 77/388/EGK számú direktíva 1979. évi késedelmes átvételéhez kapcsolódik. Az említett évben a francia állam olyan adókat szedett be, melyek a direktívában foglaltakkal ellentétesek voltak. A felperesek visszakövetelték pénzüket, s mindketten évekkel azelőtt benyújtották keresetüket. A Dangeville társaság keresetét a bíróság mindegyik fokon elutasította. Miután a Council d’Etat a közösségi jog közvetlen alkalmazhatóságával kapcsolatban megváltoztatta álláspontját a híres Nicolo határozatában, s miután az Európai Bíróság elismerte a közösségi jog megsértéséért viselt állami felelősség szabályait, a Dangeville újabb keresetet nyújtott be, erre a szabályra alapítva azt. A keresetet a Council d’Etat ismét elutasította. Goulard kormánybiztos helyeselte ezt a döntést egy gyenge indoklással a hatékonyság elvének magyarázatát és Francovich felelősséget érintően, a diszkrimináció tilalmát hangsúlyozva. A kereset elutasítása két szabályon alapult, a „l’autorité de la chose jugée” és a „distinction des contentieux” elvén, melyek a francia jogrendszer részét képezik, és biztosítják ugyanazon kérelem többszöri elbírálásának tilalmát, miután afelől a bíróság már kötelező, jogerős határozatot hozott. Mivel e két szabály állítólagosan olyan nagy fontosságú a jogbiztonság szempontjából, és általánosan nem akadályozza a jogok hatékony védelmét, nem sérti a hatékonyság követelményét. Ezt a hipotézist támasztja alá a Revert et Badelon határozat is. A felperesek évekkel azelőtt benyújtották keresetüket, de 1996-ig nem hozott határozatot a bíróság. Így a Council d’Etat érdemben foglalkozhatott az ügygel, és a felperesek javára döntött. E döntés azon kevesek egyike, mely a hatékonyság követelményével és az állami felelősség szabályai közül a diszkrimináció tilalmával foglalkozik. Az üzenetét pedig nem lehet támadni,

mivel még a közösségi jogban is találhatók ilyen szabályok, mint legutóbb a C-326/96 számú Levez ügyben.³⁶

V. Hollandia

A holland Lusben ügy³⁷ szintén egy sikeres kártérítési követelés a 79/7 számú direktíva késedelmes átvételéből fakadó kamatveszteséggért. Az alperes kifogását, miszerint Ms Lubsennek a direktíva közvetlen hatályára kellett volna támaszkodnia a bíróság elutasította, mondván, hogy az állampolgárok nem ismerhetik teljes egészében jogaikat akkor, ha egy irányelv helytelenül lett átvéve. A Marshall II határozatra hivatkozva a bíróság kijelentette, hogy a kamatveszteség a kártérítési jogosultság alkotóeleme. A régi holland polgári törvénykönyv azon szabályát, mely a visszaható hatály szempontjából korlátozza a keresetet, következésképpen félretették (a hatékonyság követelményének megfelelően, a Rewe szabályt alkalmazva).

Végezetül egy újabb holland példán vizsgálható a közösségi joggal ellentétes jogalkotás esete. Az Acciradi ügy³⁸ egy polgári per a kamatveszteség és a jogi szaktanács megtérítéséért a C-66/92 számú, Európai Bírósági Acciradi ügy nyomán (1993.) ECR I-4567. A bíróság kimondta, hogy az államot szerződésen kívüli felelősség terheli az ügyben érintett, közösségi joggal ellentétes törvény elfogadása miatt. A Brasserie határozatban kifejtett kellően súlyos jogsértés kritériumaira történő utalás nélkül a bíróság megállapította, hogy az állam gondatlanul járt el. Ez a szabályozás problematikusnak tűnhet a British Telecommunications határozattal összevetve abból a szempontból, hogy nem vizsgálja, vajon az állam jóhiszeműen értelmezte-e az adott közösségi előírást. Fellebbezést azonban nem nyújtottak be.

F. Az Európai Közösség tagállamokra gyakorolt jogfejlesztő hatása

Az Európai Közösség tagállamainak jogrendszerére tehát jelentős jogfejlesztő – jogegységesítő hatást gyakorol az Európai Bíróság. A Közösség “nemzetek felettségét” mutatja a szuverenitás korlátozásának módja. A tagállamok az EGK Szerződés aláírásával 1957-ben létrehoztak egy új, tőlük elkülönülő szervezetet, melynek jelentősége – az Európai Bíróság 1963-as van Gend Loos³⁹ határozatát idézve – „a Szerződés 177. cikkének elfogadásával – mely az Európai Bíróságra

ruházza a nemzeti bíróságok joggyakorlata egységesítésének feladatát a Szerződés egységes értelmezésén keresztül – a tagállamok elismerték az Európai Bíróság elsőbbségét, és ezzel korlátozták szuverén hatalmuk egyik ágát az egységes jogrendszer előnyeinek eléréseért”. A tagállamok szuverenitását azonban saját bíróságaik korlátozzák azáltal, hogy a bíró szabadon eldöntheti, kíván-e előzetes határozati kérdést feltenni az Európai Bírósághoz, illetve azáltal, hogy a nemzeti bíróságok a közösségi jognak megfelelő ítéletet kötelesek hozni. Az Európai Bíróság pontosan meghatározta, hogy milyen esetekben kötelező a nemzeti bírónak kérdést intézni az Európai Bírósághoz, és mikor van szabad mérlegelési lehetősége e tekintetben a *Cilfit Srl., Lanificio di Gavardo v. Ministry of Health* ügyben. Pontos kritériumokat pedig a tagállamok közül egyedül az Egyesült Királyság állított fel.⁴⁰ A tagállamok nemzeti bíróságait határozathozatalukban pedig az ún. „irányelvkonform” jogértelmezési technika köti.⁴¹

Természetesen az Európai Bíróság interpretációja a közösségi jogról kötelező erejű a bíróságokra nézve (másodlagos jogforrás), azonban ez nem minden esetben jelenti az ügy érdemben való eldöntését. Számos ügyben ugyanis az Európai Bíróság csupán egy, a közösségi jog értelmezését megkívánó részletkérdést dönt el, s a nemzeti bíróságokra bízta a további (nemzeti jogot érintő) jogkérdések eldöntését, a tényfeltárásokat és az ezek alapján hozandó határozatot (valamint a legtöbb esetben kártérítés mértékének meghatározását is). Megfigyelhető azonban a Bíróság gyakorlatában, hogy az új jogintézményeket teremtő, újfajta felelősségi alapot elfogadó, vagy új követelményrendszert felállító határozatokban az Európai Bíróság az ügy eldöntésére, egyértelmű lezárására törekszik. Azaz nemcsak iránymutatást ad a nemzeti bíróságnak, hanem precedens értékű határozatot hoz, folyamatosan fejlesztve ezzel a közösségi jog rendszerét.⁴²

A legfontosabb vonása azonban a közösségi jognak az állami kárfelelősséggel kapcsolatban az, hogy az addig szuverén államokat egy felsőbb szabályrendszer kötelezi és ellenőrzi. Ugyanakkor nem bomlik meg az állam szuverenitásának folytonossága, mivel az államok maguk korlátozták szuverenitásukat, és – elméletileg – képviselő útján maguk alkotják a szabályrendszert is. Az ellenőrzés azonban egy viszonylag független szerv, az Európai Bíróság, illetve a nemzeti bíróságok hatáskörébe került. Ez az ellenőrző tevékenység biztosít az ed-

diginél jóval tágabb teret az állami kárfelelősség lendületes fejlődésének.

Jegyzetek

1. Fleiner, F.: Institutionen des Deutschen Verwaltungsrechts. Tübingen 1928. 35. o., valamint Kecskés László: Perelhető-e az állam? Budapest 1988. 73. o.
2. Kecskés László: i.m. 78-81. o.
3. Ugyanez jellemezte a colbert-i merkantil gazdaságpolitikát is, mely – az angol korai merkantilizmussal ellentétben a területi közigazgatás alsóbb egységén keresztül viszi be az államot a gazdaságba.
4. Kecskés László: i.m. 120-121. o.
5. Ld. Állami felelősség a magyar jogban és az európai jogban (1993-as vándor jogászgyűlés) Bp. 1994.
6. Római Szerződés 215. cikkely (2) (3) bekezdése
7. Case 26/62, Van Gend en Loos (1963) E.C.R. 1., Case 6/64, Costa v. ENEL (1964) E.C.R. 585.
8. Joint Cases-6/90 és 9/90 Francovich v. Italian Republic and Bonifaci et al. v. Italian Republic, Judgment of 19.11.1991
9. Steiner, J.: From direct effects to Francovich: shifting means of enforcement of Community Law. 9. o.
10. Case 26/62, Van Gend en Loos (1963) E.C.R. 1., Case 6/64, Costa v. ENEL (1964) E.C.R. 585.
11. Case 106/77., Simmenthal (1978) E.C.R. 629., Case C 213/89, Factortame (1990) E.C.R. 2433. Ld. Steiner, J.: From direct effects to Francovich: shifting means of enforcement of Community Law. 9. o., Kecskés László: A 169-es levéltől a Francovich jelenségig. (Az EK tagállamok jogharmonizációs kötelezettségének kikényszerítése.) Magyar Jog 1994. 4. szám 193-203. o.
12. Steiner, J.: From direct effects to Francovich: shifting means of enforcement of Community Law. 11-12. o.
13. Joined cases C-46/93 és C-48/93 Brasserie du Pecheur and Factortame III. (1996) ECR I-1029; (1996) 1 C.M.L.R. 889.
14. Joined Cases C-178, 179 and 188-190/94 Dillenkofer and Others (1996) ECR I-4845; (1996) 3 C.M.L.R. 469. o.
15. C-392/93 számú Regina v. HM Treasury ex parte British Telecommunications ügy
16. Joined cases C-178, 179/94 és C-188, 190/94 Dillenkofer and Others
17. C-319/96 Brinkmann Tabakfabriken v. Skattenministeriet (1998) ECR I-5255; (1998) 3 C.M.L.R. 673.
18. Jacobs jogtanácsos véleménye 1998 január 22.
19. C-319/96 Brinkmann Tabakfabriken v. Skattenministeriet (1998) ECR I-5255; (1998) 3 C.M.L.R. 673.
20. C-302/97 számú Konle v. Austria ügy (1999) ECR I-nyr (1999 június 1-i ítélet)
21. La Pergola jogtanácsos véleménye, 1999. február 23.

22. C-326/96 számú Levez ügy (1998) ECR I-nyr. 1998 december 1-i határozat 18.§.
23. Case 33/76- Rewe v. Landwirtschaftskammer
24. Francovich Follow-Up, Application by the National Courts
<http://www.asser.nl/EEL/dossier/fran6.htm>
25. Lordok Háza 1999 október 28. R v. Secretary of State for Transport, ex parte Factortame Ltd. and Others (No.5), (1999) 3 C.M.L.R. 597; (1999) 3 W.L.R. 1062; (1999) 4All ER 906.
26. Daily Telegraph 1999 október 29-i száma
27. Legfelsőbb Bíróság 1999 július 30. Scullion (1999) 3 C.M.L.R. 798.
28. Legfelsőbb Bíróság 1995 február 3. Tate v. Minister of Social Welfare, (1995) 1 C.M.L.R. 825.
29. Legfelsőbb Bíróság 1996 március 22. Coppinger v. Waterford County Council, (1997) 22 E.L. Rev. 173.
30. Lájér Zsolt: Felelősség a jogalkotással okozott kárért az Európai Unió és egyes tagállamai jogában. Jogtudományi Közlöny 2001 március 122. o.
31. Bundesgerichtshof 1996 október 24. III ZR 127/91; (1997.) 1 C.M.L.R. 971; Europaisches Zeitschrift für Wirtschaftsrecht 1996. 761, Brasserie du Pecheur
32. 2 OLG Köln 1997 július 15. Europaisches Zeitschrift für Wirtschaftsrecht 1998, 95.
33. Joined cases C-178, 179 és 188-190/94 Dillenkofer and Others
34. Schadenersatzansprüche wegen verspäteter Umsetzung der EG-Pauschalreiserichtlinie című cikk alapján, Neue Juristische Wochenschrift 1999. 1063-1067.
35. Arret du 30 octobre 1996, Ste Jacques Dangeville, a commissaire du gouvernement Goulard összegzésével, RDF adm 1997, 1059 ff.; illetve Arret du 30 octobre 1996, Cabinet Revert et Badelon, a commissaire du gouvernement Goulard összegzésével, RDF adm 1997, 1062 ff.
36. (1998) ECR I-nyr (1998 december 1-i határozat, 18. §)
37. Utrechti Kerületi Bíróság, 1995 október 25. Lusben v. Holland állam és Abcoude városa.
38. Amszterdami Kerületi Bíróság 1996 szeptember 11. Acciradi v. Amsterdam és Amsterdam v. Holland állam.
39. Case 26/62 NV Algemene Transport-en Expeditie Onderneming van Gend Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration. Judgement of 5 of February 1963.
40. Lord Denning véleménye a H.P. Bulmer Ltd. v. J. Bollinger S.A. ügyben. English Court of Appeal (civil division) (1974) 2 CMLR 91 May 22, 1974.
41. Lajer Zsolt: Felelősség a jogalkotással okozott kárért az Európai Unió és egyes tagállamai jogában. Jogtudományi Közlöny 2001 március 122. o.
42. Így például a Brinkmann ügyben a legtöbb ügytől eltérően az Európai Bíróság maga határozta meg, hogy a jogsértés kellő súlyú-e, és hogy fennállt-e a közvetlen okozati összefüggés a jogsértés és a kár keletkezése között. De ugyanígy járt el a British Telecommunication és Denkvit ügyekben is.

Mázi András V. évf.

A veszélyes üzemi kárfelelősség magyarországi fejlődése a polgári korszakban^{*}

A. Bevezetés

„A magánjogi tudomány legszínesebb és legváltozatosabb területe kétségtől a kártérítés tana. Nincs még egy olyan része a magánjognak, ahol felfogásoknak oly sokféleségével, a véleményeknek oly szétágazásával, az ellenmondásoknak oly szélsőségeivel találkozunk, mint itt; de nincs még egy oly része sem, amely az ezerféle kérdéseknek oly kifogyhatatlan mennyiségét vetné felszínre és tartaná állandóan napirenden, mint ez.”¹ E szavakkal kezdi Dezső Gyula az objektív felelősségről szóló első magyar nyelvű monográfiát. A XX. század elején igencsak időszerűnek tűnt ez a kijelentés: a vétlen károkozó való felelősség lerombolni látszott a vétkességre alapított felelősségi rendszer hosszú idő óta szilárd bástyáját.

A XIX. század az iparosodás és iparosítás százada volt. A természet törvényszerűségeinek felfedezése, az ekkor már tömegesen rendelkezésre álló nyersanyag és az ember alkotó képessége együttesen a technika forradalmát hozta. Bár jelentős találmányok születtek már korábban is, mégis e század volt az, amely a mai, technicializálódott modern kor nyitányának tekinthető. A természeti erőforrások, így a víz, gőz, gáz, villamos áram felhasználásával új távlatok nyíltak meg: a modern tömegtermelés és a korábnál lényegesen gyorsabb, a világ bármely pontjára eljutni képes személy- és teherszállító járművek alkalmazásával a világméretű kereskedelem. Ezek – valamint a kezdeti lépéseit szintén e korszakban megtevő, majd robbanásszerű fejlődésen keresztülmenő távközlés – mindmáig ható változást jelentettek az emberiség történelmében, jelentős szerepük volt a XX. század háborúiban és a mai politikai-gazdasági hatalmi viszonyok kialakulásában is.

^{*} E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Jogtörténet” Szekcióban I. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Béli Gábor.

Ha nem politikai, gazdasági, szociológiai, kultúrtörténeti aspektusból vizsgáljuk az iparosodás következményeit, hanem a magánjogi gondolkodásra gyakorolt hatása alapján, akkor legalább ilyen volumenű változásról számolhatunk be. A XIX. század egységes, vétkességi alapú kárfelelősségi rendszere alig egy évszázad alatt meghaladottá, használhatatlanná vált. Új gondolatok indukálódtak a felelősség okáról, alapjáról, céljáról, funkcióiról, s mindez más, újszerű, többretegű jogi szabályozást eredményezett.

Az iparosodott társadalomban megjelenő, egyre szélesebb körben elterjedő ún. elemi erők felhasználásával működő gépek, berendezések sokban megkönnyítették a termelést, a szállítást és az egyén mindennapi életét. Megkönnyítették – ugyanakkor új veszélyforrásokat is jelentettek. A fokozott veszéllyel járó tevékenységek köre ma is elfogadott kategorizálás szerint két típusra osztható: a legfejlettebb technika alkalmazásával illetve az éppen kezdetleges körülmények közepette végzett tevékenységekre. Ez még inkább igaz az újszerű találmányok megjelenésének időszakára: ezek egyfelől az akkori legfejlettebb technika alkalmazását feltételezték, ugyanakkor éppen újszerűségükben rejtett a kezdetlegesség is, hiszen az ember által korábban nem ismert, nem alkalmazott módszerek még ki nem próbáltak, bizonytalanok voltak.

A jog e találmányok, gépek elterjedésével a XIX. század közepére új kihívás elé került. A római jogi gyökerű, morális megalapozottságú vétkességi teória alkalmazása nyilvánvalóan elégtelen volt a veszélyes üzemek működésével összefüggésben bekövetkezett káresemények megítélése kapcsán. Elégtelen volt, mert ezen esetekben a vétkesség nem vagy csak nehezen bizonyítható a veszélyes üzem tulajdonosa vagy alkalmazottja részén; ráadásul éppen az ember uralma alá tökéletesen soha nem hajtható erőforrások alkalmazása miatt gyakran minden gondosság ellenére is keletkezhet kár anyagi javakban vagy emberéletben. Szükséges volt ezen dilemma megoldása, hiszen a jog éppen morális megalapozottságát vesztené el, ha az ilyen esetekben kárt szenvedők elesnének a kompenzációtól.

Mi lehet a megoldás? – tették fel a kérdést a kor jogászai. Elvileg két út kínálkozott; az első kevésbé jelent szakítást a vétkességi rendszerrel: a veszélyes üzemek körében előforduló balesetek szinte minden alkalommal visszavezethetők valamely ott tevékenykedő személy vétkes cselekményére vagy mulasztására. Ez alapján tehát a vétkesség

vélelmével kell operálni a káresemények megítélésénél, ezzel a felelősség megmaradt a régi rendszer keretei között, ugyanakkor biztosított a kárt szenvedettek védelme is. A másik megoldás merészebb: eszerint a veszélyes üzemi kárfelelősség – néhány egyéb tényállással együtt – külön önálló részét jelenti a kárfelelősségi rendszernek, melyre nem az általános szabályok, hanem attól eltérő, a károsultra nézve kedvezőbb rendelkezések az irányadók.

Az ún. veszélyes üzemek kategóriája „talán legfontosabbika volt azoknak a közvetítő eszméknek, melyeknek segítségével a vétkesség nélküli felelősség gondolata a magánjogba behatolt s ott a teória szempontjából ugyan máig sem általánosan bevett, de legalább a praktikus jogalkotás és jogszolgáltatás szempontjából „törvényesen elismert” intézménnyé emelkedett”.² A sok évszázadon keresztül szinte mozdulatlan kártérítési jogot a veszélyes üzemek speciális, vétkességtől független felelősségének elméleti elfogadása, majd kodifikációja nyomán gyakorlati alkalmazása dinamizálta, új területekre terjesztette ki. Ennek nyomán a felelősség új koncepciói jelentek meg, melyek alapvetően határozták meg a mai jogszabályi rendezést és bírói gyakorlatot. Ha megnézzük a hatályos Polgári törvénykönyv felelősségi szabályait (339-360. §), szembetűnő a változás: a kártérítés általános szabályai is objektivizálódtak, a vétkességi szemlélet legfeljebb az exkulpációs lehetőségben található meg; a felelősség egyes esetei – élükön a veszélyes üzem működéséből eredő károkra vonatkozó rendelkezésekkel – pedig már kifejezetten elszakadtak a vétkességtől. A felelősség objektivizálódása világjelenség a XX. században; ennek elméleti és gyakorlati alapját pedig a veszélyes üzemi kárfelelősség megjelenése adta.

Magyarország dualizmuskori törvényalkotásával, az ennek nyomán kialakuló bírói gyakorlatával, végül kétségtelenül magas színvonalú magánjogi kódex-tervezeteivel viszonylagos ipari fejletlensége ellenére az új felelősségi gondolat egyik Mekkájává vált. E tanulmány célja bemutatni a vétklen felelősség speciális kategóriájának, a magánjogi terminológiában veszélyes üzemekként meggyökeresedett jogintézménynek hazai fejlődését. Ennek során először felvázolja a vétkesség nélküli kárfelelősség fogalmát, jogalapját és a veszélyes üzemek felelősségének alaptéziseit. A második – szükségszerűen terjedelmesebb – egység foglalkozik a veszélyes üzemi kárfelelősség első magyarországi kodifikálásával, a tételes törvény nyomdokain elinduló, ám azt ha-

marosan szétfeszítő, sokban meghaladó, ugyanakkor sokszor tévutakra is kerülő joggyakorlattal, valamint a magyar magánjog egységes törvénykönyvbe foglalásának kísérletei által javasolt szabályozással. Külön figyelmet szentel a veszélyes üzemi kárfelelősség az egész korokban talán legnagyobb dilemmájának: a károsult személy károkozásban való közrehatása értékelésének. A fejlődés vizsgálatának időbeli határa az 1940-es évek eleje, amikorra nagyjából kialakult, megszilárdult az a rendszer, amely végül az 1959-ben elfogadott Polgári Törvénykönyv lényegében máig változatlan 345. §-ában törvényi szabályozást nyert.

B. Vétlen kárfelelősség és veszélyes üzem

Minden jogrend egyik legrégebbi alaptétele, hogy a mások életében, testi épségében, vagyonában (és később erkölcsi javaiban) bekövetkező károsodást okozója helyreállítani vagy megtéríteni köteles. Önmagában egy bekövetkezett, megtörtént káresemény – „a vagyonkör megcsorbulása”³ – nem keletkeztet kártérítési kötelezettséget, szükséges ahhoz valamilyen külön jogalap, mely a kárral okozati összefüggésbe hozható. Ez a jogalap, *causa* a kártérítési kötelezettség legfontosabb kritériuma, mely nélkül a kárt szenvedett nem követelhet elégtételt.

A kártérítési igény sikeres érvényesítéséhez szükséges megtalálni azt a személyt vagy vagyont, aki vagy ami a beállt kárt viselni köteles (kártelepítés): „A kár a jog világában azzal válik jelentőssé, ha valaki a kárt megtéríteni köteles.”⁴ A kárt elszenvedő számára a legfontosabb kérdés tehát az, ki köteles helytállni az őt ért hátrányért. A vétkességi alapú felelősségi rendszer ezen személy/vagyon megtalálását teljes mértékben a károsult feladatává teszi, hiszen a károsult hárul a kárt okozó magatartás és a bekövetkezett kár közötti okozati összefüggés valamint az okozó cselekvésének illetve mulasztásának szándékos vagy gondatlan voltának bizonyítására. A kártérítés jogalapja végső soron tehát a kárt okozó magatartás morális megítélése: a kár bekövetkezte *felróható-e*⁵ a cselekvőnek.

Az objektív alapú vétlen felelősség indokolására rengeteg elmélet született a XIX. század második felétől.⁶ Ezen elméletek gyakran egymástól a lehető legtávolabb állnak; így nem csoda, hogy a veszélyes üzem fogalmának definiálása és különleges felelőssége okának

meghatározása szinte lehetetlen. Az, hogy mely üzemmódokat, berendezéseket minősítenek veszélyesnek valamely jogrendszerben, kizárólag a jogalkotók és – amennyiben felhatalmazással rendelkeznek a kör megállapítására, illetve tágítására – a jogalkalmazók döntésén múlik. A veszély nem jogi fogalom, hanem „valamely jövőbeli hátrányos esemény lehetséges bekövetkeztének elvárhatósága iránt alkotott vélemény”,⁷ közelebbről a technika és az elemi erők elleni védekezés fejlettségi szintjétől függő mindenkori közfelfogás megjelenése a jogalkotásban és jogalkalmazásban. A veszélyesnek minősített üzemkörök nem önmagukban veszélyesek, használatuk, működésük közben válhatnak azzá az ember által teljes mértékben sosem uralható elemi erők miatt. Minden egyéb e körben előforduló káresemény már nincs közvetlen összefüggésben a technikai értelemben vett veszélyességgel, ám a jogszabályok szociális, méltányossági alapon általában ezeket is megtéríteni rendelik.⁸

A veszélyes üzemek kártérítési felelősségét gyakran mint törvényből folyó *kötelmet* emlegetik. Ez kétségtől pontatlan, hiszen mint Kauser hangsúlyozta, a felelősség nem egyenlő a kötelemmel!⁹ A jogszabályban rendelt szigorú felelősségük önmagában nem keletkezteti kártérítési kötelezettségüket; mindaddig, amíg üzemkörükben nincs kár, felelősségük csak egy jövőbeli káreseménnyel mint feltételtől függő jogi helyzet, melyet a kár bekövetkezése változtat át kötelemmé.¹⁰

Az objektív felelősség korlátja egyik oldalról az olyan okból történt káresemény, mely nem volt előre látható, így az ellene való védekezés abszolút lehetetlen.¹¹ Korlátja azonban az is, hogy a felelőssé tett személy a tárgyi felelősség kockázatát mint a tevékenysége folytatásával járó költséget elbírja-e, avagy lehetősége van-e annak áthárítására másokra (pl. a fogyasztókra), azaz nem teszi-e lehetetlenné foglalkozása gyakorlását. A veszélyes üzemi kárfelelősség tehát a jogalkotók illetve jogalkalmazók által rendszerint a veszélyesség kritériumával meghatározott üzemmódok alkalmazása, berendezések használata esetére rendelt, az igazságos kárelosztás szociális szempontjától áthatott szigorú – szinte feltétlen – felelősség, mely függő jogi helyzetként egy káresemény bekövetkezése esetén az üzem működésében részes személy vétkességétől függetlenül kártérítési kötelemmé alakul át. E kötelemről a felelőssé tett személy csak akkor szabadulhat, ha sikeresen bizo-

nyítja, hogy a kárt emberileg semmilyen módon el nem hárítható esemény okozta.

C. A veszélyes üzemi kárfelelősség Magyarországon

I. A veszélyes üzemek speciális felelősségének első kodifikációja

Az európai kodifikációk¹² – az 1838. évi porosz és az 1869. évi osztrák vasúti törvény – hatására a XIX. század utolsó harmadában Magyarországon is megjelent az igény a külön jogszabály alkotására. A vasúttal, mint újszerű közlekedési eszközzel járó fokozott balesetveszély¹³ és a szállított utasok és áruk rohamosan növekvő mennyisége¹⁴ indokoltta tette a külföldi példák nyomán a vétkességi elvtől elszakadó, objektív alapon történő felelősségtelepítést. Ennek szellemében indítványozta Stiller Mór már 1870-ben az első magyar jogászgyűlésen a vasútvállalatok teljes felelősségének kimondását minden, a szállított dolgokat illetve személyeket érő kárért, amennyiben azt szándékosan vagy a legnagyobb óvatosság mellőzésével okozták. Ezen felelősség a javaslat szerint csak akkor szűnne meg, ha bizonyítják, hogy a kárt a károsult vagy a károsult tárgy minősége illetve vis major okozta.¹⁵ A szigorúbb felelősség indokát abban látja, hogy a köztapasztalat szerint a vasúti forgalom biztonsága azon mértékben nő, amelyben a vasúti kártérítés elveit szigorítják.¹⁶

A magyar törvényalkotók – Stiller javaslatának megfelelően – a vasutat a veszélyes üzemek köréből kiemelve, annak felelősségét a vétkességi elvtől elszakadva speciális szabályok szerint rendelték megítélni. Ennek indoka az a kétségtelen tény, hogy – különösen ebben az időszakban – a vasút felelőssége egyike az objektív felelősség „legrégibb és legtipikusabb példáinak”.¹⁷ Az irányadó s egyben forradalmian új jogszabály¹⁸ a vaspályák által okozott halál vagy testi sérítés iránti felelősségről szóló *1874. évi XVIII. törvénycikk*.¹⁹

A hosszú évtizedeken át élő törvénytörvény alapja és meghatározója lett a magyar kártérítési jogba „belopakodó” vétlen kárfelelősségnek.²⁰ A törvényhozó előtt lebegő célok közül kettő emelhető ki: a balesetet szenvedettek könnyebb kárpótláshoz jutása a bizonyítási teher megfordításával, valamint a magasabb fokú felelősség vasútra telepítésével a vállalatok nagyobb fokú gondosságra kényszerítése (preven-

ció).²¹ Reinitz szerint a törvényhozók célja „az egyén érdekeinek megvédése és ennek (...) csak a társadalom összességének érdeke szab határt”. Az állam lehetővé teszi a vasút működését, hiszen az közérdek, ugyanakkor feladata az egyéni érdek védelme is, így a cél a közérdek és az egyéni érdek kollíziójának szabályozása és rendezése az egyéni érdek megóvásával.²² A törvény általános indokolása hangsúlyozza, hogy a vasút okozta károk esetében a tényállás megállapítását számtalan technikai részlet gyakran „gépészeti ismerettel bíró szakférfiaknak is” lehetetlenné teszi, ezért szükséges kimondani, miszerint nem a károsított köteles a szállítási eszköz hibás voltát bebizonyítani, hanem „a társaság tartozik a bírót arról meggyőzni, ha felelősségétől szabadulni akar, hogy a kár nem az ő hibája miatt (...) állott be”.²³

A kétségtelenül az 1871. évi német *Rhg.* nyomait magán viselő²⁴ jogszabály I. §-a a vaspályavállalatot teszi felelőssé a vasút üzeménél bekövetkező halál illetve sérülés esetén, szavatosságának mértéke így a „*diligentia diligentissimi*”²⁵ szintje. A törvény részletes indokolása értelmében vasúti balesetnél „mindig azon vélelem áll, hogy a kárt a vállalat hibája okozta”. Felelőssége alól kizárólag annak bizonyításával mentesül, hogy a balesetet elháríthatatlan esemény (*vis major*), egy harmadik személy elháríthatatlan cselekménye vagy a meghalt illetve megsérült személy saját hibája okozta; tehát hogy a bekövetkezett baleset „elővigyázatossági intézkedései” körébe be nem vonható körülményre vezethető vissza.²⁶

Róth teljesen indokoltnak tartotta a vétkesség vélelmét, véleménye szerint az üzleti szabályok betartása mellett baleset csak *vis major* vagy az utas vigyázatlansága folytán következhet be.²⁷ A törvény indokolása azonban pusztán a bizonyítás nehézségeivel magyarázza a vélelem felállítását! Az indokolással ellentétes tartalmú, ám elméletileg kétségtelenül megalapozott álláspontot fogalmazott meg válaszcikkében Reinitz:²⁸ tagadta, hogy a törvény vélelmezné a vasút vétkességét, hiszen a felelősségét maga a baleset ténye megalapozza. Ugyanő már egy évtizeddel korábban is sikra szállt ezen nézete mellett: a vasút kártérítési kötelezettségét pusztán törvényből folyó kötelelemnek tekintette, melynek alapját az a tény képezi, hogy valaki meghalt, illetve megsérült a vaspálya üzeménél. Az üzembentartó felelősség alóli mentesülése esetén sem a vétkesség vélelmét dönti meg, hanem azt bizonyítja, hogy az üzem és a bekövetkezett baleset nincs

okozati összefüggésben egymással.²⁹ Grosschmid nagyszabású kötelmi jogi munkájában ugyanakkor az objektív felelősség eseteit a „hiba lehellete” alapján a kvázideliktumok körébe sorolva a lappangó vétkeességet tekintette alapmotívumnak: „Az, hogy a törvény ez esetekben a vétkeesség bizonyítását nem kívánja (...), nem ellentéte annak, hogy a törvény alapgondolata mégis csak az, hogy itt hibánk okából felelünk. (...) a vasút is (azért felel) a balesetért, mert – tessék neki vigyázni; (...) mert alighanem hibásak vagyunk.”³⁰

A vis major fogalmáról a törvény általános indokolása megállapítja, hogy az „magában foglalja mindazon események fogalmát, melyek sem előre nem láthatók s ennek folytán ki nem kerülhetők, sem emberi erő és óvatosság által meg nem akadályozhatók. Ezen esetben a törvénynek csak azon hivatása lehet, hogy a helyes irányt kijelölje és a többi a bíró józan belátására bízza, mert a casuistica e téren végtelen és a legtüzetesebb elősorolás által sem meríthető ki.”³¹ Dezső Gyula az objektív kártérítési felelősségről szóló monográfiájában kizárólag a kívülről jövő, emberi erővel el nem hárítható eseményeket tartotta vis majornak (így pl. a kazánrobbanás, sínelgörbülés nem mentesítené a veszélyes üzemet!).³² Marton ezzel szemben az üzem körében előforduló olyan belső hibákat is ide sorolta (pl. öngyulladás, talajvíz felfakadása szénbányánál), melyek „a megelőzést abszolúte kizárják”.³³

Harmadik személyek elháríthatatlan cselekménye mint kimentési ok meglehetősen sok vitára adott okot már a törvényjavaslat tárgyalása folyamán. A képviselőház jogügyi bizottságának jelentése szerint oly esetekben kell mentesíteni a vasúttársaságot, amelyekben vétsége mint a kár okának *lehetősége* is ki van zárva;³⁴ ezért a törvényjavaslat szövegéből elhagyandó a harmadik személyek elháríthatatlan cselekményére történő utalás, mert az elháríthatóság kérdésében a bizonyítás a károsultat terhelne (!), s így a vasút felelőssége alig volna szigorúbb az általános felelősségnél.³⁵ A képviselőházban az 1874. május 5-én tartott 233. országos ülésen került sor a törvényjavaslat általános és részletes tárgyalására. Érdemi javaslatként vetődött fel egyrészt a törvény hatályának kiterjesztése a gőzhajóra, mint ugyanolyan veszélyforrást jelentő közlekedési eszközre³⁶ – ezt nem támogatták –, valamint a harmadik személyek elháríthatatlan közrehatását értékelő szövegrész visszahelyezése a törvényjavaslatba³⁷ – ez utóbbit a ház többsége megszavazta. A főrendiház állandó egyesült jog- és közlekedésügyi bizottsága 1874. május 16-án tartott ülésén szintén az eredeti

javaslat mellett tette le voksát,³⁸ melyet támogatott az osztályok előadójából alakult központi bizottság is.³⁹

Dezső az 1874. évi törvényt kritizálva nem ismeri el harmadik személy elháríthatatlan cselekményét kimentési okként.⁴⁰ Véleménye szerint harmadik személyek behatása „a felügyelet és ellenőrzés intensív fokozásával minden esetben elkerülhető”.⁴¹ A sértett önhibájánál nem tartja szükségesnek a vétkesség bizonyításának megkövetelését sem, elegendőnek látja a károsult magatartása és a kár bekövetkezése közötti okozati összefüggés meglétét vétkességére tekintet nélkül, így akár cselekvőképtelenek önhibája is megállapítható.⁴² Grosschmid kiemeli, hogy a károsult önhibája nem egyenlő vétkességével, hiszen a saját magának történt károkozás nem szül kártérítési kötelezettséget. Az önhiba a károsítással szembenálló jelenség „mint contra-causa, magát a felelősségi alapot fojtja el; (...) a kártérítési alapra nézve joggátló mozzanat”.⁴³ Marton álláspontja szerint indokolatlan a különbségtétel harmadik személyek és a sértett között azáltal, hogy utóbbinál vétkességének bizonyítása szükségeltetik, hiszen az üzemen kívülről jövő elháríthatatlan tény konkrét forrása a veszélyes üzem felelőssége szempontjából irreleváns.⁴⁴

A balesetet szenvedettek fokozott védelme a bizonyítási teher megfordításán túl megmutatkozik a 3. §-ban is, mely szerint „oly szerződés vagy kikötés (szolgálati szabályok), mely által a jelen törvényben megállapított felelősség előzetesen megszüntetik vagy megszorítatik, joghatállyal nem bír”.⁴⁵ A törvény – hasonlóan a német megoldáshoz – nem szól a dolgokban okozott károkról; ezt a bírói gyakorlat illetve az Mtj. teszi meg.

Az ősforrásnak számító Rhg. 2. §-át, melyben a vétlen felelősséget kiterjesztik a bányák, gyárak üzemeltetőire (azonban csak abban az esetben, ha azok alkalmazottai szolgálat körében elkövetett hibája bizonyítható!) nem vette át az 1874. évi magyar törvény. Noha a jogszabály kizárólag a vasutak működési körében bekövetkezett balesetekre vonatkozóan rendelte a vétlen felelősség szigorú elvének alkalmazását, a magyar bírói gyakorlat néhány évtized alatt széleskörűen kiterjesztette az elv alkalmazását szinte minden veszélyesnek minősített iparüzemre és berendezésre.

II. A veszélyes üzemi kárfelelősség kiterjesztése

Annak oka, hogy a bírói gyakorlat voltaképpen zökkenőmentesen befogadta a veszélyes üzemek elvét, jórészt abban a tényben kereshető, hogy az elmélet az 1874. évi XVIII. tc-ben nem „zárt körre szorítkozó legalis obligatit megállapító jogszabály(t látott), hanem egy elvi jogalapnak concret kifejezőjé(t)”.⁴⁶ Nem elhanyagolható az 1869. évi osztrák *Eisenbahnhaftpflichtgesetz* hatása sem, mely a vasutak, gyárak, üzemek körében előforduló balesetek esetében a vállalat vagy az alkalmazottak vétkességének vélelmét állította fel.⁴⁷ Így az addig egyeduralkodónak számító vétkességi elv segítségével is magyarázhatták a valójában vétlenségi, objektív alapon álló új kárfelelősséget.⁴⁸ Az „ipari culpa” tana a magyar jogi elméletben és gyakorlatban még jónéhány évtizedig meghatározó volt; az alkalmazott felelősségi rendszer „fél lábával (...) még a vétkesség gondolatára támaszkodott ugyan, hogy mentse az alapelvet, lényegében azonban már tárgyi felelősséget foglalt magában”.⁴⁹

A bíróságok kiterjesztő értelmezése két irányban nyilvánult meg: egyrészt a törvény rendelkezéseit alkalmazták dologi károk esetében is,⁵⁰ másrészt merész újítással folyamatosan megállapították a vétlenségi kárfelelősséget minden más veszélyes üzemre is. A berendezés hiányossága – mint tárgyi hiba – önmagában megadta a jogalapot a tulajdonos marasztalására, annak vétkességére tekintet nélkül – a bírói gyakorlat voltaképpen vélelmet állított fel az üzemtulajdonos vétkessége mellett!⁵¹

Az objektív felelősség alkalmazásának ilyen mértékű szigorúsága jól megfigyelhető a Kúria által 1909-ben hozott 173. sz. *Elvi Határozatban*. Eszerint „ha a fennálló törvények és törvényes rendeletek értelmében [a vasútvállalat] a vasúti útjárónál sorompót felállítani nem tartozik, a baleset elhárítására alkalmas eme óvintézkedést csak saját felelősségére mellőzheti”.⁵² A határozat kétségtelenül szó szerint értelmezi az 1874. évi törvényt, kizárva ezzel a sérült közrehatásának – gondatlanságának, szándékosságának – értékelését. Ugyanakkor mintegy lappangó elvként felfedezhető a vétkesség gondolata is e döntvényben, hiszen voltaképpen a vállalat gyakorlatilag objektivizált, mindenre kiterjedő kárelhárítási köteletségének megsértését szankcionálja!

A vétkességi elv konkurálása a vétlen kárfelelősséggel a bírósági gyakorlatban egymásnak ellentmondó ítéletek sokaságát hozta a századfordulón. Jellemző az ítélkezésre, hogy a bíróságok szemmel láthatóan kizárólag a veszélyesnek ítélt üzemek esetében alkalmazzák az objektív felelősséget, noha a polgári törvénykönyv 1900. évi tervezete az önállóan ipart folytatók felelősségét is vétkességtől függetlennek rendeli.

A bizonytalanság ellenére a bírósági gyakorlat egységesnek mondható abból a szempontból, hogy az „analógia ventillátorát” működésbe hozva felfrissítette „a judikatura nyomasztó légkörét”:⁵³ folyamatosan kiterjesztette a veszélyesnek minősített iparüzemekre, berendezésekre az 1874. évi törvény szigorú felelősségi szabályainak alkalmazását. Így többek között az objektív felelősség elve szerint megítélendőnek mondta ki a Kúria villamosvasút (1390/1904. sz. hat.) és cséplőgépek üzemeltetése (485/1905. G. sz. hat.)⁵⁴ körében előforduló balesetekkel összefüggő kártérítési igényeket, de veszélyes üzemnek minősítette a légszszvilágítási berendezéseket (180. sz. E. H.), a vízműveket (181. sz. E. H.), a bányákat (182. sz. E. H.), az automobilt (185. sz. E. H.),⁵⁵ a villamoserő felhasználásával működő felvonókészüléket (546. sz. E. H.),⁵⁶ az „erősáramú villamosság előállítására és szolgáltatására berendezett” vállalatot (547. sz. E. H.);⁵⁷ sőt régi, rozsdás abroncsos hordók javítását (P. IV. 4836/1912. sz. hat.),⁵⁸ szecskavágó gép használatát (P. VI. 2105/1912. sz. hat.),⁵⁹ a főváros fertőtlenítő intézetét (1052/1922. sz. hat.),⁶⁰ a „kéngyújtással eszközölt féregirtást” (2915/1925. sz. hat.)⁶¹ is! A vasúti üzemmel összefüggő tevékenységnek minősítették, így tárgyi felelősség alkalmazását rendelték sínvágás (Kúria 7715/1905. sz. hat.)⁶² illetve áruk vasúti kocsiba történő berakodása (Kúria 7664/1907. sz. hat.)⁶³ során történt balesetnél. Megállapította a Kúria a főváros objektív felelősségét a vízvezeték repedése által okozott károkért (7437/1904. sz. hat.).⁶⁴ Megmosolyogtató túlzásként említhető a budapesti királyi ítélőtábla ítélete, mely szerint a „footballjáték” is veszélyes üzemnek tekintendő.⁶⁵ Nem minősítette veszélyesnek a Kúria ugyanakkor pl. a Röntgen-kezelést (8104/1928. sz. hat.)!⁶⁶

A nagyobb terjedelmű vállalat tulajdonosának vétkesség hiányában is fennálló felelősségét állapította meg a Kúria 1917. évi 84. sz. teljes ülési döntvénye (84. sz. TÚH). Indokolása szerint ezek „legnagyobb részben már anyagi helyzetüknél fogva könnyebben viselik el a ve-

szély káros eshetőségeit és sokszor abban a helyzetben is vannak, hogy az üzem káros következményeit átháríthatják s ezt mint üzemi költséget vehetik számításba és ehhez képest rendezkedhetnek be”.⁶⁷ Felelősségük tehát nem a veszélyesség mozzanatán, hanem a nagyüzem és a károsult vagyoni viszonyainak különbségét étékelő méltányosságon alapul.

Külön szabályozást nyert a légi járművek üzemében bekövetkezett balesetekkel kapcsolatos felelősség. Az 1922. évi XVII. tc. 30. §-ában nyert felhatalmazás alapján 1922-ben kibocsátott, a légi közlekedésről szóló 10.270. sz. ME rendelet⁶⁸ (Lkr.) baleseti kártérítést érintő IX. részében a légijárművekre vonatkozóan is alkalmazni rendeli a vétlen kárfelelősség elvét. A vasutakra vonatkozó törvényi szabályozással és a nyomán kialakult bírói gyakorlattal ellentétben azonban a 19. § értelmében légi járművek okozta balesetknél erőhatalom sem mentesít. Az Lkr. nem szól a harmadik személy elháríthatatlan cselekményéről, ám kimentési okként vis majorra való hivatkozás kizárásából nyilvánvalóan következik ennek – mint szintén külső és relatíve kisebb oknak – meg nem engedettsége is. Némileg ellentmondásosnak látszik, hogy a rendelet a károsult önhibáját elismeri mentőokként – de itt is csak abban az esetben, ha a kár *kizárólag* az ő hibájából keletkezett! –, hiszen a veszélyes üzem szempontjából ez is üzemen kívülről jövő elháríthatatlan tény. Rendkívül figyelemreméltó a 19. § utolsó mondata, mely a bíróság mérlegelésére bízta a károsult baleset bekövetkeztében való közrehatása esetén a kártérítési kérelem megalapozottságát, illetve a kártérítés mértékét. Ezzel az Lkr. szakított azzal a gyakorlattal, mely csak a kizárólag a balesetet szenvedő hibájából bekövetkező káreseményeknél értékelte a károsult magatartását kimentési okként. A bírói gyakorlat azonban – ragaszkodva az 545. sz. E. H.-ban lefektetett jogelvhez – ezt a rendelkezést nem alkalmazta egyéb veszélyes üzemek tekintetében; csak az 1934. dec. 1-jén hozott 70. sz. JeD terjesztette ki általános jelleggel. A jogszabály előremutató jellegének jelentőségét lényegesen csökkentette azon rendelkezése is, melynek értelmében a felelősség korlátozható vagy akár ki is zárható – többek között – a légijármű utasai és a szállított áruk tekintetében.⁶⁹

A veszélyes üzemek objektív felelőssége miatt igényt érvényesíthető károsultak köre a XX. század első évtizedeiben tehát egyre szélesebb lett; a kötelező társadalombiztosítás megjelenésével azonban jelentősen szűkült is. Ez nem egyedi jelenség, hiszen „a társadalom-

biztosítás intézménye mindenütt tárgyi kártérítési felelősség kialakulásával együtt halad és valósul meg”, mindkettő ugyanazon cél: a kármegosztást szolgálva egyéni úton ill. kollektív szervezet intézményszerűsítésével.⁷⁰ Az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset esetére való biztosításáról szóló 1907. évi XIX. tc. 3. §-ában felsorolt munkavállalók kötelező balesetbiztosítás alá esnek: az őket üzemi baleset folytán bekövetkezett sérülés vagy halál miatt ért károk biztosítottai minőségük alapján térítetnek meg, az üzemtulajdonos ellen objektív felelősségére hivatkozva nem fordulhatnak (82. § harmadik bekezdése). A biztosítottak körét kiszélesítő, a betegségi és baleseti kötelező biztosításról szóló 1927. évi XXI. tc. szintén kizárta a tulajdonos veszélyes üzemi kárfelelőssége alkalmazásának lehetőségét a foglalkoztatottakat ért balesetek esetén (90. § ötödik bekezdése).⁷¹

III. A veszélyes üzemi kárfelelősség és a magánjogi kódexek tervezetei

1. Kodifikációs kísérletek az Mtj. előtt

A magyar magánjog törvénykönyvben való összefoglalása a XIX. század közepétől politikai program. Már az ösiséget eltörlő 1848. évi XV. tc. 1. §-a deklarálta, hogy a ministerium a polgári törvénykönyv javaslatát a következő országgyűlés elé terjeszti.⁷² Ez azonban a harci események, majd a szabadságharc elbukása miatt elmaradt. A kiegyezést követően ismét felerősödött a kodifikáció iránti igény. Dell'Adami szép gondolata szerint „kodifikálni ma, a reformok és a néptörvényhozás korában annyit tesz, mint a nemzet élő jogának egy élő ágát átültetni, azt tervszerűen, egységesen átalakítani, az összes nemzeti jogok törzsébe beilleszteni, teljesen és rendszeresen felölelni a szükséges szellemi anyagot, irányt venni a múlt és jelentől, irányt adni a jelen és jövőnek”.⁷³ Ennek szellemében készült el 1882-re az igazságügyminisztérium megbízásából az általános magánjogi törvénykönyv első tervezete, melynek kötelmi jogi részét⁷⁴ Apáthy István alkotta meg. A tervezetben a vétkes felelősség nem jelenik meg, kártérítési része szándékos illetve gondatlan károkozást említ.

Az első, sikertelen kodifikációs kísérlet után 1895. október 16-án állandó bizottság alakult Vacsik Béla kúriai tanácselnök, majd – 1897-től – Lányi Bertalan elnökletével, s 1900-ra el is készült a magyar ál-

talános polgári törvénykönyv tervezete;⁷⁵ a kötelmi jogi rész Thirring Lajos munkája. Ez a nagyban a BGB hatása alatt álló mű felelősségi jogában nagyfokú újításként külön szabályozta a vétlen kárfelelősség eseteit. Noha megtartotta a vétkességi elv uralkodó mivoltát a kártérítésben, „Törvényből folyó egyes kötelmek” című fejezetében szabályozza a vétlenül okozott, illetve más vétkességéből eredő károkért való felelősséget.⁷⁶ Itt található meg – a cselekvőképtelenek méltányos felelőssége, gyúlékony anyagok tartásából, épületkárból, kidobott, kiöntött, felfüggesztett dolgok leeséséből származó károkért való felelősség esetei mellett – az önállóan (1782. §) és a különös veszéllyel járó ipart folytatók (1783. §) vétkességtől független kártérítési kötelezettségének törvényi szabályozása.

Baumgarten aggódva értékelte a vétkességtől független feltétlen felelősség térhódítását: „a tervezet a vétkességi elv szabályából az egész ipari üzemet kikapcsolja (...), az ipari kártérítés szabályát oly módon rögzíti és merevíti meg, hogy a judicatura sem vissza nem fejlesztheti, sem meg nem szoríthatja, hanem oly esetekben is lesz kénytelen alkalmazni, melyekben a fokozott felelősség jogpolitikai és nemzetgazdasági indoka hiányzik”.⁷⁷ A törvény megoldása az iparűzőkre nézve „kiszámíthatatlan, átláthatatlan és elháríthatatlan megterhelés[t jelent], mely amúgy sem erős iparunk elé újabb akadályokat gördít”. Az egyik fő cél, az üzemekben dolgozók védelme hathatósabban volna megvalósítható a kötelező balesetbiztosítás által. Az általánosított, minden veszélyes üzemre kiterjesztett felelősség helyett a „közönséget veszélyeztető nagyipari üzemek” felelősségét tartotta kimondandónak.⁷⁸ Vele szemben Schwartz üdvözölte a tervezet megoldását: „nem akarhatjuk, hogy a huszadik század magyar polgári törvénykönyve elavult magánjogi dogmákat szentesítsen, hanem elvárjuk, hogy a szociális igazság magasztos elvét juttassa diadalra”.⁷⁹ Ő is sürgette a kötelező balesetbiztosítás mihamarabbi bevezetését az ipar objektív felelősséggel való megterhelésének igazságosabb szétosztása céljából, ugyanakkor nem osztotta Baumgarten aggályait, hiszen az iparosnak ennek bevezetéséig is módjában áll biztosítást kötni.⁸⁰

A tervezet indokolása a veszélyességi elvvel magyarázta az objektív felelősség alkalmazását: „aki másnak személy- vagy vagyonbiztonságát veszélynek teszi ki, vétkességre való tekintet nélkül felelni tartozik a kárért, amely a veszélyből reája tényleg hárul (*Gefährdungshaftung*)”.⁸¹ Mivel a modern ipar jellemzői az olyan

üzemek, melyeknél nem lehet a veszélyt teljesen kizárni, a római jog vétkességi elve nem nyújt elég biztonságot a velük összefüggésben felmerülő károk megtérítésénél – hacsak nem nyilvánítja a törvényhozó culpának a veszélyes ipar folytatását. Az igazságos megoldásnak az tűnik, hogy aki saját anyagi haszna végett olyan ipart folytat, mely másokra veszélyes lehet, feleljen az üzeme veszélyességéből keletkező károkért.⁸²

Bleuer a törvény megoldását elemezve arra a következtetésre jutott, hogy az voltaképpen a vétkességi elv kibővítése azzal a fikcióval, hogy ahol a károsult fél vétkessége meg nem állapítható, az iparúzó vétkességét kell vélelmezni.⁸³ Schwartz ezt az okfejtést teljesen elhibáztattnak tartotta. Véleménye szerint a vétlen felelősség kizárólag azokban az esetekben alkalmazható, amikor az iparos ill. üzembentartó teljes mértékben vétlen a károkozásban, hiszen vétkessége fennforgásakor az általános szabályok relevánsak.⁸⁴

A tervezet egyes veszélyesnek minősített üzemköröket „különösen felelősként” kiemelt: így a vasúti, sikló- és gőzhajózási vállalatokat, építési vállalkozókat, bányát vagy kőfejtőt üzemeltetőket – természetesen ez nem jelent kizárólagosságot, a törvényhozó célja a kialakulóban lévő bírósági gyakorlat segítése volt. Az indokolás értelmében a felsorolt üzemknél előforduló minden káresemény a vétlen felelősség szabályai szerint bírálendő el, egyéb esetekben a bíró feladata megállapítani, hogy az alperes által üzött ipar „általában vagy a fennforgó specialis körülményekre való tekintettel a különösen veszélyesek közé sorolandó-e”.⁸⁵

A károkozó csak vis majorra illetve a kárnak kizárólag a sérült hibájából való bekövetkeztére (1785. §) hivatkozhat felelőssége alóli mentesülése érdekében. Dezső véleménye szerint nem hivatkozhat erőhatalomra az üzem folytatója, ha a balesetet ugyan véletlen vagy harmadik személy cselekménye idézte is elő, de az összefügg az üzem veszélyességével.⁸⁶ A tervezet a sérült közrehatását csak a vétkességi alapú kártérítési főszabályok között értékelte,⁸⁷ a vétlen kárfelelősség eseteinél – hasonlóan a bírósági gyakorlathoz – nem. Amennyiben a kár előidézésében egyaránt vétkes a károsult és az objektív alapon felelős személy, az általános szabályok (1141. §) alkalmazandóak.⁸⁸

A tervezet végül alapos átdolgozáson esett át, s 1913-ra készült el második szövege.⁸⁹ Az 1490. §-ban egyesítették a PtkT. 1782. és 1783. §-ait; a veszélyes üzemekre vonatkozó második bekezdés volta-

képpen megfelel az 1900. évi javaslat 1783. §-ának; azzal a különbséggel, hogy az ipari tevékenység mellett a különös veszéllyel járó bármely foglalkozást illetve bármely célra alkalmazott üzemmódot is a szabályozás alá vonja.⁹⁰ A különösen felelősök körét is bővítették a gáz és villamosság szolgáltatásával foglalkozó, valamint a „vízvezeték-ki” vállalatokkal, továbbá gépkocsi, repülőgép, léghajó járatóival.⁹¹

A második tervezet egyik újítása volt, hogy 1491. §-a⁹² az üzembentartónak a károsult saját hibájából keletkezett károkért való felelősségének kizárása után a károsult hibájának közrehatása esetére az általános szabályok (883. §⁹³) alkalmazását rendelte. Ez „a méltányos kárfelosztás elvének logikus következménye”,⁹⁴ mely kétségtelenül mást jelent, mint az első tervezet erőtlen kísérlete a károsulti vétkesség bevonására, hiszen ott még csak a felek párhuzamos vétkességét szabályozták!

Ezzel legalább egyenértékű változást jelent a tervezetnek az a megoldása, amely a bíró számára elvi lehetőségként megadta, hogy a vétkességi alap elhagyásával megállapíthassa a károkozó felelősségét, ha a kár máshonnan nem térül meg, amennyiben ezt – különös tekintettel a felek vagyoni viszonyaira – a méltányosság megkívánja (1486. §).⁹⁵ E szakaszon keresztül az objektív kárfelelősség elve a vétkességi szemlélet mellé voltaképpen általános alapelvként vonult be a magánjogba.

Dezső – hivatkozva a tervezetet előkészítő bizottságra – ezt a §-t *kizárólag* a vétőképtelenek által okozott károknál tartotta alkalmazhatónak!⁹⁶ Buday hasonló állásponton volt: az általános méltányossági szakasz szerepét nem látta világosnak, hiszen a vétlen felelősség méltányosság általi megalapozása voltaképpen feleslegessé teszi az utána következő egyes esetek felsorolását. Mivel az 1486. § alkalmazása esetén a bírói szubjektivitás miatt szükségképpen eltérő tartalmú ítéletek látnának napvilágot, a jogbizonytalanság elkerülése végett nem tartotta indokoltnak e szakasz kodifikálását.⁹⁷

A tervezetet a képviselőház által felállított 50 tagú különbizottság 1915-re átdolgozta; érdemi megtárgyalására a világháborús események miatt már nem került sor. A bizottság az objektív felelősség kimondását csak a különös veszéllyel járó ipari vállalatok esetében találta indokoltnak, ezért törölte az 1490. § önálló ipart folytatókra vonatkozó első bekezdését, a második bekezdés első mondatából pedig

kivette az egyéb foglalkozásra illetve üzemmódra való utalást⁹⁸ – ezzel voltaképpen visszatért az első tervezet megoldásához.

2. Az objektív felelősség és az Mtj.

A háború utáni zűrzavaros helyzet konszolidációja után 1922-re állt össze az új kodifikációs bizottság Szászy Béla igazságügyi államtitkár vezetésével. Noha a bíróságok a korábbi törvényjavaslatok rendelkezéseit – különösen a kötelmi jogi részt⁹⁹ – fennálló jogként alkalmazták, a hatályos magánjog egységes törvénykönyvbe foglalása iránti igény töretlenül mutatkozott a jogbiztonság szilárd alapokra helyezése érdekében. A bizottság többévi munkájának eredményeként Pesthy Pál magyar királyi igazságügyminiszter 1928. március 1-jén az országgyűlés elé terjeszthette *Magyarország magánjogi törvénykönyvének javaslatát*. A korábbi kodifikációs kísérletek és a – részben azokat továbbfejlesztő – bírói gyakorlat eredményeit szintetizáló mű a Tripartitum sorsára jutott: mint négy évszázaddal azelőtt „elődje”, az Mtj. sem vált elfogadott és kihirdetett törvénnyé (az országgyűlés többszöri tárgyalás után 1935-ben végleg levette napirendjéről), rendelkezései ugyanakkor a jogalkalmazás által befogadást nyertek.

A 2171 §-ból álló jogszabály harmadik része (Kötelmi jog) tizenötödik címének harmadik fejezete tartalmazza a vétlen kárfelelősségre vonatkozó szabályokat (1737-1745. §-ok). E rendelkezések szerint ítéendő meg az épületkár (1738. §), az állatkár (1739. §), gyúlékony vagy egyébként veszélyes és robbanó anyagok tartásából (1740. §) illetve veszélyes ipari vagy egyéb foglalkozásból eredő kár (1741. §) valamint az épületekből kidobott (kiöntött, leejtett stb.) tárgyak okozta kár (1743. §).

Az Mtj. 1709. §-a a kártérítés főszabályaként kimondja: „aki másnak jogvédte érdekét jogellenesen és vétken, bárcsak közvetve is megsérti, köteles a másiknak – a sértettnek – ebből eredő kárát megtéríteni”.¹⁰⁰ Ehhez képest a vétlen kárfelelősség kétségtelen főszabályát – s egyben definícióját – az 1737. § tartalmazza: „Aki másnak jogvédte érdekét jogellenesen, de vétlenül sérti meg (vétlen kártétel), a sértettnek ebből eredő vagyoni kárát, ha máshonnan meg nem térül, annyiban köteles megtéríteni, amennyiben ezt tekintettel a körülményekre, különösen az érdekelt felek vagyoni viszonyaira a méltányosság megkívánja”.¹⁰¹

A Ptk. második tervezetének 1486. §-át megtartó rendelkezés az objektív felelősséget a vétkeességi alapelvtől (1709. §) eltérő, ezért kisegítőnek vélt, de a valóságban azzal egyenértékű, általános felelősségi elvként helyezi el az Mtj. felelősségi rendszerében.¹⁰² A méltányosság értékelése a vétlen kárfelelősség megállapítása során egyrészt kiterjeszti a felelősök körét, alkalmat ad a jogalkalmazónak, hogy kisüzemek és magánszemélyek objektív felelősségét is bátran kimondhassa;¹⁰³ másrészt egyfajta korrekciós, a kárfelelősséget mérséklő eszköz,¹⁰⁴ hiszen „az objektív elv önmagában vak; látóvá a bíró emberi szeme teszi, mely az egyes esetben fennforgó méltányossági okokat meglátja”,¹⁰⁵ a méltányosság olyan „mindig nélkülözhetetlen biztosító szelep, mely ha hiányzik, a szerkezet könnyen robban”.¹⁰⁶

Az Mtj. kodifikálásának idején a bírói gyakorlat már alkalmazta a második Ptk-tervezet 1486. §-át, így a méltányosság főszabállyá tételével az Mtj. voltaképpen csak megerősítette a fennálló szokásjogot.¹⁰⁷ A vétlen felelősség elvi bekapcsolásával és a méltányosság felelősségi mérlegelésbe való bevezetésével a magyar felelősségi joganyag két-séggkívül az európai fejlődés élére került.¹⁰⁸

Szinte egyedülálló a magánjogi fejlődésben az Mtj. azon megoldása is, hogy a veszélyes üzemek tárgyi felelősségét minden veszélyes üzemre és a személyi károkon túlmenően dologi károkra is kiterjesztően felvette a kódexbe.¹⁰⁹

Az 1741. § értelmében „aki önállóan oly ipari vagy egyéb foglalkozást folytat vagy bármely célra oly üzemmódot alkalmaz, amely természeténél fogva különös veszéllyel jár, felel az ilyen iparüzésből, foglalkozásból vagy üzemmódból akár alkalmazottjára, akár harmadik személyre háramló kárért, hacsak nem bizonyítja, hogy a kárt erőhatalom okozta”.¹¹⁰ A szakasz második bekezdése a korábbi tervezetek felsorolását némileg bővítve különösen felelősként emeli ki a vasúti, síkló-, géperezű hajózási, „vízvezetéki”, gázt és villamosságot szolgáltató, építő- és bányavállalatokat, továbbá a gépkocsit, felvonógépet, repülőgépet vagy léghajót „járatókat”. A harmadik bekezdés szerint ezt a felelősséget előre sem kizárni sem korlátozni nem lehet. A képviselőház a tervezet vitája során az iparúzó általános objektív felelősségét törölte, meghagyta azonban a veszélyes üzemek külön felelősségét.

A törvény értelmében a vétlen károkozó kizárólag vis major bizonyítása esetén mentesülhet a felelősség alól – az elmélet (különösen

Marton)¹¹¹ és a bírói gyakorlat kiterjesztő értelmezése szerint kimentésre ad lehetőséget ezen felül harmadik személy valamint a sértett elháríthatatlan cselekménye (utóbbit megállapítja az Mtj. 1742. §-a is!) – ezek megegyeznek a vasút objektív felelősségét megállapító 1874. évi törvény által felsorolt esetekkel. Felelősségének alapja a törvény szerint a veszélyesség, melynek okozati összefüggésben kell állnia a beállott kárral¹¹² – ugyanakkor kétségtelenül helytálló Marton kritikája, aki szerint a veszélyesség ismerve nem lehet döntő: hiszen vannak olyan, a fenti elemi erők használatával járó üzemek, melyek nem járnak különös veszéllyel, s ugyanígy vannak elemi erő nélküli veszélyes üzemek is.¹¹³

Az 1742. § általános szabálya szerint a károsult nem követelhet vértlen károkozás esetén kártérítést, ha a kár egyedül az ő hibájából keletkezett. Amennyiben a kár keletkezésében közrehatott, az Mtj. a kártérítésre vonatkozó általános szabályait rendeli alkalmazni. Ilyen esetekben tehát a bíróság az eset körülményeinek figyelembevételével – különös tekintettel a felek vétkességére és arra, hogy a kárt túlnyomóan az egyik vagy a másik fél okozta – mérlegeli, van-e és mennyiben helye kártérítésnek (1112. §). Marton az 1742. § első mondatát feleslegesnek véli; véleménye szerint azt az esetet foglalja magában, amikor a károsult és „ellenfele” együtt okozták ugyan a kárt, az azonban egyedül a sértettnek róható fel, a másikat nem terheli jogellenesség. Ezen értelmezés szerint azonban ezt az esetet kétségkívül magában foglalja ugyanezen szakasz a károsult közrehatását értékelő második mondata. Ezen túlmenően a második mondatot is – tehát az egész 1742. §-t! – törlendőnek véli, hiszen az így pusztán az 1112. §-ra utaló szabály marad, s így reális tartalom nélkül superfluum, „csak zavart okoz” (sic!).¹¹⁴

IV. A károsult közrehatásának értékelése

A veszélyes üzemek az általános, vétkességi alapnál szigorúbb, objektív felelősségét a bírói gyakorlat – mint a 2. pontban utaltunk rá – többé-kevésbé zökkenőmentesen befogadta, alkalmazta. Komoly elméleti és gyakorlati problémát jelentett azonban a károsult károkozásban való közrehatásának értékelése.¹¹⁵ Az 1874. évi XVIII. tc. nyomán ugyanis a veszélyes üzemek – vis major és harmadik személy elháríthatatlan cselekménye mellett – csak annak bizonyításával men-

tesülhettek a felelősség alól, hogy a kárt a sértett saját hibája okozta. A törvény – Marton szerint „helytelen fogalmazású”¹¹⁶ – 1. §-ának szigorú, megszorító értelmezése miatt a bíróságok a vétkesen felelő veszélyes üzemekből voltaképpen „kényszerű és ingyenes kárbiztosítót” csináltak.¹¹⁷

A törvény szövege alapján a bíróságok a veszélyes üzem felelősség alóli mentesülését ugyanis „az objektív felelősségi elv automatájaként”¹¹⁸ szinte csak akkor tették lehetővé, ha a kárt *kizárólag* a sértett hibája okozta. Reinitz szerint ezzel félreismerték a szabályozás jogi természetét és alapját, hiszen a törvény „nem akar kedvezni a hibának, nem akarja gyámság alá venni a gondatlanságot, a fölületességet és a rosszakaratot”.¹¹⁹ Álláspontja gyökeresen eltért a bírói gyakorlat által alkalmazott felfogástól: a károsult hibájának – s így a vasutat kimentő oknak – tekinti a balesetben megsérült *legcsekélyebb hanyagságát* is! Ezen alaptételét indokolva kifejti, hogy a törvény tulajdonképpeni célja az, hogy a vaspálya javára a hibással szemben kifogást állapítson meg. A károsult hibája megállapítható minden esetben, ha elmulasztotta azt az abszolút mértékű figyelmet, „amellyel ésszerűen mindenkinek lennie kell”.¹²⁰ Ebből következően mentesülhet a vasút akkor is, ha a hibás cselekmény nem közvetlenül idézte elő a balesetet, de azt legalábbis lehetővé tette.

Reinitz egy konkrét ítélet¹²¹ helytelen rendelkező részét és indoklását kritizálva¹²² teljesen önkényesen értelmezte a törvényt. A már ekkor is jelentkező alapproblémát – nevezetesen azt, hogy a károsult balesetben való közrehatását valamiképpen értékelni kellene objektív felelősség fennállta esetén is – érzékeli, ám az általa megtalálni vélt megoldás legalább olyan alkalmazhatatlan, mint amelyet helytelenít. Az az állítása, miszerint a törvény célja a vaspálya számára a károsult bármilyen hibája esetén érvényesíthető kifogás konstruálása, magát a jogszabályt teszi feleslegessé. Hiszen ha a károsultól is *diligentia diligentissimam* követelünk meg, voltaképpen ugyanolyan elővigyázatosságra kötelezzük, mint a veszélyes üzemeket, ami nyilvánvaló nonszensz. Ha ezen gondolatmenetet tovább folytatjuk, oda jutunk, hogy a vasút gyakorlatilag minden esetben bizonyítani tudná, hogy a károsult nem tett meg mindent, ami a kárt elháríthatta volna, hiszen akár arra is hivatkozhat, hogy a veszélyes üzemnek minősülő vasúton való közlekedés már önmagában is híján van a szükséges legmagasabb szintű elővigyázatosságnak! Ez pedig nyilvánvalóan a törvény szövegének és

magának a vétlen felelősségnek a kifordítása. A bírói gyakorlatban nem is mutatkozott fogadókészség rá; de a károsult közrehatásának megfelelő értékelése is váratott még magára.

A fentebb már idézett 173. sz. E. H. a vaspályavállalat szigorúan objektivizált felelősségét mondta ki a nem kötelező óvintézkedések mellőzése esetére is;¹²³ a károsult vétkes közrehatása nem csökkentette ezt a felelősséget. Ezzel áll összhangban az 545. sz. E. H.,¹²⁴ amely expressis verbis leszögezi, hogy a sértett önhibájának megállapítására – s így a veszélyes üzem felelősség alóli mentesülésére – csak akkor kerülhet sor, ha a baleset kizárólag a sértett önhibájából következett be.¹²⁵ Ugyanezen elvi álláspontot képviseli az 546. sz. E. H.¹²⁶ is, amely szerint a villamoserő felhasználásával működő felvonókészülék üzemeltetője csak akkor mentesül, ha a károsultnak a baleset bekövetkezte körül tanúsított gondatlanságát kétséget kizáróan bizonyítja.

Hasonló alapon mondta ki a Kúria a háztulajdonos objektív felelősségét, mert elnézte, hogy a liftkezelő a lakók számára engedélyezte a felvonó kíséret nélküli használatát;¹²⁷ ugyanitt leszögezte, hogy a tárgyi felelősség alkalmazása kizárja az osztott felelősség alkalmazását (P. VI. 2172/1921. sz. határozat).¹²⁸ Nem mentesül a vasút a felelősség alól, ha a pályaudvaron jogosan tartózkodó személy síneken való gondatlan átjárását meg nem akadályozta (Kúria 5056/1916. sz. hat.).¹²⁹

A „hibamegosztás” esetén történő kármegosztás kizárását elvként hirdető bírói gyakorlat az idők során némi áttörést szenvedett. Így már 1906-ban kimondta a budapesti királyi tábla, hogy a mindkét fél gondatlanságára visszavezethető károk esetén a veszélyes üzemre vonatkozó szabályok alkalmazása helyett egyenlő vétkesség mellett kármegosztásnak van helye (G. 1026/1906. sz. hat.).¹³⁰ Ugyanez az érv figyelhető meg a Kúria 8370/1915. sz. határozatában, mely szerint az automobil-tulajdonos felelősségét a károsult hibája mérsékelheti vagy meg is szüntetheti.¹³¹ Mentésítették a tárgyi felelősség alól a veszélyes üzemet, amikor a sérült szándékos vagy gondatlan magatartásán alapuló hibája olyan súlyos, hogy emellett az üzem veszélyességének többé jelentősége nincs (Kúria 1695/1930. sz. határozat).¹³² Az elv azonban változatlan volt: a bíróságok a sértett a kár bekövetkezténél való közrehatását az esetek döntő többségében nem értékelték felelősségcsökkentő okként.

A veszélyes üzemek elterjedésével, különösen a gépjárművek egyre tömegesebb megjelenésével azonban tarthatatlanná vált az alkalmazott elv. A gyakorlat alapjául szolgáló vasúti kárfelelősségi törvény szigorú szabályozásának egyik oka a vasutakkal járó különös veszély volt, mely veszély azonban az évtizedek múltával megszokottá vált.¹³³ Jelentősen megnőtt azon balesetek száma, melyeknél a károsult kizárólagos hibája ugyan nem volt megállapítható, de nyilvánvaló volt, hogy a balesetet szenvedőtől joggal elvárható gondosság és előrelátás mellett¹³⁴ a baleset nem következett volna be.¹³⁵ Az ilyen esetek megszorodása mindenképpen növelte azt az igényt, hogy az időközben újra megindult kodifikációs munkálatok során ezt az „anyagi igazságtalanságot”¹³⁶ kiküszöböljék. Ennek az igénynek az Mtj. vonatkozó szakasza (1742. §) meg is felelt.

A törvényjavaslat egyértelmű megfogalmazása ellenére a bírósági gyakorlat nem vette át zökkenőmentesen a károsult közrehatását értékelni rendelő szabályt. A zavaros ítélkezési gyakorlatot a Kúria jogegységi tanácsának 1934. december 1-jén hozott 70. sz. *polgári döntvénye* (70. sz. *JeD*) változtatta meg. A döntvény meghozatalának kiváltó oka a Kúria I. sz. tanácsa előtt 1780/1934. sz. alatti kártérítési per volt, melynek során a tanács a tárgyalás felfüggesztése mellett kimondta, hogy nem kívánja követni az 545. sz. E. H.-ban lefektetett jogelvet és ezért a kérdés elbírálása végett jogegységi döntés hozatalát kéri.¹³⁷

A döntvény leszögezte: „Ha a veszélyes üzem körében történt balesetet nem egyedül a sérült hibája okozta, hanem a baleset bekövetkezésére a sérült csak közrehatott, úgy a tárgyi felelősség alapján folyó perben is megfelelően alkalmazni kell azt a szabályt, hogy a bíróság az eset körülményeinek figyelembevételével – különös tekintettel a felek vétkességére és arra, hogy a kárt túlnyomóan az egyik vagy másik fél okozta – határozza meg, van-e s mennyiben van helye a kártérítésnek”.¹³⁸ Ebből következik, hogy az 545. sz. E. H. ezentúl kizárólag a teljes mentesülésre vonatkozik;¹³⁹ amennyiben a részvétel aránya illetve a felek vétkessége nem állapítható meg, kárfelezés szükséges, a károsult túlnyomó vétkessége esetén a kártérítés akár teljesen el is eshet!¹⁴⁰

A 70. sz. *JeD* voltaképpen semmi újat nem állapított meg, gyakorlatilag az Mtj. 1742. és 1112. §-ainak szó szerinti átvételével tette a bíróságok számára kötelezővé¹⁴¹ a károsult közrehatásának értékelését

a veszélyes üzemek körében bekövetkezett károk esetében is az üzembentartó felelősségének megállapításánál. Ezzel a döntvénnyel végleg megszűnt a bíróságoknak az 545. sz. E. H.-t követő merev ítélezési gyakorlata, a tárgyi felelősség körében is általánosan követendő szabállyá vált a kármegosztás alkalmazása – Edvi-Illés szerint ezzel került vissza az objektív felelősség elve „az ésszerűség által diktált rendes medrébe”.¹⁴²

Vele ellentétben a korábbi bírói gyakorlat mellett tört lándzsát Kartal Ignác:¹⁴³ eddig ugyanis elegendő volt a veszélyes üzem bármely csekély hibájának megállapítása,¹⁴⁴ a 70. sz. JeD alkalmazása esetén azonban a tényállás alapos, minden elemére kiterjedő vizsgálata lesz szükséges. A kártérítési perekben eddig gyakran alkalmazott egyezség is igen ritka lesz; ráadásul Kartal szerint ezentúl „olyan ítéleteket kell majd hoznunk, amelyeknek szívünk ellentmond”,¹⁴⁵ hiszen az eddigi bírói mentalitás a gyengébb fél védelmét tekintette megvalósítandó célnak. Mivel a döntvény szövege szerint a bíróság az eset körülményeinek figyelembe vételével dönt arról, *van-e helye* és *mennyiben* a kártérítésnek, Kartal aggályosnak látja, hogy a jövőben az alperesek arra fognak hivatkozni, hogy a bíróság utasítsa el a károsult keresetét – ugyanakkor nem indokolja meg, miért tartja ezt a természetes eshetőséget problémásnak. Hiszen adott esetben lehet kedvezőtlenebb vagyoni helyzetben az ex lege felelősséggel terhelt veszélyes üzem üzembentartója, ilyenkor pedig éppen a döntvény alkalmazása valósítja meg a gyengébb fél Kartal által is elsődleges fontosságúnak tartott védelmét.

A cikkeiben az objektív felelősség általánossá tételéért síkra szálló ifj. Szigeti László is erős kritikával illette a Kúria nagy jelentőségű határozatát. Fő ellenérve az, hogy a döntvény alkalmazása során szükségképpen az üzembentartó és a sérült vétkességének vizsgálatára szorítkozik az eljáró bíróság; márpedig a tárgyi kártérítés elve éppen ezt akarja kizárni.¹⁴⁶ Félelmét, miszerint a „helytelen” bírói gyakorlat kiforgathatja a tárgyi felelősség intézménye mögött rejlő törvényhozói akaratot,¹⁴⁷ nem egészen egy évvel a döntvény meghozatala után máris beigazolódni látja: tapasztalatai szerint a bírói körök úgy tekintenek a 70. sz. JeD-re, „mint amely megkezdte a jogérzettel ellenkező tárgyi felelősség szokásjogi lebontását”, azt „a tárgyi felelősség alkotmányként” emlegetik.¹⁴⁸ Ugyanakkor véleménye szerint maga a döntvény csak egy részletkérdést – az egyik mentesülési okként szabályo-

zott sérülty közrehatást – értelmaz, a törvény elvi alapjait nem érinti.¹⁴⁹ Álláspontját alátámasztandó, hivatkozik a Kúria P. I. 399/1935. sz. közbenszóló ítéletére,¹⁵⁰ mely szerint a döntvény nem azt jelenti, hogy „a sérült hibáján túl csak a veszélyes üzem folytatójának terhére eső hibát és a felek vétkeességének arányát kell kutatni, míg a tárgyi felelősség háttérbe szorul”; a tárgyi felelősség a sérült hibája esetén is fennáll, mely alól csak akkor mentesül az üzembentartó, ha a ez a hiba olyan súlyos, hogy az üzem veszélyességének nincs többé jelentősége.¹⁵¹

Az új irány¹⁵² azonban kétségkívül tettenérhető a 70. sz. JeD megjelenése utáni évek ítélkezésében. A veszélyes üzemetek működtetőktől elvárt óvintézkedések tekintetében a bírói gyakorlat a 173. sz. E. H. által megkívánthoz képest alacsonyabbra tette a mércét: ennek szellemében megállapította a bíróság, hogy a vasút nem felelős a pályatesten való átjárásból eredő balesetért (P. I. 4331/1934. sz. hat.).¹⁵³ Kimondta a Kúria, hogy a vonat kalauzától nem várható el, hogy állandóan ellenőrizze a peronon tartózkodók szabályos elhelyezkedését, hiszen ez megbénítaná a közlekedést (P. I. 14194/1934. sz. hat.).¹⁵⁴ Ugyancsak kimondták, hogy a vasút nem kötelezhető a pályák állandó ellenőrzésére¹⁵⁵ és arra, hogy a tudta nélkül a sínekre léptől ettől visszatartsa (P. I. 1107/1935. sz. hat.).¹⁵⁶ Az üzembentartó kárelhárítási kötelezettségének enyhébb megítélésével párhuzamosan hangsúlyosabbá vált a károsult kárelhárítási kötelezettségének értékelése is: így a fenti ítéletében a bíróság leszögezte azt is, hogy a vasúti területre illetéktelen nem jogosult belépni még akkor sem, ha az oda vezető kapu nincs bezárva. A sérült kizárólagos hibáját állapították meg abban az esetben, amikor a balesetet megelőzően a közlekedési jelzés figyelembevétele nélkül lépett az úttestre (Kúria P. I. 684/1935. sz. hat.).¹⁵⁷ Ugyanez a szemlélet nyert alkalmazást, amikor a felperes keresetét a balesetben meghalt férje által tanúsított gondatlanságra hivatkozva utasították el: a vonat mozgása közben az előtér nyitva lévő oldalának közelében tartózkodott, jóllehet erre az állomáson való le- szállás érdekében szükség nem volt, s tudnia kellett volna, hogy az ott tartózkodás veszéllyel jár, mert a szerelvény rázása egyensúlyából könnyen kimozdíthatja és a nyitott részen át kilendítheti (Kúria P. I. 1965/1936. sz. hat.).¹⁵⁸

A 70. sz. JeD-hez hasonló jelentőségű volt az 1937. március 9-én hozott 84. sz. JeD, mely szakítva az addigi gyakorlattal¹⁵⁹ kimondta,

hogy „a veszélyes üzem fenntartója tárgyi alapon nem felelős az üzem körében előfordult balesetekből származó károkért, ha bizonyítja, hogy a károkozó esemény nem áll okozati összefüggésben azokkal a körülményekkel, melyek az üzemet általában veszélyes üzemet minősítik”.¹⁶⁰ Már ezt az elvi tételt alkalmazta a Kúria a P. I. 2153/1937. sz. határozatában,¹⁶¹ kimondva, hogy az álló villamosról való leszállás nem veszélyes része a villamos üzemének, így objektív alapon nem követelhető kártérítés. Szintén az okozati összefüggés hiányára hivatkozott a bíró abban az esetben, amikor a villamos ittas utasa leszállás után egyensúlyát elvesztve esett be az őt elgázoló villamos alá. (P. I. 2805/1937. sz. határozat).¹⁶²

A károkozó és a károsult a kár bekövetkezte körüli magatartásának árnyaltabb értékelése oda vezetett, hogy 1937-ben a Kúria a vétlen felelősség alkalmazását nem látta megalapozottnak, ha a sérült „hibája” okozati összefüggésben volt a baleset bekövetkeztével (P. I. 4010/1937. sz. hat.).¹⁶³ Az objektív felelősség „ésszerűség által diktált rendes medrébe” visszatérését mindennél ékeesebben bizonyítja a Kúria P. I. 1786/1939. sz. határozata, mely szerint a tárgyi felelősség kivételes szabály, melynek az elvárható gondosság mellett is el nem hárítható veszéllyel járó berendezéseken túli kiterjesztésének nincs helye, „erre sem a tételes törvény, sem a bírói gyakorlatban kifejezésre jutó jogi közmeggyőződés alapot nem szolgáltat”.¹⁶⁴

A Kúria irányadó joggyakorlata ezzei szakított a veszélyes üzemek teljesen objektívizált felelősségének gondolatával; vétlen felelősségük alkalmazását újból kiegészítő szabállynak tekintette az uralkodó vétkeségi elv mellett. Ezt az álláspontot fogalmazta meg Istvánffy László is: „a vétkes felelősség törvénye örök, míg minden más vagyoni felelősség csak addig fog fennmaradni, amíg azt a kárviselés vagy kármegosztás megfelelőbb kollektív módja fel nem váltja”.¹⁶⁵

D. Zárszó

A veszélyes üzemek felelőssége a tárgyalta korszak felelősségi jogának egyik legfontosabb fejezete. Láthattuk, hogy a vasúti törvénnyel szinte egyik pillanatról a másikra trónfosztották a vétkeségi elvét, s a veszélyesnek ítélt üzemkörökben bekövetkező károkat a tárgyi felelősségi szabályai alapján ítélték meg. A bírói gyakorlat alig néhány évtized alatt általánosította a jogszabály meglehetősen szűk körre terjedő

hatályát; s ezt a szemléletet tükrözték a magánjogi törvénykönyvek tervezetei.

A vétkességi elv primátusa azonban nem szenvedett törést: noha széles körű alkalmazása miatt a tárgyi felelősséget a vétkességen alapuló felelősséggel egyenrangúnak tekinthetjük, az objektív felelősség egyes eseteiben a jogalkalmazók és a széles jogász közvélemény mégis csupán egyfajta kivételt látott az általános szabály alól. Nem változott ezen nézet annak ellenére sem, hogy különösen az Mtj. egyértelműen két, egymás mellett álló, azonos értékű felelősségi rendszert kívánt szabályozni – noha a fentebb említett 1737. § kétségtől fel-fogható a főszabály melletti kisegítő szabályként is. Marton objektivizált monista felelősségi koncepciója sem keltett nagy feltűnést, szakmai vitát.

A veszélyes üzemek abszolút felelősségének korszaka csak néhány évtizedig „tündökölt”. Az egyre erősebb szakmai nyomás – mely mögött feltehetőleg a tárgyi felelősség visszaszorításának kívánalma is meghúzódott a veszélyes üzemet tartók érdekei mellett – hatására megszületett fenti két jogegységi döntvény első látásra egyfajta hátra-arcot jelentett az addigiakhoz képest. Ugyanakkor ezt a fordulatot sokkal inkább értékelhetjük előrelépésnek, hiszen a korábbi merev szabállyal szemben győzedelmeskedett a körülmények alaposabb mérlegelése és a szociális igazságosság eszméje.

Jegyzetek

1. Dezső Gyula: Az objectiv kártérítés tana. Bp. 1917. 1. o.
2. Marton Géza: Veszélyes üzem. Bp. 1931. 5. o.
3. Tóth Lajos: Magyar magánjog. Kötelmi jog. Bp. 1938. 121. o.
4. Uo. 122. o.
5. A felelősség itt használt fogalma nem egyezik meg az Eörsi Gyula által alkalmazott kategóriával!
6. Ezek ismertetésétől itt eltekintünk. Részletes értékelésüket ld. különösen: Dezső Gyula: Az objectiv... 263-297. o.; Istvánffy László: A tárgyi kártérítési felelősség múltja és jövője. Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok 1937. 1. sz. 83-88. o.; Marton Géza: A polgári jogi felelősség. Bp. 1993. 77-85. o.
7. Kausser Lipót: A veszély és a felelősség viszonyáról. Bp. 1941. 8. o.
8. Vö.: „A veszélyes üzem okozta kár nem = vétlen + jogellenes, hanem vétlen + törvény. Tehát vétlen is, jogos is, mégis kártérítésre lesz köteles, mert a törvény így parancsolja, pl. magasabb szociális érdekből vagy méltányosságból.” Dezső Gyula: A kártérítési kötelezettség különféle alapjairól. In: Glossza Grosschmid

Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez. Bp. 1932. I. kötet (a továbbiakban: Dezső: Grosschmid-glossza) 196. o.

9. Kausser: i.m. 16-17. o.
10. Uo. 12. o. Grosschmid a felelősség fogalmában „magánjogi szabálynál fogva terhelő következményekbe sodródást” látott. Grosschmid Béni: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Bp. 1932. I. kötet 603. o. Marton szerint „akkor keletkezik felelősség, ha valamely kötelesség, kötelem elmulasztása, megszegése miatti következményeket kell rendezni”. Marton: A polgári jogi... 14. o. Ezen vélemények szerint tehát csak akkor keletkezik felelősség, ha már egy előzőleg fennállott kötelem megsértésre került, annak mintegy szankciójaként. Ez a teória alkatlan a veszélyes üzemek felelősségének magyarázatára, hiszen ezek körében sokszor olyanok szenvednek el károkat, akikkel az üzembentartó semmiféle előzetes kötelmi viszonyban nem állt (pl. gyalogost elütő gépkocsi). Marton álláspontja legfeljebb úgy tartható, ha a károk – akár vétlen – okozásától való tartózkodást, illetve az ennek megfelelő magatartás kifejtését általános, mindenkire kötelező kötelemként fogjuk fel; ez azonban kissé erőltetett megoldásnak tűnik.
11. Az objektív felelősséggel tartozók erre való hivatkozással történő kimentési lehetőségét a szakirodalomban gyakran exkulpációként emlegetik, mely kifejezés a vétkességi alapú általános felelősségi szabályok körében arra utal, hogy a károkozó vétkességének hiányát bizonyítja sikeresen. A vétlen károkozás esetén is felelősök esetében vétkességük megléte, illetve hiánya azonban egyáltalán nem releváns, hiszen ők a jogszabály erejénél fogva vétlenségük mellett is felelnek, hacsak a jogszabály által meghatározott szűk eseteket nem bizonyítják. Az exkulpáció kifejezés tehát zavarólag hat a tárgyi felelősség körében, így használatától eltekintünk.
12. A veszélyes üzemi kárfelelősség európai fejlődésének ismertetésétől terjedelmi korlátok miatt e helyütt kénytelenek vagyunk eltekinteni. A témát részletesebben tárgyaló művek: Eörsi Gyula: A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség alapkérdéseiről. Bp. 1960; Uő.: Kártérítés jogellenes magatartásért. Bp. 1958; Marton: A polgári jogi...; Mádl Ferenc: A deliktualis felelősség a társadalom és a jog fejlődésének tükrében. Bp. 1964; Uő.: Zur Geschichte der Verantwortlichkeit ohne Verschulden. Bp. 1959.
13. A vasúti közlekedéssel összefüggő balesetekben 1870-ben 63 haláleset és 57 sérülés történt, 1871-ben már 87 halott és 74 sérült, míg 1872-ben 102 halott és 94 sérült volt. Ld. Horn Ede felszólalását 1874. május 5-én a vasúti kárfelelősségi törvényjavaslat általános tárgyalásában. Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi napló X. kötet. 152. o.
14. A közös – magyar és osztrák – területeken 1865-ben 8,3 millió utast és 213,5 millió mázsá árut szállítottak vasúton; 1874-re az utasforgalom 20,2 millióra, a szállított árumennyiség 559,1 millió mázsára nőtt! Ld. A magyar korona országai és Ő Felsége többi királyságai és országai közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségről szóló 1878. évi XX. Tc. indokolását. Corpus Juris Hungarici CD-ROM. KJK-KERSZÖV (a továbbiakban: CJH).
15. Stiller Mór: Indítvány a vasúti vállalatok kártérítési kötelezettsége iránt. Themis 1870. 10. sz. 114. o. Az indítvány e két pontja között – miként Weisz is rámuta-

- tott – nem nehéz felfedezni az ellentmondást: a felelősséget vétkességi alapon telepítené a vasútra, tehát amennyiben a vasút részéről nem forog fenn culpa, nem felelős; kimentési okként ugyanakkor már csak erőhatalom bizonyítását fogadja el, ami vétkesség nélküli felelősséget jelent! Ld. Weisz Lajos: Vélemény Dr. Stiller Mór ügyvéd úrnak a vasúti vállalatok kártérítési kötelezettségét tárgyaló indítványa felett. Themis 1870. 14. és 15. sz.
16. Stiller: i.m. 114. o. Vö. Zlinszky gondolatával: minél szigorúbb a törvény, annál lelkiismeretesebb az igazgatás, annál biztonságosabb a vasúti forgalom. Zlinszky [sic!] Imre: A vaspályák felelőssége és kártérítési kötelezettsége. Jogtudományi Közlöny 1874. 17. sz. 129. o. Hasonlóan fogalmaz Török is: minél szigorúbb a vasút felelőssége, annál inkább törekszik a biztonságra és a megelőzésre. Török Emil: A vasutak kártérítési felelőssége személyi baleseteknél. Ügyvédek Lapja 1898. 4. sz. 7. o.
 17. Dezső: Az objectiv... 137. o.
 18. Marton már az „ország köz-javát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról” szóló 1836. évi XXV. tc-ben is a vétlen kárfelelősség megjelenését látja. A jogszabály 8. §-a kétségtelenül felelőssé teszi a vállalatokat kifelé ill. kívülállókat a vállalattal szemben „az akár vétlenül, akár hibából okozott károkért” (ld. CJH); ám – mint ő is rámutat – érdemi hatás nélkül „feledésbe ment”. Ld. Marton: A polgári jogi... 94-95. o., illetve uo. 213. jegyzet.
 19. A törvény megszületéséhez hozzátartozik, hogy Horn Ede képviselő az 1872-75. évi országgyűlés 131. ülésén, 1873. május 12-én interpellációt intézett Pauler Tivadar igazságügy-miniszterhez a május 6-i 25 halottat követelő vasúti szerencsétlenség kapcsán az utazók biztonságának növelését célzó törvényjavaslat meghozásának szükségességéről. A miniszter válaszában hivatkozott a már folyamatban lévő jogalkotásra. Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi napló VI. kötet. 357-358. o.
 20. Ugyanakkor érdekes, hogy általános indokolása szerint „a jelen törvényjavaslat gyakorlati iránya leginkább az által van kijelölve, hogy nem új, eddig ismeretlen alapelveket akar törvényeink közé felvenni, hanem célja az általános kártalanítási elv sikeres alkalmazását, a vaspályák sajátos viszonyai mellett a külföldi törvényhozásnak e téren tett tapasztalatai alapján a jog és méltányosság fogalmainak megfelelőleg biztosítani”. Ld. CJH.
 21. Ld. különösen Dezső: Az objectiv... 143. o., illetve Győző Dezső: A vasuti baleset és kártérítés általánosságban. Bp. 1913. 15. o.
 22. Reinitz József: A vaspálya által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősség (1874:XVIII. t.-cz.) alapoka. Jogtudományi Közlöny 1887. 51. sz. 6. o. Ehhez képest meglehetősen sommás ítéletet mond a törvényről több mint fél évszázad távlatából Beck Salamon: az országgyűlés „minden elméleti, társadalompolitikai megfontolás nélkül, gyakorlati motívumok sarkallására” alkotta meg a nagyhatású jogszabályt. Ennek oka a megváltozott szociális szemlélet, „mely a kárelosztás gondolatával operálva, az esetek nagyobb számában a vagyoniilag gyengébb félnek juttatott megtérítést olyan károsodásokért, amelyek terhére korábban a kárvallott maga viselte” Beck Salamon: A vétlen felelősségi gondolat újabb gyakorlatunkban. Polgári Jog 1938. 9. sz. 482-483. o.

23. Ld. CJH.
24. Vö. Mádl: A deliktuális... 389. o.
25. Dezső Gyula terminus technicus. Dezső: Az objectiv... 138. o.
26. Török Emil: A vasutak kártérítési felelőssége személyi baleseteknél. Ügyvédek Lapja 1898. 5. sz. 6. o.
27. Róth Pál: A szavatossági kötelezettség törvényi szabályozása. Jogtudományi Közlöny 1898. 5. sz. 35. o.
28. Reinitz József: A vaspálya felelőssége. Jogtudományi Közlöny 1898. 7. sz. 53. o.
29. Reinitz József: A vaspálya által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősség (1874:XVIII. t.-cz.) alapoka. Ügyvédek Lapja 1887. 50. sz. 4-5. o.
30. Grosschmid: i.m. I. kötet 598-599. o. † jelű jegyzet.
31. Ld. CJH.
32. Ld. Dezső: Az objectiv... 140. o.
33. Marton Géza: Vis major és „elháríthatatlan külső ok”. Győr 1939. 15-16. o.
34. A vasút vétkességét vélelmező álláspont egybecseng a törvény részletes indoklásával.
35. 72. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. A Képviselőház irományai. XIII. kötet 151. o. 643. sz. alatt. A bizottság azon állítását, miszerint a vasút elháríthatatlanságra való hivatkozása esetén ennek ellenkezőjét a károsultnak kellene bizonyítania, nem támasztja alá semmivel – ráadásul sem a törvényjavaslat sem az elfogadott törvény nem ad alapot e véleménynek!
36. Lázár Ádám képviselő indítványa. Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi napló X. kötet 153. o.
37. Ivánka Imre többek között azzal indokolta javaslatát, hogy míg Angliában a kerítéssel védett vasúti síneken nem lehetséges az átjárás, addig Magyarországon ilyenfajta védelem hiányában még a közeledő vonat észlelése ellenére is gyakran haladnak át szekerekkel, lovakkal a síneken. Uo. 155. o.
38. Ld. Kivonat a főrendiház 1874. évi május hó 16-án tartott 93. ülésének jegyzőkönyvéből. In: Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. A Képviselőház irományai. XIII. kötet 26. o. 697. sz. alatt.
39. Uo. 88. o. 711. sz. alatt.
40. Ezzel egybecsengő vélemény fogalmazódik meg az Ügyvédek Lapjának 1894. 9. számában (4. o.) MN monogrammal megjelent A vaspályák szavatossága című cikkben is.
41. Dezső: Az objectiv... 140. o. 3. lábjegyzet Az általános indokolás szerint az üzleti szabályzatok értelmében kötelesek a vaspályatársaságok a szállítási eszközöket és a pályát folytonosan „jókarban tartani”!
42. Uo. 139. o.
43. Grosschmid: i.m. I. kötet 699-700. o.
44. Marton: A polgári jogi... 443. jegyzet.
45. Ld. CJH.
46. Reiner János: A szerződésen kívüli kártérítési kötelek. Bp. 1898. 123. o. Vö. „A szokásjogi rendszer előnye mutatkozott abban, hogy (a veszélyes üzemek körének kiterjesztését) (...) bírói gyakorlatunk nehézség nélkül vitte keresztül s ez-

- zel az általános elv kodifikálásának alapjait is lerakta." Fürst László: A magánjog szerkezete. Bp. 1934. 114. o. 9. sz. jegyzet.
47. Reiner: i.m. 39. o., illetve Marton: A polgári jogi... 171. o. Vö. az 1874. évi XVIII. tc. általános indokolásának fentebb már idézett megfogalmazásával: a vasúttársaság köteles bizonyítani, hogy a kár nem az ő hibájából állt be; az 1. § részletes indoklásában ez a vélelem expressis verbis meg is jelenik!
 48. Vö. „A fictiv vétkesség nem ellentéte az objectiv felelősségnek, hanem annak csupán magyarázata.” Dezső: Az objectiv... 143. o.
 49. Marton: A polgári jogi... 94. o.
 50. Dezső: Az objectiv... 249. o., illetve Marton: A polgári jogi... 171. o.; valamint pl. a Kúria P. VI. 1713/1930. sz. határozata In: A magyar bírói gyakorlat. Magánjog I-II. (szerk. Szladits Károly-Fürst László) Bp. 1935. (a továbbiakban: Szladits-Fürst) II. 693. o.
 51. Baumgarten Nándor: Ipari veszély. Bp. 1902. 21. o.
 52. A polgári jogi határozatok tára egységes szerkezetben (összeállította: Bernhard Miksa és Vekerdy Géza). Bp. 1934. (a továbbiakban PHT) 100. o.
 53. Uo. 230. o.
 54. Dezső: Az objectiv... 249-253. o.
 55. Szladits-Fürst I. 61-63. o. Rédei ugyanakkor nem tartja alkalmazhatónak „teljes szigorúságukban” a vasúti jog kártérítési elveit a gépjárművek okozta baleseteknél, hiszen „az automobilközlekedés csak a veszélyességet illetően osztja a vasút privilegizált helyzetét”. Rédei: i.m. 231. o.
 56. Szladits-Fürst I. 119. o.
 57. PHT 102. o.
 58. Magyar magánjog mai érvényben. Törvények, rendeletek, joggyakorlat. III. rész. Kötelmi jog. III. kötet. (összeállította: Szladits Károly-Fürst László-Ujlaki Miklós) Bp. 1934. (a továbbiakban: Szladits-Fürst-Ujlaki 1934) 339. o.
 59. Fuchs Lajos: Kártérítési jog és kártérítési joggyakorlat. Nyíregyháza 1935. (a továbbiakban: Fuchs) 23. o.
 60. Polgári Jogesetlexikon. Bp. 1937. 382. o.
 61. Uo.
 62. Magyar magánjog mai érvényben. Törvények, rendeletek, joggyakorlat. III. rész. Kötelmi jog. III. kötet (összeállította: Szladits Károly-Ujlaki Miklós-Villányi László) Bp. 1944. (a továbbiakban: Szladits-Ujlaki-Villányi 1944) 358. o.
 63. Uo. Vö. a Kúria 5224/1908. sz. határozatával, melynek értelmében a vasúti üzem fogalma kiterjed a forgalom lebonyolításához szükséges összes berendezésre és azon cselekményekre, melyek a forgalmi műveletek előkészítése érdekében válnak szükségessé. Uo.
 64. Szladits-Fürst-Ujlaki 1934. 334-335. o.
 65. Polgári Jogesetlexikon. 382. o., illetve Vészi Mátyás: Autójog. Bp. 1932. 98. o. 165. jegyzet.
 66. Polgári Jogesetlexikon. 385. o.
 67. Ld. Sándorfy: i.m. 188. o.
 68. In: Magyarországi rendeletek tára. 56. évf. 1922. Bp. 1923. (a továbbiakban: Mrt.) 192-203. o.

69. A rendelet 19. § (1) bekezdésének utolsó mondata. Mrt. 198. o. Istvánffy ezt azzal magyarázza, hogy az itt felsoroltak „önkéntesen veszik magukra a légi jármű üzemével járó kockázatot”. Istvánffy László: A tárgyi felelősség előzetes kizárásáról. Polgári Jog 1936. 5. sz. 286. o. Ez az álláspont meglehetősen következtetlenné mondható, hiszen így semmi magyarázata nincs annak, hogy egyéb – szintén veszélyes – járművek esetében a felelősség korlátozása vagy kizárása tilos.
70. Istvánffy László: A kártérítési elv túlhajtása. Jogtudományi Közlöny 1934. 21. sz. 119. o.
71. Vö. „A társadalombiztosítás eszméjének lényege, hogy a munkaadó a baleseti járulék fizetésével teljesen eleget tesz mindennemű kötelezettségének...” Uo.
72. 1847/8-ik évi országgyűlési törvényczikkek. Pest 1848. (ÁKV-Maecenas reprint kiadás Bp. 1988.) 48-49. o.
73. Dell'Adami Rezső: A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a modern jogtudomány. Bp. 1883. 7. o.
74. Apáthy István: Az általános magánjogi törvénykönyv tervezete. Kötelmi jog. Bp. 1882.
75. A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete. Első szöveg. Bp. 1900. (a továbbiakban: PtkT.)
76. Uo. 399-403. o., illetve Dezső: Az objectiv... 203-231. o. H. Haller kritikája szerint nem helyes, hogy a vétkes kárfelelősség szabályai nem a tervezet kártérítési részében, hanem a kötelmi jog végén nyertek szabályozást. H. Haller Károly: Észrevételek a polgári törvénykönyv tervezetéhez. In: Kritikai tanulmányok a polgári törvénykönyv tervezetéről. Bp. 1901. 52-53. o.
77. Baumgarten: i.m. 29. o.
78. Uo. 24., illetve 27. o.
79. Schwartz Izidor: Az ipari veszély. Jogtudományi Közlöny 1902. 24. sz. (a továbbiakban: Schwartz 1902/24.) 209. o.
80. Uo.
81. Indokolás a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez. Negyedik kötet. Kötelmi jog (VII-XVI. Czim). Bp. 1902. (a továbbiakban: Indokolás 1902.) 627. o. Vö. „Senki sem köteles olyan kárt viselni, amelyet más embernek üzlete csak úgy véletlenségből okoz neki”. Bleuer 1902. 25. 217. o.
82. Indokolás 1902. 627. o.
83. Bleuer 1902. 25. 217. o.
84. Schwartz Izidor: Az ipari veszély. Jogtudományi Közlöny 1902. 27. sz. 233. o.
85. Indokolás 1902. 629. o.
86. Dezső: Az objectiv... 213. o. Dezső ugyanezen okból kritizálta az 1874. évi XVIII. tc-t – ld. fentebb.
87. 1141. §: „Ha a kár keletkezésére a károsult fél vétkessége is befolyással volt, a bíróság az eset körülményeinek figyelembe vételével, és különösen ahhoz képest, hogy a kárt túlnyomóan az egyik vagy a másik fél okozta-e, határozza meg: van-e helye kártérítésnek és mennyiben.” PtkT. 256. o.
88. Dezső: Az objectiv... 214-215. o.

89. A magyar polgári törvénykönyv tervezete. Második szöveg. Bp. 1913. (a továbbiakban: PtkT2)
90. Uo. 371. o. Ld. még: Dezső: Az objectiv... 226. o., illetve Wittmann Ernő: Megjegyzések a Magyar Polgári Törvénykönyv tervezete második szövegének kártérítési jogához. Bp. 1913. 91. o.
91. PtkT2 371. o. Az 1490. § (1) bekezdését Buday hasznosnak vélte, mert az ipar fejlődését vonhatja maga után; a veszélyes üzemekre vonatkozó (2) bekezdés megfogalmazását azonban túl általánosnak, nem elég szabatosnak tartotta. Buday Gyula: Vétlen károkozás. In: Bíráló vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról. IV. füzet. Kötelmi jog második fele. Bp. 1914. 293. o. Javaslat szerint a mondat első fele a következőképpen szólna: „Aki oly ipari vagy bármely más célra *elemi erők* (szél, gáz, tűz, víz, gőz, villanyerő) által hajtott gép-üzemet vagy egyéb, természeténél fogva különös veszéllyel járó üzemmódot avagy eljárást alkalmaz...” Uo. 303. o.
92. PtkT2 372. o.
93. A 883. § voltaképpen megfelel az első tervezet 1141. §-ának, azzal a különbséggel, hogy a károsult közrehatásaként értékeli azt is, ha az a kár elhárítását vagy enyhítését elmulasztotta. Uo. 219. o.
94. Buday: i.m. 294. o.
95. PtkT2 370. o. Az 1486. § voltaképpen a cselekvőképtelenek méltányossági felelősségére vonatkozó szabály kiszélesítése, mely a BGB második tervezetének 752. §-ából – „Billigkeitsparagraph” – származik: „*Wer im Falle einer unerlaubten Handlung für einen von ihm verursachten Schaden deshalb nicht verantwortlich ist, weil ihm Versatz und Fahrlässigkeit nicht zur Last fällt, hat gleichwohl den Schaden insoweit zu ersetzen, als die Billigkeit nach dem Umständen des Falles, insbesondere nach den Verhältnissen der Beteiligten, eine Schadloshaltung erfordert...*” Ld. Buday: i.m. 285. o., illetve Marton: Az objektív... 54. o. 1. lábjegyzet. Vö. Marton: A polgári jogi... 95., illetve. 172. o., valamint Uő: Kártérítési kötelek jogellenes magatartásból. In: Magyar magánjog (szerk. Szladits Károly) IV. Kötelmi jog különös része. (a továbbiakban: Szladits) Bp. 1942. 848. o.
96. Dezső. Az objectiv... 225. o.
97. Buday: i.m. 286. o. Az 1486. § megoldását ráadásul ellentétesnek látja a tervezet kártérítési részének szellemiségével: „ha ráhelyezkedünk a vétkességi elvnek, mint főelvnek az alapjára, akkor a vétlen felelősségi esetek azzal szemben már csak mint kivételek állíthatók fel. A dolog természetében fekszik, hogy ezeknek a kivételeknek szigorúan meghatározott, taxative felsorolt eseteknek kell lenniük, itt tehát egy újabb általános jellegű kategóriát (...) felállítani nem szabad.” Uo. 285. o.
98. A bizottsági szöveg 1493. §-a. Dezső: Az objectiv.... 230. o.
99. Vö. Indokolás Magyarország magánjogi törvénykönyvének a m. kir. igazságügyminiszter által 1928. március 1-én az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslatához. Bp. 1929. (a továbbiakban: Indokolás 1929.) I. kötet 6. o.

100. Magyarország magánjogi törvénykönyve. A m. kir. igazságügyminiszter által 1928 március 1-én az országgyűlés elé terjesztett törvényjavaslat. Bp. 1928. (a továbbiakban: Mtj.) 451. o.
101. Mtj. 459. o. Vö. Mtj. 4. §: „Ahol a törvény a bíróság belátására, az eset körülményeinek vagy fontos oknak méltatására utal, a bíróság méltányosság szerint határoz.” Uo. 3. o.
102. Marton: A polgári jogi... 115. o. Marton szerint a vétlen felelősség „principialiter vonul be a szerződésen kívüli felelősség körébe”. Marton: Az objektív felelősség... 53. o. Vö. Szilágyi véleményével: „A kártérítés tanában [...] örömmel kell látnunk a vétlenfelelősségi elvnek a vétkességi elvvel való koordinata jogalapkénti elfogadását” Szilágyi Antal: Kritikai megjegyzések a magánjogi törvénykönyvünk javaslatára. Miskolc 1929. 20. o. Balás szerint az Mtj. „hatalmas lépést jelent előre a magánjogi kodifikáció történetében. A modern élet követelményeinek nagy szolgálatot tesz a javaslat a vétlen kártérítésnek bár kivételes elvvé, de *elvvé* tételével” [kiemelés az eredetiben]. Balás P. Elemér: A kártérítés a magánjogi törvénykönyv javaslatában. Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok 1934. 5. sz. 79. o. Edvi-Illés törvényszerkesztési hibaként rója fel, hogy e rendelkezés a tárgyi felelősséget megelőzően kapott helyet az Mtj.-ben, véleménye szerint a méltányosságot – lévén a kárténytől teljesen független momentum – a vétlen felelősséget részletező szakaszok után lett volna indokolt szabályozni. Edvi-Illés István: A tárgyi felelősség quasi delictualis ismérvei, fejlődése és közgazdasági kihatásai. Bp. 1944. 6-7. o.
103. Marton: Veszélyes üzem. 21. o.
104. Ld. pl. Marton: A polgári jogi... 176. o.
105. Marton: Veszélyes üzem 24. o. Vö. „Csak a bíró élő lelkiismerete tudja ezt a legnehezebb igazságszolgáltatási feladatot (ti. a méltányosság alkalmazását) közmegelegedésre gyakorolni. Visszariadni attól, hogy a feladatot reá bízzuk, annyi volna, mint az igazságszolgáltató gépezet csődjét bejelenteni.” Marton Géza: Objektív felelősség és jogbiztosság. Jogállam 1933. 275. o.
106. Marton: Az objektív felelősség... 67. o. Vö. azonban: „A méltányosság döntő elemné emelése csak akkor biztonsági szelep, ha maga a törvényhozó az absztrakt tényállás alapján nem tud absztrakt igazságot tenni, de nem áll, hogy a méltányosságnak már a kötelezettség fenn vagy fenn nem állása kérdésében szükségképpen tényezőnek kellene lennie.” Nizsalovszky: i.m. 145. o.
107. A Kúria egy 1926-os ítéletének rendelkező része pl. *szó szerint* visszaköszön az Mtj. 1737. §-ában – „filius ante matrem”! Ld. Marton: A polgári jogi... 303. sz. jegyzet, illetve 172. o.
108. Uo. 96., illetve 172. o. Vö. „A(z) Mtj. vonatkozó fejezete ma az egyetemes jogfejlődés élén halad” Marton: Az objektív felelősség... 53. o. A szocialista korszak felelősségi jogának egyik legfőbb képviselőjeként Eörsi – meglehetősen egyoldalú szemlélettel vezéreltetve – az 1737. § funkciójaként az alamiznaadást, szociális látszatok keltését látatja: „Nem helyes (...) azt az eseti hasznót, amivel ez (ti. a méltányossági alapon megítélt kártérítés) járt, azonosítani a mögötte lévő ‘szociális’ elgondolással: itt az objektíve alapvetően reakciós

- koncepció eseti, véletlenszerű hasznáról lehet csak szó.” Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért. Bp. 1958. 123. o.
109. Mádl: A deliktualis... 391. o.
110. Mtj. 460. o.
111. Ld. különösen Marton: A polgári jogi... 196-198. o.
112. Ezt azonban majd csak a 84. sz. JeD mondja ki elvi élel!
113. Marton: A polgári jogi... 197. o. Marton másutt a veszélyesség „elvét” nagy elméleti botlásnak nevezi! Marton: Az objektív felelősség... 66. o. 17. lábjegyzet. Vö. Uő.: Veszélyes üzem. 6-8. o.
114. Marton: A polgári jogi... 445. sz. jegyzet. Vö. Marton: Veszélyes üzem. 30. o. E művében Marton a 31-32. oldalon szövegkísérletet is mellékel az Mtj. vétlen kárfelelősségi szabályainak módosítása érdekében.
115. „A károsult részvétele az okozásban az általános magánjogi elméletben is, hazai gyakorlatunkban is több tekintetben hibás elbírás alá került...” Marton Géza: Kártérítés. In: Magyar magánjog (szerk. Szladits Károly) III. Kötelmi jog. Bp. 1939-41. 378. o.
116. Marton: A polgári jogi... 151. és 198. o.
117. Marton: A polgári jogi... 151. o. Markos (MÁV-főügyész!) a kármegosztást nem alkalmazó bírói gyakorlatot az üzembentartókra nézve egyenesen büntetésszerű jellegűnek nevezi! Markos Olivér: A veszélyes üzemek kártérítési felelőssége. Magyar Jogi Szemle 1935. 3. sz. 97. o. Ugyanakkor Török szerint megfelel a méltányosságnak, ha a sértett közrehatása esetén is a vasút felel a károkért, hiszen mindig a balesetben megsérült magánszemély lesz a gyengébb fél. Török Emil: A vasutak kártérítési felelőssége személyi baleseteknél. Ügyvédek Lapja 1898. 6. sz. 6. o.
118. Sándorfy: i.m. 186. o.
119. Reinitz József: A hiba a vaspálya felelőssége szempontjából. A Jog 1895. 1. sz. 3. o.
120. Uo. 4. o.
121. Kúria 8576/1895. sz. Ld. uo. 2-5. o.
122. A károsult elmondása szerint a mozgó vasúti kocsí folyosóján haladt, amikor egy váltón való áthaladás során bekövetkező zökkenés hatására kiesett a nyitott oldalajtón. A per során a bíróság nem értékelte azt a tényt, hogy a felperes látta ugyan, hogy a teljes menetsebességgel robogó vonat ajtaja nyitva van, mégis megkockáztatta a folyosón való végighaladást. Ez Reinitz szerint elegendő a vasút felelősség alóli kimentésére, hiszen a baleset kizárólag amiatt következett be, hogy a felperes elővigyázatlan volt.
123. Ld. még: Kúria P. II. 2196/1929. sz. hat.: Ahol a főváros utcái átvezetnek a síneken, a balesetek elhárítására alkalmas sorompók alkalmazását a vasút csak saját veszélyére mellőzheti. Fuchs 9. o. Vö. a Kúria P. VI. 3430/1930. sz. határozatával: a veszélyes üzem létesítője és fenntartója saját költségén köteles az *üzem természete szerint szükséges* óvintézkedéseket foganatosítani. Szladits-Fürst II. 685-686. o.
124. PHT 102. o.

125. A bíróságok ettől kezdve konzekvensen alkalmazták ezt a tételt, noha ennek Vincenti szerint valódi törvényes alapja nem volt: az 1874. évi XVIII. tc. ugyanis a sértett saját hibájáról szól. Vincenti Gusztáv: A tárgyi felelősség kérdése a részben önkozta kárnál. Magyar Jogi Szemle 1934. 9. sz. 324. o. Ezen állítás azonban meglehetősen egyoldalú, hiszen már magát a törvényszöveget is nehéz másképp értékelni, mint ahogy azt a bíróságok tették, ráadásul a törvény indokolásának megfogalmazása már egyértelműbb: „ha a sértett maga okozta a szerencsétlenséget”. Ld. CJH. Ugyanígy fogja fel a sérült hibáját Dobai is: akkor állapítható meg, „ha a vaspálya a baleset előidézésében a maga részéről akár közvetve, akár közvetlenül közre nem járult” - azaz a baleset *kizárólag* a károsult közrehatásának eredménye, anélkül egyáltalán nem következett volna be. Dobai: i.m. 17. o. Abban természetesen maradéktalanul igazat lehet adni Vincentinek, hogy a sértett közrehatását felelősségcsökkentő okként nem értékelő gyakorlat nem állja meg a helyét; de ez a gyakorlat *nem* a törvény téves értelmezésén alapult.
126. PHT 102. o., illetve Szladits-Fürst I. 119. o. és Szladits-Fürst-Ujlaki 1934. 337. o.
127. A Kúria tehát tartotta magát ahhoz, hogy – még ha az objektív felelősségre hivatkozott is – a veszélyes üzem kárfelelősségének megállapításakor kiemelte az üzembentartó vétkességét. Ezzel a megoldással a tárgyi felelősség alkalmazása voltaképpen féloldalas maradt, hiszen egyfelől szigorúbb felelősségi mércét alkalmaztak a veszélyes üzemekkel szemben; ugyanakkor az indokolás során nem azzal érveltek, hogy az üzembentartó nem tudott olyan tényt bizonyítani, amely miatt felelőssége alól mentesülhetett volna, hanem ehelyett sikeres bizonyítása hiányát vétkességnek fogták fel. Ez a vétkességi szemléletnek kétségtelenül megfelelő (egyesek szerint az üzem veszélyessége már önmagában vétkes cselekmény!), az objektív felelősség lényegét azonban figyelmen kívül hagyja: a fokozott veszéllyel járó, magasabb szintű óvintézkedések megtételére kötelezett „üzemek” az általuk okozott kárt minden esetben kötelesek megtéríteni; a károkozás során tanúsított esetleges vétkességüket nem szükséges vizsgálni, hiszen *vétlen* felelősségük a vétkességnél szigorúbb. Ezen felelősség alól a törvényben szabályozott esetekben mentesülhetnek, ez azonban nem jelenti azt, hogy vétkességük hiányát kellene bizonyítaniuk (a Kúria által alkalmazott elvből ugyanis ez következne!) - azt ugyanis, lévén irreleváns, nem is szükséges vizsgálni. Dezső szerint „A tárgyi felelősség elve (...) nemcsak perrendi szabály a bizonyítás kérdésében, hanem anyagi jogi szabály is, amelynél fogva a vétkesség kérdése szóba sem jön.” Dezső: Grosschmid-glossza 211. o. 132. sz. lábjegyzet.
128. Szladits-Fürst II. 717. o., illetve Szladits-Fürst-Ujlaki 1934. 337. o.
129. Polgári Jogesetlexikon 378. o. Ugyanígy: Kúria P. II. 8454/1930. sz. hat. Uo. 377. o.; Kúria P. II. 8455/1930. sz. hat. Szigeti László, ifj.: Sérült hibája tárgyi felelősségnél. Polgári Jog 1931. 7. sz. 370. o. Vö. Kúria P. VII. 4200/1931. sz. hat.: A balesetben elhunyt személy a lezárt sorompó ellenére ment át a síneken, amikor az érkező vonat elgázolta. A hajnali személyvonat érkezése előtt rendszeresen toltattak tehervonatot, így már ekkor leeresztették a sorompót, ezért a

- vasúti alkalmazottak eltűrték, hogy az utasok a vágányokon keresztül közlekedjenek, nehogy lekéssék a személyvonatot. Az ilyen, korábban rendszeresen eltűrt cselekmény nem a károsult kizárólagos hibája, ugyanis a vasútnak kötelessége ellenőrizni az óvintézkedések betartását, ezek mellőzését nem nézheti el. Esettár. A Polgári Jog 1933. évfolyamának melléklete. 45-46. o.
130. Szladits-Fürst II. 670. o. Itt is megfigyelhető azonban az üzembentartó oldalán is a vétkességre hivatkozás; a határozat ugyanakkor nem ad választ arra, mi a helyzet, ha a közrehatás aránya más.
131. Magyar magánjog mai érvényben. Törvények, rendeletek, joggyakorlat. III. kötet. Kötelmi jog. I-II. rész (összeállította: Szende Péter Pál). Bp. 1928. (A továbbiakban: Szende) I. rész 317. o.
132. Polgári Jogesetlexikon. 384. o.
133. Zoltán Emil: Tárgyi felelősség és kármegosztás. Jogtudományi Közlöny 1931. 13. sz. 130. o. Vö. „A veszély ma nem abnormis, hanem normális állapot.” Balás: i.m. 72. o. Ugyanígy vélekedik Markos is. Markos: i.m. 98. o. Ezekhez képest meglehetősen képtelen álláspontot képvisel Nizsalovszky: mivel a veszélyes üzemek helyhez vannak kötve (gyárak, országúton folyó gépkocsiforgalom, síneken közlekedő vasutak stb.), mindenki védekezhet ellenük úgy, hogy nem megy a közelükbe. Nizsalovszky: i.m. 148. o. Marton ezt merő fikciónak nevezi. Marton: Objektív... 278. o.
134. A Kúria már 1909-ben kimondta, hogy a gyalogos az úttesten való átkelése előtt köteles meggyőződni az átjutás veszélytelen voltáról (4467/1909. sz. határozat)! Szladits-Fürst-Ujlaki 1934. 331. o. Vö. a P. II. 932/1932. sz. határozattal. Uo. 330-331. o. Ugyanez az elv jelenik meg az 5602/1909. sz. határozatban is: a sérült hibájának tekintették, hogy a mozgásban lévő villamoskocsi előtt lépett rá a sínekre, mert noha a villamosvezető nem csepengett, ez nem állt okozati összefüggésben a balesettel és az utcán járók kötelesek annyi elővigyázatosságot kifejteni, hogy ne lépjenek a sínekre, ha a villamoskocsit már nem lehet megállítani. Dezső: Az objectiv... 251. o. Ld. még a Kúria 4874/1916. (Szende II. 682. o.), P. II. 2154/1929. (Esettár. A Polgári Jog 1930. évfolyamának melléklete. 175-176. o.), P. II. 4346/1929., P. II. 4907/1929., P. II. 7331/1929., P. II. 202/1932., P. II. 2311/1932., P. II. 2456/1932. (A Jogi Hírlap Döntvénytára. 1930. IX. 1.-1933. IX. 1. II. Magánjog. Bp. 1933. – a továbbiakban: JHD 1930-33 – 514. o.) számú határozatait.
135. Vészi: i.m. 94. o. Vö. „Ha egyesek figyelmetlenek, ennek terhét már nem időszerű akkor is a gép üzembentartójára róni, ha a balesetet 99%-ban a sérült hibája okozta.” e. i.: „Kizárólag” a sérült hibája. Jogtudományi Közlöny 1934. 34. sz. 216. o.
136. Marton: A polgári jogi... 151. o. Vincenti szerint az 545. sz. E. H.-tól való eltérés megfelel a jogérzetnek. Vincenti: i.m. 314. o.
137. Ld. az 1912. évi LIV. tc. 70. és 72. §-át. A tényállás részletes ismertetése: Schleiffer Pál: Jogegységi tanács elé kerül a veszélyes üzem felelőssége. Jogtudományi Közlöny 1934. 3. sz., illetve Jacobi Andor: Objektív felelősség. Jogtudományi Közlöny 1934. 42. sz.
138. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944. 340. o., illetve Marton: A polgári jogi... 151. o.

139. Szladits-Fürst I. 27. o. Marton szerint az 545. sz. E. H. további alkalmazására nincs szükség. Marton: A polgári jogi... 445. sz. jegyzet. A 70. sz. JeD, illetve az Mtj. 1112. §-a kétségtelenül magában foglalja azt az esetet is, amikor a kárt kizárólag a sértett okozta.
140. Szász István: A kötelmi jog általános tanai. Bp. 1943. 92. o.
141. Az 1912. évi LIV. tc. 75. §-a szerint a Kúria jogegységi határozataiban megállapított jogtételeket a bíróságok mindaddig kötelesek követni, amíg az adott határozatot a Kúria teljes ülése meg nem változtatja. Ld. CJH, illetve Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Bp. 1965. 105. o.
142. Edvi-Ilés: i.m. 11. o.
143. Kartal Ignác: A magyar királyi Kúria 70. számú polgári jogegységi döntvényéről. Jogállam 1935. 85-86. o.
144. Kartal tehát az objektív felelősség jogalapját a veszélyes üzem vétkességének fikciójával magyarázza; ráadásul teljesen tévesen ítéli meg a tárgyi felelősség lényegét: a bizonyítási teher az üzembentartón van, aki ha nem tudja kimenteni magát, ex lege felel! Semmi szükség nem volt tehát az üzem oldalán bármilyen hiba megállapítására.
145. Kartal: i.m. 86. o.
146. Szigeti László, ifj.: A m. kir. Kúria 70. számú jogegységi döntvénye. Polgári Jog 1935. 2. sz. 108. o. Ezen állítása a döntvény félremagyarázása, hiszen a felek esetleges vétkessége csak az egyik mérlegelendő tényező!
147. Uo. „A döntés helyes és méltányos, de helytelen alkalmazása emberek legfontosabb javait, életét testi épségét áldozná fel egyesek kényelmi, üzleti vagy sportérdekeiért (sic!).” Uo. 109. o.
148. Szigeti László, ifj.: A kártérítés gyakorlatából. Polgári Jog 1935. 9. sz. (a továbbiakban: Szigeti 1935) 567. o.
149. Uo.
150. „A bíróság a követelés alapja és mennyisége szerint elkülöníthető vitáknál az alap fennállását közbenszóló ítélettel előzetesen megállapíthatja. A követelés alapjának megállapítása esetében a tárgyalás a mennyiségre nézve csak az ítélet jogerőre emelkedése után folytatható.” A Polgári perrendtartás (1911. évi I. tc.) 391. §-a. Ld. CJH.
151. Szigeti 1935. 568. o.
152. A veszélyes üzemek szinte abszolút felelősségét mérséklő bírói gyakorlatban Beck „a szociális szempont egyenletességén” bekövetkező törést látott. Beck Salamon: i.m. 484-485. o.
153. Polgári Jogesetlexikon 376. o. Ez az érvelés már megjelent a Kúria 5385/1929. sz. határozatában is: A vasút nem tartozik kártérítéssel annak, aki nem engedélyezett helyen halad át a vasúti vágányokon. Uo. 377. o. Vö. a Kúria P. VII. 3260/1932. sz. határozatával: egyedül a sorompó hiánya miatt a vasút felelőssége csak akkor állapítható meg, ha a baleset közvetlen oka a sorompó hiánya volt. Fuchs 10. o.
154. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944. 370. o.
155. Korábban már a Kúria P. VI. 5541/1932. sz. határozata a biatorbágyi merénnyel kapcsolatos P. VI. 4426/1932. sz. ítéletre hivatkozva kimondja, hogy nem

- kívánható meg a vasúttól, hogy a vasúti pályát teljes hosszában őrizze (ezért a vasúti híd felrobbantása joggal minősül harmadik személy elháríthatatlan cselekményének). A Jogi Hírlap döntvénytára. 1933. IX. 1.-1936. IX. 1. Magánjog II. Bp. 1936. (a továbbiakban: JHD 1933-36.) 624. o.
156. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944. 361. o. Vö. a Kúria P. II. 2013/1932. sz. határozatával: Nem kötelezhető a vasút arra, hogy karhatalmat alkalmazzon a vasúti síneken való átjárás megakadályozására, elég, ha kiírja a tilalmat vagy árkot ás. JHD 1930-33. 516. o. Ld. még a Kúria P. II. 2154/1929. sz. határozatát: A vasút eleget tesz a sorompó alkalmazásával a közlekedők biztonsága szempontjából fennálló kötelezettségének, az egész vasúti vonal elzárására, illetve a szabályt megszegők egyenkénti feltartóztatására nem kötelezhető. Esettár. A Polgári Jog 1930. évfolyamának melléklete. 175-176. o.
157. JHD 1933-36. 627. o.
158. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944. 362. o. Vö. a Reinitz által évtizedekkel korábban ismertetett hasonló esettel a 132. lábjegyzetben. Ld. még: Kúria P. I. 2081/1936. sz. hat.: Tilos a villamosra való felszállást olyan helyen megkísérelni, ahol nincs rendszeresített megállóhely. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944 340. o. Kúria P. I. 2153/1937. sz. hat.: Tilos és veszélyes, ezért gondatlanság a mozgásban lévő villamosról való leszállás illetve ennek megkísérlése (ugyanígy: P. I. 4104/1937. sz. hat., P. I. 192/1939. sz. hat.). Uo. 341. o. Kúria P. I. 5770/1937. sz. hat.: A villamos peronján álló utas részéről elemi elővigyázatlansági intézkedés, hogy fogódzkodjon; ha ezt elmulasztja, saját hibájából éri baleset úgy, hogy egy mellette álló utas véletlenül lelöki a peronról. Uo. Kúria P. I. 933/1940. sz. hat.: Tilos a mozgó vonatra való felszállás, ezért az a sérült hibájaként értékelendő. A Jogi Hírlap döntvénytára. 1939. IX. 1.-1942. IX. 1. Magánjog II. Bp. 1942. 858. o.
159. Ld. pl. a Kúria P. II. 1833/1929. sz. határozatát: Az autóbusz megállása után, leszállás közben sérült meg a károsult úgy, hogy az ajtófélfából kiálló csavarszeg felsértette a kezét. A csavarszeg kilazulását az üzem folyamányaként értékelte a bíróság és kimondta, hogy az autóbusz a megállás után is, egészen a károsult leszállásáig veszélyes üzemnek tekintendő. Esettár. A Polgári Jog 1931. évfolyamának melléklete. 49. o.
160. Ld. Polgári Jog 1937. 4. sz. 215. o. Vági ugyanakkor úgy véli, hogy a károsultak ezután az okozati összefüggés hiánya esetén a méltányossági alapon (Mtj. 1737. §) próbálják majd kárigényüket érvényesíteni. Vági József: A judikatura kiemelkedő döntései. Polgári Jog 1937. 4. sz. 221. o.
161. Polgári Jog 1937. 9. sz. 514. o.
162. JHD 1936-39. 704. o.
163. Szladits-Ujlaki-Villányi 1944. 341. o.
164. Uo. 338. o.
165. Istvánffy: A tárgyi kártérítési... 125. o.

Nemessányi Zoltán V. évf.

A koncessziós szerződések módosulásának magánjogi jogkövetkezményei*

A. Bevezetés

I. Problémafelvetés

Ez a tanulmány gondolati kísérlet, rendhagyó jogesetmegoldás¹. A hírközlés területét érintő koncessziós szerződések – különösen azok lényegi elemei – az egységes hírközlési törvény hatályba lépésével szükségszerűen változásokon esnek keresztül (ld. A. II.). Természetes, hogy a koncessziós szerződések módosulásának kezelése, azok tárgyának nemzetgazdasági jelentőségére tekintettel nem kizárólag a polgári jog terén zajlik: politikai, gazdasági viták, informális tárgyalások sorozatán keresztül körvonalazódik a megoldás. Ebben a munkában – érdeklődésemnek megfelelően – mégis azt vizsgáltam: az általános polgári jogi szabályok alkalmazásával, milyen magánjogi jogkövetkezményei lehetnek a hírközlési szabályozást érintő változásnak. A felvetett problémák gyakorlati kérdésként is felmerültek az egyes hírközlési szolgáltatást nyújtó társaságok részéről: követelhetnek-e kártérítést piaci helyzetük (a kizárólagosság – ld. F. 2.) részleges elvesztése miatt, vagy esetleg a kompenzáció más formáját kell választaniuk. A tanulmány ezekre a kérdésekre szeretne választ adni.

II. Jogi háttér

1. A koncesszió hatályos szabályozásának kiindulópontja

A koncesszióról szóló 1991. évi XVI. törvény (a továbbiakban: Kct.) miniszteri indokolása (a továbbiakban: Indokolás) szerint a koncesszió fogalma a következő: „Az állam, illetőleg az önkormányzat (önkor-

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Polgári jog” Szekcióban Különdíjat nyert. Konzulens: Dr. Kecskés László.

mányzati társulás) a törvényben tételesen meghatározott tevékenységek gyakorlásának jogát visszterhes szerződéssel, időlegesen úgy engedi át, hogy a jogosultnak részleges piaci monopóliumot biztosít.” A tételesen meghatározott ún. koncesszió-köteles tevékenységeket a törvény első szakasza sorolja fel taxatív módon, ezek között az (1) bekezdés j) pontjában a postai alapszolgáltatást,² k) pontjában pedig a távközlési szolgáltatást.³

A koncesszió és ezáltal a koncessziós szerződés fogalmának *differentia specificája* a miniszteri indokolás definíciója szerint a koncesszió jogosultja oldalán fennálló kizárólagosság, amelyre a törvény szövege több helyen is utal. A Kct. 1. §-ában felsorakoztatott koncesszió-köteles tevékenységek vagy állami monopoltevékenységek, vagy az állami tulajdon kizárólagos tárgyaihoz kapcsolódnak. A törvény 2. §-a szerint a felsorolt tevékenységeket végezheti egyrészt olyan gazdálkodó szervezet, amelyben az állam vagy az önkormányzat, illetve az önkormányzati társulás többségi tulajdoni részesedéssel, szavazati joggal vagy tartós kisebbségi állami tulajdoni részesedés esetén szavazatsöbbségi részvénnel rendelkezik, illetve e célra alapított költségvetési, illetőleg önkormányzati intézmény. Másrészt a tevékenységek gyakorlásának a jogát az állam illetve az önkormányzat időlegesen, koncessziós szerződésben átengedheti. A Kct. szövege ebben a vonatkozásban taxatív. A koncesszió-köteles tevékenységek gyakorlása csak ebben a két formában lehetséges: vagy több-kevesebb állami-önkormányzati részvétellel, vagy koncessziós szerződés keretében. A piacra lépés a vállalkozó számára nem alanyi jogon biztosított, a tevékenység gyakorlásának előfeltétele a koncessziós szerződés megkötése.⁴ A Kct. 14. §-a pedig a kizárólagosságról, mint „a jogosultnak a koncessziós díjjal vagy más módon ellentételezett vagyoni értékű pozíciójáról” tesz említést (ld. F. II.).

A törvény indokolásából és rendelkezéseiből kitűnően a koncessziós szerződés kogens, nélkülözhetetlen eleme a koncessziós társaság oldalán fennálló – teljes vagy részleges – kizárólagosság.

2. Az új hírközlési törvény szabályozási koncepciója

A koncessziós törvény egyes rendelkezéseit felváltó egységes hírközlési törvény céljait, alapelveit és téziseit a 2350/1999. (XII. 21.) számú kormányhatározat foglalja össze. A törvény hatályára vonatkozó ren-

delkezésekből kiolvasható, hogy annak szabályozási körébe tartozik majd a jelenleg koncesszió-köteles tevékenységeknek minősített szolgáltatások egy része (lásd az A.II.1. fejezet első bekezdésében kiemelt hírközlési jellegű szolgáltatásokat).

A kormányhatározat – a törvénytervezet eddig publikált minden változatának preambulumaival azonosan – a hírközlési törvény céljainak és alapelveinek megállapításakor kiemelt célként fogalmazta meg a részlegesen korlátozott piacról a liberalizált piacra való zökkenőmentes áttérést, a verseny biztosítását. Ennek megvalósítása érdekében a kormányhatározat IV. tézise rögzíti, hogy a hírközlés területén a piacra lépés főszabályként általános jogosultság – ún. bejelentés – alapján lesz lehetséges. A kormányhatározat 2. pontja ugyanakkor kiemeli, hogy meg kell vizsgálni a koncessziós szabályozási rendszert felváltó engedélyezési rendszer bevezetésének piaci következményeit, az 1993-1999. években kötött koncessziós szerződések kezelését, az azokban foglalt jogok és kötelezettségek alakulását.

3. A jogeset

Az új hírközlési törvény hatálybalépésével a szabályozási körébe tartozó tevékenységeket az eddiginél szélesebb alanyi kör gyakorolhatja majd egyszerű bejelentés alapján. A szabályozás várható iránya alapján a piac egyik szereplőjét sem illet meg kizárólagosság, még annak részleges formája sem: a piacra lépés mindenki számára biztosított lesz.

Ennek kapcsán bizonyos magánjogi kérdések sürgős megválaszolásra várnak. A hírközlési törvény a koncesszió jogosultjának vagyoni értékű pozícióját érinti azáltal, hogy kizárólagos jogát megszüntetve versenyt indukál az adott ágazatban. A változások jelentős érdeksérelmet okoznak a koncessziós társaságok oldalán: ezek a koncessziós díjjal ellentételezték többek között azt is, hogy a szerződés időtartama alatt kizárólagosságot élveznek. Vagy egyáltalán nem, vagy csak a szerződésükben meghatározott mértékben kellett számolniuk piaci versenytársak jelenlétével.

A tanulmány céljából kitűzött rendhagyó jogesetmegoldásnak tehát arra a kérdésre kell választ keresnie, hogy az érintett koncessziós tár-

aságok érdeksérelme milyen módon orvosolható. Ehhez meg kell vizsgálni a Ptk. összes olyan rendelkezését, amely az adott esetben számításba jöhet. Az egyes előírások törvényi és jogalkalmazási feltételeinek sorra vételével dönthető el, hogy közülük a vázolt, fiktív jogesetben melyik alkalmazható.

B. A vizsgálat módszere és tárgya

A közjog és a magánjog merev határai mára már általánosságban felbomlottak.⁵ A folyamat legmarkánsabb útjelzője az állam polgári jogi jogviszonyokban való részvételének rendkívül komplex problémája, amely a koncessziós szerződések módosulásának is egyik központi kérdése. A téma bonyolult volta miatt a vizsgálat során gyakran kell a jogirodalomhoz illetve a bírói gyakorlathoz nyúlnom, amennyiben a vonatkozó jogszabályok nem adtak kellő eligazítást.

Az új hírközlési törvény várható következményeivel kapcsolatban először a koncesszió hatályos szabályozása alapján azt kell eldönteni, melyik jogág keretében szükséges vizsgálni a szerződések változásának jelenségét. Az alanyi oldal tekintetében mindenek előtt az állam helyzetét kell tisztázni: hogyan alakult az állam felelőssége illetve immunitása jogtörténeti összehasonlításban és Magyarországon. A koncessziós szerződés lényegadó tartalmi elemének, a kizárólagosságnak értelmezése külön fejtegetés tárgyát képezi. Az utolsó fejezetben vettem górcső alá a Polgári Törvénykönyv azon rendelkezéseit, amelyek vonatkozhatnak a koncessziós szerződésekben bekövetkező változásokra. A végső kérdés az volt, melyik az közülük, amelyik alá a vizsgált tényállás szubszumálható. Természetesen a kellő mélységű elemzéshez a jogszabályokon túlmenően itt is jogirodalmi-jogtörténeti kitekintéssel kellett élnem az egyoldalú szerződésmódosítás, illetve a jogcímében megváltoztatott szerződés – az újítás (novatio) tekintetében.

C. A koncessziós szerződés mint polgári jogi szerződés

Kevés olyan jogintézmény van, amelynek jogági besorolása annyi elméleti vitát váltott volna ki mint a koncesszió. A különbségek összefüggenek az államok fejlődési sajátosságaival, valamint több más tényező mellett a jogtudomány ágai kialakulásának különös vonásaival.⁶

A koncesszió jogi jellegének nem alakult ki általánosan elfogadott elmélete. A vita a mai magyar jogirodalomban,⁷ sőt a szabályozás jellegében is tetten érhető.

A további vizsgálatok előtt tisztázni kell azt a kérdést, hogy a hatályos magyar jogrendszerben melyik jogág keretébe illeszthető be a koncessziós szerződés intézménye.

A Kct. 16. §-a a koncessziós szerződésből eredő jogviták elbírálására – főszabályként – az általános hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróságot teszi jogosulttá. Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény 72. §-a szerint közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálatára csak abban az esetben kerülhet sor, ha az államigazgatási eljárásban az ügyfél a fellebbezés jogát kimerítette vagy a fellebbezés kizárt. A Kct. azonban nem ír elő kötelezően igénybe veendő közigazgatási jogorvoslatot a polgári peres út előtt.

A törvény felekről beszél a koncessziós szerződés alanyairól szólva, következetesen mellőzi a közigazgatási jogviszonyra jellemző, alá-fölérendeltségi viszonyra utaló „ügyfél-hatóság” kifejezéseket.

A Kct. szóhasználata ugyancsak az intézmény magánjogi kötődését támasztja alá. A 18. § szerint az ágazati törvény az állam által kötendő egyes koncessziós szerződések létrejöttéhez az Országgyűlés jóváhagyását írhatja elő. Amennyiben a koncessziós szerződés aláírásától számított kilencven napon belül azt az Országgyűlés nem hagyja jóvá, úgy a jogosult nyilatkozási kötöttségétől szabadul. A törvény szövegében ezen a ponton felfedezhetőek a Ptk. harmadik személy jóváhagyásához kötött szerződésre vonatkozó szabályai⁸. A Kct. tartalmában a Ptk. 215. §-ával egybecsengő rendelkezését tartalmaz, bár az abban nem szereplő, tudományos „nyilatkozási kötöttség” kifejezést használja. A Kct. nem mondja ki, hogy a koncessziós szerződésben félként szereplő vállalkozás ajánlatához kötve van, csak a szabály alóli kivételt szabályozza. A kivétel azonban nem értelmezhető a főszabály nélkül, amely jelen esetben a Ptk. 215. § (1) bekezdésének első mondatában szerepel. A Kct. 18. §-a csak a Ptk. vonatkozó szabályával együttesen tudja betölteni rendeltetését, a két jogszabály szorosan összekapcsolódik.

A koncessziós joganyag magánjogi kötődése legkifejezőbben a Kct. 19. §-ában jelenik meg, mely közvetlen kapcsolatot teremt a Ptk. normaanyagával. A szakasz a Polgári Törvénykönyvet teszi meg a koncessziós törvény mögöttes jogszabályának: amennyiben a Kct. eltérő-

en nem rendelkezik, a koncessziós szerződésre a Ptk. rendelkezéseit kell alkalmazni. A koncessziós szerződés, mint sajátos szerződéstípus szabályozása jogrendszerünkben megtörténhetett volna a Ptk.-nak az egyes szerződésekről rendelkező, kötelmi különös részi anyagában is. A jogalkotó azonban 1991-ben nem ezt a megoldást választotta, hanem a Ptk. kötelmi különös részét hagyományosan, zártan felfogva, nem bővítette a koncessziós szerződés szabályaival a kötelmi jog különös részt, hanem külön törvényben, a Kct.-ben, valamint az ágazati törvényekben szabályozta a jogintézményt. Ez a megoldás nem idegen újabb magánjogi jogalkotásunk módszertanától: külön jogforrásban épült a Polgári Törvénykönyv anyaga mellé a termékfelelősség és a fogyasztóvédelem jogi szabályozása is.⁹

Fentiek alapján egyértelmű, hogy a koncessziós szerződést a jogalkotó polgári jogi szerződésként szabályozta, bár néhány a koncessziós szerződés természetéből folyó, az általános szerződési szabályoktól eltérő megoldással látta el. A koncessziós szerződésből fakadó viták elbírálásánál a Kct.-t és a Ptk.-t együttesen kell alapul venni.

D. Az állam a koncessziós szerződésben

A koncesszió már idézett fogalma (ld. A. II. 1.) alapján koncesszióba adás célja az állam, illetve a helyi önkormányzat kizárólagos tulajdonába tartozó vagyontárgyak hatékonyabb működtetése, a kizárólagos állami tevékenységek hatékonyabb gyakorlása. A koncessziós szerződés alanya egyfelől az állam illetve a helyi önkormányzat (koncesszióba adó), másfelől pedig bármely – belföldi vagy külföldi – természetes vagy jogi személy, egyéb gazdálkodó szervezet (a koncesszor).

A látszólagosan egyértelmű szabályozás a gyakorlatban több problémát is felvetett. Ezek főként az állam polgári jogi jogalanyiségéhez kapcsolódnak; az önkormányzat, mint a koncessziós szerződés másik alanya különösebb dilemmák elé nem állítja a kutatót.

A koncessziós szerződésben az állam mint szerződést kötő fél jelenik meg a polgári jog egyenjogú alanyaként. Célja a koncessziós szerződés megkötésével az állami vagyon hatékonyabb működtetése. Az állam polgári jogi kötelezettség-vállalásai azonban a mai napig komoly problémákat vetnek fel a jogalkalmazó szervek gyakorlatában. Szükséges tehát a jelenlegi szabályozás elemzése előtt megvizsgálni

az állam polgári jogi jogalanyiségének gyökereit, kialakulásának folyamatát.

I. Az állam kettős szerepe

1. Jogtörténeti modellek

Az állam civiljogi jogalanyiséga – terjedelmi okokból ebben a dolgozatban nem részletezhető – fejlődési folyamatának¹⁰ legújabb állomásaként kialakult a funkcionális (korlátozott, relatív) immunitási tan. Ez kettéosztja az állam tevékenységét, és csak azokban az esetekben biztosít immunitást, ha az állam a közhatalom hordozójaként (*iure imperii*) jár el, megtagadja viszont amikor csak mint magánjogi jogalany (*iure gestionis*) lép fel valamely jogviszonyban.¹¹ Az új fejlemények – az állam kereskedelmi vagy polgári jogi akcióinak sokasodása – folytán az immunitás csak a *iure gestionis* szférában ingott meg.¹² Az állam közhatalmi és tulajdonosi minősége ennek folytán egymástól élesen elkülönül, a kereskedelmi ügyletben résztvevő állam pedig nem felelőtlen.

A magyar jog ezt a nemzetközi fejlődési tendenciát csak némi késéssel követte.¹³ A rendszerváltozás után a jogalkotás szakított a korábbi „különleges jogalany” dogmával, a polgári jogi jogviszonyokban szereplő államot a magánjog más jogalanyaival egyenrangú módon kezelte:¹⁴ ezzel a funkcionális immunitás mellett tette le a voksát. A jogalkotási kacsaringók folytán csak az 1997. évi CXIV. törvénnyel hatályba lépett rendelkezés szerint a polgári jogi jogviszonyokban a tulajdonos állam (mint a vagyoni jogviszonyok alanya) felelősségre vonható, éppúgy mint bármely más jogi személy. Az Alkotmánybíróság illetve a magyar bírói szervezet a jogszabályi változásnál jóval korábban érvényesítette az állami felelőtlenség korlátozott voltára utaló elvet.¹⁵ A jogalkalmazó szervek tehát már jóval a törvényi szabályozás előtt következetesen tartották magukat az állam közhatalmi, illetve vállalkozási-tulajdonosi szerepének elkülönítéséhez, utóbbi körben pedig nem zárták ki akár felelősségre vonását sem. Az állam közhatalmi és tulajdonosi minősége elkülönül egymástól.

A koncessziós szerződés polgári jogi szerződés (ld. C.). A magánjogi jogviszonyokban részt vevő alanyok egyenjogúsága és mellérendeltsége a polgári jog fogalmából következő alapvető követelmény. A

koncessziós szerződésben tehát az állam kizárólag tulajdonosi (iure gestionis) minőségében, a polgári jog egyenjugú alanyaként vehet részt. A törvény 21. §-ának (1) bekezdése kimondja, hogy ha a koncesszió-köteles tevékenység folytatását külön jogszabály hatósági engedélyhez köti, a koncessziós társaság tevékenységét csak ennek birtokában folytathatja. Semmis azonban a koncessziós szerződésben foglalt az a kikötés, amely szerint az állam, illetőleg az önkormányzat nevében aláíró személy, illetve szerv a hatósági engedély kiadására előzetesen kötelezettséget vállal. A szerződés aláírójaként szereplő állam, mint a polgári jogi, szerződéses jogviszony alanya nem vállalhat kötelezettséget arra, hogy valamely hatóság, mint a közhatalom megtestesítője a kontraktus céljának eléréséhez szükséges engedélyt meg fogja adni. E két minőség kategórikus elkülönítésére utal a 21. § (2) bekezdése is, amely szerint a hatósági engedély visszavonása, illetőleg az illetékes államigazgatási szervnek a jogellenes állapot megszüntetéséig a koncesszió-köteles tevékenység folytatását megtiltó határozata a koncessziós szerződést nem teszi érvénytelenné. „Az állam, illetőleg az önkormányzat a koncessziós szerződés megkötésekor mint magánjogi jogalany jelenik meg, lemond az őt közhatalmi minőségében megillető előjogokról, mentességről (...) pert indíthat, illetőleg perelhető.”¹⁶

E. A „kizárólagosság” értelmezése a koncessziós szerződésben

A koncessziós szerződés alapján a koncesszióba adó kötelezettsége a kizárólagos állami (önkormányzati) tulajdonban lévő dolog átadása, a kizárólagos állami tevékenység gyakorlásának átengedése, illetve – ha a koncessziós szerződés ebből a célból jött létre – olyan vagyontárgy létrehozatalának a tűrése, amely üzembe helyezésével kizárólagos állami tulajdonba megy át. Emellett a koncesszióba adó kötelezettsége a kizárólagosság biztosítása. A kizárólagosság az adott földrajzi-közigazgatási területen biztosított (részleges vagy teljes) versenykorlátozást jelent. A koncessziós szerződés a magánvállalkozót (koncesszióst, engedményest) monopolhelyzetbe hozza, azaz privilegizálja.¹⁷

A koncessziós szerződés tartalmi elemei közül – elsősorban terjedelmi okok miatt – csak a Bevezetésben már érintett kizárólagosságot tárgyalom. A témám szempontjából leglényegesebb szerződési mozzanat a bevezetőben felsorolt jogszabályi rendelkezések mellett a Kct.

14. §-hoz fűzött miniszteri indokolásban foglaltak miatt érdemel különös figyelmet.

Az Indokolás a szakasszal kapcsolatban megállapítja, hogy a kizárólagosság abban nyilvánul meg, hogy a megállapodásban rögzített időtartam alatt az ott megjelölt földrajzi-közigazgatási egységen belül az állam, illetve az önkormányzat a jogosult hozzájárulása nélkül koncesszió-köteles tevékenység folytatására utóbb újabb gazdálkodó szervezetet csak akkor alapíthat, továbbá újabb koncessziós pályázatot csak akkor írhat ki, ha az erre vonatkozó előzetes tájékoztatást a pályázati kiírásban feltüntették, és a felek a koncessziós szerződésben erről megállapodtak. Ezen kívül az Indokolás hozzáteszi, hogy „a Kct. az előzőekben ismertetetteken kívül – összhangban a 19. §-nak a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseitől való eltérést megalapozó szabályával – kizárja a koncessziós szerződés jogszabállyal történő visszamenőleges hatályú módosítását (Ptk. 226. § (2) bekezdés) is, feltéve, hogy az a jogosult vagyoni értékű pozícióját hátrányosan megváltoztatná, és ennek lehetőségében, mértékében a felek között nem jött létre előzetesen konszenzus”.¹⁸

Az Indokolásban kifejtett álláspont vitatható, a jogirodalmi szerzők többsége¹⁹ alaptalannak tartja a Kct. 14. §-ának ilyen mértékben kiterjesztő értelmezését. Ugyanakkor az általános álláspont szerint a kizárólagosságnak a szerződéstől eltérő módon történő, a tulajdonos állam általi megváltoztatása egyértelműen kártérítési kötelezettséget keletkeztet.

A jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény 40. § (1) bekezdése kimondja, hogy a törvényjavaslathoz az előterjesztő indokolást csatol, amelyben bemutatja azokat a társadalmi, gazdasági és szakmai körülményeket, amelyek a javasolt szabályozást szükségessé teszik, továbbá ismerteti a jogi megoldás szempontjait. A törvény miniszteri indokolása tehát nem része az Országgyűlés által elfogadott norma tartalmának, pusztán magyarázza annak keletkezési paramétereit. A parlamenti vita során módosult törvényjavaslatot gyakran az eredeti tervezethez elkészített indokolással teszik közzé, anélkül, hogy a változásokat átvezették volna. Erre utal, hogy a hatályba lépett törvényhez kapcsolódó indokolásban legtöbbször továbbra is Javaslatként említik a jogszabályt. A törvény indoklása nem szerepel a Magyar Köztársaság jogforrásai között, ezért az nem állapíthat meg mindenkire érvé-

nyes kötelezettséget. Az indokolásban foglaltak bár iránymutatóul szolgálhatnak a jogszabály alkalmazásához, attól mind a jogalkalmazók, mind a magánszemélyek eltérhetnek. A Kct. 14. §-ához fűzött miniszteri indokolás álláspontja tehát nem tekinthető a törvényhozó akaratának, amely feltétlen érvényesülést kíván.

Az indokolásban megfogalmazódó álláspont nincs összhangban az állam tulajdonosi és közhatalmi minősége elkülönítésének elvével. A koncessziós szerződésben résztvevő állam a fent kifejtettek alapján a polgári jog egyenjogú jogalanyaként szerepel. A jogalkotás azonban az állam szuverenitásából fakadó közhatalmi jogosítványainak legjelentősebb szelvénye. A Kct. 21. § (1) bekezdéséhez hasonlóan az állam, mint magánjogi szerződő fél – az indokolásban szereplő állásponttal szemben – nem vállalhat kötelezettséget arra vonatkozóan, hogy mint jogalkotó bizonyos területen lemond jogosítványairól. Az állam két minőségének elkülönüléséből fakadóan az állam mint a koncessziós jogviszony alanya nem követhet el szerződésszegést, amennyiben a jogalkotó jogszabállyal megváltoztatja a szerződés tartalmát. A polgári jogi jogviszonyban ugyanis nem a közhatalom letéteményese, hanem a magánjog egyenjogú alanya vesz részt. A jogszabály általi szerződésmódosítás csak alkotmányossági szempontból vizsgálható, szerződésszegés jogkövetkezményeit nem lehet rá alkalmazni.

F. A koncessziós szerződés módosítása

A szerződés módosítása a szerződéses jogviszony valamely elemének a felek egyező akaratával történő – kivételes esetben bíróság illetve jogszabály általi – megváltoztatását jelenti. A szerződés módosulása Eörsi Gyula dogmatikai vezérfonalát követve a szerződés módosítását is magában foglaló felsőbb fogalom, amely különféle okokból következhet be. Ilyen például a halál, amely ha nem szünteti meg a szerződést, alanyváltozást hoz létre; az elévülési idő eltelte megfosztja a szerződésből folyó jogosultságokat bírói érvényesíthetőségüktől; a szerződésszegésre vezető esemény vagy magatartás a szerződés tartalmában hoz létre változást. A szerződés módosulásának esetei között azonban vannak olyanok is, amelyekben a szerződés szándékolt módosítására kerül sor, éspedig a felek, a bíróság vagy jogszabály részéről.

A tárgyi oldalt tekintve a szerződés módosulása-módosítása változást hozhat létre a szerződés alanyaiban, tartalmában, jogcímében. Az első esetre példa a szerződő fél halálán kívül az engedményezés, illetve a tartozásátvállalás. A kötelelem tartalmát a felek szerződéssel megváltoztathatják (ide sorolható a szerződés időtartamának a megváltoztatása), kivételes esetben erre bíróság vagy jogszabály rendelkezése folytán kerül sor. A kötelelem jogcímének a megváltoztatása a felek szerződése folytán következik be.²⁰

I. A Kct. rendelkezései a koncessziós szerződés módosításáról

A Kct. 12. §-a rögzíti, hogy a koncessziós szerződés kizárólag határozott időtartamra köthető, amelynek leghosszabb ideje harmincöt év. A második bekezdés ezt azzal egészíti ki, hogy az ágazati törvény megengedheti külön pályázat kiírása nélkül a koncessziós szerződés egy alkalommal - eredeti időtartamának legfeljebb felével - történő meghosszabbítását.

A Kct. indokolása szerint a törvény az ágazati törvényekkel az általános és a különös filozófiai viszonyában áll. Ennek alapján lehetőséget biztosít az egyes ágazatokat szabályozó törvények számára, hogy – a Kct.-ben rögzített főszabálytól eltérően – a szerződéseket külön pályázat nélkül meghosszabbíthassák. A Kct. tehát kizárólag a szerződés időtartamának tekintetében rendelkezik a szerződés módosításáról, nem tartalmaz szabályt arra, hogy ezen kívül lehetőség nyílik-e a szerződés módosításra.

A fentiek alapján két következtetés adódhat a koncessziós szerződések módosításának lehetőségével kapcsolatban. A egyik magyarázat abból indul ki, hogy a koncesszió nemzetgazdaságilag kulcsfontosságú szerepére tekintettel a koncessziós szerződés megkötésének alapvető feltétele a törvényben meghatározott pályáztatási eljárás. Ez a szükséges szakmai – társadalmi kontrollfunkció gyakorlása érdekében nyilvánossá teszi a koncesszió-köteles tevékenységek átengedésének a folyamatát.²¹ A Kct. 4. § (1) bekezdése koncessziós szerződés megkötését általánosságban csak pályázat alapján teszi lehetővé, a 11. § (1) bekezdése értelmében a szerződést csak azzal lehet megkötni, aki a pályázatot megnyerte. A szerződéskötést megelőző pályáztatás a kon-

cessziós szerződések létrejöttének olyan kogens előfeltétele, amely a szerződés tartalmi elemeinek a kialakítására is kihat. A kiírt pályázatra benyújtott ajánlat ugyanis már tartalmazza a későbbi szerződés lényegi alkotóelemeit.

Főszabály szerint a szerződés módosításának alakszerűségeit önállóan – a módosítandó szerződés alakszerűségeitől függetlenül – kell megítélni. Azonban a szerződés valamely lényegi kellékének megváltoztatásához az eredeti szerződésre előírt alakban van csak lehetőség. Ebből a gondolatmenetből az következik, hogy mivel a koncessziós szerződéseket csak előzetes pályázat alapján lehet megkötni, a szerződés lényeges tartalmi elemeinek (pl. koncessziós díj, kizárólagosság) módosítására is csak azonos módon kerülhetne sor. Miután azonban a korábbi szerződés fenntartása mellett (a szerződés valamely elemére vonatkozó módosítás esetén) a pályáztatás nem értelmezhető, a koncessziós szerződések módosítására főszabály szerint nincs lehetőség.

E szabály alóli kivételt fogalmaz meg a Kct. 12. § (2) bekezdése a szerződés időtartamának vonatkozásában: a külön pályázat nélkül történő módosítás lehetőségét egyetlen tartalmi elem, az idődimenzió tekintetében teremti meg, amennyiben az ágazati törvények így rendelkeznek. Más tartalmi elem módosítása külön pályáztatás nélkül nem lehetséges. A Ptk. szerződésmódosításra vonatkozó szabályai e gondolatmenet szerint a koncessziós szerződések esetében nem alkalmazhatók.

A fent kifejtett álláspont szerint hasonló jogi helyzetre vonatkozott a Legfelsőbb Bíróságnak a társasági szerződés bírósági módosításával kapcsolatosan hozott döntése. A legfőbb bírói fórum leszögezte, hogy a társasági szerződés módosításának szabályait az akkor hatályos gazdasági társaságokról szóló törvény (az 1988. évi VI. törvény, továbbiakban mint „régí” Gt.), mint speciális jogforrás rendezi. Ez a jogszabály ilyen hatáskört a bíróságok számára nem biztosít, ezért a Ptk. mint háttérjogszabály rendelkezései (a „régí” Gt. 17. §-a alapján) az adott kérdés rendezésére nem irányadók.²² A „régí” Gt. ugyancsak nem zárta ki expressis verbis a Ptk. vonatkozó szabályainak alkalmazását a társasági szerződés módosításával kapcsolatban.

A fenti álláspont helyessége vitatható. Éppen a koncessziós szerződés tárgyának stratégiai jelentőségére tekintettel valószínűtlen, hogy a

jogalkotó a szerződés módosítását egyetlen esetkörre akarta volna szűkíteni.

A koncessziós szerződés felmondására a Kct. alapján szűkebb körben van lehetőség, mint a Ptk.-ban foglalt általános szabályok értelmében. A törvény indokolása szerint a jogszabály figyelembe veszi azt a körülményt, hogy a koncessziós szerződések tipikusan hosszú időre keletkeztetnek a felek között jogviszonyt, valamint, hogy a vállalkozói pozícióban lévő számára létfontosságú, hogy a szerződés időtartama lehetővé tegye befektetett tőkéje megtérülését, nyereség realizálását. A törvényben rögzített eseteken kívül a koncessziós szerződés felmondásának feltétele, hogy annak indokában a felek előzetesen megállapodjanak.

Amennyiben a fent ismertetett érvelés alapján a szerződés módosításának lehetőségét is pusztán a szerződés időtartamának megváltoztatására korlátozná a jogalkotó, az állam a koncessziós szerződés időtartama alatt teljesen elvesztené az ellenőrzést a kizárólagos állami tulajdonba (önkormányzati törzsvagyonba) tartozó dolgok működtetése illetve az állami monopoltevékenységek gyakorlása felett. A szerződést kizárólag a törvényben vagy a szerződésben rögzített esetekben lehet felmondani, ezért a módosítás lehetőségének kizárása mindenfajta beavatkozási lehetőségtől megfosztaná a szerződésben részes államot, illetve önkormányzatot. Ilyen jogalkotói szándék a koncessziós szerződések tárgyának nemzetgazdasági-stratégiai jelentősége miatt valószínűtlen.

A koncessziós szerződések módosítására vonatkozó másik – meggyőzőbb – magyarázat abból indul ki, hogy a Ptk. mint a magánjog alapvető forrása, a koncessziós szerződések esetében akkor érvényesül, ha a speciális jogszabály ellenkező rendelkezést nem tartalmaz, vagy a Ptk. szabályainak alkalmazását kifejezetten ki nem zárja. A Ptk. a Kct. 19. §-ából fakadóan mindazokra a kérdésekre irányadó, amelyeket a Kct. nem szabályoz, illetve amelyekben nem zárja ki a Polgári Törvénykönyv vonatkozó szakaszainak alkalmazását. Nincs tehát törvényi akadálya annak, hogy a koncessziós szerződéseket a Ptk. szabályai alapján módosítsák, amennyiben a szerződés időtartamára vonatkozó Kct.-ben rögzített kógens feltételek teljesülnek.

II. A jogcímében megváltozott szerződés (újítás): a szerződés módosítása vagy megszüntetése ?

Az új hírközlési törvény megalkotásával egyidejűleg, az ennek elveiről szóló kormányhatározat szerint meg kell vizsgálni „az 1993-1999 években kötött koncessziós szerződések kezelését, az azokban foglalt jogok és kötelezettségek alakulását”.²³ A jogszabály szövegéből nem derül ki világosan, hogy mit értett a törvényhozó a „szerződések kezelésén”: a szerződések módosítását vagy megszüntetését.

Koncessziós szerződést garanciális okból kizárólag a Kct. 1. § (1) bekezdésében felsorolt tevékenységek folytatására lehet kötni (ld. C. I.). A hírközlési törvény hatálybalépésével a hatálya alá tartozó tevékenységek végzésére irányuló engedélyek – amelyek a törvénytervezet szövegéből kitűnően szerződéses formát öltenek – nem biztosítanak majd kizárólagosságot az ilyen tevékenységet folytató társaságoknak. A kizárólagosság valamilyen formája nélkül koncessziós szerződésről nem beszélhetünk. A korábban kötött, és még le nem járt szerződéseket azonban „kezelni” kell. Ezen szerződések jogcíme tehát megváltozik. Felmerül a kérdés, hogy a hírközlési törvény hatálybalépésével az állam és az addig koncessziós társaságként működő vállalkozások közötti szerződésben bekövetkezett változásokat a szerződés módosítása vagy megszüntetése körébe kell sorolni.

A szerződés jogcímének megváltoztatását a jogirodalmi szerzők többsége újításnak, azaz novationak nevezi. Az intézmény – némiképpen eltérő tartalommal – már a római jogban is jelen volt, az újkori magyar jogfejlődésében pedig jelentős ívet járt be: kezdetben a szerződés megszüntetésének alapesetét jelentette, hatályos jogunkban pedig a szerződés módosításának egyik fajtája. Megítélése ma sem egységes, a többféle fogalom-meghatározás jelentősen nehezíti a dogmatikai tisztánlátást. Egyes szerzők ugyanis a fenti fogalomtól eltérően novatio alatt azt a jelenséget értik, amelynek során a korábbi szerződés megszűnik és helyébe egy új lép.²⁴ „A novatio egyike a legproblematikusabb magánjogi képleteknek, amelynek pontos elhatárolása aligha lehetséges.”²⁵ Jelen dolgozatban a többségi álláspontot elfogadva, újítás alatt a szerződés jogcímének megváltoztatását értem.

Az újítás dogmatikai elmozdulásának kezdőpontja a szerződés megszüntetése, végpontja a szerződés módosítása. Előbbi esetében a szer-

ződésből fakadó jogok és kötelezettségek teljesen elenyésznek, a megszűnés hatályának beállta, illetve az elévülési idő lejárta után kifogással egyik fél sem élhet, a szerződést biztosító mellékkötelezettségek pedig a szerződéssel együtt megszűnnek. A szerződés módosításánál az eredeti jogviszony fennmarad: a felek korlátlanul élhetnek a módosítás előtti kifogásokkal, illetve érvényesíthetik mellékkötelezettségekből származó jogait. Indokolt tehát az újítás megítélésének és szabályozásának változását e két szempont alapján vizsgálni.

1. Római jog

A történetileg legkorábbi – római jog óta képviselt – álláspont szerint az újítás egy fennálló kötelemnek oly módon történő megszüntetése, hogy annak helyébe az eredetihez képest valamilyen változtatást tartalmazó új kötelem lépjen.²⁶ A római jog szigorú felfogása szerint az egyszer létrejött kötelmet utólag formátlan megegyezéssel módosítani általában nem volt lehetséges. Így ha a felek a köztük fennálló kötelmen valamilyen okból változtatni akartak, erre nem volt más mód, mint hogy a régi kötelmet megszüntessék és annak tartalmát egy új kötelembe vigyék át.²⁷ A római jogban az új kötelem két együttes követelménynek kellett, hogy megfeleljen: egyfelől szükséges a tárgyazonosság, vagyis a régi és az új kötelemnek ugyanazt a szolgáltatást kell tartalmaznia, különben nem újításról, hanem a régi mellé másik kötelem felvállalásáról lenne szó. Másfelől kell, hogy az új kötelem a szolgáltatás azonossága mellett új elemet, tehát valami változást is tartalmazzon: a szolgáltatás módozataiban, a kötelem személyeiben vagy jogalapjában. A novatio a régi kötelmet ipso iure megszünteti, egyidejűleg megszűnnek a főkötelem járuléakai: kezesség, zálogjog, késedelmi kamat. Mivel azonban az új kötelem tartalma a régivel azonos, a régi kötelemből eredő kifogások az újban is felhozhatók.²⁸ Látható tehát, hogy a római jogban az újítás a későbbiekhez képest tágabb értelmezési tartománnyal rendelkezett: a pusztán jogcímében változott szerződéseken túl a más tartalommal illetve más személyek között létrejött szerződéseket is magában foglalta. Miután a szerződés módosítását a római jog nem ismerte, amennyiben a felek valamilyen formában változtatni akartak a szerződésen csak két lehetőségük volt. Vagy a régi kötelem mellett megállapodtak egy újban is, vagy novatio útján, a korábbi megszüntetve, azonos szolgáltatás mellett hozták

létre az újat. Amely azonban tartalmát, így gazdasági funkcióját tekintve azonos volt a régivel, így a régihez kapcsolódó kifogások megmaradtak, még ha a szerződést biztosító mellékkötelezettségek meg is szűntek.

2. Magyar jogtudomány a II. világháború előtt: bírói gyakorlat és az Mtj.

A II. világháború előtti magyar jogtudomány az újítást továbbra is a szerződés megszűnésének esetei között tartotta számon, de természetesen ismerte a szerződés módosításának intézményét. A jogviszony módosítását Görög Frigyes akkor látta megállapíthatónak, ha az eredeti kötelmi jogviszony fennmarad. Ennek alapján nem tekinti módosító megállapodásnak a részleges megszüntetést, illetve azt az esetet sem, amikor a fő szolgáltatás változatlansága mellett a felek a jogalap módosításában egyeznek meg.²⁹ A jogtudósok csak azt a jogügyletet tekintették módosító szerződésnek, amelyik a kötelelem azonosságának fenntartása mellett létesít változtatást a kötelelem tartalmában. A kötelelem azonossága akkor volt megállapítható, ha „a szolgáltatás fő tárgya és a jogalap, a gazdasági cél (ti. a jogcím) azonos maradt”.³⁰

Görög rámutatott, hogy a módosító szerződések fogalmának elhatárolásánál a jogirodalomban található nézetek meglehetősen szerteágaznak. A véleményeltérések a felek között az eredeti jogviszony fennmaradása vagy megszűnése elkülönítésének nehézségéből erednek. Álláspontja szerint a kérdés egyrészt a felek szándéka, másrészt a változtatás gazdasági jelentősége alapján dönthető el. A felek szándéka szempontjából kétség esetén a régi jogviszony módosított fenntartása vélelmezendő, gazdasági szempontból a jogviszony azonosságának kérdésében az eset konkrét körülményei lesznek irányadók. Példáiban az olyan megállapodás, amely szerint az eladó az eredetileg kikötöttnél jobb minőségű búzát fog szállítani, nyilvánvalóan módosító szerződésnek minősül; hogy búza helyett bort fog szállítani, ez kétségtelenül a régi jogviszony megszüntetése mellett új jogviszony létesítését jelenti. Viszont ha az eredetileg kikötött búza helyett az eladó rozst szállít, határesetnek fog minősülni, amelyet az eset körülményei alapján lehet gazdaságilag azonos, vagy különböző célnak tekinteni, ami a jogi minősítésre is döntő kihatással lehet.³¹

Az újítás jogkövetkezményeit már a korabeli jogirodalomban joggyakorlatban is vitatták. Görög a bírói gyakorlatban kikristályosodott novatio-fogalmat a 93. számú elvi határozat alapján magyarázta, szerinte ugyanis ez állt összhangban az egyéb jogrendszerek korszerűbb megoldásaival. „Az elvi határozat értelmében kötelemújítás (novatio) akkor létesül, ha a régi kötelem teljesen elenyészik és a szerződő felek ennek helyébe egészen új kötelmet léptetnek életbe. Ebből folyólag határidők meghosszabbítása, zálogszerződés, vagy kezes hozzájárulása, mellékkötelezettségek megváltoztatása újítást nem létesít. (Az alapkötelezettség teljesítése iránt tett újabb ígéret (constitutum debiti) a szerződés újításától (novatio) abban különbözik, hogy míg az újítás a régi kötelezettséget azonnal megszünteti, addig az előbbi a régi kötelezettséget csak akkor szünteti meg, ha az abban vállalt új kötelezettség teljesítettik.) A korábbi kötelem megszűnésének, mint joghatásnak hangsúlyozása mellett bírói gyakorlatunk számos döntésében kimondta, hogy az újítási szerződés tényállásához tartozik a korábbi kötelem jogalapjának vagy fő tárgyának a kötelmi viszonyban lévő felek részéről történő megváltoztatása (ld. C: 190/1898., 1719/1900., 3997/1928.). A két világháború közötti bírói gyakorlat tehát újításnak tekintette a szerződés minden lényeges változását: mind a jogcímében, mind a főszolgáltatás tekintetében (ez utóbbi a különbség a római jogi megoldáshoz képest) megváltoztatott szerződést. Ezek révén teljesen új kötelem jött létre, és a korábbi kötelemre nézve a szerződés megszűnésének általános szabályait kellett alkalmazni: az új szerződéssel szemben sem a korábbi szerződésből fakadó kifogások nem érvényesíthetők, sem a régi kötelmet biztosító mellékkötelezettségek nem hatályosak többé. Az újítás tehát átfogta a szerződés megszűnésének mindazon eseteit, amelyekben a felek bármilyen kontraktuális viszonyban maradtak. A szerződés módosítása körébe annak apróbb változásait, például a határidők megváltoztatását, vagy a mellékkötelezettségek feltételeinek átformálását sorolta a korabeli jogalkalmazás.

A bírói gyakorlatban a külföldi jogrendszerekkel párhuzamosan kialakított novatio-fogalommal szemben az újítást az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat (a továbbiakban: Mtj.) eltérő értelemben tartalmazta. Az Mtj. III. részének V. címében, „Követelések megszűnése és elévülése” cím alatt szabályozza az újítást, amelynek az 1278. §-ban található meghatározása szerint az újító szerződés lényege, hogy a

felek a követelést ugyanolyan szolgáltatásra irányuló, de más jogalapon nyugvó új követelésre változtatják át, „ezáltal a régi követelés megszűnik és helyébe az új lép”.³² A novatio tehát továbbra is, mint az eredeti szerződés megszüntetésének egyik esete jelent meg a korabeli jogirodalomban. Az újításnál a felek a követelést más jogalapra helyezik tartalmának, szolgáltatásának megváltoztatása nélkül. Az Mtj. novatio-fogalma eszerint lényegesen különbözik a legtöbb európai jogrendszerben és a bírói gyakorlatban is meghonosított novatio fogalmától. Az Mtj. szerint „technikai értelemben vett újítás csak abban az esetben forog fenn, ha a szolgáltatás változatlansága mellett a felek a kötelezés jogalapját cserélik fel. Az Mtj. szűk körre szabott újítási ügylete mellett mindazok a tényállások, amelyekben a felek a jogalap változása nélkül a kötelelem fő tárgyában létesítenek változtatást, a módosító szerződések körébe tartoznának, vagy a régi kötelelemnek új kötelemek vállalásával történő olyan megszüntetését jelentenék, amelyek a technikai értelemben vett újítás körén kívül esnek”.³³ Az Mtj. tehát a korabeli bírói gyakorlat által az újítás fogalma alá szubszumált tényállások közül (amelyek magukba foglalták a szerződés jogcímének illetve főszolgáltatásának, esetleg mindkettőnek a megváltoztatását is) kiemelte azokat az eseteket, amelyekben a szolgáltatás változatlansága mellett a követelést új jogalapra helyezték. Ezen esetek számára új, harmadik kategóriát alkotott a szerződés megszűnése és módosítása, mint két szélsőérték között. A szolgáltatásban, mint a szerződés tárgyában való kisebb változások az Mtj. alapján a módosítás körébe tartoznak. A szolgáltatás alapvető újrafogalmazása pedig olyan új kötelezettségvállalásnak minősült, amely bár a korábbi szerződést megszünteti, nem minősül újításnak. Ez utóbbi elkülönítésére leszögezhető: „Az újítás hatása abban áll, hogy az új követelés jogérvényes keletkezésével az előbbi jogalapon támasztható követelés megszűnik. Az újnak keletkezése és a réginek megszűnése együtt jár, egymást kölcsönösen feltételezik. A régi követelés tehát nem szűnik meg, ha az új követelés bármily okból érvénytelen, vagy ha megtámadás folytán hatálytalanná válik. Viszont az új követelés keletkezése is attól függ, hogy a régi követelés joghatályosan fennállott legyen.”³⁴ Az Mtj. 1279. §-a szerint a semmis jogügyletből származtatott követelést nem lehet megújítani. Bírói úton nem érvényesíthető követelés megújítása esetében az új követelést sem lehet bírói úton érvényesíteni. Az újítás esetében bár a korábbi szerződés megszűnik, a régi és az új szerződés

közötti kapcsolat deklarálása a szerződés módosítása irányába mozdtítja el az intézményt. (A javaslat nyomatékosan rögzíti, hogy az újításnál a felek szándéka mérvadó: arra kell irányulnia, hogy a régi követelést újjal helyettesítsék. Erre utal az Mtj. 1278. §-ának második mondata, mely szerint „az újítás szándékát nem lehet vélelmezni”).

Az Mtj. hármas konstrukciójában az újítás „köztes” helyzete a kifogások illetve a mellékkötelezettségek tekintetében is tetten érhető. Az 1279. § harmadik mondata szerint: „Egyébként az adós a régi követelésnek ellenvethető kifogásait, ha az újításkor ismerte, és fenn nem tartotta, az új követeléssel szemben nem érvényesítheti; az elévülés kifogását akkor sem érvényesítheti, ha az újításkor nem ismerte”. A fenntartott, vagy az újításkor nem ismert kifogásait ezek szerint a hitelező az új követeléssel szemben is felhozhatja, az elévülés kifogásának kivételével.

A mellékkötelezettségekkel kapcsolatban Görög kiemeli, hogy a szigorú dogmatikai okfejtés szerint a régi követelés megszűnésével meg kell szünniük az azt biztosító kezességnek, zálogjognak is. „A jogfejlődés azonban ebben a kérdésben a merev dogmatikai felfogástól mindjobban eltér. Miután az újítás gazdaságilag nem pótolja teljesítést és így a hitelező azonnali kielégítését nem eredményezi, indokolatlannak kell tartani, hogy a hitelező az újítás alkalmával követelésének biztosítékait elveszítse, mielőtt ő valósággal kielégítést kapna.”³⁵ Ez a megfontolása tükröződik az Mtj. 1280. §-ában: „A régi követelést biztosító kezesség, zálogjog, és jelzálogjog ellenkező megállapodás hiányában az új követelés biztosítására is szolgál, amennyiben ez a régit a szolgáltatás terjedelme tekintetében meg nem haladja”.

A korábbi szerződéshez kapcsolódó kifogások illetve a szerződést biztosító mellékkötelezettségek szabályozása is azt mutatja, hogy a jogalkotó tudatosan a szerződés módosításának irányába mozdtította el az újítás jogintézményét. A kifogások tekintetében még két vagylagos feltételhez (ha az újítás során kifejezetten fenntartotta, vagy akkor még nem ismerte) kötötte azoknak az új szerződésben történő érvényesíthetőségét. A mellékkötelezettségek vonatkozásában viszont egyértelmű, hogy annak ellenére, hogy az Mtj.-ben az újítás továbbra is a szerződés megszűnésének esetei között szerepel, annak általános formájától elkülönítve, külön rendelkezésekkel szabályozza.

3. A Ptk. megoldása

Eörsi Gyula az újítás intézményét a Ptk.-val összhangban – a fent vázolt dogmatikai elmozdulást kiteljesítve – a szerződés módosításának eseteként tartja számon. Véleménye szerint a szerződés módosítása elvileg bármely tartalmi elemre vonatkozhat, sőt ennek keretében megváltozhat a szerződés jogcíme is. „A polgári törvénykönyv hatálybalépését megelőzően a szerződés jogcímének megváltoztatása – vagyis a szerződés megújítása, novációja – nem a szerződés módosításának, hanem a szerződés megszüntetésének egyik igen ritkán előforduló esete volt. A jogcím megváltoztatása ugyanis a korábban fennállott szerződést elvileg megszünteti, és új szerződést hoz létre, tehát a régi szerződésnek új szerződéssel való felváltását jelenti. Ez a jogi megoldás elsősorban arra irányul, hogy a jogosult pozícióját megerősítse. Az elévült követelés megújítása pl. a követelést ismét bíróilag érvényesíthetővé teszi; a kötelezett mindazoktól a kifogásoktól elesik, amelyeket a megújítás alkalmával nem tartott fenn; a megtámadható szerződés megújítás következtében megtámadhatatlanná válik. Egyedül a semmis szerződés megújítása nem vezet eredményre: a megújított szerződés is semmis marad. A Polgári Törvénykönyv azáltal, hogy a jogcímében megváltoztatott szerződést módosított szerződésnek, nem pedig új szerződésnek ismeri el, megnehezíti a megújítás felhasználását jogellenes célra, a másik fél kizárására.”³⁶ A Ptk. „Módosítás szerződéssel, illetőleg egyezséggel” című részében, a 240. § (1) bekezdésében így rendelkezik: „Ha jogszabály kivételt nem tesz, a felek közös megegyezéssel módosíthatják a szerződés tartalmát, vagy megváltoztathatják kötelezettségvállalásuk jogcímét.” A (2) bekezdés szerint: „A tartalmában vagy jogcímében megváltoztatott szerződésnek a módosítással nem érintett része változatlan marad. A kötelezettség biztosítására szolgáló zálogjog és kezesség fennmarad, de a zálogkötelezett és a kezes helyzete hozzájárulásuk nélkül nem válhat súlyosabbá, és a módosítást megelőzően keletkezett kifogásaik is fennmaradnak.” A módosítás nem eredményez teljesen új helyzetet a felek között: a korábbi szerződéssel szemben felhozható kifogásokra változatlanul lehet hivatkozni az új szerződéssel szemben is, a szerződést biztosító mellékkötelezettségek pedig érvényben maradnak, amennyiben a kezes vagy a zálogadós helyzetét hozzájárulásuk nélkül nem

súlyosbítja. A jogcímében megváltoztatott szerződés hatályos jogunkban a szerződés módosításának egyik esete.

A fenti fejtegetések alapján felmerül a kérdés, hogy a mind jogcímében mind szolgáltatásában megváltoztatott szerződés is szerződés-módosításnak minősül-e? A Ptk. szövege alapján a válasz nemleges. A módosításhoz fűződő eltérő jogkövetkezmények (lásd fent) miatt feltétlenül szükséges, hogy a szerződés módosításának illetve a régi szerződés megszűnésének, és új létrejöttének esetei világosan elkülöníthetők legyenek egymástól. Ezért a Ptk. 240. §-ának szövegét feltétlenül megszorítóan kell értelmezni: a jogalkotó a szerződés módosításához fűzött jogkövetkezményeket kizárólag vagy a tartalmában, vagy jogcímében változott szerződés esetén rendelte alkalmazni. Az a szerződés, amely mind szolgáltatása vonatkozásában, mind jogcímében megváltozott új szerződésnek minősül, amely azonban csak a felek kifejezett, erre irányuló akaratára esetén szünteti meg a köztük korábban fennállott szerződéses kapcsolatot.

III. A bírói szerződésmódosítás

A Ptk. 241. §-a szerint a bíróság módosíthatja a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti. A bírói szerződésmódosítás három konjunktív törvényi feltétele a felek között fennálló tartós jogviszony, a szerződéskötést követően bekövetkezett körülmény, amely olyan súlyú, hogy valamelyik fél lényeges, jogos érdekének sérelmével jár. E feltételek fennforgása a Legfelsőbb Bíróság jogalkalmazói tevékenysége alapján vizsgálható.

A koncessziós szerződéssel létrejött jogviszony természetéből fakadóan tartósnak minősül. Az új hírközlési törvény hatálybalépése pedig egyértelműen a szerződéskötést követően következik be, miután 1999-től kezdődően a hírközlés területén nem kötöttek további koncessziós szerződéseket. A Legfelsőbb Bíróság szerint a kivételes bírósági beavatkozás kiváltásához szükséges érdeksérelem akkor éri el a lényeges mértéket, ha az olyan súlyú, amelynek alapján megállapítható, hogy a felek a megváltozott körülmények között a szerződésüket az eredeti tartalommal nem kötötték volna meg.³⁷ Ugyanakkor „a bírói gyakorlatban nem alakult ki egy olyan általánosan elfogadott elv, amelynek

alapján meg lehetne mondani, mikor áll fenn a bírói szerződésmódosítást indokoltta tevő lényeges, jogos érdek sérelme”.³⁸

A körülmények változásának kritériumrendszere azonban kiolvasható a bírósági határozatokból. Amennyiben a szerződésben az üzleti forgalomtól tették függővé az egyik felet megillető díjazást, a forgalom kedvezőtlen alakulása nem ad módot a szerződés bírósági módosítására.³⁹ Az a szerződő fél, aki a szerződési nyilatkozata megtételekor azért nem mérlegelte a körülmények későbbi változását, mert az általában elvárható gondosságot és körültekintést elmulasztotta, illetve aki a későbbi változást saját felróható magatartásával maga idézte elő, a szerződés bíróság általi módosítását – a Ptk. 4. § (1) és (4) bekezdésére tekintettel – sikerrel nem kérheti.

A felek tartós jogviszonyában csak olyan körülmények megváltozásának figyelembevételéről lehet szó, amelyek a konkrét (meghatározott felek között fennálló) szerződés feltételeihez tapadnak. Nem ad a törvény felhatalmazást arra, hogy a gazdasági élet egészét vagy egy-egy szerződéstípusba tartozó szerződések minden alanyát érintő változások esetén a bíróságok az egyes szerződéseket a Ptk. 241. §-ának alkalmazásával módosítsák. A jogszabály helyes értelmezése szerint a Ptk. 241. §-ának az a rendeltetése, hogy egy-egy adott jogviszony alanyainak körülményeiben bekövetkezett lényeges változások következményeit vonja le a tartós jogviszony módosításával. Arra azonban nem használható, hogy a gazdasági élet résztvevőit széles körben érintő alapvető társadalmi-gazdasági változások következményeit az egyes jogviszonyokra vetítve alkalmazza.⁴⁰ Ilyen, a bírósági szerződésmódosítás szempontjából irreleváns körülmény-változásnak tekintette a bíróság egyebek mellett az értékesítési lehetőségeknek a felek magatartásától független alakulását, a kereslet-kínálat viszonyainak változását, illetve az inflációt.⁴¹

A koncessziós szerződések, mint határozott időre kötött szerződések lényeges elemeikre (koncessziós díj, koncesszió időtartama) vonatkozóan nem tartalmaznak bizonytalansági tényezőket. A szerződés meghatározott időtartamából következik, hogy a felek a szerződésben rögzített feltételekkel, és időtartamra akarták rendezni jogviszonyukat. A körülmények változásával a felek nem számoltak, és elvárható gondosság mellett nem is számolhattak.

Az új hírközlési törvény hatálybalépése a hírközlési területet érintő összes koncessziós szerződés minden alanyát érinti. Minden vonatkozó szerződést összhangba kell hozni az ágazatot szabályozó új törvénnyel. Ezért a jogszabály hatályba lépése a bírói gyakorlatban kialakult elvek alapján nem minősül olyan körülménynek, amely megalapozná a szerződés bírói módosítását a Ptk. 241. §-a alapján. A jogszabályváltozás nem olyan körülmény, amelynek megváltozása pusztán egy konkrét, meghatározott felek közötti jogviszony feltételeihez tapad. A hírközlési törvény hatályba lépésével a koncessziós szerződésekben bekövetkezett változások miatt a Ptk. 241. §-a alapján nem kérhető bírói szerződésmódosítás.

IV. A jogszabály általi szerződésmódosítás

A Ptk. 226. § (2) szerint jogszabály a hatályba lépése előtt megkötött szerződések tartalmát csak kivételesen változtathatja meg. Ha a szerződés megváltozott tartalma bármelyik fél lényeges jogos érdekeit sérti, a fél kérheti bíróságtól a szerződés módosítását, vagy – ha jogszabály másképpen nem rendelkezik – a szerződéstől elállhat.

A Polgári Törvénykönyv hivatkozott bekezdése két rendelkezést is tartalmaz, amelyeket célszerű külön vizsgálni. A szerződések jogszabály általi megváltoztatásának feltételeit az Alkotmánybíróság nagyon részletesen kidolgozta. Amennyiben az általa kimunkált kritériumrendszernek nem felel meg a módosítás, az azt eszközölő jogszabályt az Alkotmánybíróság megsemmisíti, mint azt tette 1995-ben.⁴² Ebben az esetben természetesen nem kerülhet sor a Ptk. 226. § (2) bekezdés második mondatának alkalmazására. A jogalkotással okozott kárért való felelősség kérdése szintén kizárólag a módosító jogszabály alkotmányossága esetén vethető fel.

Ha viszont az alkotmányossági szűrőn átesik a szerződések tartalmát megváltoztató jogszabály, meg kell vizsgálni, teljesülnek-e a bírói szerződésmódosítás második mondatban szereplő feltételei. Már most le kell azonban szögezni, hogy a Ptk. 226. § (2) bekezdésében szereplő bírói szerződésmódosítás feltételrendszere nem azonos a 241. §-ével. A Ptk. 226. § (2) bekezdése – teleológiai értelmezése alapján – csak a jogszabály általi szerződésmódosítás speciális, kivételes esetére alkalmazható.

1. A jogszabály általi szerződésmódosítás alkotmányossága

A Ptk. 226. § (2) bekezdésében szereplő jogszabály általi szerződésmódosítás alkotmányosságára vonatkozó szabályokat az Alkotmánybíróság két határozatában⁴³ is elemezte, és mind a két alkalommal az Alkotmánnyal összhangban állónak nyilvánította. A lakáscélú hitelek kamatainak jogszabályi emelésének alkotmányosságát vizsgáló első határozat leszögezte, hogy a szerződésekbe történő beavatkozás lehetősége és a szerződési szabadság korlátozása összefügg azzal, hogy az állami szerveknek a szerződésekkel kapcsolatos magatartása a gazdasági élet változásai folytán korunkban világviszonylatban lényegesen megváltozott. Az állam ma már sok esetben nem ad teljesen szabad teret a felek megállapodásának, hanem törvényekben, rendeletekben meghatározott szabályok útján különféle korlátokat szab a megállapodásoknak és meghatározza a szerződések tartalmát, amelytől a felek nem térhetnek el. A szerződések területén tehát nagy átalakulás megy végbe, a szerződések „közjogiasodnak”. Ezek a közjogi korlátok jelennek meg többek között a versenykorlátozások joga, a kartelljog, a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, az árszabályozás, a környezetvédelem és a fogyasztóvédelem területein. Az Alkotmánybíróság a jogszabállyal történő kivételes szerződésmódosítás struktúráját a Ptk. 241. §-ában foglalt bírói szerződésmódosítás szerkezetének analógiájára, a *clausula rebus sic stantibus* elv alkalmazásával építette fel. A jogszabályi szerződésmódosítás akkor alkotmányos, ha a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamilyen lényeges, jogos érdeket sért, ugyanakkor túlmegy a normális változás kockázatán és a beavatkozás társadalmi méretű igényt elégít ki.⁴⁴

2. Felelősség a jogalkotással okozott kárért ?

Elméleti síkon felvethető a kérdés, hogy fennáll-e a jogalkotó felelőssége a jogszabály megalkotásával okozott kárért.

Az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség szabályait a Ptk. 349. §-a tartalmazza. A szakasz (1) bekezdése szerint államigazgatási jogkörben okozott kárért a felelősséget csak akkor lehet megállapítani, ha a kár rendes jogorvoslattal nem volt elhárítható, illetőleg a károsult a kár elhárítására alkalmas rendes jogorvoslati lehetőségeket igénybe vette. Az államigazgatási jogkörben okozott kár

fogalmát a PK. 42. számú állásfoglalás határozza meg. Ennek alapján a Ptk. 349. §-ának alkalmazása szempontjából államigazgatási jogkörben okozott kárnak csak az államigazgatási jellegű, tehát a közhatalom gyakorlása során kifejtett szervező-intézkedő tevékenységgel, illetőleg ennek elmulasztásával okozott kárt lehet tekinteni.

A túlságosan általánosan megfogalmazott definíciót a Legfelsőbb Bíróság több eseti döntésében értelmezte. Az utóbb alkotmányellenesnek nyilvánított jogszabályból fakadó károk kapcsán kifejtette, hogy a jogszabály általános érvényű és elvontan megfogalmazott magatartásszabályokat állapít meg, ezért a jogalkotásra – beleértve a hozzá kötődő felelősséget is – a közjog szabályai az irányadók. Ezek a szabályok még akkor is védelmet biztosítanak a jogalkotó számára, ha az Alkotmánybíróság a jogszabályt hatálybalépésének időpontjára visszamenő hatállyal semmisíti meg. A normatív általánosságot megfogalmazó jogszabály hatálybalépésével bekövetkezett károsodás nem keletkeztet a jogalkotó és a károsult között polgári jogi jogviszonyt, következésképpen a polgári jogi kárfelelősség szabályai sem alkalmazhatók.⁴⁵ Az általános érvényű normaalkotás folytán bekövetkező kár megtérítését a korábbi határozathoz hasonlóan kizárta a Legf. Bír. Pf. IV. 22.499/1995. számú eseti döntésben. A Legfelsőbb Bíróság tehát következetesen nem tartja érvényesíthetőnek a jogalkotással okozott károk megtérítésére irányuló igényt. Ennek alapján kizárható a kártérítési felelősség fennállása a hírközlési törvény megalkotásával okozott kár esetében is.

3. Bírói szerződésmódosítás a jogszabály általi szerződésmódosítás következményeként

A Ptk. 200. § (1) bekezdésében szabályozott szerződési szabadság elve alóli kivételeket fogalmaz meg a Ptk. 226. §-a: az (1) bekezdésben a jogszabály kogens rendelkezésének hatálybalépése után kötött szerződésekre vonatkozóan, a (2) bekezdésben a kivételes, visszamenőleges hatályú megváltoztatás tekintetében, a (3) bekezdésben pedig a hatósági ár rögzítésével kapcsolatban. A szerződésben a felek jogai, kötelezettségei elválaszthatatlanul összetartoznak, és a feleknek jelentős érdekük fűződik ahhoz, hogy szerződésük tartalmának fennmaradásában bízhatnak. A társadalmi viszonyok jelentős mértékű változása azonban igényelheti a fennálló szerződések tartalmának módo-

sítását. Az állami beavatkozást biztosító szabályozás mellett a (2) bekezdés második fordulatának rendelkezése az egyedi jogviszonyok tekintetében a szerződő felet feljogosítja arra, hogy meghatározott feltételek fennállása esetén – választása szerint – bíróság előtt kérje a szerződés módosítását, vagy attól elálljon.

A Ptk. 226. § (2) bekezdése tehát éppen úgy a szerződés bírói módosítására ad lehetőséget, mint a Ptk. 241. §-a. Meg kell tehát vizsgálni, hogy a Ptk. 226. § (2) bekezdésében szabályozott bírói szerződésmódosítás milyen viszonyban áll a szerződés bírói felülvizsgálatának alapvető szabályként kezelt 241. §-szal, azonosak-e alkalmazásuk feltételei.

A 241. § hármas törvényi kritériumrendszerével szemben a 226. § (2) bekezdésének egyetlen feltétele, hogy a szerződés megváltozott tartalma valamelyik fél lényeges, jogos érdekeit sértse. A két szakasz tényálláselemei tehát nem egyeznek meg: a 226. § (2) bekezdése alkalmazásához nem szükséges tartós jogviszony megléte.

Azonos következtetésre lehet jutni a két jogszabályhely teleológiai értelmezésével is. A 226. § (2) bekezdése kizárólag a jogszabály általi visszamenőleges hatályú szerződésmódosítás esetében alkalmazható. Ennek során törvényszerűen nem érvényesülhet a 241. § bírói gyakorlatban kikristályosodott feltételei közül a változást okozó körülmény paramétereire vonatkozó kritériumrendszer. A 241. § alkalmazása során csak olyan körülmények megváltozásának figyelembevételéről lehet szó, amelyek a konkrét (meghatározott felek között fennálló) szerződés feltételeihez tapadnak, egy-egy szerződéstípusba tartozó szerződések minden alanyát érintő változások nem tartoznak a szakasz hatálya alá. A szerződési tartalom jogszabállyal történő megváltoztatása viszont éppen azért válik szükségessé, mert a társadalmi viszonyok jelentős mértékű változása szerződések tömegének szinallagmáját borítja fel. A jogszabály általi visszamenőleges szerződésmódosításnak éppen az a célja, hogy az adott csoportba tartozó összes szerződés viszonyt rendezze.

Ezek alapján leszögezhető, hogy a Ptk. 226. § (2) bekezdés második fordulatában szabályozott bírói szerződésmódosítás nem a 241. § bírói szerződésmódosításának alete. Feltételrendszerük nem egyezik meg, együttes alkalmazásukra nem kerülhet sor.

Mind a bírói ítélettel történő szerződésmódosításnak, mind az elállási jog jogszerű gyakorlásának törvényi feltétele az, hogy megválto-

zott szerződés tartalma bármelyik fél lényeges jogos érdekét sértse. Az érdeksérelem elbírálásánál a bíróságnak valamennyi körülményt mérlegelnie kell.

A Legfelsőbb Bíróság éppen az Alkotmánybíróság által is elemzett ügyek kapcsán foglalkozott a Ptk. 226. § (2) bekezdése alapján történő bírói szerződésmódosítás kérdésével. A Legfelsőbb Bíróság által tárgyalt konkrét ügy alperese a felülvizsgálati kérelmében arra hivatkozott (egyébként összhangban a Ptk. 226. §-ának (1) bekezdésében írt szabályozással), hogy jogszabály meghatározhatja a szerződés egyes tartalmi elemeit, és kimondhatja azok feltétlen érvényesülését. Rögzítheti, hogy ezek a felek eltérő rendelkezése esetén is a szerződés részévé válnak. Ebből azonban a Legfelsőbb Bíróság szerint nem következik, hogy a Ptk. 226. §-ának (2) bekezdése alkalmazásával nem módosíthatja a bíróság a felek szerződését – annak akár jogszabály által utóbb megváltoztatott elemét –, ha az adott egyedi esetben egyébként annak a feltételei fennállnak. A Ptk. 226. §-ának (2) bekezdésében írt rendelkezés első fordulatának az a funkciója, hogy a fennálló szerződések szolgáltatásai egyensúlyának felborulása esetén a jog eszközeivel lehetővé tegye az állami beavatkozást társadalmi méretekben. Ennek alapján a szerződések társadalmi méretű megváltoztatását a kivételesség jellemzi, amelyhez a (2) bekezdés második fordulatának rendelkezése az egyedi jogviszonyok esetében a bíróság számára megteremti a szerződésmódosítás lehetőségét azokban az esetekben, amikor a megváltozott tartalom bármelyik fél lényeges jogos érdekét sérti. A szerződés megváltozott tartalma, vagyis a konkrét esetben a felemelt kamat - és ennek a havi törlesztőrészlet emelkedésében megjelenő következménye - az, ami az adott esetben a felperes lényegesen jogos érdekeit sérti. Ebből következően a Legfelsőbb Bíróság által felülvizsgált jogerős ítélet jogszabálysértés nélkül módosította a felek szerződését.

A szerződésben a felek jogai és kötelezettségei összetartozó módon és elválaszthatatlanul állnak, és jelentős érdek fűződik ahhoz, hogy szerződésük tartalmának fennmaradásában bízhatnak. Ha a társadalmi viszonyok jelentős mértékű változása – még ha kivételesen is – igényli a fennálló szerződések tartalmának megváltoztatását, az ezt biztosító szabályozás ezzel összetartozóan teszi lehetővé az egyes szerződések tartalmának bírósági módosítását, amely az eredeti célnak

megfelelően arra teremt lehetőséget, hogy a szerződés érdeksérelem nélkül fennmaradhasson. Miként a tartós jogviszonyok tekintetében a törvényi szerződésmódosítás lehetősége a hatályos jogban benne volt, ugyanúgy létezett az a szabályozás, amely szerint mód van ezt követően a szerződés bírósági módosítására; a felek szerződése tehát eredetileg is kiterjedt erre a kockázatvállalásra, ezért az alperes általánosságban alaptalanul hivatkozott a módosítással őt ért érdeksérelemre.⁴⁶

A koncessziós társaságok tehát bár a Ptk. 241. §-a alapján nem követelhetnek bírói szerződésmódosítást, megtehetik ezt a 226. § (2) bekezdésének második mondata alapján. Utóbbi kritériumrendszere ugyanis nem zárja ki az olyan körülményekre való hivatkozást, amely az egy-egy szerződéstípusba tartozó összes szerződést érint. Lényeges, jogos érdeksérelemet pedig a kizárólagosság, mint vagyoni értékű piaci pozíció elvesztésével rendkívül egyszerű bizonyítani.

G. Összegzés

Tanulmányomban az egységes hírközlési törvény hatálybalépésével a koncessziós jogviszonyokban bekövetkező változások kompenzációs lehetőségeit vizsgáltam. A fő kérdésem az volt: milyen módon állítható helyre a szerződések megbomlott értékegyensúlya, amennyiben a hírközlési szolgáltatást nyújtó koncessziós társaságok elvesztik az eredetileg számukra (törvényben és szerződésben) biztosított kizárólagosságot.

A probléma elemzése során több alkérdés merült fel: mindjárt a vizsgálat kezdetén megoldást kellett találnom arra a dilemmára, hogy melyik jogág keretében kell a választ keresni. A Kct. szövege és a Ptk.-hoz való viszonya alapján a koncessziós szerződést egyértelműen a polgári jog hatálya alá tartoznak ítéltam, ezért a vizsgálatot a továbbiakban a magánjogi jogszabályok és elvek alapján folytattam.

A koncessziós szerződés alkotóelemei közül a leginkább problematikusakat illetve lényegeseket elemeztem: az állam szerepét a koncessziós szerződésben illetve a koncessziós társaságot megillető kizárólagosság értelmezését. Kitértem ennek kapcsán a törvény miniszteri indokolásának arra a jogirodalomban vitatott és általam is megalapozatlannak ítélt kitételére, amely szerint a Kct. 14. §-a egyben kizárja a koncessziós szerződések jogszabály általi megváltoztatásának a lehetőségét is.

Az új hírközlési törvény hatálybalépésének következményeit vizsgálva megkerülhetetlen volt a kérdés, hogy az ennek során bekövetkező változások az eredeti szerződés megszűnése vagy módosulása kategóriájába tartoznak. Vizsgálni kellett, hogy a Kct. lehetőséget ad-e egyáltalán a koncessziós szerződések módosítására. A hatályos jog a római jogban és a század első felében uralkodó állásponttól eltérően a jogcímében megváltoztatott szerződést szerződésmódosításnak tekinti, amelynek gyakorlati következménye a vizsgált jogesetben az eredeti szerződést biztosító mellékkötelezettségek változatlan formában történő fennmaradása.

Az új hírközlési törvény megalkotása a magyar jogszabályok és bírói gyakorlat alapján is egyértelműen közhatalmi aktus, és mint ilyen, polgári jogi, kártérítési jogviszonyt nem keletkeztet az állam és a koncessziós társaságok között. A koncessziós társaságok nem követelhetnek kártérítést a hírközlési törvény hatályba lépésével őket ért vagyoni hátrányért. Kérhetik azonban szerződésük bírói módosítását, értelemszerűen a kizárólagosságért cserébe nyújtott ellenszolgáltatás arányos csökkentését. Keresetükben azonban nem a Ptk. 241. §-ára kell hivatkozniuk, mint a bírói szerződésmódosítás főszabályára, mert annak bírói gyakorlatban kialakult kritériumrendszere a jogszabály általi szerződésmódosítás esetére nem vonatkoztatható. A bírói gyakorlat nem tekinti alkalmazhatónak a Ptk. 241. §-át olyan esetekben, amikor az adott szerződéstípusba tartozó szerződések összességét érintő körülmény okoz az egyik félnél lényeges érdekséreelmet. Ilyen körülménynek minősül a jogszabály általi szerződésmódosítás. Ennek fő szabálya a Ptk. 226. § (2) bekezdésében található, amely ugyancsak lehetőséget teremt a bírói szerződésmódosítás követelésére, és feltételrendszere a hírközlési törvény hatálybalépésével a koncessziós szerződésekben bekövetkező változások során teljesül. A hírközlési törvény hatályba lépésével kizárólagos jogukat elvesztő koncessziós társaságok tehát bírói szerződésmódosítást követelhetnek a Ptk. 226. § (2) bekezdése alapján.

Jegyzetek

1. A tanulmány elkészültekor az egységes hírközlési törvény szövege még nem volt véglegesítve, ezért arra mint jövőbeli szabályra utalok.
2. Levélpostai és a pénzküldeményrel kapcsolatos szolgáltatás. Ld. Kct. 1. § (1) j. pont.
3. Közcélú távbeszélő szolgáltatás, közcélú mobil rádiótelefon szolgáltatás, országos közcélú személyhívó szolgáltatás, országos és körzeti rádió- és televízióműsor szétosztása valamint szórása, a szakosított műsorszolgáltatás kivételével. Ld. Kct. 1. § (1) k. pont
4. Indokolás
5. Lábady Tamás: A magyar magánjog (polgári jog) általános része. Budapest-Pécs 1997. 26-27. o.
6. Harmathy Attila: Szerződés, közigazgatás, gazdaságirányítás. Budapest 1983. 17. o.
7. Kovács István: Koncesszió-koncessziós szerződés. In: Gazdaság és Jog. 1997. évi 12. szám 14-19. o.; Vö. Kemenes Béla: A koncessziós szerződések szabályozása napjainkban. In: Emlékkönyv Dr. Szentpéteri István egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Szeged 1996. 273-277. o.
8. Ptk. 215. § (1) bekezdése szerint ha a szerződés létrejöttéhez harmadik személy beleegyezése vagy hatósági jóváhagyás szükséges, ennek megtörténteig a szerződés nem jön létre, de a felek nyilatkozatukhoz kötve vannak.
9. Kecskés László: Egyes koncessziós jogi kérdésekhez. Szakvélemény. Kézirat. Pécs 1998. 2. o.
10. Kecskés László: Perelhető-e az állam? Immunitás és kárfelelősség. Budapest 1988
11. Kecskés László: Perelhető-e az állam? 24. o.
12. Mádl Ferenc: Az Európai Gazdasági Közösség joga. Budapest. 1974. 374. o.
13. Kecskés László: Perelhető-e az állam? 261-263. o.; illetve Legfelsőbb Bíróság Pf. II. 21. 323/1955. számú ítéletét, Bírósági Határozatok 1955. évi 10. sz., 1051. számú jogeset; végül ld. a Ptk. 1959. évi szövegének 349. §-át.
14. Kecskés László: Magyar Polgári Jog. Általános Rész II. Személyek joga. Budapest-Pécs 1999. 112. o.
15. Ld. többek között az 59/1992. (XI. 6.) AB határozatot, ABH 1992. 273. o. és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bíróság G. 20.385/1994. sz. – Legf. Bír. Gf. IV. 31.836/1994. sz. határozatát BH 1997/1. sz. 36.
16. Indokolás. A 16. §-hoz fűzött indokolás.
17. Jogi lexikon.
18. Indokolás. A 14. §-hoz fűzött indokolás.
19. Hanák András: A koncessziós szerződések természetrajzáról. In: Gazdaság és Jog. 1994. évi 2. szám 15-18. o. és Kovács István: i. m. 14-19. o. Vö. Tóth Emese: A koncesszióról. Budapest 1995. 32. o.
20. Eörsi Gyula: Kötelmi jog. Általános rész. 17. változatlan kiadás. Budapest 1997. 121. o.

21. Kecskés László-Bércesi Zoltán: A koncessziós szerződés módosításának esetkörei a magyar jogban. Szakvélemény. Kézirat. Pécs, 1997. 10. o.
22. Ld. Legf. Bír. Gf. II. 32. 454/1993. sz. BH. 1994. 610.
23. Ld. a 2350/1999. (XII. 21.) Korm. határozat 2. pontját.
24. „A törvény nem tekinti tehát novationak a módosítást, a szerződésnek a módosítással nem érintett részei változatlanul fennmaradnak. A Polgári Törvénykönyv általában nem fogadja el a novatiót.” A Polgári Törvénykönyv magyarázata. (szerk. Gellért György) Budapest 1998. I. kötet XII. fejezet. 673. o. A 240. §-hoz fűzött kommentár.
25. Glossza Grossschmid Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című művéhez. (szerk. Szladits Károly) II. Budapest 1932. 554. o.
26. „Novatio est prioris debiti in aliam obligationem... transfusio atque translatio; hoc est com ex praecedenti causa ita nova constituitur, ut prior perematur.” (Digesta 46.2.1.pr. – Ulpianus) Idézi: Brósz Róbert-Pólay Elemér: Római jog. Budapest 1986. 373. o.
27. Benedek Ferenc: Római magánjog. Dologi és kötelmi jog. Pécs 1995. 227. o.
28. Benedek: i.m. 228. o.
29. Görög Frigyes: A kötelelem módosulása. In: Magyar magánjog. (szerk. Szladits Károly) Budapest 1941. 543. o.
30. Bíró György: A kötelmi jog és a szerződés tan közös szabályai. Miskolc 1997. 297-298. o.
31. Görög Frigyes: i.m. 542-543. o.
32. Szladits: i.m. 167. o.
33. Görög: i.m. 546-547. o.
34. Görög: i.m. 547-548. o.
35. Görög: i.m. 548. o.
36. Eörsi: i.m. 122. o.
37. Legf. Bír. Gf. II. 30. 148/1987. sz. BH 1988. 80. o.
38. A Polgári Törvénykönyv magyarázata. (szerk. Gellért György) Budapest 1998. I. kötet 679. o.
39. Legf. Bír. Pf. IV. 20. 989/1983. sz. BH 1984. 489. o.
40. Legf. Bír. Pf. IV. 21. 189/1992. sz. BH. 1993. 670. o. és Legf. Bír. Gf. I. 30. 197/1991. sz. BH. 1992. 123. o.
41. Legf. Bír. Pf. II. 22. 197/1994. sz. BH. 1996. 145. o.
42. 66/1995. (XI.24.) AB határozat
43. Ld. a 32/1991. (VI. 6.) AB határozatot, ABH 1991. 129-148. o. és a 66/1995. (XI. 24.) AB határozatot, ABH 1995. 333-345. o.
44. 32/1991. (VI. 6.) AB határozatot, ABH 1991. 133-136. o.
45. Legf. Bír. Pfv. X. 23. 120/1993/4. sz. – BH 1994. 312. o.
46. Legf. Bír. Pfv. III. 20. 909/1994. sz. – BH 1995. 402. o.

Polyák Gábor V. évf.

Az Internet az európai médiaszabályozásban *

A. Bevezetés

A médiarendszerek fejlődésének és tagolódásának alapvetően két megoldása különböztethető meg. Európai médiarendszerről és európai médiaszabályozásról az Egyesült Államok megoldásainak szembeállításával lehet szó.¹ A két rendszer különbségei lényegében a média szerepéről vallott eltérő megközelítésre vezethetők vissza. Ahogyan az amerikai rádiózás és televíziózás fejlődése is bizonyítja,² a média itt elsősorban mint gazdasági tényező jelenik meg; a médiapiac szereplői döntő mértékben a minél nagyobb nyereség elérésére törekvő vállalkozások, amelyek céljukat a közönség lehető legnagyobb részét elérő szórakoztatással érik el. Az európai média-ethosz ezzel szemben – lényegében minden államban – a tömegkommunikáció társadalmi rendeltetését, kulturális és politikai szerepvállalását hangsúlyozza. Az európai médiafejlődésre³ ezért a piaci erők háttérbe szorítása és az állam fokozott szerepvállalása jellemző; az állam monopóliumának megszűnése után a közszolgáltatásigony keresztül továbbra is a duális modell meghatározó tényezője maradt, a kereskedelmi műsorokat pedig szigorú tartalmi szabályokkal befolyásolta.

A médiarendszerek e két típusa közötti különbségek azonban egyre inkább elhalványulnak. A technikai fejlődés minden eddigénél több szereplő megjelenését teszi lehetővé az eszmék piacán; ebben a környezetben például könnyebben jelenthetnek meg a meghatározott társadalmi rétegeket és érdekeket képviselő, nem kereskedelmi alapon működő szolgáltatók, ugyanakkor a közszolgálati szolgáltató is elveszíti kiemelt pozícióját, és a tartalom ekkora választékában egyre nehezebben szólítja meg a közönséget. E folyamatban alapvető jelentősége van az Internetnek, mint globális kommunikációs rendszernek. A „világháló” átértelmezi a tömegkommunikáció alapfogalmait, vala-

* E tanulmány alapjául szolgál azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Polgári jog” Szekcióban Különdíjat nyert. Konzulens: Dr. Balogh Zsolt György.

mint az állam és a jog szerepét a nyilvános kommunikáció szabályozásában. A dolgozat az európai médiaszabályozás szerepének és alkalmazkodásának lehetőségeit vizsgálja.

B. A hálózati kommunikáció jellemzői

Működését és rendeltetését figyelembe véve az Internet elsősorban kommunikációs közegként határozható meg. Technikailag számítógépek közötti kommunikációt tesz lehetővé; működésének lényege az egymással összekapcsolt számítógépek és számítógép-hálózatok közötti adatáramlás. E technikai háttér rendeltetése viszont az emberek közötti kommunikáció új lehetőségeinek biztosítása; az Internet – a cyberspace – az egyének egymás közötti, valamint kisebb-nagyobb csoportok keretében kialakuló kapcsolatainak közege.

A hálózat technikai háttere a szabályozás korlátját és – egyre inkább – eszközét jelenti. A technológia fő jellemzői a globális szabvány és a decentralizáltság.⁴ A globalitás a TCP/IP szabvány eredménye, amely sikeresen valósítja meg a különböző típusú számítógépek és számítógép-hálózatok összekapcsolását. A csomagkapcsolt adattovábbítási technológia a hálózatba kapcsolódók egyenrangúságára épülő biztonságos rendszert hozott létre. Ez a technikai háttér a szolgáltatások számos típusának működtetését teszi lehetővé.

Az Internet nem szabályozható általában, minden elemére kiterjedően. Az Interneten folytatott kommunikáció egyik része az érintettek magánszférájához tartozó egyéni kommunikáció, amellyel kapcsolatban az államnak garantálnia kell a kommunikáció zavartalanságát. E körön belül sajátos – elsősorban a szerződések jogát és az ahhoz kapcsolódó jogterületeket érintő – többlétszabályozást igényel a hálózati kommunikáció mint jogügyletek kötésének eszköze. Az egyéni kommunikációtól jelentősen eltérő jogi beavatkozással rendezhető a nyilvánosság felé irányuló kommunikáció.

Az egyéni és nyilvános kommunikáció elhatárolási eleme a kommunikáció címzettsége; a legtágabb értelemben vett nyilvános kommunikációra ennek megfelelően a meg nem határozott összetételű, pontosan nem körülhatárolt befogadói kör jellemző.⁵ A nyilvános kommunikációval szemben az egyes médiumok sajátosságaihoz igazodva az állam mindig határokat szab és követelményeket támaszt. A szabályozás terjedelmét alapvetően a médium hozzáférhetősége és –

feltételezett – befolyásoló ereje, a szabályozás korlátait pedig elsősorban technikai jellemzői határozzák meg.

I. A tömegkommunikáció és hálózati nyilvános kommunikáció különbségei

Az Internet ma már vitathatatlanul színtere és alakítója a társadalmi nyilvánosságnak, részt vesz a társadalmi véleményképzés folyamatában. A hálózati nyilvános kommunikáció ugyanakkor több ponton eltér a hagyományos tömegkommunikáció működésétől. E különbségek – amelyek alapvetően az információk elérésének módjában, az interaktivitás mértékében, a tartalom szerkesztettségében, valamint a kommunikációs folyamat szereplőinek számában és jellegében jelentkeznek – jelentősen befolyásolják a szabályozás szükséges és hatékony eszközeinek kiválasztását.

1. A kommunikációs folyamat sajátosságai

A hagyományos média elosztott szolgáltatásként⁶ működik, azaz a tartalmakat egyetlen helyről meghatározatlan számú fogadónak továbbítják, és – elsősorban az elektronikus médiumok esetében – a tartalom továbbításának időpontját a szolgáltató egyoldalú döntése határozza meg.⁷ Ezzel szemben az Internet legtöbb szolgáltatása ún. lekérhető szolgáltatás:⁸ a közlő által készített tartalom nyilvánosan elérhető helyen tárolódik, és a felhasználó ahhoz csak kifejezetten erre irányuló cselekményével, tetszőleges időpontban fér hozzá. Az információk ilyen elérése a hagyományos média „fogyasztásánál” tudatosabb felhasználói magatartást feltételez. A médiahasználat tudatossága egyrészt csökkenti a médium manipulatív erejét, másrészt segíti az olyan eszközök elterjedését, amelyek a felhasználó kezébe adják a nem kívánt tartalmakkal szembeni védekezés lehetőségét.

A hagyományos tömegkommunikáció általános ismérve az egyoldalúság: a tömegkommunikáció egyirányú folyamatában egyetlen közlő által készített (szerkesztett) üzenetek jutnak el meghatározatlan számú passzív befogadóhoz.⁹ A hálózati nyilvános kommunikációnak ezzel szemben alapvető jellemzője az interaktivitás, ami – az egyéni és a nyilvános kommunikáció határait átjárhatóvá téve – folyamatos visszacsatolási lehetőséget, a szereplők aktív részvételével zajló két-

irányú kommunikációt jelenti. Ezzel lehetővé válik a tartalomszolgáltató azonnali és közvetlen elérése, az olyan szolgáltatások esetében pedig, mint a vitafórumok, a résztvevők interakciója hozza létre magát a tartalmat. Az interaktivitás eredményeként olyan nyilvános tér jön létre, amelyben minden korábbinál több vélemény jelenhet meg és ütközhet.¹⁰

A hagyományos tömegkommunikációban a közlő, a médiumot működtető szervezet válogatja és szerkeszti az információforrástól származó üzeneteket. A hálózati nyilvánosság viszont nem szerkesztett nyilvánosság, abban nincsenek kiemelt véleményformálók és „kapuőrök”, a tartalom közvetlenül az információforrástól jut el a felhasználóhoz. A közvetlenség biztosítja a társadalomban jelen levő vélemények hatékony összevetését. Ez az ismerv ugyanakkor rámutat a tartalom közvetítésében résztvevők eltérő felelősségére is: míg a hagyományos sajtószervek felelősek a megszerkesztett tartalomért, az Internet-szolgáltatók – mivel azt nem befolyásolják – a közvetített tartalomért nem viselnek felelősséget.

2. A szereplők száma és jellemzői

Annak ellenére, hogy a technológiai fejlődés már az Internet elterjedése előtt is jelentősen bővítette a műsorszolgáltatási lehetőségeket, a hagyományos tömegkommunikációs modellekre alapvetően a kis számú szereplő jellemző. Ennek oka egyrészt az, hogy az elektronikus médiában a kábelrendszerek és a műholdak megjelenése előtt a frekvenciák szűkössége a szereplők számának fizikai korlátját jelentette, másrészt az, hogy mind a nyomtatott, mind az elektronikus média jelentős anyagi és szellemi erőforrásokat igénylő professzionális újságírói és gazdasági tevékenységre épül. Az Interneten viszont korlátlan számú szereplő lehet jelen. A hálózaton nincs korlátozott fizikai erőforrás: a tárolókapacitás tetszőlegesen növelhető, az adatátviteli lehetőségek legfeljebb minőségi korlátokat állítanak. Az Internet emellett igen alacsony ráfordítással teszi lehetővé a nyilvános kommunikáció folyamatában önálló szereplőként való megjelenést: a hálózati tartalmak kialakítása könnyen megtanulható és minimális anyagi eszközöket igényel.

E sajátosságokból a kommunikációs folyamat szereplőire vonatkozó további ismerv is következik. A hagyományos tömegkommunikáció

professzionizmusához erős szervezettség, a médiumok mögött álló nagy méretű és tagolt szervezetrendszer kapcsolódik: a tömegkommunikáció „ipari jellegű információtermelési folyamat”.¹¹ Az alacsony hozzáférési költségek miatt a hálózaton nincs szükség ilyen mértékű szervezettségre, akár a magánszemélyek is megjelenhetnek önálló tartalomszolgáltatóként; a tömegkommunikáció hagyományos szerepei feloldódnak, a „közlő” és a „befogadó” helyébe lép a „résztevők” kategóriája.¹²

3. A szabályozás terjedelme

Az egyes médiumok jellemzői meghatározzák az állami beavatkozás szükségességét és lehetőségeit. A tömegkommunikáció szabályozásával kapcsolatban az Alkotmánybíróság 37/1992. (VI. 10) számú határozatában megállapította, hogy e körben az államnak a véleménynyilvánítási szabadság szubjektív joga mellett a – teljes körű és tárgyilagos tájékoztatáson alapuló – demokratikus közvélemény kialakulásának feltételeit és működésének fenntartását is biztosítani kell. Az államnak meg kell teremtenie a társadalmi nyilvánosság hatékony működésének kereteit. Az Alkotmánybíróság – már 1992-ben is vitatható – álláspontja szerint a rádió és a televízió további sajátossága a megvalósítás technikai feltételeinek szűkössege, azaz a felhasználható frekvenciák véges volta.¹³ Esetükben a véleménynyilvánítási szabadságot jogilag részletesen szabályozott szervezeti megoldásokkal kell biztosítani; ezek alkotmányosságát az minősíti, hogy elvileg képesek-e biztosítani a társadalomban jelenlévő vélemények teljes körű, kiegyensúlyozott arányú és valósághű kifejezésre jutását, valamint a közérdeklődésre számot tartó eseményekről és tényekről való elfogulatlan tájékoztatást.¹⁴ Az államnak tehát aktívan be kell avatkoznia e médiumok működésébe, azaz a véleménynyilvánítás szabadságába, de minden médium esetében csak a célok eléréséhez szükséges mértékben.

Az Internet a hozzáférés költségeit minimálisra csökkentve az aktív résztvevők lehető legszélesebb körének biztosítja a lehető legszélesebb nyilvánosságot: az új médium magában rejti az általános hozzáférés lehetőségét.¹⁵ Az Internet minden korábbi eszköznél hatékonyabban hidalhatja át a térbeli, időbeli és kulturális távolságokat, az információkat a világon bárhol elérhetővé és megvitathatóvá teszi: a

„globális faluban” a nyilvánosság „demokratikus potenciálja” megsokszorozódhat. A bemutatott sajátosságok miatt a hálózati kommunikációban előtérbe kerül a véleménynyilvánítás szabadságának egyéni, szubjektív jellege; az új médium feloldhatja a be nem avatkozás és a sokszínűség közötti konfliktust.¹⁶ A hagyományos elektronikus médiumok állami befolyásolásának alkotmányos indoka az új feltételek között megszűnik.

II. Az Internet mint a médiarendszer része

Az Internet egyértelmű bizonyítéka az informatika, a távközlés és a média összeolvadásának, azaz a médiakonvergencia összetett folyamatának. Ez a folyamat jelöli ki az új médium helyét a médiarendszerben. A számítógép mára „hibrid-médiummá”¹⁷ vált, az Internet pedig maga a konvergencia, vagy legalábbis annak „díszpéldája”.¹⁸ A konvergencia az Európai Unió Bizottságának a távközlési, média és információtechnológiai szektorok konvergenciájáról és ennek szabályozási hatásairól szóló Zöld Könyve¹⁹ szerint „különböző hálózati platformok azon képessége, hogy alapvetően hasonló szolgáltatási fajtákat hordozzanak”,²⁰ illetve „olyan fogyasztói eszközök összefonódása, mint például telefon, televízió, és személyi számítógép”.²¹ A folyamat alapja a digitalizáció, amely megteremti a különböző adatátviteli módok és végfelhasználói eszközök „közös nevezőjét”.²² Biztosítja a különböző típusú médiatartalmak fokozott keveredését és az egyes médiumok átjárhatóságát. Az Internet technikai alapját képező TCP/IP protokoll a „platform-függetlenség”²³ legegyszerűbb példája. A konvergencia gazdasági folyamatként az eddig elkülönült piacok és piaci szereplők egyre szorosabb összefonódását jelenti (vállalati fúziók, szövetségek), ami egy új információs és kommunikációs piac kialakulását eredményezi.

A konvergencia a médium fogalmának differenciálódásához vezet. Televízió alatt mindenki a műsor, az azt létrehozó és megszerkesztő vállalkozás és a készülék szorosan összekapcsolódó egységét érti. A platform, a tartalom és a vállalkozás korábban egyértelmű egysége a konvergencia folyamatában megszűnik.²⁴ E környezetben a jogalkotó feladata az új médiarendszer egészének egységes keretek közé helyezése, ami ágazatokon átnyúló horizontális szabályozást tesz szükségessé.²⁵

B. A hálózati szolgáltatások

A hálózati nyilvánosság szabályozásának középpontjában a szolgáltatások állnak, amelyek meghatározzák a kommunikáció kereteit. A hálózati szolgáltatások helyzetét a hatályos magyar jogban a hagyományos távközlési és médiaszabályozás keretében kell meghatározni, ami sokszor nem vezet megfelelő eredményre. A sajtójogi szabályok alkalmazása jogilag helytálló lehet, de gyakorlatilag biztosan nem célravezető. A szolgáltatások speciális normatív meghatározása először a német jogban jelent meg, ahol a jogalkotó az új szolgáltatásokat a „távszolgáltatások” és a „médiaszolgáltatások” kategóriákra osztva szabályozta.²⁶ Az Európai Unió a hálózati szolgáltatásokat mint „az információs társadalom szolgáltatásait” határozta meg.

I. Távszolgáltatások és médiaszolgáltatások

A német jogban a „távszolgáltatások”-ra vonatkozó rendelkezéseket a szövetségi törvényhozó által 1997 június 13-án elfogadott, az információs- és kommunikációs szolgáltatások keretfeltételeinek szabályozásáról szóló törvénycsomag (Informations- und Kommunikationsdienste-Gesetz, IuKDG), elsősorban pedig az ennek részét képező távszolgáltatásokról szóló törvény (Teledienstgesetz, TDG) tartalmazza. A „médiaszolgáltatásokat” a tagállamok által kötött államszerződés (Mediendienst-Staatsvertrag, MDStV) szabályozza, amit 1997. június 23-án erősítettek meg törvényben.

A távszolgáltatások azok az információs és kommunikációs szolgáltatások, amelyek kombinálható szöveges, képi vagy hang-adatok egyéni használatára szolgálnak, és alapjukat távközlési úton végzett terjesztés képezi.²⁷ A TDG Indokolása szerint ezek „nem a nyilvános véleményképzésre alkalmas tömegkommunikációs ellátást, hanem a felhasználó által meghatározható kommunikációt szolgálják.” Távszolgáltatások különösen:²⁸ az egyéni kommunikáció területére eső szolgáltatások pl. banki távszolgáltatások, távmunka, távoktatás; mindazok az információs és kommunikációs szolgáltatások, amelyeknél nem a közösségnek szóló, a véleményképzés befolyásolására irányuló szerkesztett tartalom áll az előtérben, pl. a közlekedési, időjárási, környezeti vagy tőzsdei adatok, árukra és szolgáltatásokra vonatkozó információk, azzal a fontos megszorítással, hogy a szolgáltatások-

ból hiányzik a nyilvános véleményképzés befolyásolásának szándéka; az Internet vagy más hálózatok használatát lehetővé tevő szolgáltatások, így pl. a Web-böngészők és a keresők; távjátékok; elektronikusan lekérhető, árukra és szolgáltatásokra vonatkozó ajánlatok interaktív eléréssel és közvetlen megrendelési lehetőséggel.

A médiaszolgáltatások azok a közösség felé irányuló, szövegben, képben, hangban megjelenő információs és kommunikációs szolgáltatások, amelyek terjesztése elektromágneses rezgések felhasználásával vagy vezeték mentén, illetve útján történik.²⁹ Médiaszolgáltatások különösen:³⁰ a nyilvánosságnak szóló közvetlen ajánlat formájában megjelenő elosztott szolgáltatások, amelyek termékek vételére, eladására vagy bérletére, illetve szolgáltatások nyújtására vonatkoznak (teleshopping); azok az elosztott szolgáltatások, amelyekkel mérési eredmények vagy adatközlések szöveges vagy képi terjesztése történik, kísérszöveggel vagy anélkül; televízió-szöveg, rádiószöveg vagy hasonló szöveges elosztott szolgáltatások; azok a lekérhető szolgáltatások, amelyeknél valamely szöveges, hang- vagy képkínálat kérésre elektronikus tárolóról felhasználás végett közvetítésre kerül, a kölcsönös egyéni teljesítést vagy a tiszta adattovábbítást előtérbe állító szolgáltatások és a távjátékok kivételével. A MDStV a médiaszolgáltatásokra vonatkozó általános szabályoknál szigorúbb követelményeket támaszt az „újságírói-szerkesztői kialakítású” szolgáltatásokkal³¹ szemben, amelyek egészben vagy részben időszaki sajtótermékek tartalmát adják vissza szövegben vagy képben, illetve amelyekben periodikus sorozatban szöveg kerül terjesztésre.³² Mivel ezek hatásukat tekintve is ténylegesen hasonlítanak a hagyományos sajtóra, szabályozásuk terjedelme megegyezik azzal (impresszum, helyreigazítás).

A szolgáltatások meghatározásából kitűnik, hogy egy-egy konkrét szolgáltatás besorolása valamely kategóriába nem könnyű feladat. A szolgáltatás-típusok elhatárolását nehezíti, hogy „a felhasználók által az új információs és kommunikációs technológiák útján egyénileg használható szolgáltatások”³³ egyidejűleg a médiaszolgáltatás fogalmának megfelelően „közösség felé irányulóak” is lehetnek. A szolgáltatást nyújtó szempontjából egyéni felhasználásról akkor lehet beszélni, ha a szolgáltatáshoz egyetlen felhasználó férhet hozzá, a felhasználó szempontjából viszont minden nyilvánosan elérhető információs- és kommunikációs szolgáltatás esetében egyéni felhasználás történik, a televíziós csatorna kiválasztásánál éppúgy, mint egy honlap

letöltésénél vagy egy e-mail fogadásánál.³⁴ A jogbiztonság csak a jogszabályok megfelelő módosításával biztosítható.³⁵

A médiaszolgáltatások sok hasonlóságot mutatnak továbbá a tömegkommunikáció hagyományos eszközeivel; az egyértelmű elhatárolás itt is nehézséget okoz. A két szolgáltatástípust a jogalkotó a vélemények alakításának befolyásolásában betöltött – pontosan nem meghatározható – szerepük alapján határolja el: a jogalkotó feltételezi, hogy a médiaszolgáltatások esetében hiányzik a hagyományos tömegkommunikáció „kiemelkedő, a nyilvános véleményképzés közvetítőjeként és tényezőjeként jellemezhető szerepe”.³⁶ A hagyományos médiumok a médiaszolgáltatásoktól a „programkínálat”³⁷ csak rájuk jellemző elemében határolhatók el; ezen keresztül érvényesül széles hatásuk, aktualitásuk és meggyőző erejük, kiemelkedő szerepet biztosítva a társadalmi véleményképzésben.³⁸ Ez a megkülönböztetés azonban a technikai lehetőségek bővülésével egyre bizonytalanabbá válik.

II. Az információs társadalom szolgáltatásai

Az Európai Uniónak az információs társadalom meghatározott jogi kérdéseiről, elsősorban az egységes belső piacon folytatott elektronikus kereskedelemről szóló 2000/31/EG számú, 2000. június 8-án elfogadott irányelve (Irányelv) a hálózati szolgáltatásokat az információs társadalom szolgáltatásaiként szabályozza. Az információs társadalom szolgáltatásának minősül minden, rendszerint ellenérték fejében távollévők közti értékesítéssel és egyéni lekérésre teljesített szolgáltatás. A szolgáltatás nyújtása a szerződő felek egyidejű fizikai jelenléte nélkül történik.³⁹ Elektronikusan teljesített a szolgáltatás, ha adatok elektronikus feldolgozására és tárolására szolgáló eszközzel küldik a kiindulópontnál és fogadják a végpontnál. Egyéni lekérésre teljesített a szolgáltatás, ha az adatok átvitele egyéni kezdeményezésre történik.

III. A hálózati szolgáltatások szabadsága

A hálózati szolgáltatások általános jellemzője azok működtetésének engedély- és bejelentés-mentessége. A szűkös tényezőket felhasználó hagyományos elektronikus tömegkommunikáció területén – a véleményszabadság erőteljes korlátjaként – minden állam az erre feljogosított szervén keresztül, pontosan rögzített eljárási rendben és értéke-

lési szempontok alapján osztja el a műsorszolgáltatási jogosultságokat. A hálózati kommunikációban azonban hiányzik a véleménynyilvánítás lehetőségét megteremtő egyes szolgáltatások engedélyhez kötésének alkotmányos alapja. Ahogyan a nyomtatott sajtó esetében, elvileg alkotmányos lenne a szolgáltatások nyilvántartása, azonban egy ilyen rendelkezés végrehajthatatlan lenne. A TDG/MDStV ezzel összhangban biztosítja a távszolgáltatások és a médiaszolgáltatások engedély- és bejelentés-mentességét.⁴⁰ Az Irányelv az engedélymentesség alapelveivel⁴¹ kötelezi a tagállamokat annak normatív rögzítésére, hogy az információs társadalom szolgáltatásainak nyújtói által végzett tevékenység nem engedélyköteles, és nincs olyan egyéb követelményeknek alávetve, amelyek hatása abban áll, hogy a hozzáférést hatósági engedélytől, intézkedéstől vagy meghatározott hatósági cselekménytől teszi függővé. Mivel azonban a frekvencia továbbra is igen jelentős gazdasági értékkel rendelkezik, az engedélyezés az információs és kommunikációs piac egészében a jövőben is hatékony szabályozó eszköz lesz, amely lehetővé teszi a hazai piacok ellenőrzését, elsősorban a távközlési szolgáltatások és a hagyományos műsorszolgáltatás működésében. Az új feltételek között a szolgáltatók például az eddigi egy-egy csatorna helyett tartalom-semleges engedélyt kaphatnának a szolgáltatások meghatározott csomagjára (multiplex-szolgáltatások).⁴²

C. Az Internet-szolgáltatók

A hálózati viszonyok két oldalán a felhasználó és az Internet-szolgáltató áll. A felhasználó helyzete egyértelmű: felhasználó minden természetes vagy jogi személy, aki a szolgáltatást tetszőleges célból igénybe veszi, különösen információk elérése vagy hozzáférhetővé tétele végett.⁴³ Az Internet-szolgáltatók azonban differenciált tevékenységeket végeznek, amelyek alapján jogilag sem kezelhetők egységesen. A szolgáltatók egy lehetséges felosztása az Access-Provider, az Internet-Service-Provider és a Content-Provider megkülönböztetése. Az Access-Provider biztosítja a számítógép-hálózathoz való hozzáférést, lényegében távközlési szolgáltatást végez. Az Internet-Service-Provider (ISP) elsődleges funkciója, hogy – pl. Mail- vagy News-szerver üzemeltetésével – önálló szolgáltatásokat tegyen elérhetővé, biztosítsa a szolgáltatások működéséhez szükséges tárolóhelyet. A Content-Provider az ISP szerverén vagy saját számítógépén saját in-

formációkat tesz közzé; lehet egy hírcsoportban véleményt nyilvánító magánszemély vagy akár egy portált működtető gazdasági szervezet. A különböző típusú szolgáltatók szervezetiileg gyakran nem különülnek el, a felosztás az ellátott funkciókhoz igazodik.

I. A szolgáltatók jogállása

A hatályos magyar jog nem tartalmaz kifejezetten az Internet-szolgáltatókra vonatkozó meghatározásokat. Besorolásukhoz az egyetlen kiindulópontot az adatvédelmi biztos egyik döntése jelenti, amelyben a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium állásfoglalása alapján megállapította, hogy a bejegyzett előfizetők számára Internet-hozzáférést biztosító cég a távközlésről szóló 1992. évi LXXII. törvény szerinti távközlési szolgáltató.⁴⁴ Ez a megközelítés azonban csak az Access-Provider jogállását tisztázza, a távközlési jogi és sajtójogi analógiák nem rendezik megfelelően e kérdést.

Az Irányelv szerint szolgáltatásnyújtó minden természetes vagy jogi személy, aki az információs társadalom valamely szolgáltatását nyújtja.⁴⁵ A német szabályozás bővebb meghatározása utal a szolgáltatók különböző típusaira: szolgáltató az a természetes vagy jogi személy, illetve személyegyesülés, aki/amely saját vagy idegen távszolgáltatást/médiaszolgáltatást felhasználásra készenlétben tart, vagy a felhasználáshoz hozzáférést közvetít.⁴⁶

A hálózati szolgáltatók piacra lépése jogilag nem korlátozott. Ezt mutatja a hálózati megjelenést lehetővé tevő domain nevek⁴⁷ regisztrációjának világszerte elfogadott formája: a szolgáltató önszabályozó szervezeteknél jelentheti be a domain névre vonatkozó igényét, és amennyiben az nem ütközik jogszabályba (védjegyek és más védett nevek), a regisztrációs díj kifizetése után a névvel szabadon rendelkezhet.⁴⁸ Magyarországon a tartománynevek kezelésbe adására (delegálására) és az ahhoz szükséges adatok bejegyzésére (regisztrálásra) az Internet Szolgáltatók Tanácsa (ISZT) által nyilvántartásba vett szolgáltatók jogosultak, az ISZT Regisztrációs Szabályzata alapján.

II. Az Internet-szolgáltatók felelőssége

Az Internet-szolgáltatók jogállásának legfontosabb és legvitatottabb kérdése az általuk elérhetővé tett, de más személytől származó tartalmakkal okozott jogsértésekért viselt felelősség. Mivel az egyes tartalmak szerzőinek azonosítása a hálózaton nagyon sokszor lehetetlen, kézenfekvőnek tűnhet annak a minden nehézség nélkül felderíthető Internet-szolgáltatónak a felelősségre vonása, akinek a szolgáltatásán keresztül a jogsértés megvalósult. A felelősség hatékony szabályozásának azonban figyelembe kell vennie a szolgáltatók technikai lehetőségeit, valamint a véleménynyilvánítás szabadságához és a magánszféra sérthetetlenségéhez fűződő alapvető emberi jogokat.

1. A felelősség szabályozásának technikai és jogi korlátai

A saját szerveren tárolt idegen jogellenes tartalom törlése vagy zárolása technikailag rendszerint lehetséges, azonban annak felfedezése az információknak a szerveren tárolt hatalmas mennyisége és gyors cserélődése miatt gyakorlatilag lehetetlen. A szolgáltató nem akadályozhatja meg továbbá az adott tartalom „tükrözését”, más szerverre másolását.⁴⁹ Még nagyobb nehézséget jelent a felhasználó idegen szerveren tárolt tartalmakhoz való hozzáféréseinek ellenőrzése,⁵⁰ és a hozzáférés-közvetítő az adott tartalom felett nem rendelkezhet. Nincs tehát olyan eszköz, amely a szolgáltatóknak lehetővé tennék a tartalom hatékony ellenőrzését.

A technikai lehetőségek mellett a felelősség szabályozásának figyelemmel kell lennie az alapvető emberi jogok védelmére is. Az ellenőrzéssel kapcsolatos fő kérdés az, hogy amíg a szolgáltatót jogszabály nem kötelezi az ellenőrzésre, addig egyáltalán van-e joga azt megtenni: korlátozhatja-e egy magánszemély egy másik magánszemély alapvető jogait? Amennyiben pedig jogszabály ruházna ellenőrzési kötelezettséget a szolgáltatóra, az alkotmányosan még a pontosan rögzített garanciák ellenére is aggályos lenne. Mivel a jogszerűtlen anyagok aránya az 1 %-ot sem éri el, az igénybe vett – igen csekély hatásfokú – eszközökkel okozott kár nincs arányban az elérhető céllal. Az ellenőrzési kötelezettség súlyosan veszélyeztetné egyrészt a véleménynyilvánítás szabadságának, másrészt a magánszféra sérthetetlen-

ségének nemzetközi dokumentumokban és az alkotmányokban rögzített jogát.

2. Szabályozási megoldások

A hagyományos polgári jogi, büntetőjogi vagy közigazgatási jogi felelősségi szabályok hálózati alkalmazásának legnagyobb hátránya, hogy nem biztosíthat egyértelmű és kiszámítható helyzetet a szolgáltatók részére. A bíróság esetenként eltérően állapíthatja meg, hogy mi az a magatartás, ami a szolgáltatótól az illegális tartalmak elleni védekezésben általában elvárható;⁵¹ a szolgáltató másodlagos – bűnsegédi – büntetőjogi felelősségének megítélésében a jogalkalmazónak azt kell eldöntenie, hogy az ellenőrzés elmulasztása jelenti-e az idegen jogellenes tartalmak elhelyezésébe való belenyugvást.⁵²

A TDG/MDStV a felelősség szabályozásának sui generis modelljét teremtette meg, amelyet lényegében az Európai Unió elektronikus kereskedelmi irányelve is követ. A jogsértő tartalom előállítója saját jogellenes magatartása miatt a hálózaton is „az általános törvények szerint felelős”,⁵³ az idegen tartalmakért viszont a szolgáltatók csak meghatározott feltételek mellett felelősek. A vizsgált jogszabályok az egész jogrendszert átfogó horizontális jellegű, szűrőfunkciót⁵⁴ betöltő felelősségi rendelkezéseket tartalmaznak, amelyek az elérhetővé tett információkra, tartalmakra vonatkozóan széleskörű kedvezményeket biztosítanak a szolgáltatók számára.⁵⁵ A mindenkori tényállás kibővül az új felelősségi szabályokkal,⁵⁶ amelyek a szolgáltatók felelősségének megállapításához minden jogág vonatkozásában vizsgálandó további feltételeket állítanak. A felelősségre vonás kétlépcsős jogalkalmazás során történhet: először a speciális felelősségi feltételeket kell vizsgálni, és csak ezek teljesülése esetén kerülhet sor az egyes (mágnjogi, büntetőjogi, közigazgatási jogi) felelősségi rendelkezések alkalmazására.

Az általánosnál enyhébb felelősségi megítélés alá esik az a szolgáltató, aki saját szerverén idegen tartalmakat tesz elérhetővé a felhasználók számára: aki szolgáltatásában idegen tartalmakat „felhasználásra készenlétben tart”,⁵⁷ illetve akinek a szolgáltatása „egy felhasználó által bevitt információk tárolásából áll”.⁵⁸ A szolgáltató helytállási kötelezettsége harmadik személyek jogsértése esetén csak az adott tartalomról tudomással rendelkező azon szolgáltató esetében van he-

lye, aki a kifogásolt tartalomhoz való hozzáférést nem akadályozza meg.⁵⁹

A felelősség megállapításának egyik feltétele a harmadik személyek által közzétett információk tartalmára vonatkozó tudomás. A felelősségre vonáshoz nem elég a jogellenes tartalmak létezésének gondatlan nemtudása, a felelősség alapjául csak az adott jogsértő tartalomra vonatkozó „tényleges tudomás”⁶⁰ szolgálhat.⁶¹ Az Irányelv külön is hangsúlyozza, hogy „a tagállamok nem rónak a ... szolgáltatások nyújtóira általános kötelezettséget az általuk továbbított vagy tárolt információk felügyeletére vagy olyan körülmények aktív keresésére vonatkozóan, amelyek jogellenes tevékenységre utalnak”.⁶²

A felelősség alóli mentesüléshez a szolgáltatónak az ismertté vált jogellenes tartalmat törölnie kell vagy meg kell akadályozni az ahhoz való hozzáférést. A TDG/MDSStV ebben a vonatkozásban további kedvezményeket ad a szolgáltatóknak: a tartalom elérhetőségét csak akkor kell megakadályoznia, ha az technikailag lehetséges és a szolgáltatótól elvárható.⁶³ A szolgáltatótól elvárhatóság igen széles kimentési alapot jelenthet, a technikai összetevők mellett gazdaságossági szempontokat is magában foglal.

A felelősség alóli feltétlen mentességet élveznek azon szolgáltatók nyújtói, amelyek „kizárólag idegen tartalmakhoz történő hozzáférés közvetítéséből”,⁶⁴ illetve „egy felhasználó által bevitt adatok kommunikációs hálózaton történő továbbításából vagy egy kommunikációs hálózathoz való hozzáférés közvetítéséből”⁶⁵ állnak. Mivel a mentesség alapja az, hogy a szolgáltató az idegen tartalmakat nem befolyásolhatja, a mentesség megszűnik, ha a szolgáltató kiválasztja a továbbított adat címezettjét, kiválasztja vagy módosítja a továbbított információt, vagy bármilyen módon befolyásolja az adattovábbítást.⁶⁶ A hozzáférés-közvetítő minősítését egyik szabályozás szerint sem befolyásolja az adatok automatikus és rövid idejű átmeneti tárolása, amennyiben a tárolás kizárólag az adatok továbbítását szolgálja és kizárólag a továbbításhoz általában szükséges ideig tart.⁶⁷

D. A sokszínűség biztosítása a médiaszabályozásban

Az európai médiaszabályozás alapelve a sokszínűség biztosítása. Az állam sajátos eszközökkel beavatkozik a média működésébe annak érdekében, hogy az minden társadalmilag releváns véleményt megje-

lenítsen – a társadalmi nyilvánosság csak ilyen feltételek mellett képes közvetítő- és kontroll-funkcióját betölteni. A sokszínűség követelménye kiterjed a politikai kiegyensúlyozottságra, a kulturális sokszínűségre és a kisebbségi vélemények megjelenítésére. Biztosítása egyrészt a szolgáltatókra vonatkozó sajátos szabályokon keresztül (külső pluralizmus), másrészt a szolgáltatás, a tartalom szabályozásán keresztül (belső pluralizmus) valósul meg.

I. Külső pluralizmus

A vélemény-monopóliumok kialakulásának megakadályozása a szolgáltatók szintjén a külső pluralizmus eszközeivel, azaz a média piaci viszonyainak az általános versenyszabályokat meghaladó mértékű állami befolyásolásával valósul meg.⁶⁸ A rendelkezésre álló műsorszolgáltatási jogosultságokat úgy kell elosztani, hogy a médiapiacon minél több szolgáltató jelenhessen meg, ezzel széles programkínálatot és tartalmi sokféleséget teremtvé.⁶⁹ A médiatörvények ennek megfelelően meghatározzák, hogy egy műsorszolgáltató mennyi – országos, körzeti, illetve helyi – jogosultsággal rendelkezhet, illetve az egyes vállalkozások milyen tulajdoni és szavazati aránnyal lehetnek jelen a különböző műsorszolgáltatókban. Meg kellett akadályozni továbbá a média egyes részterületeinek – nyomtatott és elektronikus sajtó, műsorkészítés és műsorterjesztés – túlzott összefonódását.

Az állam a „multimédiás koncentrációban” sokáig nem ismerte fel a piaci egyeduralom kialakulásának veszélyét, mert a különböző médiatevékenységeket egymástól elkülönült piacoknak tekintette.⁷⁰ A média, az információtechnológia és a távközlés piacát az egyes vállalatok szakterületeit kiegészítő horizontális és a különböző piaci szegmensek összefonódását eredményező vertikális fúziók jellemzik, amelyek már 1996-ban a világon zajló fúziók teljes értékének 15%-át jelentették.⁷¹ A külső pluralizmusnak az így kialakuló új információs és kommunikációs piac egészében kell érvényesülnie, és ez a jogalkotótól új szemléletmódot követel.⁷² A fogyasztói szokások miatt a felhasználók pl. a hálózaton is könnyebben találják meg a hagyományos médiarendszer szereplőit, mint az „amatőr” tartalomszolgáltatókat – e szereplők az új piacon leküzdhetetlen versenyelőnnyel indulnak.⁷³ A külső pluralizmus eszközrendszerét tehát az új feltételek között meg kell erősíteni. Az Európai Unió szándéka szerint támogatja a

technikai haladást és a piacra-lépést segítő megállapodásokat, megakadályozza viszont a piacot lezáró, uralkodó pozíciót kialakító fúziókat.⁷⁴

II. Belső pluralizmus

A vélemények sokszínűségének biztosítása végett a hagyományos elektronikus médiumok európai szabályozása a társadalmi nyilvánosság megfelelő működése végett műsorszolgáltatással szemben is speciális követelményeket támaszt.⁷⁵ A szűkösségre épülő médium-specifikus szabályozás a belső pluralizmust az egyes politikai és egyéb érdekek egyoldalú megjelenését akadályozó tartalomszabályozáson keresztül biztosítja. Mivel rádió és televízió alapítására elvileg sincs minden érdekcsoportnak lehetősége, jogi beavatkozással kell biztosítani, hogy a véges számú szolgáltatás minden társadalmilag releváns véleményt megjelenítsen. A médium működtetője szempontjából ez a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását jelenti: saját véleményét nem „mondhatja el” korlátozás nélkül, és helyt kell adnia olyan véleményeknek, amelyekkel nem ért egyet. A rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény a belső pluralizmust alapvetően a sokoldalúság, tényyszerűség, időszerűség, tárgyilagosság és kiegyensúlyozottság követelményeinek felállításával biztosítja.⁷⁶

A hálózat a gyakorlatilag korlátlan számú résztvevővel minden külső beavatkozás nélkül gondoskodik a vélemények teljes körű megjelenítéséről. A vélemények sokoldalúságának külső garantálása nem szükséges és szabályozási eszközökkel nem is lehetséges. A hálózati kommunikáció korábban bemutatott sajátosságai garantálják a hálózati nyilvánosság természetes sokszínűségét; a véleményszabadság speciális korlátozása nem indokolt. Mivel a belső pluralizmus követelménye csak a kevés számú szereplővel működő médiamodellek esetében indokolható, a tartalomszabályozás létjogosultsága a konvergencia folyamatában kialakuló új médiarendszer egészében megkérdőjeleződik; a sokszínűség biztosításában egyre nagyobb szerepet kapnak a külső pluralizmusnak az egyes médiaterületek összefonódását akadályozó eszközei. A tartalom jogi szabályozásának visszaszorulása másrészt a médiaetika megerősödését is jelentheti, amelynek érvényesítése a nem állami önszabályozó szervezetek feladata. Az új, a társadalmi véleményképzésben jelentősebb szerepet betöltő szolgáltatásokra vo-

natkozó szabályok ezért legfeljebb olyan – nagy mozgásteret hagyó, etikai jellegű – követelményeket állíthatnak, mint „az elismert újságírói alapelvek”⁷⁷ tiszteletben tartása, vagy a tartalomnak „a körülmények által megkövetelt gondosság”⁷⁸ szerinti kialakítása.

III. A kulturális identitás biztosítása

A sokszínűség követelményének sajátos területe a kulturális identitás biztosítása.⁷⁹ A szolgáltató érdeke az olcsó vagy nagy tömegeket vonzó tartalom közzététele, ami viszont kiszorítja az európai értékeket az audiovizuális szektorból. A hagyományos médiarendszerekben ez a kérdés kezelhetőnek tűnt az ún. kvóta-szabályozással: az Európai Uniónak a határok nélküli televíziózásról szóló 89/552/EGK és az azt módosító 36/1997/EGK számú irányelve szerint a tagállamoknak megfelelő eszközök alkalmazásával biztosítaniuk kell, hogy a televíziók műsoridejük legalább felében európai műsorokat továbbítsanak.⁸⁰

Az európai értékek védelmére az Interneten és az új médiarendszerben is szükség van, azonban az erre irányuló hagyományos szabályok egyáltalán nem érvényesíthetők; a kvóta-szabályozás mint műsorszerkezeti követelmény a lekérhető szolgáltatásokra vonatkozóan értelmezhetetlen.⁸¹ Az államnak a kulturális identitás biztosításában a szabályozás helyett más médiapolitikai eszközt kell alkalmaznia. Ez az eszköz elsősorban az európai és nemzeti tartalomipar hatékony állami támogatása lehet.⁸²

IV. Közzolgáltatás az új médiarendszerben

Az európai médiarendszerek meghatározó pillére a közzolgáltatás; a szűkösségen alapuló médiamodellben a közzolgáltatási műsorszolgáltatás alapvetően általános információs és kulturális szolgáltatást jelentett. A konvergencia feltételei között a közzolgáltatás nehezen találja meg a helyét. Fennmaradása azonban indokolt, mert az új viszonyok között egyfajta korrekciós mechanizmusként segítheti a piacról kiszoruló vélemények megjelenítését. Az új közzolgáltatással szembeni állítható követelmények a hálózati nyilvánosságot szélesítő fejlesztéseket támogató kezdeményezőkészség, a valós társadalmi igényekre választ adó problémamegoldó jelleg, a felhasználót közvetlenül megszólító személyre szabottság, valamint az új típusú szolgál-

tatásokon alapuló közösségformáló erő. A közszolgáltatóság új – a médiapolitikán kívülre mutató – értelmezése lehet az államnak az a feladata, hogy hatékonyan járuljon hozzá a hálózati nyilvánosság általános hozzáférhetőségéhez: teremtsen meg a szükséges eszközök alacsony ráfordítással történő beszerzésének lehetőségét, és segítse a nyelvi, képzési hiányosságok leküzdését.

E. A jogrendszer általános szabályainak érvényesülése

A hagyományos elektronikus média speciális tartalomszabályozásának indokolatlansága a hálózati nyilvános kommunikációban egyáltalán nem jelenti e kommunikáció korlátlan szabadságát. A véleménynyilvánítás alkotmányosan indokolt általános határai – mint az állam, a társadalom, az egyes társadalmi csoportok és a magánszféra védelme⁸³ – a hálózati kommunikációra is érvényesek. „A szolgáltatásokra érvényes az alkotmányos rend. Az általános törvények előírásait és a becsület védelmére vonatkozó törvényi meghatározásokat be kell tartani.”⁸⁴

I. Jogellenes és ártalmas hálózati tartalmak

A közlés útján elkövethető bármely jogellenes magatartás az Interneten – például egy rágalmazó vagy jóhírnevet sértő hozzászólás egy hírcsoportban vagy egy rasszista honlap – legalább akkora sérelmet okoz, mint más nyilvános közegben. Ezt ismerte fel a magyar törvényhozó, amikor a „nagy nyilvánosság” – egyes bűncselekmények törvényi tényállási elemeként, illetőleg minősítő körülményeként szereplő – büntetőjogi fogalmát kifejezetten kiterjesztette az „elektronikusan rögzített információ távközlő hálózaton való közzétételére”.⁸⁵ A MDStV a „megengedhetetlen médiaszolgáltatások” – mint pl. a gyűlöletkeltés, az erőszak indokolatlan ábrázolása, az emberi méltóságot sértő szolgáltatások – felsorolásával nevesítve megerősíti a vélemény-szabadsággal szemben álló értékek védelmét.⁸⁶

A káros médiatartalmakkal (köztük az online-tartalmakkal) kapcsolatban az Európai Unió Bizottságának „A fiatalok és az emberi méltóság védelme az audiovizuális- és információs szolgáltatásokban” című Zöld Könyve – a magatartás súlya és az alkalmazható eszközök szerint – különbséget tesz a jogellenes és az ártalmas tartalmak között.

A jogellenes tartalmakhoz való hozzáférés az egész társadalom számára tilos, a lehetséges címzeti körtől és a terjesztés módjától függetlenül.⁸⁷ E tartalmak mind az egyén, mind a közösség számára elfogadhatatlanok, a társadalom alapvető elveit sértik.⁸⁸ A nemzeti jogrendszerek általában e kategóriába sorolják az emberi méltóságot sértő tartalmakat, a súlyosan obszcén, erkölcstelen és megbotrántoztató, valamint a rasszizmusra vagy a diszkrimináció más formájára, gyűlöltre és erőszakos cselekményre uszító tartalmakat.⁸⁹ „Ártalmasnak” minősíti a Zöld Könyv azokat a tartalmakat, amelyek nem jogellenesek ugyan, de károsan befolyásolhatják a kiskorúak fizikai és/vagy szellemi fejlődését. Ezek elérhetővé tétele csak a felnőttek részére engedhető meg; az arányosság biztosítása végett minden esetben olyan megoldásra van szükség, amely a kiskorúakat elzárja e tartalmaktól, de a felnőttek számára azokat továbbra is elérhetővé teszi.⁹⁰

A hálózati kommunikáció globalítása olyan univerzális értékek megfogalmazását tenné szükségessé, amelyek széleskörű nemzetközi védelmet élveznek. Mivel azonban a kulturálisan leginkább kötött értékekről van szó, az egységes jogi szabályozás megvalósíthatatlannak tűnik. A kulturális sokszínűség a hálózat egyik legjelentősebb alkotóeleme, amely az értékek és a védelmi igények különbözősége miatt a fejlődés korlátjává is válhat. Ha a véleményszabadsággal szemben álló értékekkel kapcsolatban létrejöhet is nemzetközi konszenzus, az nem mehet tovább bizonyos minimális védelmi színvonal megállapításánál. Ez viszont továbbra sem jelentené a probléma megoldását.

II. Az Európai Unió és a jogon kívüli eszközök

A hálózati viszonyok szabályozásának legkényesebb kérdése a jogi rendelkezések érvényesíthetősége: a jogsértések felderítése és a felelősségre vonás. Az állami és közösségi döntéshozatal nem tarthat lépést a technológia fejlődésének ütemével, a megváltozott környezet pedig kizárja a korábbi tömegkommunikációs és távközlési eszközökre alkalmazott megoldások analóg alkalmazását. Az Internet a maga lehetőségeivel és veszélyeivel szükségessé teszi az állam szerepének új értelmezését, a beavatkozás új eszközeinek felkutatását. Az új szolgáltatások azonban az új veszélyek mellett a védekezés új lehetőségeit is megteremtik.⁹¹

A hálózati viszonyok rendezésében az államnak jelentős mértékben támaszkodnia kell az érintettek önszabályozó kezdeményezéseire, és támogatnia kell azokat a technikai fejlesztéseket, amelyek a védekezés lehetőségét a felhasználók kezébe adják. Így olyan szabályozási rendszer épülhet ki, amelynek elemei hatékonyan egészítik ki egymást. A jog egyrészt e rendszer kereteinek megteremtője, másrészt a kívánatos magatartás kikényszerítésének végső eszköze. Amennyiben az állam szembefordul a hálózati közösség törekvéseivel, és nem vesz tudomást saját lehetőségeinek korlátairól egy globális és gyorsan fejlődő közegben, akkor végül elveszítheti az általa képviselt érdekek érvényesítésének képességét.

E körülményekkel összhangban az Európai Unió valamennyi kapcsolódó dokumentuma az önszabályozást támogató megközelítést tükrözi. A kérdéssel foglalkozó legjelentősebb dokumentumok az Európai Unió Bizottságának „A fiatalok és az emberi méltóság védelme az audiovizuális- és információs szolgáltatásokban” című – korábban hivatkozott – Zöld Könyve, a Tanács 98/560/EG számú ajánlása az európai audiovizuális- és információszoftárügyi ágazat versenyképességének fokozásáról a fiatalok és az emberi méltóság hasonló színvonalú megvalósítását szolgáló nemzeti keretfeltételek támogatásán keresztül.⁹² Az elképzelések gyakorlati megvalósulásának pénzügyi-szervezeti hátterét az Európai Parlament és a Tanács 276/1999/EG számú döntése biztosítja a Közösség többéves Akciótervének elfogadásáról a hálózat biztonságos használatának támogatásáért a globális hálózatokon megjelenő jogellenes és ártalmas tartalmak elleni harc segítségével,⁹³ a megvalósítás normatív – a tagállamokra jogilag kötelező – kereteit pedig az elektronikus kereskedelemről szóló irányelv teremtette meg.

A „Biztonságos Internet-Akcióterv” konkrét lépéseket ír elő az Internet biztonságos használatának támogatása és európai szinten az Internet üzleti lehetőségeinek kihasználásához szükséges környezet kialakítása végett;⁹⁴ ennek megvalósítására az Európai Unió 1999 január 1-től 2002 december 31-ig 25 millió Eurót fordít.⁹⁵ A program kiterjed az ágazati önszabályozás és a tartalom felügyeletét biztosító intézkedések támogatására, a szűrő- és értékelő-rendszerek széles körű bevezetésének ösztönzésére, a felhasználók érzékenységeinek növelésére, a nemzetközi együttműködést elősegítő tevékenységekre, olyan kiegészítő intézkedésekre, mint a jogi hatások vizsgálata, valamint

minden olyan intézkedésre, amely hozzájárul a kitűzött cél eléréséhez.⁹⁶ A végrehajtásért az Európai Unió Bizottsága felelős, amit a tagállamok képviselőiből álló tanácsadó testület támogat.⁹⁷

1. Önszabályozó szervezetek

A hálózati viszonyok kereteinek megteremtéséhez az államnak ösztönöznie kell az önkontroll-rendszerek kiépítését;⁹⁸ ezek hatékony működése az ágazattal közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban álló minden érintett korlátozás nélküli részvételét követeli meg e rendszerek kidolgozásában, végrehajtásában és értékelésében.⁹⁹ Az egyes állami szintű intézkedéseket és a végrehajtásukkal megbízott szervezetek tevékenységét össze kell hangolni, illetve ki kell dolgozni az együttműködési formákat, valamint a tapasztalatok és a bevált eljárások kicserélésének módját – a tagállami szervezetek összekapcsolódásával közösségi szintű rendszerek épülhetnek ki.¹⁰⁰ Ki kell építeni továbbá a harmadik államokkal való együttműködés kereteit, a nemzetközi fórumokon biztosítva az egységes európai álláspont képviselétét.¹⁰¹

2. Magatartási kódexek

Az önszabályozási rendszerek az érdekelték által megfogalmazott és magukra nézve kötelezőnek elismert magatartási kódexek köré szerveződnek, amelyek a nem kívánatos magatartások katalógusa mellett tartalmazzák a szabálysértések sajátos szankcionálásának és a viták rendezésének módját. Az Unió dokumentumai elsősorban a fiatalok és az emberi méltóság védelmére koncentrálnak határozzák meg a kódexek lehetséges tartalmát, ami kiterjed a felhasználók informálásának, az értékelési és szűrőrendszerek működtetésének és a hálózati tartalmakkal kapcsolatos panaszok feldolgozásának részletes szabályozására.¹⁰² A közösségi joggal való összhang biztosítása végett az Irányelv szerint a kódexek tervezeteit a Bizottság megvizsgálja; az alkalmazás eredményeit és a gyakorlatra kifejtett hatásokat az érintettek folyamatosan értékelik, és erről tájékoztatják a tagállamokat és a Bizottságot.¹⁰³

3. Panaszhelyek

Az illegális és ártalmas hálózati tartalmak felderítésének egyetlen hatékony módja az, ha minden felhasználó egyszerűen és gyorsan jelezheti az általa felfedezett káros tartalmak létezését. Ehhez az önszabályozási rendszer keretei között olyan, könnyen elérhető „panaszhelyeket” kell működtetni, amelyek feldolgozzák a felhasználók bejelentéseit, szükség esetén együttműködnek egymással és a nyomozóhatóságokkal. Az Akcióterv célkitűzése a közösségi együttműködés legjelentősebb összetevőjeként egy európai hotline-hálózat kiépítése, amely a nemzeti panaszhelyeknek az Európai Uniót földrajzilag és nyelvilag is lefedő hálózata lenne.¹⁰⁴ A szolgáltatók és a hatóságok megfelelő együttműködése végett az Irányelv szerint a tagállamok az információs társadalom szolgáltatásainak nyújtóit kötelezhetik arra, hogy az illetékes hatóságot felhasználóik feltehetően jogsértő tevékenységéről vagy információiról haladéktalanul értesítsék, vagy arra, hogy az illetékes hatóságok részére követelésükre olyan információkat továbbítsanak, amelyek alapján szolgáltatásaik felhasználói, akikkel az adatok tárolásáról megegyezést kötöttek, felderíthetők lesznek.¹⁰⁵

4. Értékelő- és szűrőrendszerek

A hálózat technikai adottságait kihasználva az Európai Unió támogatja az értékelő- és szűrőrendszerek fejlesztését, amelyek a felhasználó részére biztosítja, hogy maga döntse el, mely tartalmakhoz akar hozzáférni és melyeket akarja elkerülni.¹⁰⁶ E rendszerek alapja a PICS-technológia (Platform for Internet Content Selection), amely a honlap tulajdonosa vagy külső értékelő számára lehetővé teszi az oldalak minősítését, a böngészőprogramok és más szoftverek számára pedig a minősítések felismerését és értelmezését.¹⁰⁷ A szabvány egységessé teszi a minősítések (címkék) kezelését, de biztosítja az oldalak tetszőleges értékelési szempontok szerinti besorolását.

Az Akcióterv olyan értékelő-rendszerek fejlesztését támogatja, amelyek nemzetközileg kompatibilisek, megfelelnek az európai igényeknek és a szűrés és értékelés során gyakorlatias választási lehetőségeket biztosítanak a felhasználóknak, a szülőknek és a tanároknak.¹⁰⁸ Mivel a rendszer elfogadottsága a szolgáltatók és felhasználók körében egyaránt csekély a fejlesztés mellett az érintettekkel meg kell

ismertetni a szűrő- és értékelő-rendszerek lehetőségeit és korlátait a mindennapos használat során.¹⁰⁹

A rendszer előnyei mellett jogi aggályokat is felvet. A PICS hatékony működéséhez minden hálózati tartalom minősítését el kellene végezni, mert a rendszer a felhasználót elzárja az Internet minden olyan információjától, amely nincsen feldolgozva. A PICS-alapú szabályozás ahhoz vezetne, hogy a tartalom szűrését az indokolhatónál jóval szélesebb körben kellene alkalmazni: a PICS általános alkalmazása minden tartalom tulajdonosa számára lényegében minősítési kötelezettségként jelentkezik, amelynek nem teljesítése azzal jár, hogy a tartalom és készítője mások számára elérhetetlenné válik. Mivel a rendszer nem csak a káros tartalmak elérhetőségét nehezíti meg és nem csak e tartalmak szolgáltatóira ró többletterheket, a véleménynyilvánítás szabadságának indokolatlan mértékű korlátozását jelenti.¹¹⁰

F. Összegzés

A tömegkommunikáció egyoldalúságával és a rendelkezésre álló tartalomszolgáltatási lehetőségek szűkösével szemben a hálózati nyilvánosság és a konvergencia eredményeként kialakuló új médiarendszer korlátlan számú résztvevőnek teszi lehetővé a vélemények interaktív kicserélését. E feltételek nemcsak a hagyományos európai médiaszabályozás alkalmazhatóságát kérdőjelezi meg, hanem általában az állam szerepvállalásának lehetőségét és szükségességét is. Meg kell találni az új veszélyekhez igazodó új eszközöket. Az állam elsősorban támogatási rendszerekkel ösztönözheti a fontosnak tartott érdekek megjelenítését, és hatékony együttműködésre kell törekednie a hálózati közösséggel; az új médiarendszert csak az ágazatokon és államhatárokon átnyúló jogszabályok képesek befolyásolni. A lehetőségek és a veszélyek helyes felismerése minden eddiginél szélesebb nyilvános teret hozhat létre, amely a globalizálódó világ kontrollmechanizmusaként működhet.

Jegyzetek

1. Cseh Gabriella-Sükösd Miklós: A törvény ereje. Médiautató 2001. tavasz 86.o.
2. Gálik Mihály: Médiagazdaságtan. Aula Kiadó 2000. 171-177. o.
3. Gálik Mihály: i.m. 177-180. o.

4. A technikai háttérrel ez az írás – az eredeti dolgozattal eltérően – nem foglalkozik.
5. A hálózati nyilvános kommunikáció jellemzői alapján további két „keretbe” csoportosítható. A „disztribúciós keret” a lényegében egyoldalúan kialakított, bárki számára elérhető információs szolgáltatásokat tartalmazza (pl. honlapok). A „nyilvános fórumok és viták kerete” azokat a szolgáltatásokat foglalja magába, amelyekben a tartalom a résztvevők párbeszédének eredményeként, az egyoldalúság teljes megszüntetésével jön létre. Höflich, Joachim R.: Der Mythos vom umfassenden Medium. In: Die Zukunft der Kommunikation (Hrsg. Latzer, Michael/Maier-Rabler, Ursula/Siegert, Gabriele/Steinmaurer, Thomas) StudienVerlag 1999. 45. o.
6. A német jogban: „Verteildienst”
7. MDStV Indokolás. Különös rész, a 2. §-hoz.
8. A német jogban: „Abrufdienst”
9. Szekfű András: A szervezetek kommunikációjáról. In: Társadalmi kommunikáció (szerk. Béres István-Horányi Özséb) Osiris Kiadó 1999. 89. o.
10. Preßl, Eva: Online öffentlichkeit. Diplomarbeit. (kézirat) Universität Wien 1999. 33. o.
11. Szekfű András: i.m. 90. o.
12. Nincs szó azonban e résztvevők teljes egyenrangúságáról. A korábbi közlőből „szolgáltató” lesz, aki pl. levelezőlistát, hírcsoportot működtet, és gyakran semmilyen közleményt nem hoz létre, mindössze lehetővé teszi és esetleg felügyeli a kommunikációt. E résztvevők a „szervező résztvevők”, akik – általában saját ideológiai vagy gazdasági értékrendjüknek megfelelően – befolyásolják (időkorlátok és díjak megállapításával, a tartalom ellenőrzésével) a kommunikáció létrejöttét és kereteit. Lutz Goertz-től idézi: Burkart, Roland: Was ist eigentlich ein „Medium”? In: Die Zukunft der Kommunikation (Hrsg. Latzer, Michael/Maier-Rabler, Ursula/Siegert, Gabriele/Steinmaurer, Thomas) StudienVerlag 1999. 64. o.
13. 37/1992. (VI.10.) AB határozat. Indokolás II. 2. c) pont. A frekvenciaszűkösség a terjesztési technológiák fejlődése miatt a 90-es években már egyáltalán nem alapeleme a médiarendszernek. A szabályozás szükségességének indokául a német Alkotmánybíróság több döntése (BVerfGE 90, 60, 87.) a hagyományos elektronikus médiumok működéséből származó sajátos veszélyforrásként jelölte meg az egyidejűségből következő széles körben kifejtett hatást, az aktualitást, valamint a mozgóképek, hangok és élő tudósítások meggyőző erejét.
14. 37/1992. (VI.10.) AB határozat. Indokolás II. 3. pont
15. Az általános hozzáférés természetesen nem valósulhat meg. Annak korlátaiol lásd Vajda Éva: Az Internet mint társadalmi nyilvánosság: a habermasi koncepció öröksége. In: A média jövője (szerk. Csermely Ákos-Ráduly Margit-Sükösd Miklós) Média Hungária Kiadó 1999. 57-61. o.
16. Györfi Tamás: Szólásszabadság az Interneten: az analógiák nyomában. Társadalmi Szemle 1998. 2. sz. 104. o.
17. Höflich, Joachim R.: i.m. 45. o.
18. Burkart, Roland: i.m. 66. o.

19. Magyar nyelvű forrás: http://www.itb.hu/dokumentumok/zold_konyv/
20. Zöld Könyv a konvergenciáról. I. fejezet
21. Zöld Könyv a konvergenciáról. I. fejezet
22. Sükösd Miklós: A konvergencia és a multimédia kihívása: európai médiapolitika a 21. században. In: A média jövője (szerk. Csermely Ákos-Ráduly Margit-Sükösd Miklós) Média Hungária Kiadó 1999. 88. o.
23. Zöld Könyv a konvergenciáról. I. fejezet
24. Selhofer, Hannes: Der Medienbegriff im Wandel. In: Die Zukunft der Kommunikation (Hrsg. Latzer, Michael/Maier-Rabler, Ursula/Siegert, Gabriele/Steinmaurer, Thomas) StudienVerlag 1999. 103. o.
25. Zöld Könyv a konvergenciáról IV. 4. fejezet
26. Ennek fő oka a szövetségi állam és a tagállamok jogalkotási hatáskörének ütközése. Az Alaptörvény (Grundgesetz, GG) 73. cikkének 7. pontja a távközlést a szövetségi állam kizárólagos hatáskörébe utalja, míg a GG 30. és 70. cikke alapján a médiaszabályozás a tagállamok hatásköre. Kröger, Detlef/Moos, Flemming: Mediendienst oder Teledienst? Archiv für Presserecht 1997. 4. sz. 675. o.
27. TDG 2. § (1) bek.
28. TDG 2. § (2) bek. A példákat a TDG Indokolása tartalmazza (Különös rész, a 2. §-hoz)
29. MDStV 2. § (1) bek.
30. MDStV 2. § (2) bek.
31. MDStV 6. § (2) bek.
32. MDStV 6. § (2) bek.
33. IuKDG Indokolás. Általános rész.
34. Kressin, Roger: Neue Medien zwischen Rundfunk und Individualkommunikation. Peter Lang Verlag 1998. 148. o.
35. A probléma megoldására született módosító javaslatot lásd Koenig, Christian: Regulierungsoptionen für die Neuen Medien in Deutschland. MultiMedia und Recht 1998. 12. sz.
36. MDStV Indokolás. Különös rész, a 2. §-hoz.
37. A német „Darbietung” szónak nincs pontos magyar megfelelője. Rundfunk-Staatsvertrag 2. § (1) bek.
38. MDStV Indokolás. Különös rész, a 2. §-hoz; Gounalakis, Georgius/Rhode, Lars: Gounalakis, Georgius/Rhode, Lars: Elektronische Kommunikationsangebote zwischen Telediensten, Mediendiensten und Rundfunk, Computer und Recht 1998. 8. sz. 491. o.
39. A definíciót a 98/84/EG sz. irányelv tartalmazza, az elektronikus kereskedelem irányelv e szabályra hivatkozik.
40. TDG/MDStV 4. §
41. Irányelv 4. cikk
42. Zöld Könyv a konvergenciáról IV. fejezet
43. Irányelv 2. cikk d) pont; TDG/MDStV 3. § 2. pont
44. Az adatvédelmi biztos 394/K/1996. számú ügye
45. Irányelv 2. cikk b) pont

46. TDG/MDStV 3. § 1. pont
47. Mivel a számítógépek IP címeit nehéz megjegyezni, a csomópontokhoz tetszőleges – maximum 256 karakterből álló – név rendelhető. E nevek használatához sajátos névhierarchiát hoztak létre, amely szerint egy csomópont nevét az ún. tartománynevek összefűzése adja. Minden tartományon belül lehetnek további tartományok, illetve csomópontok. Ez a névhierarchia az Internet tartománynév rendszere (Domain Name System). Bodnár Ibolya-Nagy Zoltán: PC hálózatok és Internet. PC Start Stúdió, 1999. 70. o.
48. Gálik Mihály: i.m. 367. o.
49. Köhntopp, Kristian/Köhntopp, Marit/Seeger, Martin: Sperrungen im Internet. Kommunikation und Recht 1998. 1. sz.
50. Ennek lehetséges megoldását jelentik az ún. tűzfalak. A tűzfalak eredeti rendeltetése a részhálózathoz kívülről történő hozzáférés ellenőrzése. Ez az adatcsomagok szűrésén keresztül valósul meg, és kiterjedhet meghatározott címre vagy meghatározott szolgáltatásra érkező csomagok kontrolljára. A tűzfal ugyanakkor – jelentős technikai ráfordítással – a kimenő forgalom ellenőrzésére is alkalmas, és nem csak az Internet teljes elérését akadályozhatja meg. Részletesen: Sieber, Ulrich: Kontrollmöglichkeiten zur Verhinderung rechtswidriger Inhalte in Computernetzen.
[http://www.jura.uni-wuerzburg.de/sieber/kontrolle/kontrolle_dt\(1\).htm](http://www.jura.uni-wuerzburg.de/sieber/kontrolle/kontrolle_dt(1).htm)
51. Ptk. 339. § (1) bek.
52. Btk. 20. § (1) bek. és Btk. 21. § (2) bek.
53. TDG/MDStV 5. § (1) bek.
54. A Bundesforschungsministerium állásfoglalása, idézi: Sieber, Ulrich: Die rechtliche Verantwortlichkeit im Internet. MultiMedia und Recht 1999. 2. sz.
55. Altenhain, Karsten: Die gebilligte Verbreitung mißbilligter Inhalte – Auslegung und Kritik des § 5 Teledienstgesetz. Archiv für Presserecht 1998. 5. sz. 458. o.
56. A szabályozás nehezen illeszthető be a hagyományos felelősségi dogmatikába. Erről részletesen: Spindler, Gerald: Dogmatische Strukturen der Verantwortlichkeit der Diensteanbieter nach TDG und MDStV. MultiMedia und Recht 1998. 12. sz.
57. TDG/MDStV 5. § (2) bek. A „készenlétben tartás” nem jár feltétlenül a szolgáltató aktív magatartásával, csak az adott tárolóhely fölötti – tulajdonosként vagy más jogcímen gyakorolt – rendelkezésre utal, ami megteremti a tartalom törlésének jogi és technikai lehetőségét. Altenhain, Karsten: i.m. 458. o.
58. Irányelv 14. cikk: Hosting
59. Ez az ún. „notice and take down procedure”. Az Egyesült Államokban a szerzői jog területén pl. ugyanezt valósítja meg a Digital Millenium Act.
60. Irányelv 14. cikk (1) bek. a) pont
61. Az Irányelv a német szabályozáshoz képest tovább szélesíti a felelősségi privilégium alkalmazási körét azzal, hogy nem elégszik meg a tartalomról való tudomással: a szolgáltatónak a felelőssége magállapításához a tartalom jogszerűtlenségéről is tudnia kell. (Irányelv 14. cikk (1) bek. a) pont) A kártérítési igények vonatkozásában viszont az Irányelv is megelégszik „olyan tényeknek vagy kö-

- rülményeknek” az ismeretével, amelyekből a tartalom jogellenessége „nyilvánvalóvá válik” (Irányelv 14. cikk (1) bek. a) pont).
62. Irányelv 15. cikk (1) bek.
63. TDG/MDSIV 5. § (2) bek.
64. TDG/MDSIV 5. § (3) bek.
65. Irányelv 12. cikk: Tiszta továbbkövetítés
66. Irányelv 12. cikk (1) bek. a), b) és c) pont
67. TDG/MDSIV 5. § (3) bek. második mondat; Irányelv 12. cikk (2) bek.; Irányelv 13. cikk
68. Bender, Gunnar: Fahrgemeinschaften auf der Datenautobahn. K&R 1998. 10. sz. 430. o.
69. Holznagel, Bernd: Rundfunkrecht in Europa. J.C.B. Mohr 1996. 292. o.
70. Bender, Gunnar: i.m. 430. o.
71. Zöld Könyv a konvergenciáról. I. fejezet
72. Zöld Könyv a konvergenciáról. I. fejezet
73. Gálik Mihály: i.m. 351. o.
74. Zöld Könyv a konvergenciáról I. fejezet
75. Az európai megoldásokról részletesen Holznagel, Bernd: Rundfunkrecht... 253-281. o.
76. Rtv. 4. § (1) bek.
77. MDSIV 7. § (2) bek. első mondat Az előírás csak az „újságírói-szerkesztői kialakítású” szolgáltatásokra vonatkozik.
78. MDSIV 7. § (2) bek. második mondat
79. Holznagel, Bernd: Rundfunkrecht ... 267. o.
80. Televíziózás határok nélkül Irányelv. 4. cikk 1. pont
81. Holznagel, Bernd: Multimedia zwischen Regulierung und Freiheit. Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht 1999. 429. o.
82. Sükösd Miklós: i.m. 92. o.
83. Halmai Gábor felosztása. Halmai Gábor: A véleményszabadság határai. Atlantiszt Könyvkiadó 1996. 266-268. o.
84. MDSIV 7. § (1) bek.
85. Btk. 137. § 12. pont
86. MDSIV 8. § (1) bek. 1-6. pont
87. Zöld Könyv a fiatalok és az emberi méltóság védelméről. I. fejezet 1. pont
88. Uo. II. fejezet 2. pont
89. Uo. I. fejezet 1. pont és II. fejezet 2.1 pont
90. Uo. II. fejezet 2.2 pont
91. Uo. I. fejezet 2.2-2.5 pont
92. Német nyelven elérhető:
http://europa.eu.int/eur-lex/de/lif/dat/1998/de_398x0560.htm
93. Német nyelven elérhető:
http://europa.eu.int/eur-lex/de/lif/dat/1999/de_399d0276.htm
94. Akcióterv 2. cikk
95. Akcióterv 1. cikk
96. Akcióterv 3. cikk

- 98. Akcióterv 4. és 5. cikk
- 98. Ajánlás. Indokolás (13) pont
- 99. Ajánlás. Függelék 1. pont
- 100. Ajánlás. Indokolás (19) pont
- 101. Ajánlás. Indokolás (16) pont; Akcióterv. Indokolás (17) pont
- 102. Az Ajánlás Függelékének 2. pontja tulajdonképpen tartalmaz egy mintakódexet
- 103. Irányelv 16. cikk 1. pont
- 104. Akcióterv. Függelék 1.1. pont
- 105. Irányelv 15. cikk (2) bek.
- 106. Akcióterv. Függelék 2. pont
- 107. Dyson, Esther: 2.0 verzió - Életünk a digitális korban. HVG Kiadói Rt. 1998. 198. o.
- 108. Akcióterv. Függelék 2. pont
- 109. Akcióterv. Függelék 2. pont
- 110. Erről és a tartalomszűrés más eszközeiről részletesen: Lessig, Lawrence: Hogyan szabályozzuk a szólást az Interneten? Fundamentum 1999. 1. sz.

BŰNÜGYI TUDOMÁNYOK

Bálint Máté Mór III. évf.

A kóros elmeállapot a statisztika tükrében*

A. Bevezetés

A jogalkalmazók szemében a kóros elmeállapot sokszor csak annyit jelent, hogy az illetőt korlátozta-e valamilyen elmebeli rendellenesség cselekménye elkövetésekor, holott – úgy vélem – igenis hasznos lehet a jogalkalmazó számára, ha ismeri azokat a főbb elveket, fogalmakat, melyek az elmeorvos szakértőket szakvéleményük kialakításában segítik. Ezért engedjék meg, hogy a rövid, idevágó jogi szabályozás mellett azokat a szakértői és orvosi fogalmakat felvázoljam, melyek a témám ismeretéhez elengedhetetlenül szükségesek.

A kóros elmeállapot megállapításának gyakorlati nehézségeit jól jellemzi egy régi közép-nyugat-amerikai mondás, amely a következőképpen szól: „Az épelméjűt az őrülttől csak egy vékony vörös vonal választja el.” Ez a vékony vörös vonal az, amely határvonalként elválasztja a beszámítási képességgel rendelkezőket a korlátozottan, vagy teljesen beszámíthatatlan egyénektől. Ennek a határnak a megállapítása különös szakértelmet kíván, és elmeorvosszakértő kirendelését teszi szükségessé.

A rövid elméleti áttekintés után, azokra a gyakorlati kérdésekre próbálok választ keresni, melyek az elmeorvosszakértői vélemények jogalkalmazói felhasználása során merülnek fel. Az általam vizsgált több száz Baranya megyei elmeorvosi szakvélemény kapcsán lehetőségem nyílt olyan összefüggések feltárására, melyek jellemzőek az egyes hazai bűncselekmények elkövetőire, illetőleg fordítva, arra hogy

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntetőjog” Szekcióban III. helyezést ért el. Konzulus: Dr. Balogh Ágnes.

egyes kóros elmeállapotok köthetők-e bizonyos bűnelkövetői magatartásokhoz.

Mivel a Baranya megyei bűncselekmények száma országos szinten átlagosnak mondható, így alkalmasnak tartottam arra, hogy országos szinten is helytálló következtetéseket vonjak le belőlük. Megpróbáltam rávilágítani a kóros elmeállapothoz kapcsolódó problémákra, például a kirendelések indokolatlanul nagy számával kapcsolatban. Úgy gondolom ebből a tanulmányból is kitűnhet, hogy a szakértői tevékenység nélkülözhetetlen láncszeme az igazságszolgáltatásnak, és hogy az orvostudomány aktuális megállapításai kötődnek a jogalkalmazó tevékenységéhez, segítik a megalapozottabb döntéshozatalt.

B. Elméleti áttekintés

A kóros elmeállapot a beszámítási képességet kizáró okok közé tartozik. A Btk. nem határozza meg a beszámítási képesség fogalmát, csak az ezen képességeket kizáró okokat, a gyermekkort (23. §), illetve a kóros elmeállapotot (24. §) nevesíti. A Btk. ezen szakasza konkrétan, de nem kizárólagosan sorolja fel a elmeműködés azon kóros elváltozásait, melyek a beszámítási képességet korlátozzák, vagy kizárják. A 24. § (2) a törvényhozó a korlátozott beszámítási képességgel rendelkező elkövető esetében lehetővé teszi a büntetés korlátlan enyhítését. A főbb elmebetegségek, melyek korlátozhatják, vagy kizárhatják az elkövető beszámítási képességét: a paralysis progressiva, a paranoia, a mániás-depressziós elmezavar, a skizofrénia, és az epilepszia. Paranoia lényege a kóros személyiségfejlődés, a személyiségben téves eszmék nyernek tért, a körülötte zajló eseményeket magára vonatkoztatja. A paranoián belül is két nagy csoport különíthető el: a nagyzasos-expanzív-, és az üldöztetési téveseszmérendszerek. Az előbbi csoportba tartoznak az erotomániások, és a vallásos-fanatikusok, illetve az inventátoros paranoidok, akik találmányuk hasznosítása érdekében mindent megtennének, rágalmaznak, erőszakos cselekményeket is elkövetnének. Az üldöztetési téveseszmérendszerek a szenzitív vonatkoztatásos, a féltékenységi, és a perlekedési téboly. A szenzitív vonatkoztatásos tébolyban szenvedők, akik ritkán követnek el bűncselekményeket, magukba zárkóznak, a külső eseményeket magukra vonatkoztatják. A féltékenységi szindrómát, mely gyakran párosul alkoholizmussal, áthatják a téveseszmés motivációk. Cselekményeik

általában erőszakosak, brutálisak, a cselekvő általában beszámíthatatlan, kényszergyógykezelése indokolt. A perlekedési tébolyban szenvedők a hatóságoknak jelentenek komoly problémát, gyakran követ el becsületsértést, rágalmazást, hamis vád bűncselekményét, avagy életveszélyes fenyegetést.

A mániás-depressziós elmezavarnak három megnyilvánulási formája lehet: egyrészt az unipoláris mánia, az unipoláris depresszió és az ún. bipoláris, típusos mániás depresszió. A mániásokra hirtelen hangulatemelkedés, ingerlékenység, gátlástalanság a jellemző, gyakran követnek el közlekedési, szexuális, erőszakos bűncselekményeket, illetve becsületsértést. A depressziósokra a levertség, búskomorság a jellemző, őket inkább autóagresszivitás jellemzi, tehát inkább önmagukra veszélyesek.

Skizofrénia, vagy más néven tudathasadás a leggyakoribb előfordulású elmebetegség. A bűncselekmény elkövetési ideje alapján három csoportot különböztethetünk meg. Először is elkülöníthetők azok, akik a skizofrénia tüneteinek megjelenése előtt követik el a bűncselekményt. Iniciális deliktumnak nevezik ezt a formát, amelyben aktív tünetet korábban nem észleltek, tehát a bűncselekmény a pszichózis első tünete. Második csoportot képezik azok, akiknél az észrevétlenül zajló skizofrénia talaján kerül sor a bűncselekményre. Végül külön csoportot képeznek azok, akiknél a skizofrénia pszichopatológiai tünetei motiválják a bűncselekményt. A skizofréniában szenvedő beteg általában képtelen felismerni cselekményeinek következményeit, illetve képtelen e felismerésnek megfelelően cselekedni.

Epilepsziásoknál – büntetőjogi szempontból – jelentősek a következő tünetegyüttesek: epilepsziás paroxizmusok, mely során elkövetett bűncselekményeket a hibás kivitelezés, az előkészítés hiánya jellemez; epilepsziás homályállapotok, melyek során ritkán követnek el bűncselekményt; epilepsziás személyiségváltozás, melynek során a beteg hajlamossá válik bűncselekmény elkövetésére; és az epilepsziás dementia.

A szenvedélybetegségek gyakran okozhatnak elmebetegséget, illetve tudatzavart. Az alkoholizmus a leggyakoribb szenvedélybetegség, mely gyakran maradandó személyiség torzulást idéz elő. A törvényalkotó, hogy az alkohol okozta bódult állapot, ne jelentsen mentséget a bűncselekmény elkövetőjének, úgy rendelkezik, hogy, aki önhibájából kerül ittas, vagy bódult állapotba arra a 24. § rendelkezései nem al-

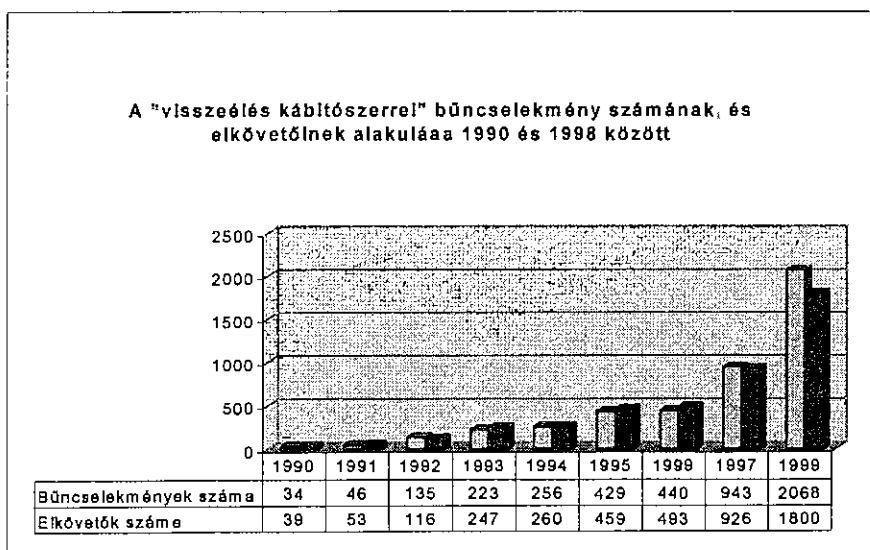
kalmazhatóak. Szokványos részegség esetén, ha az önhiba megállapítható, egyértelműen a 25. §-t alkalmazzák. A kóros ittasság feltétele a fogyasztó alkoholtűrő-képességének megváltozása, mely lehet veleszületett vagy szerzett és maradandó károsodás, de létrejöhet átmeneti, alkalmi okok következtében is. Mivel a részegségnek ez a formája heveny elmebetegségnek minősül, a részegség alatt kizárja az elkövető beszámítási képességét. 1970-ben az LB 472. sz. állásfoglalása vezette be az abortív kóros ittasság fogalmát, amely a mai napig megosztja a szakértői társadalmat. Ezen ittasság esetén vagy nem áll fenn a kóros ittasság valamennyi tünete, vagy csak csökevényes formában jelentkeznek. Ilyenkor általában a beszámítási képesség csökkent. Az alkoholos elmebetegségek túlnyomórészt kizárják a beszámítási képességet. Közéjük tartozik a delirium tremens, az akut alkoholos hallucinózis, az alkoholos paranoia és az alkoholos dementia.

A delirium tremens esetében a beteg egy folyamatos cselekvéssor végrehajtására általában képtelen, ebből következik, hogy ritkábban követnek el, ezek a betegek bűncselekményeket.¹ Az alkoholos hallucinózis az alkoholisták 5 %-át érinti. Ezek a betegek is ritkán követnek el bűncselekményt, inkább öngyilkosságot, illetve önvédő cselekményeket.² Az alkoholos paranoiát nehéz megállapítani, az akut esetekben nehéz az abortív patológiás részegségtől megkülönböztetni, gyakran követnek el súlyos bűncselekményeket, az e betegségben szenvedők.³

Alkoholos elbutulás esetében az illetőnél, a folyamatos alkoholizálás következtében, súlyos szellemi leépülés alakul ki. Egy 1999-ben írt elmeorvosi szakvélemény szerint, egy súlyos testi sértés büntettét elkövető személy alkoholbetegségben szenvedett, melynek talaján mérsékelt elbutulás alakult ki, melynek következtében kis mértékben korlátozta cselekménye elkövetésekor betegsége.⁴ Egy másik esetben, ugyancsak 1999-ben, a garázdaság vétségének elkövetője, idült alkoholizmus következtében delirium tremensben, ezt követően Korsakow betegségben szenvedett a cselekmény elkövetése előtt. Vizsgálatkor mindennek maradványaként súlyos fokú elbutulás volt észlelhető, és hajlam a kóros meseszövésekre is. Ez a szellemi leépülés olyan fokú volt, hogy emiatt a terhére rótt cselekmény következményeinek felismerésére és ennek megfelelő cselekvésre képtelen volt a cselekmény elkövetésekor és képtelen volt a vizsgálatkor is.⁵

A rendszerváltás óta Magyarországon egyre nagyobb problémát okoznak a szenvedélybetegségek, különös tekintettel az egyre több

kábítószerfogyasztó miatt. Az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet becsléseken alapuló adatai szerint Magyarországon 35-50 ezren rabjai valamilyen kábítószernek és 100-120 ezerre tehető az alkalmi drogfogyasztók száma. Az ORFK adatai szerint 1994-ben még csak 256, 1998-ban már 2068 visszaélés kábítószerrel bűncselekmény miatt indult nyomozás. Az Országos Igazságügyi Orvosszakértői Intézet statisztikája szerint 1994-ben 4, 1998-ban már 38 kábítószer túl-
adagolás miatt bekövetkezett halálesetet regisztráltak. A növekedést jól mutatja a kábítószerrel való visszaélés bűncselekmény számának évről-évre történő emelkedése. Az 1990-ben elkövetett 34 ilyen jellegű bűncselekménnyel szemben 1998-ban 2068-at regisztráltak az egységes rendőrségi és ügyészségi, bűnügyi statisztikában.



A diagramm jól mutatja, hogy 1996 óta mind a bűncselekmények, mind az elkövetők száma megduplázódott. A jogerősen elítéltek száma is hasonló tendenciát mutat. A kábítószeres tudatzavart okoznak, büntetőjogi értékelésük a szokványos részegségével esik azonos elbírálás alá.

A szenvedélybetegségek közé tartoznak a kóros szokások is, melyek a közül a leggyakoribbak a következők: játékszenvedély, piro-mánia, és a legelterjedtebb a kleptománia.

C. Kóros elmeállapot a gyakorlatban

Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Igazságügyi Orvostani Intézetében, elmúlt 3 év büntető ügyben elrendelt elmeorvos szakértői véleményeit vizsgáltam. A vizsgálatom célja az volt, hogy választ kapjak – többek között – a következő kérdésekre: Minden esetben indokolt volt-e a szakértők vélemény előterjesztésére történő kirendelése? Valamely kóros elmeállapotban, elmebetegségben szenvedők jellemzően ugyanolyan bűncselekményt követnek-e el? Bizonyos kóros elmeállapotokra jellemző-e, hogy a szakértői véleményezésekben ugyanolyan megítélés alá esnek, azaz törvényszerűség következik-e, hogy pl. az elmebetegség fennállta kizárja az elkövető beszámítási képességét? Vannak-e olyan bűncselekmények, melyek meghatározott elmebeli rendellenességhez kötődnek?

Mindezen kérdések megválaszolásához 1999 és 2000-ben, több száz szakértői vélemény közül 100-100 szakvéleményt néztem át véletlenszerű kiválasztással, 2001-ben pedig az első negyedév első 100 szakvéleményét vizsgáltam. A vizsgált adatok összehasonlítását megkönnyítette, hogy a szakvéleményeket ugyanazon intézet orvosszakértői adták. Mivel a Baranya megyei bűnügyi statisztikai adatok országos szinten átlagosnak tekinthetők, ezért alkalmasak lehetnek általános, országos szintű összefüggések megvilágítására is.

A statisztika készítésénél a szakvéleményeket a kirendelésekben szereplő Btk. fejezetek alapján csoportosítottam. A kirendelésekben kiemelkedett 3 bűncselekménycsoport (Btk. XII., XVI., és XVIII. fejezete). 1999-ben, és 2000-ben a legnagyobb számban a XVIII. fejezetben található vagyon elleni bűncselekmények elkövetőinek az elmeorvosszakértői véleményezését rendelték el a hatóságok, míg 2001-ben a XVI. fejezethez tartozó közrend elleni bűncselekmények voltak a meghatározóak.

A lentebb ismertetésre kerülő táblázatokban a „Vegyes” kategória azt jelenti, hogy a vizsgált személynél több, különböző kóros elmeállapot együttes fennállását találták a szakértők.

Külön vizsgáltam, hogy hány esetben követte el az elkövető a cselekményét ittasan, mennyi volt az alkoholbetegek, idült alkoholisták száma, illetve kábítószerfüggő, és a cselekményét kábítószer hatása alatt elkövető.

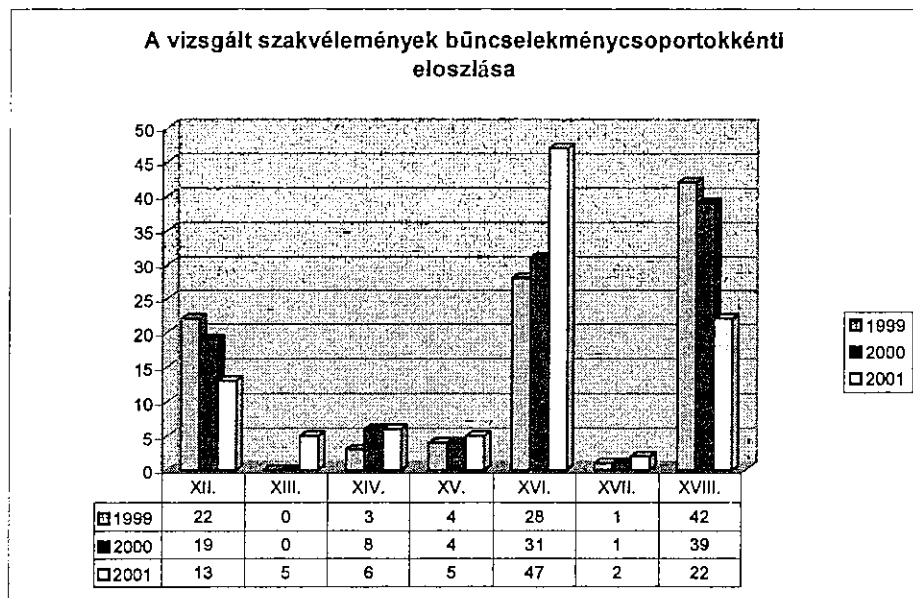
A következőkben a táblázatokból kiolvashatóak az adatok, így én csak az adott bűncselekmény csoporton belüli érdekességeket emelem ki, és majd az utolsó fejezetben részletezem az adatokból levonható konkrét következtetéseket.

I. Szakvélemények bűncselekménycsoportokkénti eloszlása

Az elmeorvosszakértői vizsgálatokat hét bűncselekménycsoport elkövetőivel szemben rendelték el, ezek közül kiemelkedett három (Btk. XII., XVI., XVIII. fejezet), melyek 1999-ben 92%-ban, 2000-ben 89%-ban, 2001-ben 81%-ban domináltak.

A vizsgált első két évben legnagyobb számban a XVIII. fejezetben található vagyon elleni bűncselekmények elkövetőit vizsgálták a szakértők. Az 1999-es adatoknak 42%-ában rendelték el vizsgálatot vagyon elleni bűncselekmény elkövetőivel szemben. 2000-ben közel ugyanez az arány volt kimutatható (39%), 2001-ben csak 21% volt az arány.

A XVI. fejezetben található közrend elleni bűncselekménycsoport esetében az arány 1999-ben 28%, 2000-ben 31%, míg 2001-ben 47%. 2001 első negyed évében tehát ezen bűncselekménycsoport elkövetőivel szemben rendelték el leggyakrabban véleményezést.



Ez a két bűncselekménycsoport egyértelműen kiemelkedett, mindhárom vizsgált időszakban; az elrendelt elmeorvosszakértői vélemények 68%-át tették ki. Ezek az adatok azt mutatják, hogy ez az arány állandó.

Kiemelkedik még 22%, 19%, 13%-al a személy elleni bűncselekmények esetében elrendelt vélemény előterjesztések száma.

A másik öt bűncselekménycsoport közül sem éri el az előbb említett három csoport esetén elrendelt véleményezések számát, mint azt a diagramm is mutatja.

II. A statisztikák rövid elemzése

Az első táblázat a vagyon elleni-, és közrend elleni bűncselekmények esetében elrendelt szakértői vélemények adatait tartalmazza.

Kóros elmeműködés		Vagyon elleni bűncselekmények			Közrend elleni bűncselekmények		
		1999	2000	2001	1999	2000	2001
<i>Elmebetegség</i>		0	3	0	0	2	4
Beszámítási képességét a vizsgált személynek	Kizárta	0	1	0	0	0	1
	Korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	1/1/0	0	0/0/0	0/2/0	0/3/0
	Nem korlátozta	0	0	0	0	0	0
<i>Gyengeelméjűség</i>		3	13	7	3	2	1
Beszámítási képességét a vizsgált személynek	Kizárta	0	0	0	0	0	0
	Korlátozta E/K/S* fokban a	0/1/0	11/0/0	5/1/0	3/0/0	1/1/0	0/1/0
	nem korlátozta	2	2	1	0	0	0
<i>Szellemi leépülés</i>		0	0	1	1	0	1
Beszámítási képességét a véleményezett személynek	kizárta	0	0	0	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	0/0/0	1/0/0	0/1/0	0/0/0	0/1/0
	nem korlátozta	0	0	0	0	0	0
<i>Személyiségzavar</i>		3	5	1	1	1	6
Beszámítási képességét a véleményezett személynek	kizárta	0	0	0	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	2/0/0	0/0/0	0/0/0	0/1/0	2/0/0
	nem korlátozta	3	3	1	1	0	4
<i>Vegyes</i>		3	2	1	3	1	1
Beszámítási képességét a véleményezett személynek	kizárta	0	0	0	2	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	1/0/1	1/1/0	0/1/0	0/1/0	1/0/0	0/1/0
	nem korlátozta	1	0	0	0	0	0

<i>Nem szenved a beszámítási képessé- get korlátozó, vagy kizáró betegségben</i>	33	16	12	20	25	34
<i>Összesen:</i>	42	39	22	28	31	47

* E/K/S – enyhe / közepes / súlyos

1999. és a 2001. évi adatok alapján, a vagyon elleni bűncselekményt egyetlen elmebetegségben szenvedő vizsgált személy sem követett el, ezzel szemben 2000-ben 3 esetben állapították meg az elkövetőnél elmebetegség fennállását. Az egyik esetben az elkövető lopás kísérletét valósította meg, és a szakértők megállapították, hogy alkoholos eredetű elmebetegségben szenved, ami miatt érzékszálódások, nagyzásos téveseszmék, kóros lelki jelenségek irányítják cselekedeteit, emiatt kizárták a beszámítási képességét.⁶ A további 2 eset közül az egyikben enyhe, másikban közepes fokban korlátozta beszámítási képességét az elkövetőnek a betegsége.

1999-ben 3 bűnelkövető szenvedett gyengeelméjűségben cselekménye elkövetésekor, ebből 2 nem korlátozott betegsége, 1 esetben (lopás büntette) pedig közepes fokban korlátozták beszámítási képességét. Ezzel szemben 2000-ben 13 esetben állapították meg ezt a betegséget, ebből 11 alkalommal azt állapították meg, hogy enyhe fokban korlátozta, 2 alkalommal pedig, hogy nem korlátozta az elkövetőt betegsége. 2001-ben 3 esetben találtak gyengeelméjűséget az elkövetőnél, mely két esetben egyben enyhe fokban korlátozó tényezőt is jelentett.

2001-ben egy szellemi leépülésben szenvedő követett el bűncselekményt, mely személy esetében ez enyhe fokú korlátozó tényező is volt.

Több betegségben egyszerre 1999-ben 3, 2000-ben 2, míg 2001-ben 1 elkövető szenvedett. 1999-ben, a 3 vizsgált személy közül az egyik súlyos fokban volt korlátozva. Az elkövető, aki rablás büntetettét valósította meg, gyengeelméjűségben és ehhez társuló elmezavarban szenvedett a terhére rótt cselekmény elkövetésekor.⁷

2001-ben kifosztás büntett elkövetője vizsgálatánál megállapították, hogy enyhe fokú gyengeelméjűségben valamint epilepsziás megbetegedése folytán kialakult személyiségromlásban szenved, és szenvedett a terhére rótt cselekmény elkövetésekor is. Ezenkívül a szakértők elmezavart is valószínűsítettek. Mindezek alapján a terhére rótt cse-

lekmény következményeinek felismerésében, illetve a felismerésnek megfelelő cselekvésben közepes mértékben korlátozva volt.⁸

1999-ben 33, 2000-ben 16, míg 2001-ben 12 terhelt esetében elrendelték ugyan az elkövető elmeorvoszakértői véleményezését, azonban semmilyen elmebeli rendellenesség nem volt megállapítható.

Érdekes, hogy az első két évben közel ugyanannyi esetben rendeltek el elmeorvoszakértői véleményezést (42, 39), 2001-ben azonban jóval kevesebben, csak 15 esetben. 1999-ben 9, 2001-ben pedig csak 10 esetben találtak az elkövetőnél valamilyen betegséget, addig 2000-ben ez a szám 23 volt.

Közrend elleni bűncselekményt, az 1999-es adatok alapján, elmebetegségben szenvedő nem követett el, ezzel szemben 2000-ben, 2 esetben volt közepes fokban korlátozott elembeteg az elkövető. 2001-ben 4 esetben találtak elmebetegséget, melyből egy esetben kizárt volt az elkövető beszámítási képessége, míg három esetben közepes fokban korlátozott.

2001-ben a garázdaság vétségét elkövető személy kevert mániás és hasadásos elmezavar tüneteivel járó pszichiátriai betegségben szenvedett, és emiatt beszámítási képessége kizárt volt.⁹

Ugyancsak 2001-ben garázdaság vétségét követte el az a személy, aki szorongásos depressziós neurosisban szenvedett, e neurosis egyik jellemzője az érzelmi, indulati élet zavara volt, és emiatt közepes mértékben korlátozva volt abban, hogy cselekménye következményeit felismerje, és abban is, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjék.¹⁰

1999-ben egyetlen szellemi leépülésben szenvedőt találtak a szakértők, aki közrend elleni bűncselekményt követett el.

Több betegség egyidejű megléte 3 elkövetőnél volt 1999-ben, 1-1 elkövetőnél 2000-ben, és 2001-ben. 1999-ben vizsgált esetek közül kettő személynél a betegsége kizárta beszámítási képességét, az egyik, akit garázdasággal gyanúsítottak, idült alkoholbeteg volt, ami szellemi leépülést, gyengeelméjűséget okozott. A másik elkövető ugyancsak garázdaság büntetést követte el, és idült alkoholizmusa talaján szellemi leépülés volt megállapítható. A harmadik, kábítószerrel való visszaélés esete, melynél a személy súlyos fokú szenvedélybetegsége, „kemény kábítószerfüggősége” személyiségzavart okozott, és közepes fokban korlátozta.¹¹

2000-ben 1 „vegyes” jellegű kóros elmeállapotot találtam. A vizsgálatok során megállapították, hogy „epilepszia alapteregséghez kapcsolódóan sajátos személyiségtorzulás, személyiségzavar véleményezhető, amely impulzivitásban, kritikátlan dühkitörésekben nyilvánul meg, emellett értelmi teljesítménye alapján a normális alsó határán helyezhető el.”¹²

2001-ben magánokirat-hamisítás elkövetője a terhére rótt cselekmény idején kórházi kezelés alatt állott elhúzódo krízishelyzet, mayor depresszió miatt, mely személyiségzavarra épült. A terhére rótt cselekményt az elhúzódo krízishelyzetben, depresszív-dependens szorongásos állapotában követte el, és emiatt, cselekménye következményeinek felismerésében, vagy az annak megfelelő cselekvésben közepes fokban korlátozva volt.¹³

1999-ben, 21, 2000-ben, 27, 2001-ben 34 esetben nem találtak semmilyen rendellenességet a szakértők az elkövetőnél.

A következő táblázat a személy elleni-, és a gazdasági bűncselekményeket elkövetőkkel szemben elrendelt szakvélemények betegségkénti megoszlását mutatja.

Kóros elmeműködés		Személy elleni bűncselekmények			Gazdasági bűncselekmények		
		1999	2000	2001	1999	2000	2001
<i>Elmebetegség</i>		0	0	1	0	0	0
Beszámítási képességet a véleményezett személynek	Kizárta	0	0	0	0	0	0
	Korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	0/0/0	1/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	0	0	0	0	0	0
<i>Gyengeelméjűség</i>		3	1	1	0	0	0
Beszámítási képességet a véleményezett személynek	kizárta	0	0	0	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	1/0/1	1/0/0	0/1/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	1	0	0	0	0	0
<i>Szellemi leépülés</i>		2	3	2	0	0	0
Beszámítási képességet a véleményezett személynek	kizárta	0	0	0	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	2/0/0	1/1/0	1/1/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	0	1	0	0	0	0
<i>Személyiségzavar</i>		2	2	1	0	0	0
Beszámítási képességet a véleményezett személynek	kizárta	0	0	0	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	0/1/0	1/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	2	1	0	0	0	0

<i>Vegyes</i>		<i>3</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
Beszámítási képességet a véleményezett személynek	kizárta	0	0	0	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	1/1/0	1/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	1	0	0	0	0	0
<i>Tudatzavar</i>		<i>0</i>	<i>0</i>	<i>1</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
Súlyosan korlátozta		0	0	1	0	0	0
<i>Nem szenved a beszámítási képességet korlátozó, vagy kizáró betegségben</i>		<i>12</i>	<i>12</i>	<i>7</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>2</i>
<i>Összesen:</i>		<i>22</i>	<i>19</i>	<i>13</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>2</i>

* E/K/S – enyhe / közepes / súlyos

1999-ben összesen 22, 2000-ben 19, míg 2001-ben, 13 esetben rendelkeztek el személy elleni bűncselekményt elkövetővel szemben elmeorvosi szakvéleményezést, ebből 12-12, illetve 7 esetben nem találtak semmilyen kóros elváltozást a szakértők.

2001-ben, az előző két év adataival szemben egy olyan szakvéleménnyel találkoztam, mely az elkövetőnél elmebetegséget véleményeztek a szakértők, akik megállapították, hogy „korábban téves eszmékkel jellemzett elmezavarban, valamint súlyos depresszióban szenvedett. Ezen betegségek miatt jelenleg is gondozás, illetve kezelés alatt áll. Feltehetően ezen terápia hatására most is és a kórelőzményi adatok szerint a terhére rótt cselekmény idején is produktív pszichotikus tünetektől mentes volt, de fokozott ingerlékenység akkor is és jelenleg is fennállt.

Állítja, hogy a cselekményt nem követte el. Amennyiben a cselekmény elkövetése mégis valóságnak bizonyulnak úgy a jelenlegi vizsgálat alapján az a véleményünk, hogy ilyen cselekmény elkövetésében a betegséggel együtt járó fokozott ingerlékenység szerepet játszhatott és emiatt kismértékben korlátozva volt abban, hogy a cselekmény következményeit felismerje és abban is, hogy a felismerésnek megfelelően cselekedjék, de téveszme, érzékcsalódás nem irányította a magatartását, ezért nagyobb mértékű korlátozottságot megállapítani nem lehet. Azt pedig, hogy elmebetegsége miatt képtelen lett volna cselekménye következményeit felismerni és e felismerésnek megfelelően cselekedni végképp nem lehet állítani.”¹⁴

1999-ben a 3 gyengeelméjű elkövető közül, a szakértők úgy ítélték meg, hogy, egyiküket nem korlátozta betegsége. Életveszélyt okozó testi sértés elkövetőjét, viszont már enyhe fokú gyengeelméjűsége miatt a szakértők enyhe fokban korlátozták, míg az az elkövető, aki

személyes szabadság megsértését követte el, nagymértékben korlátozta cselekménye elkövetésekor betegsége. Ezzel szemben 2000-ben csak 1 olyan elkövetőt találtam, a vizsgált adatok között, akit enyhe fokban megkorlátoztak gyengeelméjűsége miatt. 2001-ben 1 esetben véleményeztek gyengeelméjűségét személy elleni bűncselekmény elkövetőjével szemben, akit ez közepes fokban korlátozott.

Szellemi leépülést 2, 3, illetve 2 gyanúsítottnál véleményeztek. 1999-ben az egyik halált okozó testi sértés büntettét követte el, és enyhe fokban korlátozta betegsége őt cselekménye elkövetésekor. 2001-ben a két dementiában szenvedő közül az egyikük beszámítási képességét enyhe, míg a másikat közepes fokban korlátozta ez a rendellenesség.

A cselekmény elkövetésekor, 1999-ben, több betegségben egyszerre 3 gyanúsított szenvedett, egyiket nem korlátozták betegségei. Idült alkoholbetegsége miatt mérsékelt elbutulás alakult ki annál a súlyos testi sértés büntettét elkövetőnél, akinek beszámítási képességét enyhe fokban korlátoztak. Ugyanez a betegsége volt annak, aki életveszélyt okozó testi sértés büntettét követte el, és akinél mindez enyhe fokú korlátozó tényezőt jelentett.¹⁵

2000-ben „vegyes” kategóriába 1 személy került, őt enyhe fokban korlátozta betegsége beszámítási képességében.

Érdekes, hogy a vizsgált 300 szakvéleményben 1 esettel találkoztam, amikor az elkövető tudatzavarban szenvedett. Az elkövető ellen újszülött megölése miatt emeltek vádat, és rendelték el szakértői véleményezését. A szakértői véleményben a következőket olvashatjuk: „az a véleményünk, hogy a szülés után fokozatosan kialakuló shockhoz vezető folyamatok (anaemia, pszichés megterhelés) olyan tudatzavarral jártak, amely miatt cselekménye következményeinek felismerésében és e felismerésnek megfelelő cselekvésben nagymértékben korlátozva volt”.¹⁶

1999-ben, és 2000-ben is 1-1 esetben, míg 2001-ben, esetben rendelték el gazdasági bűncselekményt elkövetővel szemben elmeorvosszakértői vizsgálatot. Az utolsó táblázat a XIV.-, illetve XV. fejezetbe tartozó bűncselekményeket elkövetőkkel szemben elrendelt szakvélemények betegségekkel szembeni megoszlását mutatja.

<i>Kóros elmeműködés</i>		<i>A házasság, a család, az ifjúság, és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények</i>			<i>Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás, és a közelet tisztasága elleni bűncselekmények</i>		
		1999	2000	2001	1999	2000	2001
<i>Elmebetegség</i>		0	0	0	1	0	0
Beszámítási képességét a vizsgált személynek	kizárta	0	0	0	1	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	0	0	0	0	0	0
<i>Gyengeelméjűség</i>		0	1	1	0	0	0
Beszámítási képességét a vizsgált személynek	kizárta	0	0	0	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	1/0/0	1/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	0	0	0	0	0	0
<i>Szellemi leépülés</i>		1	1	0	0	0	2
Beszámítási képességét a vizsgált személynek	kizárta	0	0	0	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	1/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0	1/0/1
	nem korlátozta	1	0	0	0	0	0
<i>Személyiségzavar</i>		0	1	0	0	0	2
Beszámítási képességét a vizsgált személynek	kizárta	0	0	0	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0	2/0/0
	nem korlátozta	0	1	0	0	0	0
<i>Vegyes</i>		0	0	0	0	0	0
Beszámítási képességét a vizsgált személynek	kizárta	0	0	0	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban a	0/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	0	0	0	0	0	0
<i>Nem szenved a beszámítási képességet korlátozó, vagy kizáró betegségben</i>		2	3	5	2	3	1
<i>Összesen:</i>		3	6	6	4	4	5

A vizsgált szakvélemények szerint házasság, a család, az ifjúság, és nemi erkölcs elleni bűncselekményt 3 (1999), 6 (2000), illetve 6 (2001) személy követett el. 2, 3, illetve 5 esetben nem állapították meg kóros elmebeli elváltozást a vizsgált személynél.

1999-ben, 1 esetben került sor betegség megállapítására, az elkövető szellemi leépülésben szenvedett, azonban ez őt nem korlátozta cselekménye elkövetésében.

2000-ben ugyancsak volt egy szellemileg leépült személy, és betegsége őt enyhe fokban korlátozta, ugyanúgy, mint az egyetlen gyengeelméjűt.

Annak az elkövetőnek, aki személyiségzavarban szenvedett, nem jelentett mentsvárat betegsége.

2001-ben egy gyengeelméjű személy követett el ilyen jellegű bűncselekményt, mely esetben őt betegsége enyhe fokban korlátozta, illetve egy elkövető szenvedett elmebetegségben, akit azonban betegsége nem korlátozott, abban, hogy felismerje cselekményeinek következményeit, illetve abban, hogy annak megfelelően cselekedjék.

XV. fejezethez tartozó bűncselekményeket 4-4, illetve 5 személy követett el, és 2, 3 illetve 1 esetben nem is állapítottak meg betegséget.

1999-ben az egyik elkövető elmebeteg volt, és betegsége kizárta a beszámítási képességét, meglopátásos téveseszméssel jellemzett elmebetegségben szenvedett.¹⁷

2001-ben szellemi leépülésben két elkövető szenvedett. Egyiküket enyhe fokban, míg a másikat súlyos fokban korlátozta ez a fajta elmebeli rendellenesség. A hivatalos személy elleni erőszak büntetett elkövetőnél a szakértők megállapították, hogy súlyos elbutultságban (demenciában) szenved. A demenciához enyhe paranoid vonások is társultak, és emiatt súlyos fokban korlátozta a beszámítási képességét.¹⁸

1999-ben, és 2000-ben is 1-1 elkövető szenvedett személyiségzavarban, azonban egyiket sem korlátozta betegsége, ezzel szemben 2001-ben 2 elkövetőnél is ezen betegség fennállását diagnosztizálták, és mindkettő esetében ez egyben enyhe fokú korlátozó tényezőt is jelentett.

Az utolsó táblázat a közlekedési bűncselekmények elkövetőivel szemben elrendelt elmeorvoszakértői vizsgálatok eloszlását mutatja. Érdekes, hogy csak 2001-ben rendeltek el ebbe a csoportba tartozó bűncselekmények elkövetőivel szemben vizsgálatot.

Kóros elmeműködés		Közlekedési bűncselekmények		
		1999	2000	2001
<i>Elmebetegség</i>		0	0	0
Beszámítási képességét a vizsgált személy- nek	Kizárta	0	0	0
	Korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	0	0	0

<i>Gyengeelméjűség</i>		0	0	0
Beszámítási képességét a vizsgált személyeknek	Kizárta	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	0	0	0
<i>Szellemi leépülés</i>		0	0	0
Beszámítási képességét a vizsgált személyeknek	kizárta	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	0	0	0
<i>Személyiségzavar</i>		0	0	0
Beszámítási képességét a vizsgált személyeknek	kizárta	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	0	0	0
<i>Vegyes</i>		0	0	0
Beszámítási képességét a vizsgált személyeknek	kizárta	0	0	0
	korlátozta E/K/S* fokban a	0/0/0	0/0/0	0/0/0
	nem korlátozta	0	0	0
<i>Nem szenved a beszámítási képességet korlátozó, vagy kizáró betegségben</i>		0	0	5
<i>Összesen:</i>		0	0	5

2001-ben 5 olyan szakvéleménnyel találkoztam, mely közlekedési bűncselekmény elkövetőjének elmeállapotát vizsgálta, ám egyetlen esetben sem találtak semmilyen elmebeli rendellenességet.

Az utolsó táblázat a cselekmény idején alkohol, és kábítószer hatása alatt álló elkövetők, illetve a függők bűncselekmény-csoportokkénti eloszlását mutatja.

Bódult állapotok		Alkohol hatása alatt	Alkohol-függő	Kábítószer hatása alatt	Kábítószer-függő	Összesen:
XII. fejt.	1999	2	7	2	0	11
	2000	5	4	1	0	10
	2001	4	1	0	0	5
XIII. fejt.	1999	0	0	0	0	0
	2000	0	0	0	0	0
	2001	2	1	0	0	3

XIV. fej.	1999	0	0	0	0	0
	2000	1	1	0	0	2
	2001	0	0	0	0	0
XV. fej.	1999	1	0	0	0	1
	2000	2	0	0	0	2
	2001	1	0	0	0	1
XVI. fej.	1999	8	2	2	7	19
	2000	5	3	3	15*	26
	2001	3	2	12	14	31
XVII. fej.	1999	0	0	0	0	0
	2000	0	0	0	0	0
	2001	0	0	0	0	0
XVIII. fej.	1999	11	2	1	5	19
	2000	4	3	5	4	16
	2001	1	3	0	1	6

* két vizsgált csak a cselekménykor volt függő, azóta a sikeres gyógykezelés eredményeként a vizsgálatig tünetmentessé vált.

1999-ben, a szakértők 50-, 2000-ben 56-, míg 2001-ben 46 vizsgált személynél állapították meg, hogy a cselekménykor bódult állapotban voltak.

1999-ben 11 esetben állapították meg a vizsgált személynél alkohol-függőség fennállását, a 6 esetben az alkoholtól való függés már elérte az alkoholbetegség szintjét, 1 esetben kizárta, 1 esetben közepes fokban, 2 esetben pedig kis mértékben korlátozta alkoholbetegsége a vizsgált személyt. Gyógykezelés ellenjavalatával egyszer sem találkoztam ezeknél az elkövetőknél. A 6 esetből háromszor személy elleni-, 2 esetben közrend elleni, míg egy esetben vagyon elleni bűncselekményt követett el a gyanúsított. 5 esetben alkoholfüggőség volt megállapítható, azonban ez egyik elkövetőnél sem jelentett kizáró, vagy korlátozó tényezőt.

2000-ben 11 esetben állapították meg alkoholtól való függőséget, 2 esetben a vizsgált alkoholbeteg volt, az egyiket enyhe fokban korlátozta betegsége. Az életveszélyt okozó testi sértés büntetett elkövető vizsgált beszámítási képességét viszont teljes mértékben kizárta alkoholos eredetű elmebetegsége.¹⁹ Mindkét esetben a kényszergyógyításra tettek javaslatot a szakértők. Alkoholista életmód megállapítására 9

esetben került sor, ez azonban nem jelentett korlátozó tényezőt. Az alkoholfüggők közül 3-3 személy-, illetve közrend elleni-, 2 vagyon elleni-, illetve 1 esetben a házasság, a család, az ifjúság, és nemi erkölcs elleni bűncselekmény elkövetése miatt vizsgálták a beteget.

2001-ben 7 esetben találtak alkoholfüggőségre utaló tüneteket az elkövetőnél. Minden esetben egyben az illető gyógykezelését is javasolták a szakértők.

Visszaélés kábítószerrel bűncselekményt 1999-ben 7 esetben, 2000-ben 18 esetben, 2001-ben 26 esetben követtek el. Két esetben került sor az elkövető beszámítási képességének korlátozására. Az egyik esetben, az elkövetőnek a drog miatt kialakult súlyos fokú szenvedélybetegsége személyiségzavar hátterű volt, a terhére rótt cselekmény elkövetésekor a keménydrog függősége, a szakértők megítélése szerint olyan mértékű lehetett, hogy cselekménye következményeinek felismerésében vagy az annak megfelelő cselekvésben közepes mértékben korlátozva volt.²⁰

A másik esetben a vizsgált személy lopás büntettét követte el. A szakértők szerint a cselekménye következményeinek felismerésében ugyan nem volt korlátozva, de közepes mértékben korlátozva volt abban, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjék. Ez azon alapult, hogy a kábítószer megvonásból eredő pszichés állapot olyan tudatzavart eredményezett, amely a kábítószer megszerzésére szűkítette be a tudatot.²¹

A vizsgált 300 esetből 103 esetben, tehát az elrendelt véleményezések 34%-ában találtak a szakértők a gyanúsítottaknál kóros elmeállapotot. Ebből 30-at 1999-ben, 40-et 2000-ben, 35-at 2001-ben.

Kóros elmeműködés	A vizsgált esetek %-ában			A három év vizsgált adatához viszonyítva (300)
	1999	2000	2001	
Elmebetegség	1%	5%	5%	3,6%
Gyengeelméjűség	9%	17%	12%	11,6%
Szellemi leépülés	4%	4%	4%	4%
Személyiségzavar	7%	10%	11%	9,3%
Tudatzavar	0%	0%	1%	0,03%
Több betegség egyszerre	9%	4%	2%	5%
Nem találtak betegséget	70%	60%	65%	65%

A legtöbb esetben gyengeelméjűséget találtak a vizsgált személyeknél, 38 esetben.

Ugyancsak sok esetben véleményeztek személyiségzavart a szakértők, 28 esetben. Azonban, ellentétben a gyengeelméjűséggel, itt csak 10 személynél jelentett korlátozó tényezőt az elmeállapot ilyenfajta rendellenessége.

Az összes vizsgált adat 5%-ában, 15 személynél a cselekmény elkövetésekor, illetve a vizsgálatnál több kóros betegség egyidejű létezését véleményezhető. Két esetben ki is zárta a beszámítási képességet, és két eset kivételével, a többiben korlátozta az elkövetőt.

Az mindhárom évben a vizsgált szakvélemények 2%-ában, tehát 4-4 esetben szenvedett az elkövető szellemi leépülésben.

Érdekes adat, hogy 1999-ben a vizsgált szakvéleményekben csak 1 esetben találtak az elkövetőnél elmebetegséget, ez azonban egyben kizáró tényező is volt. 2000-ben, 5 esetben állapítottak meg elmebetegséget, amely 1 esetben kizárta, a többi esetben korlátozta az elkövetőt. 2001-ben pedig esetben találtak elmebetegséget az elkövetőnél a szakértők.

A vizsgált szakvélemények 65%-ában nem találtak semmilyen kóros elmeállapotot az elkövetőnél.

Személy elleni bűncselekményt elkövetővel szemben, az összes adatot figyelembe véve 54 esetben rendeltek el vizsgálatot. 48,1%-ban, 26 esetben (13, 9, 4), súlyos testi sértés bűncselekményt követtek el a vizsgált személyek. 1999-ben a 13 esetből 12 esetben nem jelentet korlátozó tényezőt a rendellenesség, míg egy személynél betegsége enyhe fokban korlátozta a beszámítási képességét. 2000-ben a 9-ből 3 esetben korlátozó tényezőt jelentett a kóros elmeállapot. Érdekes, hogy az előzőekkel ellentétben 2001-ben négyszer szerepelt a vizsgált szakvéleményekben súlyos testi sértés elkövetője, három esetben valamilyen rendellenesség korlátozta az elkövetőt, két esetben szellemi leépülés, egy esetben pedig elmebetegség, míg egy esetben nem korlátozta kóros elmeállapot az elkövető beszámítási képességét. Életveszélyt okozó testi sértés büntetést 5, 3, illetve 1 esetben, az összes eset 16,3%-ában, követték el.

Közrend elleni bűncselekmények 35,3%-ában rendelt ki szakértőt a hatóság, ennek 33,9%-ában (17, 9, 10) garázdaság büntette, 48,1%-ában (7, 18, 26) visszaélés kábítószerrel büntette miatt. 1999-ben garázdaság miatt 13 esetben nem volt semmilyen korlátozó tényező, 3

esetben enyhe fokban korlátozta, 1 esetben pedig kizárta a beszámítási képességet. 2000-ben, a 9-ből 4 esetben korlátozó tényező volt a betegség, egyszer kis mértékben, kétszer közepes-, míg egyszer súlyos fokban. 2001-ben 10 esetből 4 esetben nem találtak semmit, 2 esetben enyhe, 3 esetben közepes fokban korlátozta, míg egy esetben kizárta az elkövető beszámítási képességét.

Vagyon elleni bűncselekmény elkövetőivel szemben 103 esetben rendeltek el véleményezést, tehát az összes szakvélemény 34,3%-a ilyen jellegű bűncselekmény miatt készült. 61,1%-ban, 51 esetben (28, 23, 15), lopás büntetést követték el. 1999-es 28 esetből csupán 2 esetben korlátozta valamilyen kóros elmeállapot cselekményekor az elkövetőt, akkor azonban közepes fokban. A 2000-es adatok teljesen más eredményeket mutatnak, a vizsgált 23 esetből csak 13 esetben nem volt korlátozó tényező, 8 esetben enyhe fokban, 1 esetben, közepes fokban korlátozta, és 1 esetben kizárta a beszámítási képességet a vizsgált elmeállapota. 2001-ben 15 esetből 8 esetben nem találtak semmilyen rendellenességet, 4 esetben enyhe fokú, egy esetben közepes fokú gyengeelméjűséget, egy esetben enyhe fokú szellemi leépülést, míg egy esetben személyiségzavart találtak, amely azonban nem jelentet korlátozó tényezőt.

Rablás büntetnének elkövetőjével szemben 20 (10, 4, 6) esetben rendeltek el vizsgálatot, az összes vagyon elleni bűncselekmény elkövetőjével szemben elrendelt véleményezés 19,4%-ában. 1999-ben a 10 esetből 1 esetben jelentett súlyos fokú, míg 2000-ben, 4 esetből 1 esetben jelentett enyhe fokú korlátozó tényezőt az elkövető kóros elmeállapota. 2001-ben 4 esetben nem találtak semmit a szakértők, míg két esetben gyengeelméjűséget, azonban csak az egyik jelentet enyhe fokú korlátozó tényezőt.

A beszámítási képesség kizárására 5 esetben került sor, 3 esetben a vizsgált elmebeteg, míg 2 esetben „vegyes” kategóriába tartozó volt.

D. Következtetések

A legtöbbször (36%-ban) gyengeelméjűséget találtak az elkövetőnél, 38 esetben. 32 vizsgált személynél a betegség, egyben korlátozó tényezőt is jelentett. Az adatokból az is kiderül, hogy abban az esetben, ha megállapításra kerül a gyengeelméjűség, akkor általában, a betegség jellegéből adódóan maga után vonja a korlátozást is. Azokban az

esetekben, amikor nem korlátozta az elkövetőt gyengeelméjűsége, akkor a vizsgált személy értelmi színvonala a debilitás enyhe fokán volt csak, és igen közel állt a normálishoz.

Az elmebetegség volt az egyetlen, a kóros elmeállapotok közül, amely ha megállapításra került, akkor az kizárta, vagy korlátozta a vizsgált személy beszámítási képességét. A többi kóros elmeállapotnál a rendellenesség megállapítása nem biztos, hogy korlátozó, vagy kizáró tényező.

Az adatok azt mutatják, hogy több betegség egyidejű létezése nem biztos, hogy kizárja, vagy korlátozza a beszámítási képességet. 15-ből 2 személy esetén nem jelentett korlátozó tényezőt a több betegség egyidejű fennállása.

Abban az esetben, ha a vizsgált személynél megállapították, hogy alkoholbetegségben szenved, minden esetben javasolták gyógykezelését.

Az elrendelt elmeorvosszakértői véleményezéseket általában már a nyomozati szakban, különösebb indokolás nélkül elrendelik, noha az elrendelő határozatok többségében nincsenek pszichiátriai adatok. Valószínűleg e rutinból történő elrendelésnek tudható be, hogy a szakértők sok esetben nem találtak az elkövetőnél kóros rendellenességet. Felmerül a kérdés, hogy akkor mi indokolja a szakértő kirendelését? Nyilvánvalóan nem várható el a nyomozó hatóságtól, hogy megfelelő jártassággal bírjon a pszichiátria területén, ezért feltételezhető, hogy elővigyázatosságból már a nyomozati szakban megpróbálnak a hatóságok minden lehetséges korlátozó, illetve kizáró okra fényt deríteni. Sok esetben az is előfordulhat, hogy az illetékes szerveket a gyanúsított tudatosan tévesztette meg a szakértői véleményezés céljából, a korlátozás reményében. Egyes bűncselekmények elkövetőjével szemben, mint pl. a visszaélés kábítószerrel, bár a törvény nem írja elő kötelező jelleggel, elrendelik a szakértői vizsgálatot.

A fenti adatokból nem vonható le olyan direkt összefüggés, hogy valamely konkrét betegségben szenvedők jellemzően ugyanolyan bűncselekményeket követnének el.

Baranya megyében 1999-ben, 16438 bűncselekmény vált ismertté. Mivel a Baranya megyei adatok országos szinten átlagosnak mondhatók, így viszonyítási alapot képezhetnek további következtetések levonásához. A vizsgált szakvélemények között, 1999-ben a leggyakrabban a lopás (28%), a garázdaság (8,5%), a súlyos testi sértés

(6,5%), a rablás (5%), és a visszaélés kábítószerrel (3,5%) bűncselekmények fordultak elő. 1999-ben, összesen 241239 bűncselekményt követtek el. Ennek a 71,69%-a (172963) lopás volt. Ezzel szemben, mint látható az elrendelt szakvélemények 28%-át rendelték el lopás büntetnének elkövetőjével szemben. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy lopások gyakorisága, és a lopással gyanúsítottak szakértői véleményezése nem áll egyenes arányban. Ennek oka az lehet, hogy a lopás tipikusan, egy olyan bűncselekmény, amihez az elkövető részéről megfelelő céltudatosságra, sok esetben előre kiterveltségre van szükség. Valószínűleg ez lehet az oka annak, hogy a vizsgált szakvélemények között kisebb arányban fordul elő a lopások száma, mint országos szinten.

Országosan az összes bűncselekmény 3,2%-át (7734) a súlyos testi sértés tette ki. Az elrendelt véleményezések 13%-át e bűncselekmény elkövetőjével szemben kérték a hatóságok. Ez már arra utal, hogy ennél a bűncselekménynél sokkal lényegesebb a az elkövető elmeállapotának vizsgálata, illetve feltételezhető, hogy az elkövető valamilyen kóros rendellenesség (pl.: kóros indulat) hatására követi el a bűncselekményt. Ennek oka az lehet, hogy a súlyos testi sértés tipikusan indulati bűncselekmény, az elrendelések gyakoriságát az is magyarázhatja, hogy gyakran követik el alkohol, vagy kábítószer hatása alatt. Ennek ellenére az 1999-es 13 esetből, csak 1 esetben korlátozta valamilyen kóros elváltozás az elkövetőt a súlyos testi sértés bűncselekmény elkövetésekor.

1999-ben garázdaság büntetettét 3,19%-ban (7706 esetben) követték el, az elrendelt véleményezéseknek pedig a 17%-át, tette ki. Ennél a bűncselekménynél is tehát gyakrabban rendelnek el véleményezést, mint amilyen arányban az összes bűncselekményhez képest elkövetik, ennek oka az lehet, hogy ezt a bűncselekményt gyakran követik el alkohol, illetve kábítószer hatása alatt, illetve valamilyen indulati töltés hatására.

Ugyanez mondható el a rablásról, az összeshez viszonyítva 1,31% (3167), a vizsgált adatok közt 15%-ban fordul elő. Itt is az átlagosnál magasabb arány oka valószínűleg az lehet, hogy a cselekmény súlya miatt, a terhelt, vagy védője a büntetés alóli részleges mentesülés miatt próbálkozik a szakértői véleményezéssel.

A visszaélés kábítószerrel bűncselekményt országosan 1,12%-ban (2718) követik el. A vizsgált adatok 7%-ában találkoztam ezzel a bűn-

cselekménnyel. Ennek oka az lehet, hogy ennél a bűncselekménynél általában szükség van a szakértői véleményezésre, vagy a függőség megállapítása, és egyben a kényszergyógyítás javasolása miatt, vagy azért, hogy a szakértők adott esetben megállapítsák, hogy csekély, vagy jelentős mennyiségű kábítószerre követték-e el a bűncselekményt.

Remélem sikerült rövid betekintést nyújtanom a kóros elmeállapot, és az elmeorvosszakértői vélemények kapcsolatrendszerébe, a statisztikák segítségével az egyes kóros rendellenességek előfordulásába, és remélem következtetéseim rávilágítottak a kérdéskör Achilles sarkaira.

Jegyzetek

1. Dr. Huszár András: Az alkoholos befolyásoltság és a beszámíthatóság igazságügyi orvos szakértői elbírálásának szempontjai. Rendőr orvosi tudományos ülések. BM Könyvkiadó 1983. 186. o.
2. Uo.
3. Uo.
4. Pécsi Orvostudományi Kar Igazságügyi Orvostani Intézet, Ügyiratszám: 2081/1999
5. Uo. Ügyiratszám: 245/1999
6. Uo. Ügyiratszám: 632/2000
7. Uo. Ügyiratszám: 2102/1999
8. Uo. Ügyiratszám: 254/2001
9. Uo. Ügyiratszám: 260/2001
10. Uo. Ügyiratszám: 151/2001
11. Uo. Ügyiratszám: 148/1999; 136/1999; 58/1999
12. Uo. Ügyiratszám: 213/2000
13. Uo. Ügyiratszám: 417/2001
14. Uo. Ügyiratszám: 215/2001
15. Uo. Ügyiratszám: 257/1999; 2101/1999
16. Uo. Ügyiratszám: 6/2001
17. Uo. Ügyiratszám: 245/1999
18. Uo. Ügyiratszám: 4/2001
19. Uo. Ügyiratszám: 733/2000
20. Uo. Ügyiratszám: 58/1999
21. Uo. Ügyiratszám: 422/1999

Csiki László V. évf.

A bűnmegelőzés lehetőségei a pluralista társadalomban és piaccgazdaságban*

A. Bevezetés

Témaválasztásomat hosszas útkeresés, töprengés előzte meg. Értelmem nyiladozásának már egészen az elején, amikor még csak alig-alig volt valami kitekintésem, rálátásom a világra, nyomban szembetűnt és elborzasztott az a rengeteg erőszak, gonoszság, amely környezetünket jellemzi. Nem értettem, hogyan lehet akkora különbség a valóság és a között az élet között, ahogyan élni lehetne, és amely életnek valami-féle gyermeki képzete bennem régtől fogva meg volt és gyengébb, ábrándozóbb pillanataimban ma is meg van még. Értetlenségem indított el azon az úton, amelyen szüntelen megoldást kerestem az említett diszharmóniára.

Ez az értetlenség vezérelt azután is, hogy felvételt nyertem a jogi karra, s ösztönzött arra, hogy jogászként is választ találjak az említett kérdésre. Amiről most itt beszélni fogok sem más, mint erre a kérdésre tett feleleteti kísérlet. Jogászként egyelőre jobbat nem találtam.

Dolgozatomban azt állítom, hogy a XXI. század bűnözés elleni küzdelmében a bűnmegelőzés meghatározó szerepet fog betölteni. A bűnügyi tudományok és a gyakorlat is elérkezett ugyanis már arra a fejlettségi szintre, hogy az elmélet kellőképpen alá tudja támasztani a gyakorlatot,¹ a gyakorlat pedig olyan technikai eszközök birtokában van, hogy az elmélet által javasoltakat meg tudja valósítani.

Állításomat három gondolattal próbálom meg alátámasztani, amelyek – véleményem szerint – egyben a bűnmegelőzés alapgondolatát is jelentik:

Ha visszatekintünk a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem történetére, akkor láthatjuk, hogy a bűncselekmények visszaszorítására alkalmazott eszközök többnyire kudarcot vallottak. Hiába találtuk meg

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Kriminológia” Szekcióban III. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Köhalmi László.

valamely bűncselekmény ellenszerét, a siker csak látszólagosnak bizonyult. A bűnelkövetések – az esetleges kezdeti sikereket követően – újra megjelentek, esetleg más területen, vagy más formában. A sikeretelenség, az eredménytelenség indította a büntetőjogászokat arra, hogy más módszereket dolgozzanak ki. A klasszikus iskola után megjelentek az ún. kriminológiai iskola képviselői, akik a bűnelkövetések visszaszorítását úgy látták elérhetőnek, hogy először megkeresik a bűnelkövetések okait, majd megszakítják az elkövetéshez vezető okfolyamatokat, ami szükségképpen a bűnelkövetések elmaradásához vezet. A bűnmegelőzés is erre az alapgondolatra épül. A kriminológia azóta óriási fejlődésen ment keresztül, a bűnelkövetések okait rendre feltárták, nagyjában-egészében sikerült feltérképezni a bűnelkövetésekhez vezető okok rendszerét. Úgy gondolom a bűnmegelőzés megvalósításához szükséges elméleti háttér adott.

A második gondolat, amire a fent tett megállapításomat alapozom, a következő: Úgy gondolom az állam és a társadalom viszonyában alapvető változás van kialakulóban, vagy ha nincs, alapvető változásnak kell bekövetkeznie. A modern állam kialakulásával, folyamatos fejlődésével és megszilárdulásával mind az állam mind pedig a társadalom megszédült. A társadalom – egyébként az állam sugallatára – úgy gondolta-érezte, hogy az élethez semmi más feladata nincsen, mint beleülni abba a körhintába, amit majd az állam mozgásba hoz. Az állam pedig kizárólagosan magának tartotta fenn a jogot, hogy a körhintát mozgásba hozza, és kizárólagos feladatának tartotta, hogy a működéshez szükséges minden feltételt maga teremtsen elő. A szédülés azonban hamar alábbhagyott, természetesen amikor arról beszélek, hogy hamar, akkor néhány száz évre kell gondolni. A körhinta kijózanító döcögése ugyanis felrázta mind az államot, mind pedig a társadalmat félálmból, s mindkettőt ráébresztette arra, hogy egymás nélkül a békés együttélés feltételeit nem tudják biztosítani, a normális élet megteremtésén közösen kell fáradozniuk. A bűnmegelőzés egyik, talán a legfontosabb alapgondolata is ez. A bűnözés elleni küzdelem, a békés együttélés megteremtése többé nem olyan feladat, amelyet az államnak kell megteremtenie, az állampolgárok többé nem ülhetnek ölbe tett kézzel várván azt, hogy más – gondolok itt elsősorban a rendőrségre – a gondokat eloszlatja majd. Tudatosítani kell mind az állammal, mind pedig az állampolgárokkal, hogy csak közös munká-

juk gyümölcsként lehet sikerekben reménykedni. Ehhez mindenekelőtt szemléletváltásra van szükség.

A harmadik alapgondolat egy másik tudományból átvett tétel, amely véleményem szerint a társadalmi-állami folyamatokra is igaz, sőt csak ez ragadja meg a valóságot a maga teljességében. Ez pedig a holisztika. A holizmus XX. századi filozófiai irányzat, amely szerint a világmindenség egymástól függetlenül létező és egymásra ható részekből épül fel, olyan egységes egész, amely ezeknek nem egyszerű összessége. Ami ebből a bűnmegelőzés vonatkozásában hasznosítható az a következő:

Egyrészt felhívja a figyelmet a pluralizmusra, arra hogy a világ jelenségei ezer és ezer szálon kapcsolódnak egymáshoz, hogy a végső hatást e kapcsolódások összessége fogja együttesen meghatározni. Tehát nem kizárólag a büntetőjogi eszközök azok, amelyek a bűnözés alakulására kedvező vagy kedvezőtlen hatással lehetnek, hanem sok más tényező is szerepet játszik abban, hogy milyen az emberek életminősége, milyen a társadalom. Gondolok itt egy adott állam szociális-gazdasági helyzetére, a munkanélküliségi rátára, a szegénységre, az idősök és fiatalok megoszlására, az oktatás színvonalára, a tradíciókra, a vallásosságra, a szokásokra és még sok egyéb másra. A példálózó felsorolásból is kiolvasható, hogy a szélesebb értelemben felfogott bűnmegelőzésnek ki kell terjednie valamennyi említett területre. Ebből következik, hogy a bűnmegelőzés nem olyan feladat, amelyet kizárólag a rendőrségnek kell ellátni, hanem olyan, amelyben a társadalom egészének, valamennyi szegmensének, valamennyi tagjának tevékenyen részt kell vállalnia. A rendőrségnek ebben a rendszerben megvan a maga kiemelkedően fontos helye, de erről később még beszélni fogok.

A holizmus tanításából másrészt világosan kitűnik, hogy a társadalom rengeteg egységből épül fel, ezeket eltérő sajátosságok, ismérvek jellemzik, amelyeket figyelmen kívül hagyni nem szabad. Tehát a bűnmegelőzés feladatának meghatározásánál a helyi sajátosságokat, az egyes területekre jellemző ismérveket mindig szem előtt kell tartani, az általánosságban megfogalmazott tételeket mindig hozzá kell igazítani az adott, aktuális kívánalmakhoz. A legtöbbet azokból a modellekből, példákból lehet tanulni, amelyeket más területeken már sikeresen alkalmaztak.

Összefoglalva a három alapgondolatot:

- Bűnelkövetéshez vezető okok feltárása, és ezek kiküszöbölése révén harcolni a bűnözés ellen.
- Az állampolgárok fokozott szerepvállalása a bűnözés elleni küzdelemben, az állam és a társadalom együttműködése.
- A holizmus, ami egyrészt felhívja a figyelmet a büntetőjogi eszközökön kívüli módszerek fontosságára, másrészt az egyediesítésre ösztönöz.

B. Bűnmegelőzési modellek

Mielőtt az egyes bűnmegelőzési modellek ismertetésébe belekezdene, szeretnék előljáróban még két megjegyzést tenni:

Az első: A bűnmegelőzés, különösen a „pre” bűnmegelőzés,² nagyon korai beavatkozást jelent az olyan társadalmi folyamatba, amelynek a végkifejletje a bűnözés és a békés együttélés által szegélyezett skálán ezer és ezer életmódban végződhet. A beavatkozásnak éppen ez a korai volta révén válik a bűnmegelőzés egyben nagyon veszélyessé is. Akárcsak a nemlineáris folyamatoknál,³ itt is elég egy apró rosszirányú beavatkozás, és a végeredményben óriási különbség lehet. „A bűnmegelőzés mindenekelőtt szakmai tevékenység.” – írja Szűk László. Rendkívül alapos szakmai felkészültségre és körültekintésre van szükség ahhoz, hogy a bűnmegelőzést a gyakorlatban is meg tudjuk és merjük valósítani.

A második: A bűnmegelőzés jelentőségének hangsúlyozása nem jelenti azt, hogy a bűnözés elleni küzdelem hagyományos eszközei nem lennének legalább annyira fontosak. A büntetőjog ugyanis pusztán a létevel bűnmegelőző hatást fejt ki. Egyrészt azzal, hogy a büntető jogszabályokban megfogalmazásra kerülnek azok a cselekmények, amelyek a társadalom rendjét sértik. A büntető jogszabályok ezzel egyértelmű elvárásokat közvetítenek a társadalom tagjai felé, ami az emberek jogtudatát erősíti. Másrészt azzal, hogy a normasértőkkel szemben büntetéseket helyez kilátásba, és ezzel az embereket normakövető magatartásra ösztönzi. Ezt nevezzük a büntetés pozitív, illetve negatív generál preventív hatásának. A generál prevenció tehát a büntetés általános visszatartó hatását jelenti a társadalom valamennyi tagja vonatkozásában.

A büntetés másik bűnmegelőző hatása az elkövetőre vonatkozik, célja a visszaesés, azaz további bűncselekmények elkövetésének megakadályozása. Ezt a büntetés speciál preventív hatásának nevezzük.

A tudomány állandó vitatémája, hogy milyen kapcsolat áll fenn a büntetés szigorúsága és visszatartó hatása között. Kétségtelen, hogy a lakosság többsége és a gyakorlatban dolgozó szakemberek (rendőrök, nyomozók, bírók, stb.) jelentős hányada a büntetések szigorától várja a bűnözés visszaszorulását. A gyakorlati tapasztalatok azonban erősen megkérdőjelezték ennek a tételnek az igazságát. Bebizonyosodott, hogy valódi kapcsolat a büntetés súlya és generál preventív hatása között nincsen, pontosabban kapcsolat csak akkor állhat fenn, ha a büntetések alkalmazásra kerülésének nagy a valószínűsége. Mindez azt jelenti, hogy ma is érvényes *Beccaria* kijelentése, miszerint nem a büntetés szigora, hanem az elkerülhetetlensége jelenti a legnagyobb preventív erőt. Hiába helyezünk ugyanis súlyos büntetéseket kilátásba, ha ezek ritkán kerülnek alkalmazásra. Ha az elkövetők és a potenciális elkövetők azt tapasztalják, hogy a bűncselekményt nem követi felelősségre vonás, akkor az elkövetők egyre bátrabbak lesznek, sőt még azok is, akik normakövető életet éltek, felbuzdulva mások „sikerén”, maguk is megkísérelnek bűncselekményeket elkövetni.

A felderítetlenség továbbá azért is káros, mert aláássa a törvények tekintélyét, a lakosság és a rendőrség közötti viszonyt azzal, hogy a lakosság a rendőrséget tehetetlennek érzi. Ezzel megakad az információ (feljelentések) szabad áramlása, márpedig az információ szabad áramlása a bűnmegelőzés egyik kulcskérdése. A feljelentési hajlandóság csökkenése a látencia növekedéséhez vezet. A látens bűnözés viszonyt csak a hatóságok számára látens, a lakosság kisebb vagy nagyobb része előtt ismert, méghozzá úgy, mint amit nem követ felelősségre vonás. Ezzel pedig csak tovább nő a bűnözéstől való félelem.⁴

A nyomozó hatóságok, a bíróságok, a büntetés-végrehajtási intézmények tehát azzal járulhatnak hozzá a bűnmegelőzéshez, ha javítják a felderítési arányt, ha törvényes, célszerű ítéletet hoznak és ezeket megfelelően végre is hajtják. Ebből is látszik, hogy a bűnmegelőzés hangsúlyozása egyáltalán nem azt jelenti, hogy a rendőrségnek fel kellene hagynia hagyományos tevékenységével, a bűnüldözéssel. Ellenkezőleg, a bűnmegelőzés gondolata egyre jobb munkára ösztönzi a rendőrséget.

I. Konfrontatív bűnmegelőzés⁵

A bűnmegelőzésnek ez a formája a racionális választás elméletéből indul ki. Ennek lényege, hogy az ember, jelen esetben a bűnelkövető, döntéseit ésszerű megfontolások alapján, az előnyöket és a kockázatokat mérlegelve hozza meg, s ennek megfelelően cselekszik. (Az előnyök a bűncselekmény megvalósításából származó anyagi és egyéb hasznok, míg a kockázat a lebukás valószínűségének nagysága és az esetleges lebukás következményei, a büntetés.) A döntésképzési folyamatban egyszerre vannak jelen a cselekményt, jelen esetben a bűncselekményt támogató és ellenző érvek is. Ha a bűncselekmény elkövetését támogató érvek kerülnek túlsúlyba, akkor a bűncselekmény megvalósul, ha pedig az ellenző érvek, akkor nem. Ezek alapján kézenfekvőnek tűnik a megoldás. A döntésképzési mechanizmusban az ellenző érvek arányát meg kell növelni oly módon, hogy a támogató érvek számát csökkentjük, vagy úgy, hogy az elrettentő érveket növeljük.

Ehhez a társadalmi kontrollelmélet annyit tesz még hozzá, hogy az alacsony önkontroll nem szükségképpen vezet bűnelkövetéshez, mert ha a közösségi, társadalmi kontroll elég erős, akkor ez képes ellensúlyozni az egyénben kialakult, bűncselekmény elkövetésére irányuló elhatározását, ami végeredményben a bűncselekmény elmaradásához vezet.⁶

Az elhatározást megelőző motivációs harcban részt vevő elrettentő érvek növelésére próbál kísérletet tenni az Amerikából kiinduló ún. Scared Straight mozgalom, amely a fiatakorúakat célozza meg. Ennek keretében a fiatalokat megismertetik a börtönélet viszontagságaival, annak minden visszataszító és embertelen vonásával (testi bántalmazások, homoszexuális zaklatások, élvezhetetlen menza, magány, stb.). Az elmélet szerint ezek a tapasztalatok beépülve a fiatalok döntéshozási mechanizmusába a bűnelkövetések számának csökkenéséhez vezetnek. Sajnos a gyakorlat nem igazolta ezt a feltevést. A mozgalom nagy népszerűségét a médiának köszönhette.

II. Szituációs bűnmegelőzés⁷

A bűnmegelőzésnek ez a fajtája a bűnözés okai közül az elkövetőn kívül álló okokra fordít nagyobb figyelmet. Vannak ugyanis olyan

helyzetek, szituációk, amelyek eleve indukálják bűncselekmények elkövetését, vagy legalábbis csökkentik a valószínűségét annak, hogy a bűncselekményeket időben felfedezzék és elhárítsák. Ezeket a helyzeteket kriminogén szituációknak nevezzük. Az elmélet szerint ahhoz, hogy egy bűncselekmény elkövetésére sor kerüljön kettő pozitív feltételre, nevezetesen egy motivált elkövetőre, és egy alkalmas elkövetési tárgyra, valamint egy negatív feltételre, az elkövetési tárgy megfelelő védelmének hiányára van szükség. A bűnözés visszaszorítását a kriminogén szituációk felszámolásával, a veszélyeztetett tárgyak megfelelő védelmének biztosításával, az informális kontroll növelésével lehet elérni. Ennek különböző eszközei vannak.

Első helyen kell megemlíteni a városrendészet szerepét. Például jól kivilágított utcákon, videokamerákkal, riasztóberendezéssel felszerelt épületekben, ahol ezáltal jobban ellenőrizhetővé válik a megfigyelt terület, kevesebb alkalom nyílik bűncselekmények elkövetésére. Vagy a lakóházak bejáratainak csökkentésével nagyobb biztonságban érezhetik magukat a lakók, mivel alaposabban meg lehet figyelni az épületbe lépőket, s hamar ki lehet szűrni az idegeneket. A iskola és az otthon közötti közlekedés megoldásával a gyermekek biztonsága jelentős mértékben növekszik.

Az alkalmak számának csökkenéséhez vezethet a biztonságért felelős személyek számának a növelése is. Lehet növelni a veszélyeztetett területeken („hot spot” zónák) a rendőrség jelenlétét. A „hot spot” zónák azok a területek, például városokban azok a kerületek, negyedek, ahol a bűnözés lényegesen nagyobb arányban fordul elő, mint más területeken. Akár azért, mert ezen a területen laknak a potenciális elkövetők és áldozatok (lecsúszottak, hátrányos helyzetűek, marginalizáltak, stb.), akár azért, mert ezen a területen számos alkalmas, kevésbé őrzött elkövetési tárgy található. A helybéli lakosok köréből is lehet különböző örökös szolgálatokat (szomszédsági járőrözés, polgárőrség, Neighbourhood Watch) kialakítani.

A bűnmegelőzésnek ez a fajtája kiválóan alkalmas arra, hogy egyes bűncselekmény fajtákra, egyedi és speciális bűnöző tevékenységekre koncentráljon, és ezekkel kapcsolatosan hozzon megfelelő intézkedéseket. Pl.: autólopások. Mindenekelőtt a polgárok felelősségérzetét kell megnövelni saját lakókörnyezetükért. Tudatosítani kell bennük, hogy biztonságukért legalább annyira felelősek maguk is, mint a rendőrség.

A szituációs bűnmegelőzés meglehetősen nagy nemzetközi népszerűségnek örvendett, valamennyi bűnmegelőzési konferencián megvitatásra került, napirendi pontnak számított, s a gyakorlat is az elmélet helyességét látszott igazolni. A siker azonban nem ennyire egyértelmű. Igaz ugyan, hogy azokon a területeken, ahol bevezették, mérhetően csökkent a bűnözés, de ez az állapot csak rövid ideig tartott. Bűncselekmények elkövetésére továbbra is sor került, csak más helyen, más időben és más eszközökkel. Sikertült ugyan valamely veszélyeztetett tárgy védelmét megoldani, de ezzel párhuzamosan a bűnözés áttért más tárgyra. A tehetősebbek megvásárolták maguknak a biztonságot, s ezzel a veszélyeztetettséget áthárították más társadalmi rétegekre. Tehát csupán a bűnözés vándorlását, áthelyeződését sikerült elérni. Jó példa erre Stockholm városának esete. Egykor a belvárost randalírozó, deviáns fiatalok lepték el. A rendőrségnek az utcai szociális munkások, a családvédők és a szülők önkéntes egyesületeinek segítségével, több éves összehangolt együttműködés eredményeként sikerült a belvárost a vandál fiataloktól „visszafoglalni”. Ma a belváros kétségtelenül az egyik legbiztonságosabb hely Stockholmban, de a város más területein az utcai bűncselekmény, a deviancia soha nem látott mértékben terjed.⁸

III. Társadalmi bűnmegelőzés⁹

A társadalmi bűnmegelőzés a bűnözés és a társadalom viszonyát vizsgálja. A társadalom alapvető intézményeinek, mint a család, az iskola, és a kis közösségek szétesésének lehetünk tanúi a XX. században, különösen annak második felében. Ezeknek az intézményeknek a széthullásával párhuzamosan sorvadásnak indul az emberek egymásért és környezetükért érzett felelősségtudata is. Ez a folyamat a rendetlenséggel és a hanyagsággal kezdődik, majd a társadalom instabillá válásával folytatódik, végül az emberek izolációjával, önmaguk megvédésére való teljes képtelenséggel zárul. A társadalomnak ez a negatív átalakulása szoros összefüggésben áll a bűnözéssel. A rendetlenség megnyilvánul például a vandalizmusban, falfirkákban (graffiti), közterületek, épületek, forgalomirányító lámpák, stb. megrongálásában, koldulásban, hulangánkodásban, zaklatásokban, alkoholfogyasztásban, kábítószer-élvezetben... stb. Ezek a jelenségek tovább vonzzák a devianciákat, így a bűnözést is. A lakosságnak e jelek alapján az az érzése

támad, hogy lakóhelyük nem biztonságos, bűnözéstől való nem alaptalan félelmük egyre nő, az informális kontroll mechanizmusa gyengül, a közösségi önvédelem jelentőségét veszti. Az ilyen környezetben lakók a segítséget egyedül a rendőrségtől várják. Ebben a helyzetben azonban csak az együttes összefogás segíthet. Külföldön, főleg Amerikában, Kanadában és Nagy-Britanniában jól bevált módszerként alkalmazzák a társadalmi, vagy más néven közösségi bűnmegelőzést, melynek lényege, hogy a lakosság a rendőrséggel karöltve veszi fel a harcot a bűnözés ellen. A közösségi bűnmegelőzés két legelterjedtebb és legnagyobb publicitást élvező módszere a Community Policing és a Neighbourhood Watch. Ezeket jelentőségüknél fogva külön fejezetben tárgyaljuk.

IV. Szocializációs bűnmegelőzés¹⁰

Szocializáción azt a folyamatot értjük, melynek során a mindenkori felnővekvő nemzedék elsajátítja azokat a normákat, amelyek szükségesek a társadalomba való beilleszkedéshez. Ez a sikeres szocializáció fogalmának a meghatározása. Nem minden fiatal nő azonban fel olyan közegben, amely pozitív hatással van szocializációjára (érzelemszegény, züllött családi élet, rendezetlen családi körülmények, alkoholista, munkanélküli, elvált szülők, deviáns közeg, stb.). Vannak olyan fiatalok is, akik személyiségükben hordoznak olyan jegyeket, amelyek – ha időben kezelésre nem kerülnek – alkalmatlanná teszi őket a normális társadalmi életre. A szocializációs bűnmegelőzés a gyermekekre, a családokra és a fiatalokorra koncentrál, célja a felnőtté válás folyamatában azoknak az oksági folyamatoknak a megszakítása, amelyek bűnözéshez vezethetnek. Ezeket rizikófaktoroknak nevezzük.

A fejlődési elmélet (Entwicklungskriminologie, Development Criminology) a szocializációs zavarok folytán bűnözővé vált elkövetők között két csoportot különböztet meg. Az első, kisebb csoportba tartoznak azok, akiknek szocializációjuk már egészen kis korukban helytelen irányt vett, és egyenesen bűnözői karrierbe torkollott. Közülük kerülnek ki a megrögzött bűnözők. A rizikófaktorok már egészen alacsony életkorban különböző viselkedési zavarok, konfliktusmegoldó problémák formájában megjelennek. Ilyenek a hazudozás, az engedetlenség, a dührohamok, az erőszakoskodás. Viszonylag korán elkövetik első „bűncselekményeiket”, például állandó verekedés, más

gyerekek megharapása, lopás, stb. Az iskolában többnyire tanulási-, olvasás- és írásproblémákkal küszködnek, gyakran iskolakerülők. Ha nem kerül sor megfelelő beavatkozásra a fiatal elindul a bűnözővé válás útján. Csavarogni kezd, rossz társaságba keveredik, bandákhoz csatlakozik, majd elköveti első kisebb lopásait, aztán jönnek a nagyobb vagyon elleni bűncselekmények, erőszakos bűncselekmények, és már előttünk is áll egy megrögzött bűnöző.¹¹

E viselkedési zavarok forrása nem ritkán a szülők helytelen nevelési szokásaiban lelhető meg. Ha a család nem közvetít egyértelmű szocializációs elvárásokat, ha a szülők a társadalmi együttélés szabályait nem kérik számon, ha a gyermekeikkel ritkán érintkeznek, ha a felügyeletet elhanyagolják, ha indokolatlanul és kiszámíthatatlanul verik gyermekeiket, ha a háztársak közötti konfliktusok gyakoriak, ha valamelyik vagy mindkét szülő hiányzik, akkor mindez könnyen viselkedési zavarok, beilleszkedési problémák kialakulásához vezethet¹². Ha pedig a gyermek egyenesen bűnöző életmódot folytató szülők között nő fel, a bűnözői életmódon kívül alig marad más alternatíva számára.

A másik, nagyobb csoportba azok az elkövetők tartoznak, akiknek bűnözői pályafutása a fiatalkorra, körülbelül 11 és 18 életévük közötti szakaszra korlátozódik. A szocializáció folyamata erre az időszakra még nem fejeződött be, tehát olyan fiatalokról van itt szó, akik szociológiailag még nem, de testileg, fizikailag már esetleg érettek a felnőttkorra. Bűncselekmények elkövetésére náluk e két érettség közötti különbség, köztük és a társadalom között fennálló feszültség, továbbá az anyagi függetlenség megszerzésének vágya vezethet.

A szocializációs bűnmegelőzés a két csoportra eltérő válaszokat fogalmaz meg. A megelőzés színtere elsősorban a család és az iskola, mivel ez az a két közeg, amely a szocializáció szempontjából a legfontosabb. Vannak olyan pszichológusok, akik szerint a szocializáció az ember egész életén keresztül zajlik, mások szerint viszont az ember személyisége még fiatal korában kialakul, s az akkor megtanult magatartásminták örökre rögzülnek.¹³ Egy biztos, a gyermekkor és a kamaszkor rendkívül fogékony korszak az ember életében, a fiatalokat ekkor a legkönnyebb befolyásolni, akár pozitív, akár negatív irányban.

A szocializációs bűnmegelőzés az első csoportba tartozó problémás gyerekek és ezek szülei részére különböző foglalkozásokat kínál. Ezek egy részét még a beiskolázás előtt tartják meg

(Vorschulprogrammen). A foglalkozásokon igyekeznek a gyerekek szocializációs hiányosságait pótolni, lelkileg és szellemileg felkészíteni őket az iskola által támasztott követelményekre. Az iskola megkezdése utáni foglalkozások elsősorban a fiatalok családi és iskolai kötődéseit igyekeznek megerősíteni. A pontosan megfogalmazott elvárásoknak megfelelően cselekvő fiatalok dicséretben és jutalomban részesülnek, ezáltal érdekeltté válnak a családi és az iskolai szabályok betartásában. Az iskola talán az egyetlen olyan intézmény, amely alkalmas lehet a családi hátrányok kiküszöbölésére. Az iskolákban különös jelentőséget kapnak a kábítószeres felvilágosító programok (pl. DARE).

Foglalkozások nemcsak a gyerekeknek vannak, hanem a szülőknek is. Ezek során a szülők megtanulják hogyan figyeljék meg és értelmezzék gyermekeik viselkedését, hogyan állítsanak fel viselkedési szabályokat, hogyan dicsérjenek és hogyan büntessenek, hogyan oldják fel a konfliktusokat, hogyan kommunikáljanak gyermekeikkel.

Természetesen ezek a programok csak akkor lehetnek igazán sikeresek, ha egymás mellett, párhuzamosan kerülnek alkalmazásra. A statisztikai adatok alapján meglehetősen sikeresnek bizonyultak. Az ilyen programokban részt vett fiatalok lényegesen kevesebb bűncselekményt követtek el, mint azok a fiatalok, akik nem vettek részt ilyen programokon.

A másik csoportba tartozók számára is különböző iskolai és iskolán kívüli foglalkozásokat javasol a szocializációs bűnmegelőzés. Azon túl, hogy ezek a programok is megpróbálják a fiatalok iskolai kötődését megerősíteni, iskolai teljesítményeiket megnövelni, konfliktusoldó képességüket kifejleszteni és javítani, igyekeznek a fiatalok figyelmét délutáni elfoglaltságokkal is lekötöni. Leghatékonyabbnak az olyan délutáni programok bizonyulnak, amelyek lehetőséget nyújtanak a fiatalokban felgyülemlett energia levezetésére. Ilyenek a különböző sport rendezvények, túrázások szervezése, de az egyéb művészeti, kézügyességi szakkörök is – ha jól meg vannak szervezve – valós alternatívát jelenthetnek a csavargással, a bandák, galerik kialakulásával szemben.

Be kell látnunk azonban azt is, hogy a szocializációs bűnmegelőzés is csak akkor lehet igazán hatékony, ha a társadalom, az állam a hátrányos helyzetű, leszakadt családoknak reális esélyt nyújt a felemelkedésre.¹⁴ Csak ekkor várhatjuk ugyanis el a családoktól azt, hogy a tár-

sadalom által elismert és elvárt viselkedésmintákat, normákat közvetítség.

V. Áldozatorientált bűnmegelőzés¹⁵

A büntetőjog tudományában kétségtelenül az egyik legnagyobb változást az hozta, amikor a felvilágosodás idejében a hangsúly a bűncselekményről az elkövetőre helyeződött át. Ha jelentőségében ekkora nem is, de hasonló paradigmaváltás zajlott le a II. világháborút követően, amikor a tudományos vizsgálódás fókuszában az áldozat is megjelent. Az áldozatok tudományos igényű vizsgálatát a viktimológia látja el.

1940-es, 50-es években végzett kutatások rámutattak arra, hogy bizonyos deliktumok, különösen a személy elleni erőszakos bűncselekmények létrejöttében az áldozatok is jelentős szerepet játszhatnak. Közreműködésük mértéke alapján B. Mendelsohn a következő fokozatokat állított fel:¹⁶ teljesen ártatlan áldozat; kissé felelős vagy tudatlan áldozat; ugyanolyan felelős vagy önkéntes áldozat; túlnyomórészt felelős áldozat; kizárólagosan felelős áldozat.

Ha az áldozatok tudnák, hogy adott viktimogén szituációban hogyan kell viselkedniük, magatartásuk, kialakult szokásaik milyen nagy mértékben járulhat hozzá bűncselekmény elkövetéséhez, lényegesen kevesebben válnának áldozattá.

A kutatások azt is kimutatták, hogy a társadalomnak vannak olyan tagjai, akik egyszerűen hajlamosabbak az áldozattá válásra. Ennek különböző okai lehetnek. A fizikailag gyengébbek, mint például a fiatalok, a nők, az idősek könnyebb célpontot jelentenek az elkövetők számára. Ide sorolhatjuk az értelmi fogyatékosokat, a kábítószerfüggőket, az alkoholistákat, de a bevándorlókat is, akik tapasztalatlanságuk folytán válhatnak mindenféle csalás áldozatává. H. von Hentig további áldozattípusokat határoz meg (kisebbséghez tartozók, depressziósok, kapzsis, szemérmetlenek, stb.)¹⁷

A viktimizációs hajlandóság okainak kutatásánál egy érdekes körülményre lettek figyelmesek a szakemberek, nevezetesen arra, hogy azok között akik korábban már valamilyen bűncselekmény áldozatává váltak, sokkal nagyobb arányban következik be a visszaesés, azaz, hogy újra bűncselekmény passzív alanyává válnak. Például azok a nők, akik gyermekkorukban szexuális visszaélés áldozatává váltak,

több mint kétszer akkora valószínűséggel válnak újra áldozattá, mint azok a nők, akiket szexuálisan nem zaklattak gyermekkorukban. Ebből a kutatók arra következtettek, hogy ugyanúgy létezik az áldozattá válás folyamata, ahogyan létezik a bűnözővé válás folyamata is. Végeredményben ugyanúgy beszélhetünk „megrögzött” áldozatokról, mint megrögzött bűnözőkről.

Ennek az áldozati karriernek lépcsőfokai a következők. Az első áldozattá válás rendszerint egészen fiatal korban bekövetkezik. Sok áldozati karrier indul pedofíliával. Érzelemszegény családban felnövő, szeretethiányos, gyakran felügyelet nélkül hagyott, félős, depressziós, szégyenlős gyermekek gyakrabban válnak szexuális zaklatások passzív alanyává. A második fázisban az újabb áldozattá válás hatására lelkileg sérültté válik, félelme folyamatosan növekszik, önértékelése, magabiztossága minden egyes újabb elkövetéssel csökken. Lassan hozzászokik az alárendelt szerephez. A harmadik fázisban megváltozik az áldozat önazonossága, kezdi magát az áldozat szerepével azonosítani. Önértékelése egészen alacsony szintre csökken, kialakul egyfajta alárendelt életmód. A negyedik fázisban magatartásában, a sorozatos kudarcok hatására önkéntelenül rögzül egy nem védekező, magát alárendelő jelleg, elfogadja, hogy zaklatások, támadások passzív alanya. Az utolsó fázisban, az ún. neutralizációs fázisban a megvalósult, sorozatos áldozattá válásért saját magát okolja, sértetté válását különböző magyarázatokkal igazolja, magát teljes egészében azonosítja az áldozat szerepével, tulajdonképpen „berendezkedik erre a szerepre”.

A megelőzés feladata egyértelmű. A potenciális áldozatok közül ki kell választani azokat, akik a leginkább veszélyeztetettek valamely bűncselekményfajta szempontjából, és őket fel kell készíteni hogyan viselkedjenek viktimogén helyzetekben.

Az áldozatorientált bűnmegelőzés a leglátványosabb sikereket a gyermekek szexuális zaklatásának megelőzése területén érte el. Már az óvodában, és folytatva az általános iskolában megkezdődik a szexuális bűncselekményekről a felvilágosítás. Koruknak megfelelő szinten elmagyarázzák, hogy mi a pedofília, kik a potenciális tettesek, miről lehet felismerni őket, stb. Világossá teszik számukra, hogy melyek a megengedett testi érintkezések, és melyek a meg nem engedettek. A gyerekeket felkészítik arra, hogyan védjék ki az ilyen helyzeteket, hogyan mondjanak nemet, hogyan utasítsák vissza a közeledést, mikor síkítsanak, és ha kell, mikor szaladjanak el. Nyomatékosítják

bennük, hogy a szexuális zaklatásokért nem ők a felelősek, hogy ők semmiben sem hibásak. (Ennek komoly lélektani alapjai vannak. Az állandó önvád, akár öncsonkításhoz, kasztrációhoz is vezethet.) Bátorítják őket arra, hogy minden ilyen zaklatással kapcsolatban azonnal forduljanak megbízható felnőttökhöz (szülő, rokon, tanár), és minden élményüket mondják el.

A pedofília nem csak a gyermekek problémája, hanem a szülőké, különösen az anya problémája is. Éppen ezért a bűnmegelőzés során tudatosítják a szülőkkel, hogy a felügyelet nélkül hagyott gyerekek, azok, akik otthon nem kapják meg a kellő odafigyelést és szeretetet, önkéntelenül máshol fogják keresni szeretetéttségük kielégülését és könnyebben válnak pedofília áldozatává. A szülőket továbbá felkészítik arra is, hogyan reagáljanak, ha gyermeküket szexuális zaklatás éri.

VI. Közösségi bűnmegelőzés (Community Policing, Neighbourhood Watch)

A közösségi bűnmegelőzés lényegénél fogva a bűnözés elleni küzdelem olyan válfaja, amely a rendőrség és a lakosság partnerségi kapcsolatán nyugszik. Gondolata abból a felismerésből keletkezett, hogy a bűnözés elkövetőinek 60-70%-a a helyi lakosság köréből kerül ki. Ebből az következik, hogy ezek a bűncselekmények érintik legközvetlenebbül a helyi lakosságot, továbbá hogy a bűncselekmények keletkezési körülményeivel kapcsolatban a helyi lakosság rendelkezik a legteljesebb információbázissal. Mindez azt jelenti, hogy a lakosság segítsége nélkül a küzdelmet a bűnözés ellen sikeresen felvenni nem lehet.¹⁸

A rendőrség a városi lakosság köréből kikerülő, a közvetlen lakókörnyezetet felügyelő emberek önszerveződéseiből alakult ki. Célja kezdetben ténylegesen az adott lakókörnyezet védelmének, a lakók biztonságának, a környezet rendezettségének megteremtése és fenntartása volt. Állami intézménnyé válásával azonban kialakult a mai centralizált rendőrség, amely ezzel egyúttal a mindenkori politika eszközévé is vált. A fent említett célok elérésén túl olyan aktuálpolitikai, ideológiai feladatok elvégzését is vállalta, amely alapján a lakosság benne nem a védelmező, hanem az őket politikailag elnyomó, állami erőszakszervezetet kezdte látni. Nem csoda, hogy az ilyen katonai típusú rendőrségtől a lakosság elidegenedett, bűnözés ellen folytatott

küzdelmében magára maradt, a lakosság támogatására nem számíthatott és nem is számított. Az információ önkéntes áramlása, éppen az ellenséges viszony következtében megrekedt, és olyan szélsőséges helyzetek is kialakultak, amelyben a lakosság a rendőrséggel szemben – melyet az elnyomó hatalommal azonosított – a bűnözőt támogatta, és tegyük hozzá, támogatja még ma is sok helyen, ha ugyan csak azzal is, hogy a birtokában lévő szükséges információt nem szolgáltatja. Márpedig a lakosság információja nélkül a rendőrség küldetését nem tudja betölteni (a polgár a rendőrség szeme és füle).

A bűnözés világjelenségként tapasztalt növekedése, és szintúgy a felderítési arány romlása fokozatosan ráébresztette a rendőrséget arra, hogy a lakosság nélkül (elsősorban hiteles információi nélkül) eredményesen nem tud működni. De nem csak a rendőrség részéről mutatkozott meg a nyitás igénye, hanem a lakosság oldaláról is. A bűnözés növekedésének, az életkörülmények romlásának, a biztonságérzet csökkenésének okait a lakosság a rendőrség tehetetlenségében jelölte meg, és – hasonlóan a rendőrség előképét jelentő egykori önszerveződésekhez – különböző civil szervezetek alakultak, amelyek a saját lakókörnyezetük biztonságát hivatottak megteremteni. Ilyen környezetben alakult ki a Community Policing (közösségi rendőrség), amely az együttműködés rendőrségi oldalát jelenti, és a Neighbourhood Watch, amely a lakosság részvételét jelenti a bűnmegelőzésben. Természetesen a kettőt ilyen élesen nem lehet egymástól elválasztani, a Community Policing és a Neighbourhood Watch egyazon rendszer két alkotóeleme, hiszen a rendőrség törekvése pontosan az, hogy a lakosságot bevonja a bűnüldözésbe, önvédelemre való képességét helyreállítsa és megerősítse.

A Community Policing célja a lakosság és a rendőrség között a bizalom megteremtése annak érdekében, hogy összefogásukkal hatékonyan működjenek közre a bűnözés elleni küzdelemben. Egy bizalmi közegben, ahol a rendőrség élvezzi a lakosság támogatását, a bűncselekmények felderítéséhez szükséges információ szabadabban áramlik, kisebb valószínűséggel maradnak a bűncselekmények feljelentetlenül. A nyomozás így hitelesebb adatok alapján indul meg és folyik le, ennek következtében javul a felderítési arány, ami végeredményben visszatartó hatású.

Mindez egészen másfajta hozzáállást igényel, mindennek előtt a rendőrség részéről. Elsősorban a rendőrség feladata az, hogy a lakos-

ságban a bizalmat felébressze. A bizalom csak úgy alakulhat ki, ha a lakosság megismeri a rendőrséget. Ennek alapvetően két módja van. A rendőrség különböző lakossági fórumokon, nyílt napokon, művelődési házakban, iskolákban, munkahelyeken felvilágosító előadásokat tart, ahol a jelenlévőkkel megismertetik rendőri tevékenységüket, vázolják a bűnözés visszaszorítása érdekében tett erőfeszítéseiket. Ide tartoznak a fiatalok számára szervezett szabadidős programok is. Ezzel nyilvánvalóvá válik, hogy a rendőrség tevékenységét nem a lakosság ellen fejti ki, hanem a lakosságért. Ilyen összejöveteleken a lakosság és a rendőrség közvetlen kapcsolatba kerül egymással, lehetőség nyílik nemcsak arra, hogy a közösség saját problémáit kifejezésre juttassa, de arra is, hogy a rendőrség konkrét teendőket, feladatokat fogalmazzon meg, amelyek elvégzésével a lakosság hozzájárulhat a bűnözés elleni küzdelemhez, a bűnmegelőzéshez. Ezzel a kommunikációval megvalósulhat az a kölcsönösség, amelyben a rendőrség is hatással van a közösség tagjaira, szervezeteire, de a lakosság is beleszólást nyer abba, hogy a rendőrség milyen tevékenységgel, milyen módszerekkel és eszközökkel lépjen fel az adott közösség megvédése érdekében.

A másik mód az, amikor a rendőrség egyes tagjai kerülnek közvetlen kapcsolatba a lakossággal, a közösség egyes tagjaival. Itt arról van szó, hogy a rend őreinek minél több időt kell eltölteniük a lakosság körében, mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy a lakókkal jó viszonyt alakítsanak ki. Ez egyrészt a gyalogos járőrök számának megnövelését igényli, akik „mindenhol” jelen vannak, szóba elegyednek a lakókkal, érdeklődnek problémáik iránt és segítenek ahol csak lehet. Ez eleve feltételezi azt, hogy minden járőrnek csak akkora körzete van, amelynek lakóit megismerheti.¹⁹ Másrészt e járőrök olyan attitűdbeli megváltozására van szükség, amely a kedvességben, segítőkészségben, emberi hangvételben nyilvánul meg. Ezzel voltaképpen a hagyományos rendőri szerep változik meg: a közösségi rendőr sokkal általánosabb feladatkört lát el, társadalmi problémamegoldóvá válik.²⁰

A fentiekből következik, hogy a Community Policing kialakítása a hagyományos rendőrség szervezeti felépítésére és vezetési szemléletére is kihat. Az alapvetően centralizált rendőrség a decentralizáció irányába mozdul el, mivel, ha a helyi problémák hatékony megoldását a

helyi kezeléstől várjuk, akkor a döntéshozatali jogkört is a hierarchia alján lévő, helyben dolgozó rendőri szervek kezébe kell adni.

Ami a közösségi bűnmegelőzés lakossági oldalát illeti elmondható, hogy itt olyan civil szervezetekről, szerveződésekről van szó, amelyek a bűnözés elleni küzdelemben azzal vesznek ki a részüket, hogy kialakítják egyrészt az önvédelemhez, az áldozattá válás elkerüléséhez szükséges stratégiákat, másrészt a rendőrséggel történő együttműködés módszereit.

A Neighbourhood Watch alapvetően olyan figyelő szolgálatot jelent, amely egy adott lakókörnyezet lakosaiból tevődik össze, és feladatuk a környéken történő gyanús események és gyanús személyek megfigyelése, és ezekre a rendőrség figyelmének a felhívása. A rendőrség tájékoztatása történhet jelentések meghatározott időközönkénti elkészítésével, de a lakók közül választott összekötő beszámolója alapján is. Nem ritka a közvetlen telefonvonal kiépítése a rendőrség és a Neighbourhood Watch központja között. Azt, hogy valamely környéken Neighbourhood Watch működik, általában táblákkal szokták jelezni, aminek önmagában is visszatartó hatása van.

A Neighbourhood Watch azonban nem csak ilyen figyelő szolgálatot jelent, hanem keretében a lakók informálják egymást a hatékony betörések elleni védekezés eszközeiről (riasztók, ajtózárazak, stb.), a tulajdonvédelem különböző eszközeiről, stb. Ez utóbbinak legszebb példája a Nagy-Britanniában 1989 óta jól működő Vehicle Watch (járműfigyelés). Lényege, hogy a rendőrség Vehicle Watch matricákat küld a tagoknak, akik ezt az autójuk szélvédőjére felragasztják. A matricák csak nagyon nehezen távolíthatók el. A tagok írásbeli nyilatkozata alapján a rendőrségnek jogában áll az ilyen matricákkal ellátott autókat éjjel és hajnali öt óra között – amikor az autók rendszeren a garázsba állnak vagy az utcán parkolnak – megállítani és ellenőrizni, mivel joggal feltételezhetik, hogy nem a tulajdonosok használják.²¹

A Neighbourhood Watch és a Community Policing alkalmas lehet arra, hogy az egymás mellett élő lakók összességéből valódi közösséget kovácsoljon, és ezáltal az informális kontroll olyan mértékűre nőjön, hogy sok probléma a rendőrség tényleges beavatkozása nélkül oldódjon meg, a közösség képes legyen magát egyedül megvédeni anélkül, hogy ehhez törvénytelen, erőszakos eszközöket venne igénybe. Gyönyörű példáját írja le ennek Francis Fukuyama, amikor Jane Jacobs *Az amerikai nagyvárosok halála és élete* című tanulmányából idéz: „Ja-

cobs az ilyen típusú társadalmi hálózat erejét egy olyan esettel illusztrálja, amely a lakása előtt történt Manhattanben, amikor egy férfi megpróbált elrángatni egy kislányt a járdán, és a gyerek ellenkezett:

Miközben az első emeleti ablakomból néztem, hogy mi történik, azon töprengve, hogyan is avatkozhatnék közbe, láttam, hogy nem lesz rá szükség. A lakásom alatt lévő hentesüzletből előjött egy nő, aki a férjével együtt vezeti az üzletet; úgy állt meg, hogy a férfi hallhatta, amit mond, karba fonta a kezét, és elszántan nézett. Joe Cornacchia, aki a vejeivel együtt vezeti a csemegeboltot, nagyjából vele egy időben bukkant elő, és keményen megállt a másik oldalon. Több fej bukkant ki az ablakokból fölöttünk, az egyik aztán gyorsan el is tűnt, és egy percre rá az illető megjelent a kapuban a férfi mögött. A hentesüzlet melletti bárból két férfi kiállt az ajtóba, és várt. Láttam, hogy az utcának azon az oldalán, ahol lakom, a lakatos, a gyümölcsáros és a mosodás is kilépett az üzletéből, és hogy a mi ablakunk mellet is még jó néhány ablakból figyelik a jelenetet. A férfi nem tudta, de be volt kerítve. Senki nem ismerte azt a lányt, és mégsem engedték volna, hogy valaki erőszakkal elvigye.

Utóbb kiderült, jegyzi meg Jacobs, hogy a lányt az apja rángatta magával.”²² A történet a XX. század első felében zajlott le. Látható, hogy az ilyen negyedek lakói nem a rendőrségi erőkre támaszkodtak, de a falvakra jellemző erős társadalmi kapcsolatok sem volt jellemző rájuk. „A szomszédok vagy az utcai járókelők nem feltétlenül barátok vagy akár ismerősök. Ennek ellenére még az ilyen zsúfolt városi negyedekben is elég volt a rend és a közösségi normák miatti közös aggodalom ahhoz, hogy a bűnözés alacsony szinten maradjon.”²³ Fukuyama szerint azért, mert akkor a társadalmi tőke²⁴ jóval nagyobb volt a mainál, az utcákon több volt a „szem”. Valami hasonlót tűzött ki célul a közösségi bűnmegelőzés is.

A Community Policinggel és a Neighbourhood Watchcsal kapcsolatban általában pozitív a vélekedés, de az életképességüket hangoztató vélemények mellett számos ellenérv, kritikai észrevétel is megfogalmazódott. Ezek mellett sem szabad csukott szemmel elmenni.

Sokan megkérdőjelezik magának a közösségnek a létezését, amelyre az egész közösségi bűnmegelőzés épül. És valóban, ha globalizálódó, individualizálódó világunkra, egyre nagyobb tempót követelő modern életvitelünkre, társadalmi kapcsolataink fellazulására, az elidegenedésre, stb. gondolunk, kérdéses, hogy marad-e az embereknek ide-

jük, kedvük, energiájuk, lehetőségük arra, hogy környezetükkel is foglalkozzanak, hogy különböző civil szerveződések tagjai legyenek.²⁵

Általános tapasztalat, hogy éppen ott valósítható meg legkevésbé a rendőrség és a közösség együttműködése, ahol a bűnmegelőzésre a legnagyobb szükség lenne. Nehezen képzelhető el ugyanis a szegények, társadalmilag lecsúszottak lakta és éppen ezért a bűnözéssel is a leginkább fertőzött városnegyedekben a rendőrséggel együttműködő lakosság.²⁶

A Neighbourhood Watch egyik kulcsfogalma a gyanú, pontosabban a gyanús elemekre való reagálás. Felvetődik a kérdés, hogy mi a gyanú, ki határozza meg, melyek a gyanús helyzetek, kik a gyanús személyek. Nyilvánvalóan azok, akik a Neighbourhood Watchban részt vesznek. A szolgálat résztvevői azonban többnyire saját benyomásaik, saját értékítéletük alapján döntenek. „Egy meghatározás szerint *gyanús emberek, illetve események azok, amelyek nem felelnek meg a figyelő felfogásának, hogyan kellene élni, viselkedni az adott területen.*”²⁷ Mindez felesleges zaklatásokhoz vezethet, olyan személyek kerülhetnek gyanúba, akik „ártatlanok”. Az pedig, hogy ott is gyanús szituációkat látnak, ahol voltaképpen semmi nincs, ad abszurdum, a bűnözéstől való félelem növekedéséhez vezethet.

A félelemérzés növekedését idézheti elő pusztán az is, hogy a Neighbourhood Watch szolgálatban résztvevők egyre több, a környezetükben megvalósuló bűncselekményről szereznek tudomást. Ez végeredménybe ahhoz vezethet, hogy olyanok, akik egyébként a környékükön elkövetett bűncselekményeknek csak kisebb hányadról szereznének tudomást, kezdik magukat egyre védtelenebbnek, tehetetlenebbnek érezni.²⁸

Komoly ellenérvek fogalmazódnak meg a rendőrség oldaláról is. A közösségi bűnmegelőzés szemléletváltást igényel. A korábban kizárólag bűnüldözői feladatkört ellátó rendőrség, társadalmi jellegű feladatokat is kénytelen elvégezni. Sokak szerint ez a váltás összeegyeztethetetlen a rendőrség szervezetével, mivel munkájuk ezáltal szükségtelenül összetettebbé, átláthatatlanabbá válik, a rendőrök elpuhulnak, az új típusú feladatok erőket vonnak el a bűnmegelőzéstől, következőképpen romlani fog a felderítési mutató, és mindez a rendőrség tekintélyét is alááshatja. Komoly ellenérvként hozzák föl azt is, hogy a lakosság befolyásának növekedése, a polgárok, a települések

részvétele a döntéshozatalban a felelősség eltűnéséhez vezethet.²⁹ Végül a problémák között meg kell említeni az áthelyeződés kérdését is, amiről korábban már volt szó. (Ld. szituációs bűnmegelőzés.)

A megfogalmazott ellenérvek ellenére bátran állíthatjuk, hogy a Community Policing és a Neighbourhood Watch tűnik jelenleg a legkorszerűbb, legalkalmasabb és legígéretesebb megoldásnak.

VII. Összegzés

Az egyes bűnmegelőzési modellek bemutatása után hangsúlyozottan fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az elkülönítés az elmélet kritériumai alapján történt. Az élet jóval sokszínűbb annál, amit a fenti felosztás sugall. Ennek megfelelően nem lehet eredményes egyetlen megelőzési modell alkalmazása sem egymagában, hanem csak a körülményeknek leginkább megfelelő modellek együttes felhasználásától várható siker. Csak ismételni lehet a már leírtakat. A bűnmegelőzés veszélyes, ezért mindenekelőtt szakmai tevékenység. Rendkívül alapos felkészültséget, a helyi körülmények lehető legteljesebb ismeretét és szakértelmet kíván.

C. A bűnmegelőzés folyamata³⁰

A bűnmegelőzés folyamatát három nagy szakaszra lehet osztani. Az első a terezés, amely további hét alszakaszra bomlik, a második a gyakorlati megvalósítás, a harmadik az ellenőrzés szakasza. E három szakasz elég jól elkülöníthető egymástól, de csak együttes és maradéktalan teljesítésük vezethet a bűnmegelőzés céljának megvalósulásához, azaz a bűnözés visszaszorulásához.

I. Tervezés

A tervezés a kiindulási állapot, a problémák megismerésével kezdődik. Ez elsősorban adatok gyűjtését jelenti a jelenből és a múltból. Egyrészt meg kell ismerni a bűnözés kialakult helyzetét, struktúráját, másrészt elemezni kell a bűnözés fejlődését. Ennek keretében meg kell határozni a bűnözés területi és időbeli eloszlását, a fiatalkorúak és az idősek, a férfiak és a nők arányát az elkövetők és az áldozatok körében, ezek lakóhelyét, a leggyakoribb bűncselekményfajtákat, a lá-

tencia nagyságát, a bűnözéstől való félelem mértékét, stb. Ezek mellett figyelembe kell venni a bűnözés elleni küzdelemben korábban alkalmazott módszereket, ezek hatékonyságát, és fel kell mérni a rendelkezésre álló társadalmi, jogi eszközöket, a mozgósítható anyagi forrásokat is.

Az adatgyűjtésnek elsősorban a rendőrségi, ügyészégi és bírósági statisztika adataira kell támaszkodnia, de nem hagyhatók figyelmen kívül egyéb intézmények, szervezetek társadalmi-, gazdasági-, demográfiai-, stb., sőt a lakosság információi, és a tudomány kutatásainak eredményei sem. A több irányból beszerzett adatok segítségével ugyanis elkerülhető az információk egyoldalúsága, és elérhető a kiindulási helyzet legszélesebb és legalaposabb ismerete.

A tervezés második szakasza az okok megismerése. A bűnözés okainak feltárása nélkülözhetetlen a bűnmegelőzés szempontjából, hiszen a bűnmegelőzés figyelmének fókuszát a bűnözés okaira irányítja, és ezeket próbálja meg kiküszöbölni. Ez a szakasz rendkívül összetett feladatot jelent, mivel a bűnözés kialakulása sohasem vezethető vissza egyetlen okra, hanem abban az egymásra ható, egymást gyengítő vagy éppen erősítő okok egész szövevénye szerepet játszik. Ezért az okok feltárásában kiemelkedően fontos szerepet játszik a tudomány, elsősorban a kriminológia; eredményeinek ismerete elengedhetetlen.

A harmadik szakasz a prognózis, amely a kiindulási helyzet ismerete és a feltárt okok alapján a bűnözés fejlődésének, valószínű alakulásának előrejelzését jelenti. Pontosabban, annak az állapotnak a meghatározását, amelynek bekövetkezése valószínűsíthető, ha a folyamatba nem történik érdemi beavatkozás. A prognózis nem tartozik szorosan a tervezéshez, csak segítheti azt, azzal, hogy világosan rámutat azokra a fejlődési folyamatokra, amelyekre a bűnmegelőzési tevékenységnek koncentrálnia kell. A tervezés (és a bűnmegelőzés) célja éppen az, hogy az előre jelzett állapot bekövetkezésének elejét vegye. A prognózis és a tervezés (bűnmegelőzés) valójában két egymással ellentétes folyamatot ír le.

A tervezés negyedik szakasza az elemzés. Az elemzés alkalmával kerül sor az összegyűjtött adatok, tények, információk értékelésére, az összefüggések feltárására. Ennek alapján kerül sor azoknak a veszélyeztetett területeknek és csoportoknak a megjelölésére, amelyekre a bűnmegelőzésnek különös hangsúlyt kell fektetnie.

A tervezés ötödik szakasza a bűnmegelőzés céljának meghatározása. Az előző négy szakasz során megszerzett információk, a kiindulási helyzet, az okok, az összefüggések ismerete teszi lehetővé a bűnmegelőzés céljának reális meghatározását, azt, hogy ne vetítsünk a jövőbe túlzott, elérhetetlen elvárásokat. A cél pontos és reális meghatározása igen fontos, nélküle ugyanis nehezen lehetne a bűnözés ellen megfelelő eszközöket találni, és későbbiekben a bűnmegelőzési intézkedések hatékonysága is ellenőrizhetetlenné válna.

A bűnmegelőzés céljának meghatározása után a következő lépés a lehetőségek számbavétele és azoknak a stratégiáknak a kidolgozása, amelyek a cél elérését lehetővé („valószínűvé”) teszik. A bűnözésben megfigyelhető bizonyos általános tendenciák érvényesülése, de a helyi körülmények, sajátosságok jelentős eltéréseket mutatnak, amelyek más-más beavatkozást kívánnak meg. Ezért a jogtörténet és az összehasonlító jog által kínált számos, más országokban vagy más időben bevált módszerek, minták átvételénél óvatosnak kell lenni.³¹ A stratégiák kidolgozásánál a helyi körülményeket, sajátosságokat messzemenően figyelembe kell venni, szükség esetén olyan módszerek kidolgozásától sem szabad visszariadni, amelyekre korábban még esetleg nem volt példa, de a helyi körülmények megkívánják. Meg kell jegyezni, hogy lehetőség szerint mindig több megoldást kell kidolgozni, mivel csak ez a többféle megközelítés teszi lehetővé a minőségi választást. A stratégiák kidolgozásának természetesen több korlátja is van, a rendelkezésre álló személyi, anyagi, jogtechnikai eszközök eleve behatárolják a lehetőségeket.

Ezt követően kell a kidolgozott stratégiákat egymással szembeállítani, és közülük azt kiválasztani, amelyik az adott körülmények között, bizonyos szempontok figyelembevételével a legalkalmasabbnak tűnik. Ilyen szempont lehet például gazdasági. Nem elhanyagolható jelentőségű ugyanis, hogy a különböző stratégiák milyen költségkihatással járnak, végrehajtásuk „mibe” kerül. Ezért a költség-haszon elemzés elengedhetetlen. Egyéb szempontok is szerepet játszanak a döntésnél, például alkotmányossági (nem ütközik-e a módszer az alaptörvénybe), milyen a lakosság együttműködési hajlandósága, működnek-e az adott területen civil szervezetek vagy sem, stb.

II. Gyakorlati megvalósítás

Az elméleti tervezés a végső megoldás kiválasztása után következhet a bűnmegelőzési módszer gyakorlati alkalmazása és ennek alapján az intézkedések megtétele. A gyakorlati megvalósítás során végig figyelni kell arra, hogy a lakosság részéről a módszer elfogadottsága folyamatosan meglegyen, hiszen a lakosság támogatása nélkül bűnmegelőzés sem képzelhető el. Ezért a bűnmegelőzési intézkedéseket fogantató intézményeknek állandó kapcsolatban kell állniuk a lakossággal, és a lakók közreműködését, motiváltságát folyamatosan fenn kell tartani. A gyakorlat bebizonyította, hogy a motiváltság fenntartására még akkor is szükség van, ha a bűnmegelőzés kezdeményezése és tényleges megvalósítása is döntő mértékben a lakosság részéről történt és történik. A Neighbourhood Watch-csal kapcsolatban Dr. Bólyai János megjegyzi, hogy a „tagok, koordinátorok kezdeti lelkesedésének fenntartásához, illetve a lelkesedés cselekvésbe való átviteléhez szükség van a rendőrség jelentős és folyamatos támogatására.”³²

III. Ellenőrzés

A bűnmegelőzés folyamatának utolsó, de nem kevésbé jelentős szakasza az eredmény ellenőrzése és kiértékelése. Ez tulajdonképpen a célban meghatározott elérendő állapot és az intézkedések által ténylegesen elért helyzet összevetését jelenti. Az ellenőrzés során derül fény a kiválasztott módszer alkalmazhatóságára vagy alkalmazhatatlanságára, a döntés helyes vagy helytelen voltára. Az összevetés pozitív vagy negatív eredménye alapján lehet a hibákat kiküszöbölni, az intézkedéseket módosítani, a még szükségeseket megtenni, a bűnmegelőzési stratégiát átalakítani, újragondolni a teendőket, vagy éppen az egészet leállítani, ha az intézkedések a bűnözési mutatókra negatív hatással vannak. A rosszul kialakított bűnmegelőzési stratégia, a helytelenül megválasztott és alkalmazott módszerek ugyanis kedvezőtlenül is befolyásolhatják a bűnözés alakulását. Ilyenkor a bűnmegelőzés ahelyett, hogy használna, csak árt.

Az ellenőrzés során meg kell vizsgálni azt is, hogy az esetleges kedvező hatások valóban a megtett bűnmegelőzési intézkedéseknek köszönhetőek-e, vagy a bűnözés visszaesése egyéb okokra vezethető vissza. Ezért célszerű a teljes bűnmegelőzési modell általános beve-

zetése előtt egy kísérleti és egy kontrollcsoportot kialakítani. A kísérleti csoporton kell kipróbálni a bűnmegelőzési stratégiát, a kontrollcsoporttal kapcsolatban viszont semmilyen intézkedést nem szabad alkalmazni. Így a két csoport közötti különbség megmutatja, hogy az alkalmazott bűnmegelőzési stratégia alkalmas-e a bűnözés visszaszorítására vagy sem.

Természetesen az ellenőrzésnek nem csak az intézkedések megtételét követően, a stratégia megvalósítására tervezett idő lejártával van helye, hanem a program megvalósítása alatt folyamatosan folytatni kell. Ez teszi csak lehetővé, hogy a hibákat mindjárt az elején észleljük és kiküszöböljük, a szükséges módosításokat megtegyük.

Hangsúlyozni kell továbbá, hogy a bűnmegelőzés tipikusan nem az a tevékenység, amelytől rövid távon eredményeket várhatunk. „Lehet, hogy nem túl lelkesítő (...) de igaz: a bűnmegelőzésbe investált erőfeszítések kb. tíz év alatt érnek látható eredményekké.”³³ Ha a bűnmegelőzésnek van is eredménye, az többnyire nem látványos.³⁴ Kétségtelen, hogy például egy sorozatgyilkos elfogása és bebörtönzése sokkal nagyobb szenzáció, mint mondjuk az, hogy nyugodtan felülhetünk tömegközlekedési eszközeinkre anélkül, hogy bármilyen zaklatástól, vagy zsebtolvajlástól tartanunk kellene. Továbbá nyilvánvaló az is, hogy a lakosság kevésbé drámaian éli meg a helyzet javulását, mint romlását. A jóhoz mindig könnyebb hozzászokni, mint a rosszhoz. Ezért nem szabad csüggedni, ha évekig nem látszik a bűnmegelőzési munka eredménye és a lakosság sem fogadja az eredményes bűnmegelőzési tevékenységet üdvözléssel. A munkát tovább kell folytatni, hogy az eredmények láthatóvá válhassanak.

Jegyzetek

1. Dr. Katona Géza: Ismét a bűnmegelőzésről. Belügyi Szemle 1989. 7. sz. 9. o.
2. A bűnmegelőzésnek a bűncselekményekkel való kapcsolata alapján különbséget teszünk „pre”- és „post” bűnmegelőzés között (elnevezés tőlem). Utóbbi, a bűncselekmény megvalósítása után tett olyan intézkedések sorozata, melyeknek rendeltetése a bűnismétlés reprodukciójának elhárítása, és amelyben döntő szerepet a büntetőjog és annak eszközei játszanak. Az előbbi, még a bűncselekmény megvalósulása előtt tett olyan intézkedéseket jelent, amelyek a bűnözés létrejöttét vannak hivatva megakadályozni, és amelynek kivitelezésében elsősorban a társadalomnak van kiemelkedő szerepe.

3. Nemlineárisak azok a folyamatok, amelyek az egyenleti állandó tényezők helyett változó tényezőket tartalmaznak, a változók nem összeadódnak, hanem egymással szorozódnak, és így végül a kicsi eltérések óriási következményekkel járnak.
4. Dr. Vigh József: A bűnmegelőzés modellje Magyarországon. Belügyi Szemle 1990. 6. sz. 42. o.
5. Hans Joachim Schneider: Neue Wege der Kriminalitätskontrolle című munkája alapján.
6. Dr. Gönczöl Katalin: Devianciák, devianciakontroll, bűnmegelőzési stratégiák. In: Kriminológiai Ismeretek Bűnözés Bűnözéskontroll (szerk. Gönczöl Katalin-Korinek László-Lévai Miklós) Corvina 1996. 123. o.
7. Hans Joachim Schneider Neue Wege der Kriminalitätskontrolle című munkája alapján.
8. Dr. Gönczöl Katalin: Devianciák... 126. o.
9. Hans Joachim Schneider Neue Wege der Kriminalitätskontrolle című munkája alapján.
10. Hans Joachim Schneider Neue Wege der Kriminalitätskontrolle című munkája alapján.
11. Dr. Domokos Andrea: A társadalmi bűnmegelőzés eszközei a fiatalkori erőszakos bűnözés visszaszorításában. Belügyi Közlöny 1997. 2. sz. 38. o.
12. Francis Fukuyama: A nagy szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése. Európa Könyvkiadó Budapest 2000. 116-117. o.
13. Dr. Domokos Andrea: A társadalmi bűnmegelőzés eszközei... 31. o.
14. i.m. 32. o.
15. Hans Joachim Schneider Neue Wege der Kriminalitätskontrolle című munkája alapján.
16. Dr. Korinek László egyetemi előadása alapján.
17. Dr. Görgényi Ilona: A viktimológia. In: Kriminológiai Ismeretek Bűnözés Bűnözéskontroll (szerk. Gönczöl Katalin-Korinek László-Lévai Miklós) Corvina 1996. 97-98. o.
18. Dr. Korinek László: Gondolatok a közösségi bűnmegelőzésről. Kézirat.
19. Dr. Szilágyi Gábor: A közösségi rendőrségről a Budapesti Rendőr Szakközépiskolában. Belügyi Szemle 1998. 5. sz. 95. o.
20. Dr. Korinek László: Gondolatok a közösségi bűnmegelőzésről. Kézirat.
21. Dr. Bólyai János: A közösség és a rendőrség viszonya Nagy-Britanniában és az USA-ban. Rendészeti Szemle 1993. 2. sz. 100. o.
22. Francis Fukuyama: A nagy... 49. o.
23. Francis Fukuyama: A nagy... 50. o.
24. A társadalmi tőke lényegében a szocializáció során elsajátítható ama pozitív informális értékek és normák összessége, amelyeket egy adott csoport tagjai követnek, és általa lehetőség nyílik a csoport tagjai között az együttműködésre. A társadalmi tőke a közösségeket, vagyis a család és az állam közé eső csoportokat, szervezeteket összetartó pozitív erők összessége.
25. Dr. Korinek László: Gondolatok...
26. Dr. Bólyai János: A közösség és a rendőrség... 101. o.

27. i.m. 102. o.
28. i.m. 102. o.
29. Dr. Korinek László: Gondolatok...
30. Vö. Hans Joachim Schneider: Neue Wege der Kriminalitätskontrolle, továbbá Dr. Diczig István: A kriminológiai tervezés alapjai. In: Dr. Diczig István: A kriminológiai tervezés alapjai. In: Kriminológiai Szakirodalom-Gyűjtemény /Válogatás a magyar kriminológia irodalmából/ II. kötet (Dr. Horváth Tibor-Dr. Lévai Miklós) Tankönyvkiadó Budapest 1990. 336-342. o.
31. A különböző bűnmegelőzési stratégiák eddigi legátfogóbb gyűjteményét adta ki 1999-ben a Nemzetközi Bűnmegelőzési Központ (ICPC = International Centre for the Prevention of Crime) *A világ minden részén cselekvésre ösztönző 100 BŰNMEGELŐZÉSI PROGRAM* címmel. A kiadványban található információk kiválogatása - az elmúlt ötven évben a bűnmegelőzésről összegyűlt - a különféle kormányzati bizottságok által megfogalmazott következtetések, az ENSZ nyilatkozatok és a bűnmegelőzéssel foglalkozó nemzeti szervezetek elemzése alapján történt. A kötet 100 olyan bűnmegelőzési programot mutat be rövid, egyszerű, vázlatos formában, amelyek a világ különböző országaiban sikeresnek bizonyultak. Tehát a kötet a gyakorlat példáit tartalmazza. A programokat országokra, városokra, régiókra lebontva, továbbá a foglalkoztatás, az egészségügyi- és szociális szolgáltatások, a lakásügy, a szabadidős tevékenységek, az iskolák, a tömegközlekedés, az igazságszolgáltatás, a rendőrség és végül az üzleti szektor felosztásban mutatja be. Célja, hogy program-példák bemutatásával, ötletek adásával segítséget nyújtson azoknak, akik tenni akarnak valamit a bűnözés ellen. A kötet összeállítói a bevezetőben maguk is felhívják a figyelmet arra, hogy nem általános, minden baj orvoslására alkalmas recepteket adnak közre. Sokkal inkább „minden ország, város és közösség a saját egyedi útját kell megtalálja, és a rendelkezésre álló módszereket a saját, helyi viszonyaihoz igazítva kell alkalmaznia.” Az ICPC fontos, korábbi kiadványa a *Bűnmegelőzés Tallózó* címet viseli. Benne a bűnmegelőzés nemzetközi fejlődésének összehasonlító elemzése található. Az ICPC kiadványai az interneten is hozzáférhetőek: web oldal: www.crime-prevention-intl.org; részei minden további engedélyeztetés nélkül publikálhatók, ha a felhasználás non-profit, nem üzleti célú, és az ICPC erről értesítést kap.
32. Dr. Bólyai János: A közösség és a rendőrség... 101. o.
33. Dr. Kerecsi Klára: Egy biztonságosabb Magyarorszáért: a bűnmegelőzés stratégiája. Kriminológiai és Kriminalisztikai tanulmányok. XXXIV. Budapest 1997. 23. o.
34. Dr. Korinek László: A nyugatnémet bűnmegelőzés története, felépítése és működése. Belügyi Szemle 1989. 10. sz. 110. o.

Faragó Ágnes V. évf.

Az előzetes letartóztatás elrendelésének feltételei*

„Főleg a bünvádi eljárás területén látja magát szemközt a törvényhozó azzal a rengeteg problémával, amelyet az egyéni szabadság jogának összeegyeztetése a közbiztonság érdekeivel állít útjába. Nem az ellentétbe állítás tehát, hanem az összeegyeztetés a feladat. Ez a század által a törvényhozó elé állított kérdés...”

(Csemegi Károly – 1882)

A. Bevezetés

Az európai jogharmonizáció során az anyagi és az eljárásjogi törvényeinket egyaránt felül kell vizsgálnunk. Különösen igaz ez a személyi szabadságot korlátozó legsúlyosabb kényszerintézkedés, az előzetes letartóztatás szabályozására.

Tanulmányomban rövid elméleti bevezető és intézményi fejlődés bemutatása után az előzetes letartóztatás feltételeinek elemzése következik a hatályos eljárási törvény alapján. Külön kitérek a gyakorlati problémákra. A részletkérdések áttekintése után az új Be. tervezett változásait ismertetem. A nemzetközi kitekintést végül a záró gondolatsor követi.

Ezúton szeretném megköszönni a Pécsi Városi Bíróság dolgozóinak, elsősorban dr. Kovács Attila és dr. Túri Tamás bírácoknak a segítségét, valamint Tremmel Flórián professzor úrnak és dr. Herke Csongor adjunktus úrnak, hogy tanácsaikkal, bátorításukkal megkönnyítették a dolgozat elkészítését.

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Eljárásjog” Szekcióban III. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Herke Csongor.

B. A személyi szabadság elve, az ártatlanság védelme és az arányosság követelménye. Az előzetes letartóztatás történelmi fejlődése

I. A személyi szabadság elve, az ártatlanság védelme és az arányosság követelménye

Az alapvető emberi jog, a személyi szabadság védelme számos jogforrásban megjelenik, így a nemzetközi egyezményekben (pl. Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya, Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről), a nemzetközi szervezetek ajánlásaiban, az alkotmányos alapelvekben és más belső törvényekben.

A magyar Alkotmány¹ is kimondja: „A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra, senkit sem lehet szabadságától másként, mint a törvényben meghatározott okokból és a törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani.” Az 1973. évi I. tv. a büntetőeljárásról az alapelvek körében nyilvánítja ki, hogy a „büntetőeljárásban a személyi szabadságot és más állampolgári jogokat tiszteletben kell tartani, s azok csak az e törvényben meghatározott esetekben és módon korlátozhatók.” (4. § (1) bek.)

Az előzetes letartóztatás elrendelése során a személyi szabadság védelme mellett érvényesülnie kell az ártatlanság védelmének, a szükségesség, az arányosság követelményének és a kontradiktórium elvének.

Az egyik oldalon ott áll az alapvető törvényességi követelmény, hogy a bűnösséget vagy ártatlanságot csak bírói ítélet mondhatja ki, a másik oldalon viszont az eljárás lefolytatásának sikere helyezkedik el, szigorúan körbezártva törvényileg meghatározott szervezeti és eljárásjogi garanciákkal, amelyek biztosítják, hogy a személyi szabadság korlátozására csak a szükséges esetekben és ideig kerüljön sor. A terheltet megilleti a személyi szabadsághoz való jog, ez azonban nem abszolút, tehát korlátozható. Azon korlátozások, amelyek nem felelnek meg a törvényi kritériumoknak, eo ipso ellentétesek az ártatlanság védelmével.

Az egyedi büntetőeljárás alapjául szolgáló bűncselekmény és az adott terhelt előzetes letartóztatása közötti konkrét arányosságot, illetve a letartóztatás szükségességét az indítványt tevő ügyésznek és az elrendelés kérdésében döntő bíróságnak kell mérlegelnie. Az arányosság megteremtése egyrészt az általános illetve a különös feltételek

meghatározásával, másrészt a döntési eljárás megfelelő szabályozásával biztosítható.² Csak azt a személyt és olyan mértékben lehet megfosztani szabadságától, akivel szemben ez szükséges, mégpedig a törvény által igazolt tartamban. Az intézkedés álljon arányban a gyanú alapjául szolgáló bűncselekmény jellegével és az elvárható büntetés súlyosságával.

II. Az előzetes letartóztatás történelmi fejlődése

Az 1896. évi Bp. a terhelt egyéni szabadságát széles körben biztosította. Az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság elrendelésére csak a törvényi feltételek megvalósítása esetén kerülhetett sor. A letartóztatást eredetileg azért tekintették előzetesnek, mert az egyént anélkül tartották fogva, hogy az eljárásra jogosult hatóság kihallgatta volna, tehát a bírói kihallgatáshoz mérve volt előzetes.³

Az 1951. évi III. tv. és az 1962. évi 8. tvr. a szocialista követelményeknek megfelelően szabályozta ezen intézményt. Nyomozati szakban az ügyésznek és a rendőrségnek is joga volt a letartóztatásra. Az 1973. évi I. tv. megalkotása óta számos módosításon ment keresztül. A Be. eredetileg nyolc letartóztatási okot ismert. A jogállami követelményeknek megfelelően az 1989. évi XXVI. tv. értelmében az elrendelés kizárólag bírósági hatáskörbe került, az ügyészt csak az indítványozás joga illeti meg. Az 1998. évi XIX. tv. /új Be./ várhatóan 2003-ban lép hatályba.

C. Az előzetes letartóztatás fogalma, elrendelésének feltételei a hatályos büntető eljárási törvény alapján

I. Az előzetes letartóztatás fogalma, céljai

*Az előzetes letartóztatás a terhelt személyi szabadságának jogerős bírói ítélet előtti tartós megvonásával járó kényszerintézkedés, amelyet a bíróság az eljárás eredményességének biztosítása vagy újabb bűncselekmény elkövetésének megakadályozása céljából rendelhet el.*⁴

Elrendelésére csak ultima ratio-ként kerülhet sor, akkor ha a terhelt jelenléte és az eljárás sikerének biztosítása más eszközökkel nem valószínűsíthető meg. Nem alkalmazható nevelés céljából, a terhelt részéről tapasztalt magatartás szankciójaként, az eljárás megtörésére, beismerő

vallomás kicsikarására. A letartóztatás nem lehet előre hozott büntetés.

II. Az előzetes letartóztatás elrendelésének feltételei

Az előzetes letartóztatásnak *általános* (együttes) és *különös* (vagylagos) feltételei vannak, továbbá az is szükséges, hogy ne álljon fenn letartóztatást kizáró ok.

1. Általános feltételek

Konjunktívák, tehát mindegyik oknak fenn kell forogni az elrendeléshez.

a) Szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény

A Btk. Különös Részének tényállásaiban meghatározott szankció egyértelmű, ennek megállapítása a gyakorlatban nem okoz problémát.

b) Konkrét személyre és bűncselekményre irányuló alapos gyanú

A magyar joggyakorlat nem állított fel részletes zsinórmértéket a gyanú fokozatainak értelmezésére, a bíróság egyedi mérlegelésére hagyatkozik.⁵ A jogirodalomban élénk viták folynak arról, hol húzódik a határ az egyszerű és az alapos gyanú között,⁶ a törvény azonban csak az utóbbihoz fűz jogkövetkezményt.

Szükséges eldönteni, hogy az ügyész által elkövetettnek állított és a terheltnek tulajdonított tett a törvény szerint bűncselekmény-e, illetve az ügyész által bemutatott bizonyítékok alkalmasak lehetnek-e annak igazolására, hogy a tett megtörtént és azt a terhelt követte-e el.⁷

A *Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma* által hozott 122. sz. *ál-lásfoglalás III. pontja* értelmében a bíró a *vádirat benyújtása előtt* az előzetes letartóztatásról való döntés meghozatalakor a bizonyítékok egységes, legfeljebb felsorolásszerű megnevezésükig terjedő értékelését végezheti el. Nincs mód az eljárás során felmerült bizonyítékok értékelésére, mérlegelésére, bizonyító erejük egymással való összevetésére.⁸ Előfordulhat azonban az az eset, hogy egymásnak ellentmon-

dó bizonyítékok állnak a rendelkezésre, ebben az esetben nem lehet elkerülni a bizonyíték mérlegelését.

Ha az elsőfokú bíróság a *vád benyújtása után*, a tárgyalás előkészítése során vizsgálja meg a kényszerintézkedés indokoltságát, a benyújtott vád alapozza meg az alapos gyanút.

A gyanúnak a letartóztatás tartama alatt végig fenn kell állnia, a nyomozás előrehaladtával a bizonyítottság követelménye mind nagyobb hangsúllyal jelentkezik. Határozatokban találkozhatunk azzal a fordulattal, mely szerint „alaposan feltehető, hogy a gyanúsított további bűncselekményeket is elkövetett”, márpedig az a magatartás, amely nem tárgya a gyanúsításnak, nem képezheti a büntetőeljárás részét.⁹ A Be. 132. § (1) bek.-e ugyanis arra kötelezi a hatóságot, hogy ha meghatározott személy alaposan gyanúsítható bűncselekmény elkövetésével, akkor ezt a gyanúsítottal közölje. Jogsértő az az eljárás, amelynek során a gyanúsítottak fel nem rótt bűncselekményre történik utalás. A közlésnek alapvető jelentősége van, mivel a terhelti jogállás is ezzel nyílik meg (pl. jogorvoslati jog, irat betekintési jog), a terhelt innen tudja meg, milyen bűncselekmény miatt folyik ellene eljárás.¹⁰

A letartóztatott személyről utóbb kiderülhet, hogy nem ő követte el az adott bűncselekményt. Ez önmagában még nem teszi jogellenessé az előzetes letartóztatást, hiszen az elrendelés időpontjában a gyanú alapos volt.

c) A terhelt ismertsége és rendelkezésre állása

A büntetőperек elhúzódásának gyakori oka, hogy a terhelt a szabályszerű idézés ellenére nem jelenik meg a tárgyaláson, s távolmaradását nem menti ki. Ebben az esetben tartózkodási helyének felkutatása iránt kell intézkedni. Elfogatóparancs kibocsátására azonban csak akkor kerülhet sor, ha a terhelt lakóhelyének, tartózkodási helyének megállapítására vonatkozó egyéb intézkedések nem vezettek eredményre és ha az eset körülményei (pl. szökés, elrejtőzés) ezt indokolják, feltéve, hogy az eljárás szabadságvesztéssel is büntetendő cselekmény miatt folyik.¹¹ Pusztán az a tény, hogy a terhelt elfogatóparancs útján került a hatóság elé, önmagában még nem alapozza meg az előzetes letartóztatás elrendelését, különösen, ha a kibocsátásra a szükséges feltételek hiányában került sor.¹² (BH 1999/296.)

A felesleges levelezés elkerülése érdekében indokolt a bíróság és a lakcímnnyilvántartó hivatal számítástechnikai összekapcsolása.

d) Fiatalkorúnál további feltétel a bűncselekmény különös tárgyi súlya

A különös tárgyi súly fogalmát a törvény nem határozza meg, de erre utal egyrészt a Btk. Különös Részében megállapított büntetési tételkezelhetet felső határa, amelyet a fiatalkorú testi és szellemi fejlettségére, egyéniségére, a cselekmény indítékaira, a végrehajtás módjára, életmódjára figyelemmel határozhatunk meg. Másrészt a halmazatban vagy folytatólagosan elkövetett cselekmények száma, és az alacsonyabb büntetési tétellel fenyegetett bűncselekmények sorozatban való elkövetése, illetve a tárgyi oldal ismérveinek nagyobb társadalomra veszélyessége, valamint a bűncselekmény bünszervezet tagjaként való elkövetése.¹³

Gibicsár Gyula és Herke Csongor felhívják a figyelmet arra, hogy a törvényhozónak kifejezetten meg kellene határozni azt a büntetési tételt, amely alatt a fiatalkorú előzetes letartóztatásának nem lenne helye. Ezt a határt *három évben* jelölik meg, mivel enyhébb bűncselekmény esetén a letartóztatással elérni kívánt cél nincs arányban az a korlátozással, amit a kényszerintézkedés a fiatalkorúnál okozhat.¹⁴ A statisztikai adatok arra figyelmeztetnek, hogy a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények száma növekvő tendenciát mutat és a fiatalkorú letartóztatottak aránya a felnőttkorúakhoz képest nagyobb.

2. Különös feltételek

Az általános feltételek megléte esetén legalább egy különös feltételnek is fenn kell forogni, továbbá nem állhat fenn letartóztatást kizáró ok. A gyakorlatban ritkán szerepeltetnek egyet a letartóztatási okok közül, inkább kettőnek vagy mind a háromnak a felsorolása jellemző. A letartóztatás okának konkrétan kell lennie, amely rámutat arra, hogy a terhelt miért nem hagyható szabadlábon, a nyomozás érdekében való hivatkozás nem fogadható el.

A Be. 92. § (1) bek. a)-c) pontjában feltüntetett okokat taxatívén állapították meg: szökés, elrejtőzés ténye illetve ezek veszélye; kollúzió veszélye; bűnismétlés ténye illetve veszélye. Katonai eljárásban külö-

nös pozitív feltétel, hogy a terhelt szolgálati vagy fegyelmi okból letartóztatható legyen. (*Be. 340. § (1) bek.*)

Hatályos törvényünk a 19/1999. (VI. 25.) AB határozat óta mellőzhetelen letartóztatási okot nem ismer.¹⁵ A határozat azt a sokat vitatott rendelkezést szüntette meg, amely a bírói letartóztatást egyes esetekben ügyészi indítványra kötelezően előírta. A törvényhozó ezzel voltaképp új letartóztatási okot állapított meg, amely az Alkotmány számos pontját sértette és az ügyész számára olyan jogkört teremtett, amely őt nem illette meg. A helyes eljárás az, ha az ügyész a *Be. 92. § (1) bek. a)-c)* pontjában írt okok valamelyikére hivatkozva tesz indítványt az elrendelésre.

a) Szökés, elrejtőzés ténye, illetve ezek veszélye

A szökés vagy elrejtőzés közös fogalmi eleme a célzat, végrehajtója azért követi el, hogy véglegesen vagy ideiglenes jelleggel kivonja magát a büntetőeljárás alól.¹⁶ A szökés, elrejtőzés *veszélyének* értelmezése több problémát vet fel. Veszélyről akkor lehet szó, ha valószínűsíthető adatok vannak arra, hogy a kényszer alkalmazása hiányában az elhárítani kívánt eredmény bekövetkezne.¹⁷

Az egyik álláspont szerint (*pl. BH 1993/2-81; BH 1993/2-84*) csak tényeken alapuló következtetés útján lehet állást foglalni a veszély fennállásának kérdésében. A gyakorlatban viszont egy másik felfogás az uralkodó, vagyis önmagában az alapos gyanú tárgyát képező bűncselekmény tárgyi súlya, a kiszabható büntetés mértéke megalapozhatja a szökés, elrejtőzés veszélyét (*pl. FBK 1993/33; BH 1996/11-578; BH 1995/9-505; BH 1977/8-319*). A strasbourgi esetjog azt az érdemi megállapítást tette az ún. *Neumeister-ítéletben*, hogy nem lehet a szökés veszélyét pusztán azon megfontolások alapján értékelni, amelyek a kiszabható büntetés súlyára vonatkoznak.¹⁸

Bár a Legfelsőbb Bíróság igyekezett a csorbát kiküszöbölni, számos olyan határozatot találunk, amelyben kizárólag a várható büntetés nagyságát jelölik meg a letartóztatást megalapozó okként. Emiatt szükséges hangsúlyozni: az eset összes körülményére tekintettel hozzuk meg a döntést, s vegyük figyelembe a terhelt személyiségét, szociális körülményeit.

Az alábbi táblázat a szökés irányába illetve ellene mutató tényezőket szemlélteti.¹⁹

A szökés irányába ható érvek	A szökés ellen szól
- a <i>szocializálódottság hiánya</i> , a hajléktalan állapot	- a <i>szocializálódottság</i> , a konszolidált körülmények léte
- a <i>külföldi kapcsolatok léte</i> (különösen, ha a terhelt kettős állampolgárságú; a hozzátartozója külföldön él; esetleg külföldön tulajdonnal, vállalkozással, bankszámlával bír; jól beszél idegen nyelvet)	- a <i>külföldi kapcsolatok hiánya</i>
- a <i>fiatalabb életkor</i> nagyobb mozgékony-ságot feltételez, különösen akkor, ha a terhelt egyedülálló	- az <i>idősebb életkor</i> (egy idősebb ember jobban ragaszkodik a környezetéhez, mint egy fiatal)
- a <i>bűncselekmény súlyossága</i>	- a <i>bűncselekmény kisebb súlya</i>
- a <i>büntetett előélet</i> , a „gazdag priusz”	- a <i>büntetlen előélet</i>
- a bűncselekmény elkövetése során mutatott nagyfokú felelőtlenység; a szökés veszélye különösen a gyenge, <i>labilis jellemű</i> emberek-nél áll fenn, illetve azoknál, akik szerencse-játékra hajlamosak, esetleg drogfüggőségben szenvednek	- a vallásos meggyőződés, a <i>szilárd jellem</i> (vállalja tettéért a következményeket)
- az <i>állandó munkahely, foglalkozás, szakma hiánya</i> is gyengíti az adott helyhez való kötődést; egyes szakmák pedig külföldön is jól hasznosíthatók (pl. bankár, kőműves)	- az <i>állandó munkahely</i> (hosszabb ideje egy munkáltatónál fennálló munkaviszony); a helyhez kötött vállalkozás léte, speciálisan egy adott ország vagy egy adott hely klientúrájára épülő szakma (pl. jogász, színész, tanár, közigazgatásban dolgozó), főleg ha nincs más jövedelemforrása a terheltnek
- az <i>állandó jövedelemforrás hiánya</i>	- az <i>állandó jövedelemforrás</i>
- a <i>vagyontalan</i> , ingatlanal nem rendelkező terhelt könnyebben változtat helyet; a könnyen mobilizálható nagy vagyon viszont szökés esetén megélhetési forrásként szolgálhat, lehetőséget nyújt új életet kezdeni	- a <i>rendezett anyagi körülmények</i> , a nehezebben mobilizálható vagyon (pl. ingatlanok, termőföldek, vállalkozások)
- az <i>egyedülálló</i> , gyermektelennél felmerül a kötődés hiánya	- a <i>házas</i> , főleg ha kiskorú vagy idős ember <i>eltartásáról gondoskodik</i> (pl. a letartóztatott két kiskorú gyermek anyja), kivéve, ha a családtag sérelmére történt az elkövetés
- a <i>feltűnő lakcímcseré</i> , az állandó tartózkodási és lakhely hiánya	- az <i>állandó bejelentett lakcím</i> vagy tartózkodási hely
- az eljárás során tett <i>nyilatkozatok</i> : „nem megyek börtönbe”, „ha szükséges, lelépek külföldre”; a fogdából vagy a büntetés-végrehajtási intézetből való szökési kísérlet; elfogatóparancs útján való kézre kerülés; bünszövétséghez, bűnbándához való tartozás; hamis név és papírok használata	- az eljárás alatt tanúsított őszinte, <i>megbánó magatartás</i>
- a terhelt <i>szökési előkészületei</i>	- a terhelt <i>szökési előkészületeinek hiánya</i>
	- a <i>rossz egészségi állapot</i> (bár a szökés nem igényel különös képességet, mégis egy tolokocsizhoz kötött vagy speciális

	egészségügyi kezelést igénylő terheltnél kevésbé áll fenn a veszély)
- a szervezett bűnözésre utaló jelek, szervezett bűnözői csoportokkal való kapcsolat	- a szervezett bűnözéssel való kapcsolat hiánya
- a meg nem térített (nagyobb mértékű) kár, különösen, ha annak megtérítésére nem látszik remény	- az okozott kár megtérítése

b) Az eljárás megghiúsításának, megnehezítésének a veszélye

Kollúzió veszélye akkor áll fenn, ha alaposan feltehető, hogy a terhelt szabaddalbon hagyása esetén az eljárást megghiúsítaná, megnehezítené, veszélyeztetné. A terhelt akkor veszélyeztetheti a bizonyítást, ha vannak olyan bizonyítási eszközök, amelyekről ő is tud, és a hatóság nem biztosított, tehát számára hozzáférhetőek.²⁰ Elvileg minden bűncselekménynek vannak bizonyítékai. Ezen letartóztatási ok címén levő veszély „in abstracto” szinte mindig fennáll, állapította meg találóan *Baumgarten Izidor*.²¹ Az *alapos feltevés* nem más, mint bizonyos körülményekre vonatkozó alapos gyanú.²² A tényállás felderítésének megakadályozásához, megnehezítéséhez tartozik a tanúk befolyásolása, megfélemlítése; az összejátszás veszélye harmadik személyekkel (pl. tettestársakkal); szakértő hamis véleményadásra való rábírása, megfélemlítése; az egyes tárgyi bizonyítékok, bűncselekmények nyomainak manipulálása, eltüntetése. A veszély akkor a legvalószínűbb, ha a terhelt ténylegesen az eljárás eredményességét veszélyeztető magatartást tanúsít vagy tanúsított (pl. erre utalhat a fogdából vagy a büntetés-végrehajtási intézetből kijuttatott levél), ebben az esetben ugyanis joggal lehet tartani a magatartás megismétlésétől.²³

A nyomozás sikere múlhat azon, hogy a még biztosítatlan és egyedileg meghatározhatatlan, de valószínűleg létező bizonyítási eszközkhöz a terhelt ne férhessen hozzá, ne semmisíthesse meg vagy manipulálhassa azokat, ezért szükséges, hogy a hatóság a veszélyeztetett bizonyítási eszközöket halogatás nélkül biztosítsa és a tanúkat hallgassa ki.²⁴ Ennél a letartóztatási oknál igen nagy probléma a nyomozati eljárások elhúzódása és a nüanszokra is kiterjedő vizsgálati eljárás hosszú hónapokig való elhúzása, sokszor hosszas kihagyásokkal. Emiatt kellene egy felső időhatárt (pl. hat hónapot) felállítani.²⁵

A letartóztatást elrendelő határozat indokolása részletezi, melyek azok a tények, amelyek a veszély fennállását valószínűsítik. A tanúk

befolyásolásának veszélyére általános megfontolások alapján (pl. tanúvallomások fontossága) nem lehet következtetni.²⁶ Rá kell mutatni, az eset objektív körülményei egyáltalán lehetővé teszik-e számára a kollúziót.²⁷

Nem beszélhetünk az eljárás meghiúsításáról az eljárás azon szakaszában, amikor már alapos és meggyőző bizonyítékok vannak a hatóság birtokában. Az idő múlásával ezek a veszélyek csökkennek, megtörténnek a kihallgatások, a szembesítések, beszerzik a szakvéleményeket, ezáltal a gyanúsított nincs olyan helyzetben, hogy veszélyeztesse az eljárást.²⁸ Hazánkban a tárgyalás előkészítése során nem jellemző a letartóztatás fenntartása ezen okból. /FBK 1995/11/

c) A bűnismétlés veszélye és ténye

A bűnismétlés (veszélye) három esetszoportból áll: a terhelt az eljárás alatt szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekményt követett el (*bűnismétlés ténye*), illetve alaposan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén a megkísérelt vagy előkészített bűncselekményt véghezvinné (*bűncselekmény befejezése*), vagy szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekményt követne el (*újabb bűncselekmény elkövetésének a veszélye*).²⁹

Az eljárás alatt szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény tényének a megállapításához elegendő a terhelt által történt elkövetés alapos gyanúja.³⁰

A végzésben a bíróságnak utalnia kell az alapos feltevésre (adatokkal alátámasztva), az újabb várható bűncselekményre, a szabadságvesztéssel fenyegetettségre, valamint arra, hogy egyáltalán be lehet-e fejezni a bűncselekményt (objektív lehetőség) és azt a terhelt be is kívánja fejezni (szubjektív viszonyulás). Legalább fajlagosan meg kell jelölni a várható bűncselekményt (pl. vagyon elleni). Vizsgálni kell, nem lehetséges-e más megelőző intézkedés.³¹ A bűnismétlés veszélyének a vizsgálatakor figyelembe kell venni: a korábban elkövetett bűncselekmény idejét, jellegét, számát, elkövetési módját; a terhelt egyéni beállítottságát, életvitelét, büntetett előéletét; adott környezetben a bűncselekmények elszaporodottságát.

A bűnismétlés veszélye és a cselekmény tárgyi súlya nem állnak oksági összefüggésben. Rendkívüli tárgyi súlyú cselekmény esetén sem lehet feltétlenül bűnismétlésre következtetni, ugyanakkor kisebb

tárgyi súly esetén létezhetnek a bűnismétlés veszélyét megalapozó tények (BH 1996/10-504).

Az előzetes letartóztatás bűnmegelőzési célzata nehezen indokolható.³² A főbb problémák nem a bűnismétlés tényével, hanem a veszélyével kapcsolatosak. A táblázat a veszélyre alapozott okokat mutatja:

Az előzetes letartóztatás elrendelése melletti esetek	Az előzetes letartóztatás elrendelése elleni esetek
- foglalkozás körében elkövetett szándékos veszélyeztetés büntetnének elkövetése, ha a terhelt a tettet a sértett sérelmére folyamatosan követte el, ráadásul a sértett és a gyanúsított ugyanabban a házban lakik, tehát fennáll a veszély az eljárás megnehezítésére is	- ha a terhelt egy speciális helyzetet (pl. hivatali állást, beosztást, munkakört) használ ki sorozatos bűncselekmény elkövetésére, de eltávolítják ebből a pozícióból
- vagyon elleni bűncselekmények elkövetőjével szemben, ha nem rendelkezik vagyonnal, állandó jövedelemmel, munkahellyel, s feltehető, hogy bűncselekmények elkövetéséből tartja fenn magát (pl. lopás, rablás)	- alkalmosság (pl. közlekedési baleset okozása), s nem kell szökéstől, elrejtőzéstől tartani
- az alapos gyanú tárgyát képező cselekményt a tettes a legutolsó szabadságvesztés büntetését kitöltve, szabadulását követően rövid időn belül követte el	- a folytatólagosan elkövetett 1 rb. szemérem-sértés elkövetőjével szemben, ha a vádlott a terhére rótt cselekményt elismerte, s büntetlen előéletű
- ha a gyanúsított a kihallgatás során beismerte a bűncselekmény elkövetését (pl. betöréses lopás) és további több rendbeli hasonló jellegű bűncselekmény áll fenn	- a nyomozati szakban levő büntetőeljárások önmagukban nem alapozzák meg a bűnismétlés ténye miatti elrendelést, mivel ezekben még jogerős elítélésre, felelősségre vonásra nem került sor
- ha a terhelt büntetett előéletű, ellene több eljárás van folyamatban (pl. garázdaság vétsége, kábítószerrel való visszaélés büntette miatt)	- nő, kisgyermekes vádlottal szemben, ha a vádlott ellen bár több büntetőeljárás van folyamatban, de ezek quasi halmazati viszonyban vannak a jelenleg elbírálattal
- ha a súlyos testi sértés elkövetője a büntetendő cselekményt a <i>sértett sérelmére már többször is elkövette</i>	- ha a bűnelkövetés szituációból fakadt és ennek ismétlődése kizárt vagy azt kizárhatja a lakhelyelhagyási tilalom (pl. olyan haragossal való találkozása váltotta ki az emberölési kísérletet, aki más településen lakik és éppen a terheltnek az adott településen tett látogatása stb. hozza létre a szituációt)
- ha a jelentős kárt okozó adócsalás elkövetője <i>több tulajdonosa és fiktív számlák kibocsátásából származik a fantom cég jövedelme</i>	
- <i>szervezetten elkövetett bűncselekmény</i>	

sorozat (pl. kábítószerrel való visszaélés büntette, gépjármű önkényes elvétele)	
- családi konfliktusokból eredő élet vagy testi épség elleni támadás	
- erőszakos, durva, hirtelen haragú elkövetőnél a több rendbeli testi sértés vétsége	
- ha különös képzettséget igénylő bűnelkövetési formáról van szó (pl. zsebtolvajlás)	

A jogirodalomban felmerült a *kötelező letartóztatási okok* megalkotásának szükségessége. A jogalkalmazók munkáját megkönnyítenénk, s egyértelművé válna, milyen esetekben kell elrendelni a letartóztatást. Az *Alkotmánybíróság* azonban több határozatában hangsúlyozta,³³ hogy a bűncselekménnyel vádolt személyt csak a szükséges esetben lehet letartóztatásba helyezni, a bírói mérlegelést nem lehet kizárni. Ezzel ellentétes a *Legfelsőbb Bíróság 1996/578 számú határozata*, amelynek értelmében a feltételek fennállása esetén a bíróság nem tekinthet el az elrendeléstől a vádlott személyi körülményeire vagy egyéb okra hivatkozva. Az előzetes letartóztatás elrendelése tehát soha nem kötelező, a bíróság mindig a konkrét esetben vizsgálja a kényszerintézkedés szükségességét.

III. Az előzetes letartóztatást kizáró okok

Az előzetes letartóztatást kizáró okok egyrészt az elkövetett bűncselekményre (pl. magánindítvány, kívánat hiánya), másrészt az elkövető személyére tekintettel (pl. köztársasági elnök, ismeretlen helyen tartózkodó terhelt) zárják ki az elrendelést.

D. Az előzetes letartóztatás elrendelésében közreműködő szervek

1. Az ügyész szerepe az elrendelésben

A letartóztatás elrendelésére az ügyész hivatalból vagy a nyomozó hatóság előterjesztésére tesz indítványt. Ha a letartóztatás feltételei nem állnak fenn, az erre vonatkozó indítvány megtételét mellőzi és erről a nyomozó hatóságot írásban tájékoztatja. Az őrizet 72 órás tartamának lejártáig csak olyan kötelezettséget ró a hatóságra, hogy a terheltet – ha nem rendelik el a letartóztatást – szabadon kell bocsátani. Az ügyész az indítványát 72 órán túl is megteheti, a bíróság azt nem

utasíthatja el elkésettség címén,³⁴ de célszerű olyan időpontban benyújtani, hogy az iratok megvizsgálása, a gyanúsított meghallgatása és a végzés meghozatala 72 órán belül megtörténhessen. A gyakorlatban az időpontok betartása komoly szervezettséget igényel, az ügyészi ügyeleti rendszer bevezetése megkönnyíti a határidők betartását.

Sajnos az ügyészi indítványok többsége sablonos, többnyire a törvényhelyek pusztá ismételtetésével találkozunk: „A rendelkezésre álló adatok alapján szökéstől, elrejtőzéstől lehet tartani, továbbá alaposan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén az eljárást megnehezítené, megghiúsítaná.” Mivel igen súlyos kényszerintézkedésről van szó, nem lehet munkateherre, információhiányra hivatkozva a bíróságra hárítani a döntés felelősségét.

Csatolni kell a nyomozás eredeti iratainak azon részét, amely a kényszerintézkedés kérdésében való állásfoglaláshoz szükséges, valamint őrizetbe vett terhelt esetén az őrizetbe vételi határozatot. Az indítvány benyújtásakor az ügyész tisztázza a bírósággal a meghallgatás időpontját (általában telefonon), amelyre a terheltet előállíttatja. A védőt a meghallgatásról értesíti.

A megyei főügyész és a helyi ügyészség vezetője rendszeresen ellenőrzi az ügyészeknek az előzetes letartóztatással kapcsolatos intézkedéseit és biztosítja az ügyészi tevékenység törvényességét.

II. A bíróság szerepe az elrendelésben

A letartóztatás elrendelésére a vádirat benyújtása előtt, a tárgyalás előkészítése során, az elsőfokú bírósági eljárásban, az ítélethozatalkor, illetve a másodfokú eljárásban kerülhet sor, a Be. XVIII. fejezete szerinti különleges eljárásban nem (*BJD 9454*). Az *1989. évi XXVI. tv.* hatályba lépése óta (1990 január 1.) kizárólag a bíróság dönthet e súlyos kényszerintézkedésről.³⁵ A szabályozás új szervezeti, ügyviteli feladatot rótt a bíróságra. A letartóztatást elrendelő bíró részt vehet az ítélezésben., az eljárás nyomozati szakában a kényszerintézkedéssel kapcsolatos döntést hozó bíró nem kizárt az ügy érdemi bírósági elbírálásából (*BK 122. állásfoglalás IV. pont*). A bíró nem a nyomozó hatóság tagja, nem tekinthető elfoglultnak csak azért, mert a terhelttel szemben korábban kényszerintézkedést alkalmazott, ez a döntés ugyanis nem tartalmaz előzetes érdemi állásfoglalást.³⁶

Hazánkban az elrendelések száma csökkenő tendenciát mutat, de a többi európai országhoz képest még mindig igen magas a letartóztatási arány. A jogállami követelményeknek megfelelően a jogszabályi feltételek szigorodtak. Egyre több esetben pedig bizonyíték hiányában kénytelenek megszüntetni a nyomozást. Többen kritizálják azt a gyakorlatot, hogy a bíróság az ügyészi indítványt többnyire elfogadja és elrendeli az előzetes letartóztatást. Jóllehet az ügyészség jobban átlátja a nyomozati szakaszt, s többnyire megalapozottak az előterjesztések is, a bíróságnak mégsem szabad minden kritika nélkül elfogadni azokat, vizsgálni kell, valóban fennállnak-e a letartóztatási feltételek.

A vádirat benyújtása előtti kényszerintézkedésekkel kapcsolatos eljárást a *Be. (1973. évi I. tv.)* a különleges eljárások körében szabályozza. A bíróság a meghallgatás alapján hozza meg a döntését, amely olyan eljárási cselekmény, amelynek keretében a gyanúsított felszólalhat, a terhére rótt bűncselekménnyel kapcsolatban nyilatkozhat.³⁷

A bíróság a tényeket illetően – a bizonyítási lehetőségek szűkre szabott volta miatt – csekély mozgástérrel rendelkezik. A bíró az indítványt akkor utasíthatja el, ha az ügyész által felhozott ok nem helytálló, de más letartóztatási okot is megállapíthat. A bíróság nehéz helyzetben van, mivel az iratokat az ülés előtt kb. fél órával kapják kézhez és a meghallgatás után azonnal döntenie kell.

További probléma, hogy a kirendelt védő sokszor csak a meghallgatáson látja először védencét (pl. mert nem tud korábban megjelenni vagy a 72 óra letelte után kap csak értesítést), emiatt nem ismeri a terhelt vallomását. A meghallgatás intézménye mégsem felesleges, mivel elősegíti az eljárás későbbi szakaszát, továbbá lehetőséget biztosít a felmerült hibák kiküszöbölésére. Előfordult, hogy a gyanúsított a meghallgatáson beismerte a tettét, a tárgyaláson viszont tagadta, ebben az esetben a nyilatkozata bizonyítékként felhasználható. Arra is volt példa, hogy csak a meghallgatáson derült ki, nem a terhelt a keresett személy, csak a személyi adatok egyezősége folytán állították a bíróság elé. A bíróság a meghallgatás eredményeként *végzéssel* rendeli el az előzetes letartóztatást vagy az ügyészi indítványt elutasítva a terheltet szabadlábra helyezi.

E. Az 1998. évi XIX. törvényben tervezett változások a letartóztatással kapcsolatban

Az 1998. évi XIX. törvényben (új Be.-ben) újrafogalmazták a letartóztatási okokat, ezáltal a nyomozó hatóság, az ügyészség és a bíróság körütekintőbb mérlegelésre, az indítvány és határozat alaposabb indokolására kényszerül. Sor került az előzetes letartóztatás fogalmának pontos törvényi meghatározására.³⁸ Az arányosság követelményének értelmében a kényszerintézkedések alkalmazásának egyéb feltételek megléte esetén is csak akkor van helye, ha az eljárás célja másként nem biztosítható.³⁹

A letartóztatásnak továbbra is általános (együttes) és különös (vagylagos) okai vannak. A törvény a korábbi alapos gyanú helyett a bűncselekmény „megalapozott” gyanújáról beszél. A „megalapozottan feltehető” fordulat azt érzékelteti, hogy a kényszerintézkedés által elhárítani kívánt hátrány bekövetkezése logikailag valószínű („feltehető”) és pedig nagyobb mértékben, mint az, hogy nem következik be.⁴⁰ Tremmel Flórián szerint az új Be. nem tesz különbséget a megalapozott gyanú és a vádemeléshez vagy az előzetes letartóztatás indítványához szükséges gyanú között, az eljárás során nem tükröződik a gyanú fokának változása. Az elrendelésre a vádirat benyújtásáig a nyomozási bíró, azt követően az eljáró bíróság jogosult.

F. Záró gondolatok

Az új kodifikáció során nem sikerült a jogállami követelményeknek megfelelően megoldani a személyi szabadság elvonását a jogerős bírósági ítélet meghozatala előtt.

Az őrizetbe vétel szigorúan órákban meghatározott tartama és az előzetes letartóztatás hónapokban, sőt években történő meghatározása között indokolatlan nagyságrendi különbség van, amelyet aligha ellensúlyoz a foglyos bűnügyek soron kívüli intézése, a letartóztatás 3 éves, a kollúzió miatti fogva tartás 6 hónapos felső határa vagy az óvadék intézményének bevezetése.⁴¹

A magyar jogi hagyományok folytatása, a nemzetközi standardhoz való felzárkózás és a társadalmi elvárások mellett a modern kriminálisztika követelményeit is figyelembe kell venni.⁴²

A letartóztatás az államnak és a letartóztatottnak egyaránt nagy terhet jelent. A büntetőeljárásnak nem a szociális gondoskodás a feladata, azt azonban elismerhetjük, hogy a letartóztatás miatti presztízsvesztés még a jogerősen felmentett terheltekre nézve is kriminogén hatású.

Emberiességi és szociális okból az igazságszolgáltatás érdekeivel összeegyeztethető minimumra kívánatos csökkenteni az ítélet megelőző fogva tartást (*ld. ET Min. Biz. R (80) 11. számú Ajánlását*), a törvénysértő intézkedések ellen pedig folyamatosan fel kell lépni. Ne fordulhasson elő, hogy valaki pusztán az eljáró hatóságok lassúsága miatt töltse idejét letartóztatásban, okot adva ezzel *Vergilius* híres mondásának demonstrálására: „*Trita magis iuris, quam iustitiae via, quamquam iuris iter longum, iustitiae breve est.*” (Jártabb út a jogé, mint amelyen jár az igazság, s hosszabb út a jogé, míg emezé rövidebb.)

Melléklet I. – Határozatminta

Rendőrkapitányság Pécs
Bűnügyi Osztály
7622 Pécs, Varga Damján u. 3.
Tel.: 06-72-504-449 BM 23-1056
Fax: 06-72-311-666 BM 23-1398

Szám: 3653/2000.

ELŐTERJESZTÉS az előzetes letartóztatás indítványozására

A Btk. 321. § (1) bek.-be ütköző és minősülő rablás bűntette alapos gyanúja miatt ismeretlen tettes ellen indított bűnügyben a 2000 július 12-én 10 óra 30 perc óta bűnügyi őrizetben levő

BÖDÖN ÖDÖN / Pécs, 1955 április 1.; a.n.: Pandúr Rozália; magyar állampolgárságú és anyanyelvű; büntetett előéletű; munkanélküli; 7624 Pécs, Szegfű u. 69. szám;

AF 966 154. /

kirendelt védője: dr. Kovács Gilbert (7624 Pécs, Jurisics Miklós u. 44.)

előzetes letartóztatásának indítványozására a Be. 92. § (1) bek. a) b) pontja – figyelemmel a Be. 93. § (1) bek.-ben foglaltakra – alapján *előterjesztést teszek.*

INDOKOLÁS

Nevezett személy alaposan gyanúsítható azzal, hogy 2000 július 10. napján 21 óra körüli időpontban, a Pécs, Rét. 10. szám alatti épület előtt eddig ismeretlen társával megtámadta BAMBA BÉLA járókelőt. Az eddig fel nem derített személy kést szegezett a sértett torkának és megöléssel fenyegette, BÖDÖN ÖDÖN pedig elvette a megfélemlített BAMBA BÉLA készpénzét és karóját.

Az okozott kár: 35.000 (harmincötezer) Ft. A cselekmény alkalmas 1 rb. Btk. 321. § (1) bek.-be ütköző és aszerint minősülő rablás büntette alapos gyanújának a megállapítására.

A fenti bűncselekmény elkövetésének gyanúját alátámasztják a tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, a feljelentés, a helyszíni szemle jegyzőkönyve, a lefoglalt tárgyi bizonyítási eszközök, a beismerő vallomás.

BÖDÖN ÖDÖN korábban erőszakos bűncselekmények miatt már többször volt büntetve, állandó munkahelye nincs, alkalmi munkákból tartja fenn magát. Nőtlen, gyermeke nincs.

Figyelemmel a fenti bűncselekmény tárgyi súlyára, várható büntetési tételére, a terhelt életvitelére, a terhelt szökésétől, elrejtőzésétől lehet tartani, illetve alaposan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén az eljárás megghiúsítására törekedne, szökésben levő büntetésével összebeszélne.

Mivel ezen tények figyelembevételével az előzetes letartóztatás mind általános, mind különös feltételei fennállnak, ezért előterjesztést teszek az előzetes letartóztatás elrendelésének indítványozására.

Pécs, 2000 június 12.

P.H.

Kemény Attila
rendőr alezredes, bűnügyi osztályvezető

Melléklet II. – Határozatminta

A Pécsi Városi Ügyészség
B. 1920/2000. szám

Városi Bíróság
Pécs

A rablás büntette miatt a Pécsi Rendőrkapitányság 3653/2000. bü. szám alatt BÖDÖN ÖDÖN ellen indított büntető ügyben a 2000 július 12-én 10 óra 30 perc óta bűnügyi őrizetben levő

BÖDÖN ÖDÖN (Pécs, 1955 április 1.; a.n.: Pandúr Rozália, magyar állampolgárságú és anyanyelvű,

7624 Pécs, Szegfű u. 69. szám alatti lakos)

gyanúsított *előzetes letartóztatásának elrendelését*

i n d í t v á n y o z o m

a Be. 379/A. § (1) bek.-e alapján, a Be. 92. § (1) bek. a) és b) pontjaiban megjelölt okokból.

INDOKOLÁS

A Pécsi Rendőrkapitányság nyomozást folytat BÖDÖN ÖDÖN ellen, aki alaposan gyanúsítható azzal, hogy 2000 július 10. napján 21 óra körüli időben a Pécs, Rét utca 10. szám alatti épület előtt eddig ismeretlen társával megtámadta BAMBA BÉLA járókelőt. Az eddig fel nem derített személy kést szegezett a sértett torkának és megöléssel fenyegette, BÖDÖN ÖDÖN pedig elvette a megfélemlített 15.000 (tizenötezer) Ft.-ját és a 20.000 (húszezer) Ft. értékű karóráját.

A cselekmény alkalmas 1 rb. a Btk. 321. § (1) bek.-ébe ütköző és aszerint minősülő rablás büntette alapos gyanújának a megállapítására.

A gyanúsított kihallgatásán BÖDÖN ÖDÖN a terhére rótt bűncselekmény elkövetését beismerte.

BÖDÖN ÖDÖN büntetett előéletű, korábban több vagyon elleni bűncselekményt követett el, nőtlen, gyermeke nincs, vagyonnal nem rendelkezik. Jövedelme változó, alkalmi munkákból tartja fenn magát.

A rendelkezésre álló adatok alapján szökésétől, elrejtőzésétől kell tartani, továbbá alaposan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén a még ismeretlen társával összebeszélne, s ezzel az eljárást megnehezítené, veszélyeztetné.

A fenti okok miatt a gyanúsított előzetes letartóztatását tartom indokoltnak.

A nyomozati iratokat és a nyomozó hatóság előzetes letartóztatás elrendelésére irányuló előterjesztését megküldöm.

BÖDÖN ÖDÖN kirendelt védője dr. Kovács Gilbert (7624 Pécs, Jurisics Miklós u. 44. szám alatti lakos).

A gyanúsított fogva tartásának helye a Pécsi Rendőrkapitányság fogdája.

Pécs, 2000 július 1.

P.H.

dr. Vádló Géza
főügyész tanácsos,
városi vezető ügyész

Melléklet III. – Határozatminta

A Pécsi Városi Bíróság
BK 426/2000/2. szám

A kitartottság büntette és más bűncselekmények miatt a Pécsi Rendőrkapitányságon az 5383/2000. szám alatt indult büntető ügyben a Pécsi Városi Bíróság Pécsen, 2000 augusztus 4-én meghozta a következő

v é g z é s t :

A bíróság

LAKATOS ROZÁLIA – aki Szentlőrincen született 1970 január 5-én, anyja neve Szamos Margit, 7632 Pécs, Erika u. 13. szám alatti lakos – I. r. gyanúsított előzetes letartóztatását az elsőfokú bíróságnak a tárgyalás előkészítése során hozott határozatáig, legfeljebb 2000 szeptember 4. napjáig *elrendeli*.

KÖVÉR MIKLÓS – aki Tamásiban született 1969 november 7-én, anyja neve Gyopár Hajnalka, 7632 Pécs, Erika u. 13. szám alatti lakos – II. r. gyanúsított előzetes letartóztatására irányuló indítványt *elutasítja* és elrendeli a szabadlábra helyezését.

E végzés ellen fellebbezésnek van helye.

INDOKOLÁS

A Pécsi Városi Ügyészség B. 1666/2000. sz. alatt indítványozta LAKATOS ROZÁLIA I. r. és KÖVÉR MIKLÓS II. r. gyanúsítottak előzetes letartóztatásának az elrendelését.

Az eljárás alapjául szolgáló tényállás szerint LAKATOS ROZÁLIA és KÖVÉR MIKLÓS gyanúsítottak valószínűsíthetően az üzletszerű kéjelgést folytató KEREK ERZSÉBET sértettel kitartatták magukat, illetve őt LAKATOS ROZÁLIA feltételezhetően több alkalommal bántalmazta.

E bűncselekmények alapos gyanúja – mint a kényszerintézkedés alkalmazásának általános feltétele – az iratok tartalma, s a sértett feljelentése alapján megállapítható. Az eljárás jelen szakaszában a rendelkezésre álló bizonyítékok mérlegelésének, értékelésének nincs helye, a bíróság annak vizsgálatára szorítkozhat, hogy azok szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény alapos gyanújának a megállapításához elegendőek-e.

LAKATOS ROZÁLIA I. r. gyanúsított az őrizetbe vételét követően a Pécsi Rendőrkapitányság Gyárvárosi Rendőrőrséről megszökött. Bár oda utóbb önként – jogi képviselőjével – visszatért, azonban az eljárás alapjául szolgáló bűncselekmények nagyobb számára és a büntetési tételkeretben megnyilvánuló tárgyi súlyukra

figyelemmel a bíróság álláspontja szerint a hatóság előli elrejtőzésétől, szökésének a veszélyétől ismételten tartani lehet.

Ellenben nem igaz ez a megállapítás KÖVÉR MIKLÓS II. r. gyanúsított vonatkozásában. A nevezett személy egy baleset folytán csonkolásos sérüléseket szenvedett, mindkét lábát amputálták. Kizárólag rokkantsági nyugdíjjal rendelkezik, vagyontalan, emiatt tartózkodási helyének megváltoztatásában rendkívül korlátozott. Önmagában a terhére megállapítani indítványozott bűncselekmény tárgyi súlyából sem vonható le okszerű következtetés az előzetes letartóztatás alkalmazásának szükségességére. A gyanúsítás alapjául szolgáló bűncselekmények ugyanis az ő esetében – a Pécsi Városi Ügyészség B. 1666/2000. számú átirata szerint – mindössze a kitarthatóság büntetnének valószínűsíthető elkövetésére korlátozódtak.

Nem értett egyet a bíróság továbbá az eljárás meghúzásának vagy megnehezítésének a lehetőségére irányuló ügyészi érveléssel. A nyomozati iratok tartalma szerint ugyanis KEREK ERZSÉBET sértett esetleges megfélemlítésében, bántalmazásában nem kizárólag LAKATOS ROZÁLIA vett részt, hanem két további – jelenleg szabadlábon levő – személy. Ezáltal nehezen hihető, hogy kizárólag a gyanúsított előzetes letartóztatásának az elrendelésével a sértett befolyásolásának a lehetősége megszüntethető lenne, hiszen a többieknek is érdekében állhat eltérő tartalmú valómás kikényszerítése.

Mindezekre tekintettel a bíróság LAKATOS ROZÁLIA I. r. gyanúsított előzetes letartóztatását a Be. 92. § (1) bek. a, pontjában írt okból, a Be. 95. § (1) bek.-ében meghatározott időpontig elrendelte, míg KÖVÉR MIKLÓS II. r. gyanúsított esetében az indítványt elutasította.

Pécs, 2000 augusztus 4.

dr. Nagy Ákos
bíró

Jegyzetek

1. 1949. évi XX. tv. 55. § (1) bek.
2. Vö. 26/1999. (IX. 8.) AB határozat
3. Bócz Endre: A kényszerintézkedések büntető eljárásjogi és kriminológiai nézőpontból – I. füzet. Rendőrtiszt Főiskola Kiadványa 2000. 2. sz. 11. o. 31. jegyzetpont
4. Herke Csongor: Tézisek az előzetes letartóztatás elméleti és gyakorlati kérdései c. PhD-dolgozatához. Pécs 2000. 1. o.
5. Blutman László: A letartóztatás jogi feltételei az európai alapjogokban. Bírák Lapja 1996. 3-4. sz. 176. o.
6. Tremmel Flórián professzor úr szerint az alapos gyanú viszonylag határozott és többé-kevésbé ellenőrizhető adatokon alapuló nagyobb (50%-nál magasabb) valószínűségi következtetés.
7. Bócz Endre: Az előzetes letartóztatás új rendszerének tapasztalatai. Belügyi Szemle 1990. 5. sz. 42-43. o.
8. Vö. FBK 1991/35., BH 1993/10-602., BH 1997/3-118.

9. Bánáti János: Az előzetes letartóztatás-szabadságjogok versus bírói munkaterhek. *Collega* 1999. jún.-júl. 14. o.
10. Herke Csongor: Az előzetes letartóztatás elméleti és gyakorlati kérdései. PhD-dolgozat PTE-ÁJK 2000. 145. o.
11. Az ezzel kapcsolatos teendőket a 115/1973. (IK. 11.) IM utasítás szabályozza.
12. Ld. BH 1999/296.
13. Vö. BK 77; BH 1994/7-360.
14. Gibicsár Gyula: Az előzetes letartóztatás nem lehet előre hozott büntetés. *Gyermekek- és Ifjúságvédelem* 1991. 1. sz. 82. o.
15. De ld. 1996. évi XXXVIII. tv.-t a kiadatási eljárásról, ugyanis ha a kiadatás feltételei fennállnak, a letartóztatást el kell rendelni.
16. Tremmel Flórián: Büntető eljárásjog. JPTE-ÁJK Pécs 1996. 273. o.
17. Földvári József: A kényszerintézkedések alkalmazásának feltételei. *Jogtudományi Közlöny* 1973. 5. sz. 272. o.
18. Bánáti János: i.m. 14. o.
19. A táblázatot dr. Herke Csongor egyetemi adjunktus készítette (PTE-ÁJK).
20. Bócz Endre: i.m. 17. o.
21. Baumgarten Izidor: Az előzetes letartóztatás és vizsgálati fogságról. *Magyar Jogászegyleti Értekezések* VI. kötet, I. füzet. Bp. Franklin-társulat 1890. 59. o.
22. Herke Csongor: Tézisek... 10. o.
23. Füzesy Tibor: A személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedések. *Ügyészségi Értesítő* 1981. 1. sz.
24. Bócz Endre: A kényszerintézkedések büntető eljárásjogi és kriminológiai nézőpontból. I. füzet. *Rendvédelmi Füzetek* RTF kiadvány 2000. 2. sz. 21. és 39. o.
25. Bánáti János: i.m. 14. o.
26. Blutman László: A letartóztatás időtartamának ésszerűsége az európai alapjogokban. *Rendészeti Szemle* 1985. 10. sz. 26. o.
27. Herke Csongor: i.m. 10. o.
28. Vö. BH 1991/2-57; BH 1998/9-421.
29. Herke Csongor: i.m. 11. o.
30. Herke: U.o.
31. Herke: U.o.
32. Herke Csongor: Az előzetes letartóztatás... 176. o.
33. Ld. a 26/1999. (IX. 8.) és a 19/1999. (VI. 25.) AB határozatokat
34. Ld. BH 1990/6-208, BH 1997/4-169.
35. Ld. még: 63/1997. (XII. 12.) AB határozat, Alk. 55.§ (2) bek.
36. Ld. BH 1995/5-266.
37. Vö. BK 122-es állásfoglalás
38. Az új Be. 129. § (1) bek.-e
39. Az új Be. 60. §-a
40. Bócz Endre: i.m. 22. o.
41. Tremmel Flórián: Büntető eljárásjog. Különös és Kiegészítő Rész. JPTE-ÁJK Pécs 1999. 188. o.
42. Tremmel Flórián: i.m. 174. o.

Gál István László V. évf.

Az erőszakos közösülés *de lege ferenda**

A. Bevezetés

E munka *célja* az erőszakos közösülésre vonatkozó hatályos magyar szabályozásnak a bemutatása *abból az indíttatásból*, hogy az 1997. évi LXXIII. törvénnyel létrejött különös részi tényállás *hiányosságaira és hibáira* rámutasson. A hatályos szabályozás bírálatakor nagy hangsúlyt fektetek arra, hogy a mondanivalómat minél szélesebb körben szakirodalomból vett megállapításokkal támasszam alá, valamint töreksem arra, hogy minél több neves büntetőjogász véleményével mint „pajzsokkal” védjem meg az általam kialakított álláspontot, mely néhány esetben teljesen ellentétes a jogirodalomban ma uralkodónak mondható nézetekkel.

Végül az utolsó fejezetben – a tanulmány célkitűzésének megfelelően – mintegy összefoglalva a *de lege ferenda* javaslatokat, egy lehetséges alternatívát vázolok fel a hatályos szabályozás átalakítására.

B. Az erőszakos közösülés büntettéről általában

Valamely emberi magatartás akkor „büntetni rendelt”, ha megvalósítja a Btk. Különös Része valamelyik szakaszában foglaltakat, és ezzel együtt megfelel az Általános Rész rendelkezéseinek is. Az Általános és a Különös Rész egymáshoz való viszonya hasonlatos az elemi matematikában oktatott „a szorzás az összeadásra nézve disztributív” valós számokon értelmezett műveleti tulajdonságra. Eszerint: $ab+ac+ad=a(b+c+d)$. Az Általános Rész tehát felfogható úgy is, mint a Különös Rész minden egyes szakaszára jellemző tényállási elemek kiemelése és egy csokorba foglalása a Büntető törvénykönyv első részében. (Földvári József egyik előadásán elhangzott példája nyomán.)

Ha tehát az erőszakos közösülésről, mint bűncselekménnyről a teljesség igényével szeretnénk beszélni, feltétlenül szükséges legalább

* E tanulmány alpjául szolgáló azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri konferencián indult. Konzulens: Dr. Balogh Ágnes.

érintőlegesen foglalkozni a vonatkozó Általános részi szabályozással is.

A Btk. 10. § (1) bekezdéséből levezethetően valamely cselekmény akkor tekinthető bűncselekménynek, ha tényállásszerű, veszélyes a társadalomra és az elkövetőt bűnösség terheli. Ha a magatartás diszpozíciószerű, azaz az elkövető megvalósítja a Btk. 197. §-ba foglaltak alap- vagy minősített esetét, akkor – tekintettel a szóban forgó bűncselekmény kiemelt tárgyi súlyára – sem a társadalomra való veszélyesség hiánya, de még annak csekély foka sem képzelhető el.¹ Ahhoz, hogy az elkövetett cselekményt bűncselekménynek minősíthessük, szükséges még a bűnösség is, azaz „az elkövető és cselekménye közötti pszichikus viszony, amely miatt neki a cselekményt felróhatjuk”.² Jelen esetben csak a bűnösség súlyosabb formája, a szándékosság képzelhető el, erőszakos közöszlést gondatlanul elkövetni nem lehet. „A szándékosság megállapításának feltételei: az elkövető legyen tisztában cselekményével, a sértett ellenállásának komolyságával – a második fordulat esetében állapotával – ideértve a 12 év alatti kort is.”³ Tehát főszabály szerint a Btk. 197. §-ában szereplő tényállási elemeket megvalósító szándékos magatartás, mivel veszélyes a társadalomra, bűncselekmény. A bűncselekmények súlya és jellege szerinti jelenleg hatályos kettős felosztás (Btk. 11. § (2) bek.) alapján pedig (mivel a gondatlan elkövetés fogalmilag kizárt) minden esetben bűntett.

A fentiek alapján tehát: ha valaki szándékosan elköveti a Btk 197. §-ába ütköző cselekményt, és nem áll fenn a szóba jöhető és elemzett büntethetőséget kizáró okok egyike sem, akkor történt bűncselekmény. Az elkövető büntethető, ha a sértett a rendelkezésre álló időn belül joghatályos magánindítványt terjeszt elő (persze ez csak az alapesetre vonatkozik), és ha mindezekon felül egyetlen büntethetőséget megszüntető ok sem jöhet szóba.

C. A hatályos különös részi tényállás

Ha valaki megvalósítja a Btk. 197. §-ban foglalt tényállási elemek mindegyikét, akkor befejezett bűncselekményt követ el, feltéve, hogy a már elemzett általános részi feltételek is fennállnak. A következő oldalakon az erőszakos közöszlés befejezett alakzatára vonatkozó hatályos szabályozást elemezzük.

Elsőként a vizsgált bűncselekmény tárgyát keressük meg. A tárgy jelentősége abban áll, hogy a büntetőjog tudományának egész rendszere erre épül. „Tárgy nélkül nincs társadalomra veszélyesség, társadalomra veszélyesség nélkül nincs bűncselekmény.”⁴ Az absztrakció fokától függően beszélhetünk általános, különös és egyedi tárgyról. „Általános tárgynak tekintjük a társadalmi viszonyok összességének védelmét ellátó jogrendet; végső soron minden bűncselekmény ezt sérti.”⁵

Az erőszakos közösülés sérti a jogrendet, az állampolgárok jogai és az állampolgárok személye ellen irányul, és egyedi tárgya a nemi szabadság. (Illetve, ha tizenkét éven aluli a sértett, akkor az ő egészséges nemi fejlődése a jogi tárgy.) A magyar jogtörténetben számos adalék található arra vonatkozóan, hogyan változott az évszázadok során az erőszakos közösülés egyedi tárgya: hosszú idő telt el, míg a tárgy a tisztességes nő nemi szabadsága lett, később már csak a nő nemi szabadsága, végül pedig – 1997. szeptember 15. óta – a minden jelző nélküli nemi szabadságot védi a törvényhozó.

Különbséget teszünk még az egyedi tárgy vonatkozásában az úgynevezett jogi és elkövetési tárgy között. Az az életjelenség, amely számára a törvényhozó a büntetőjogi védelmet biztosítja, a jogi tárgy (esetünkben ez a nemi szabadság⁶). Elkövetési tárgy az a fizikai léttel bíró dolog, amelyre nézve a bűncselekményt elkövették. Az erőszakos közösülés esetében az elkövetési tárgy a sértett nő (vagy férfi) teste.

A vizsgált bűncselekmény tárgyi oldalához tartozik az elkövetési magatartás. Mivel a bűncselekmény alapesetének két fordulata van, ezért ezeket szétválasztva, először az első fordulatot vizsgáljuk. Az első fordulatban szabályozott cselekmény két egymásba kapcsolódó, konjunktív magatartással valósítható meg: *közösülésre kényszerítéssel*. Földvári József az elkövetési magatartásnak a törvényben található megfogalmazásával szemben kritikai észrevételt tesz: „A törvényhozó a bűncselekmény első fordulatában a következőképpen határozza meg az elkövetési cselekményt: »...közösülésre kényszerít...«. Pontatlan e meghatározás azért, mivel ebből nem derül ki hogy az elkövető *magával* vagy *mással* való közösülésre kényszeríti-e a sértettet.”⁷ Véleményem szerint itt a nyelvtani értelmezésből célszerű kiindulni. Eszerint úgy a magával, mint a mással való közösülésre kényszerítés is bűncselekmény a 197. § (1) bek. első fordulatában szabályozott elkövetési magatartás alapján. Azaz ebben az esetben – és csak ebben az esetben!

– a sértettel azonos nemű személy is lehet közvetlen tettes (társtettesi alakzatban). Azt mondhatjuk tehát, hogy – nyelvtani értelmezés alapján – az, „aki mást... közösülésre kényszerít” ekvivalens azzal a megfogalmazással, hogy: „aki mást... önmagával vagy mással való közösülésre kényszerít”. Ezt az érvelést támasztja alá a gyakorlat számára készült Kommentár is, amikor kimondja, hogy „a kényszerítés (az erőszak vagy fenyegetés alkalmazása) közösülési szándék vagy közösülési képesség nélkül sem bűnsegedi, hanem társtettesi tevékenység. Tehát a sértettel azonos nemű személy vagy a közösülésre abszolúte képtelen férfi, aki más személy közösülése érdekében erőszakot vagy fenyegetést alkalmaz (a közösülővel együtt) az erőszakos közösülés társtettese. Így társtettesi magatartásnak minősítette a bíróság annak a cselekményét, aki a fizikai erőszakot a sértett lemeztelenítésével fejtette ki (BH 1992/69).”⁸

Ezzel szemben Földvári Professzor Úr véleménye szerint a második fordulat szóhasználatára figyelemmel „az első fordulatot is az követi el, aki a sértettet magával való közösülésre kényszeríti”.⁹ (Természetesen ez az álláspont is logikus és jól védhető.)

A második fordulat elkövetési magatartása: a sértett védekezésre, illetve akaratnyilvánításra képtelen állapotának közösülésre történő felhasználása. Itt tehát egyetlen elkövetési magatartásról van szó: a *közösülésről*. Ha az elkövető erőszakkal vagy az élet (testi épség) ellen irányuló fenyegetéssel idézi elő a sértettnek a második fordulatban értékelt állapotát, akkor a felelősségre vonása csak az első fordulat alapján történhet! A tizenkettedik életévét be nem töltött sértett a törvény erejénél fogva védekezésre képtelennek tekintendő. (210. §) Emiatt erőszakosnak minősül a tizenkét évesnél fiatalabb gyermek (fiú vagy lány) „beleegyezésével” történt közösülés is. Erről a témáról – véleményem szerint – még ma is Schultheisz Emil 1966-os munkája adja a legalaposabb elemzést:

„A védekezésre képtelen állapoton (...) kizárólag olyan állapotot kell érteni, amely az akaratnyilvánítási képesség birtokában levő nő (és férfi – G. I. L.) számára lehetetlenné teszi, hogy akaratának érvényét szerezve, az elkövető cselekményével szemben elhárító tevékenységet fejtsen ki.

Ebben az állapotban lehet valaki betegség, sérülés vagy fejlődési rendellenesség következtében (pl. izületi gyulladás, vagy a végtagok bénasága esetén), a nem ezekből a forrásokból származó belső okok-

ból (pl. teljes kimerültségnél), vagy a cselekmény idejében fennforgó különböző körülmények miatt.

Erre az utolsó okcsoportra visszavezethető tehetetlenségre példaként megemlíjtük a Bernt által leírt és a magyar orvosi irodalomban először Kenyeres Balázs részéről ismertetett esetet: »Egy lány a mezőn földre leterített lepedőjét füvel megtöltötte, összecsomózta, majd a csomagra ráfeküdt, s hogy azt hátára vehesse, karjait a kötések alá bevezette. Ezt a pillanatot használta fel egy vadász, hogy közösülési szándékát végrehajtsa.«

(...) védekezésre képtelennek kell tekinteni a tizenkettedik életévét meg nem haladott gyermeket. Ennélfogva az ilyen gyermekkel való közösülést akkor is védelemre képtelen állapot felhasználásával véghezvitt bűntettnek kell minősíteni, ha a sértett akaratnyilvánításra képtelen volt.

Akaratnyilvánításra képtelen állapot forog fenn teljes akarathiány esetében, továbbá akkor, ha a nőnek (vagy férfinak – G. I. L.) nincsen figyelembe vehető akarata, vagy végül, ha az a cselekmény által kiváltott és azzal szembenálló akarata nem képes kifejezésre juttatni.”¹⁰

Akaratnyilvánításra képtelen állapot leggyakrabban az öntudatlan állapotot kell érteni (például alkohol vagy drog hatására). A gyakorlat számára készült Kommentár szerint „akaratnyilvánításra képtelen állapotban van a sértett, ha pszichikai adottságánál vagy állapotánál fogva jogilag figyelembe vehető akarata állandó vagy ideiglenes jelleggel hiányzik”.¹¹

Az *elkövetés módja* az első fordultnál: erőszak, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetés. Erőszakon az ellenállás leküzdésére szolgáló fizikai kényszert, fenyegetésen pedig nemcsak az ellenállásra képtelenséget eredményező, hanem az olyan pszichés ráhatást kell érteni, amely – a sértett szempontjából megítélve – benne komoly félelem kiváltására objektíve alkalmas (BH 1997. 568.). A törvényi tényállásban szereplő második fordulat elkövetési módja: a sértett védekezésre illetve akaratnyilvánításra képtelen állapotának kihasználása (közösülés céljából). Annak a személynek nincs figyelembe vehető akarata, aki például kóros elmeállapota miatt képtelen a nemi kapcsolat jelentőségének felismerésére, következményeinek megítélésére.

Ennek az elvnek a következetes érvényesítése azonban esetleg nagyobb méltánytalanságot jelenthetne, mint amekkora előnnyel járna a

dogmatikai következetesség a társadalom számára. (Az esetleges partner az erőszakos közösülésért való büntetőjogi felelősségre vonástól tartva kerülné a nemi érintkezést az ilyen állapotú személlyel, aki *emiatt nem élhetne nemi életet*.) Tehát egymagában az elmebetegség, a gyengeelméjűség stb. még nem jelenthet akaratnyilvánításra képtelen állapotot.¹²

Végül itt kell szólnunk egy érdekes dogmatikai kérdésről is. A legújabb Különös Rész tankönyv szerint *lényeges, hogy a közösülésre a törvényben említett állapot felhasználásával kerüljön sor*. „E tényállási elem hiányzik azonban, ha az elkövető rendszeres nemi viszonyt folytat az egyébként akaratnyilvánításra képes passzív alannyal, de olyankor közösül vele, amikor akaratnyilvánításra képtelen (pl. teljes részeg állapotban), s a sértett nem juttatta előzőleg kifejezésre, hogy ilyen állapotában nem hajlandó közösülésre, és az elkövető sem következtethetett erre.”¹³ Ezt a gondolatot a következőképpen lehet továbbvinni: mivel a házassági életközösség kategóriájába minden probléma nélkül belefoglalható a „rendszeres nemi viszony” fogalma ezért a fentiek alapján az *akaratnyilvánításra képtelen állapot felhasználásával történt közösülés házassági életközösségen belül nem bűncselekmény!!!* Itt van tehát egy lehetőség a bírói gyakorlat számára, hogy (legalább részben) áttörje a dogmatika és a logika segítségével a legutóbbi törvénymódosításnak azt a – szerintem meglehetősen méltánytalan – rendelkezését, miszerint az erőszakos közösülés elkövethető házassági életközösségen belül is.

Ezen okfejtés után indokolt azt is összefoglalni, hogy mikor tekinthető befejezettnek az erőszakos közösülés (kitérve a jelenleg uralkodó álláspont kritikájára is).

A bűncselekmény általában véve akkor befejezett, ha a törvényi tényállásban szabályozott valamennyi tényállási elem megvalósult. Ha tehát a fentebb elemzett elkövetési módok valamelyikét felhasználva az elkövető közösül a sértettel (illetve közösülésre kényszeríti), akkor az erőszakos közösülés befejezettnek tekintendő. Végeredményben tehát a bűncselekmény a közösülés *büntetőjogi értelemben vett megkezdésekor* befejeződik. Ami ezután történik, az anyagi jogi szempontból irreleváns (a sértett számára persze egyáltalán nem...), legfeljebb a büntetés kiszabásakor, mint enyhítő vagy súlyosító körülmény jöhet szóba.

A jogtörténetből ismert az a folyamat, ahogyan az ingadozó bírói gyakorlat (és elmélet) eljutott addig az álláspontig, hogy *a nemi szervek közöszülési szándékkal történő érintkezése* büntetőjogi szempontból befejezett közöszülésnek tekintendő. Eddig azonban részletesen nem foglalkoztunk azzal, hogy mi lehetett az oka a különálló büntetőjogi közöszülésfogalom kialakulásának.

Több érvet is találunk a szakirodalomban, ami ezt indokolja. Az egyik szerint a hagyományos értelemben vett közöszülésfogalom nem teszi lehetővé, hogy a bűncselekményt például egy négy-öt éves gyermek sérelmére el lehessen követni. Neményi Béla álláspontja szerint azonban „pusztán az alkalmas passzív alanyok körének tágítása nem lehet ok a köztudatban élő fogalom félretételére”.¹⁴ A legutóbbi módosítás lehetővé tette, hogy nemcsak nők válhassanak passzív alannyá. Eszerint előfordulhat, hogy ha egy négy-öt éves fiúgyermek és egy felnőtt nő (mint tettes) nemi szerve közöszülési szándékkal összeér, akkor megvalósult a befejezett erőszakos közöszülés?! Vagy egy abszolút impotenciában szenvedő férfi, aki az általánosan elfogadott álláspont szerint nem lehet erőszakos közöszülés aktív alanya (csak szemérem elleni erőszakot követhet el), most akár befejezett erőszakos közöszülés passzív alanyává válhat?! A hatályos törvényszöveg alapján a válasz: *igen!* Az 1997. évi LXXIII. tv. által létrejött módosításnak ez csak az egyik dogmatikai árnyoldala. Ha már kitágítottuk a passzív alanyok körét, akkor azon is el kell(ene) gondolkozni, hogy vajon továbbra is fenntartható-e a befejezettséggel kapcsolatos uralkodó álláspont.

Egy másik – és talán a legfontosabb – érv a mostani uralkodó nézet alátámasztására, hogy az immissio penis és az emmissio seminis bizonyítása roppant nehéz, sok esetben kilátástalan. Ha pedig tényleg elsősorban bizonyítástechnikai célszerűségből mondták ki a befejezettséggel kapcsolatos fenti tételt, akkor az szerintem nem más, mint az in dubio pro reo elvének dogmatikai szemérmeskedésbe burkolt félretétele! (Erre esetleg az hozható fel ellenérvként, hogy a törvényhozó tetszése szerint határozza meg azt a pontot, amelytől egy bűncselekményt befejezettnek kell tekinteni. Ezt nem vitatom. Itt azonban nem a törvényhozó, hanem a bírói gyakorlat által kialakított álláspont-ról van szó, amit a törvényhozó hallgatólagosan jóváhagyott azzal, hogy nem hozott vele ellentétes rendelkezést. A téma fontossága viszont szerintem indokoltá tenné azt, hogy a közöszülés fogalmának

értelmezése bekerüljön a Btk-ba. Emellett nem is biztos, hogy a ma uralkodó álláspontot lenne célszerű megtartani...)

Végül szólni szeretnék pár szót az ellentétes álláspontról is, amelyet oly' sok nagy tekintélyű büntetőjogász képvisel, s amelyhez szerényen csatlakoznék én is. A bizonyítástechnikai célszerűség Neményi szerint „sem elegendő ok az életfogalomtól való elszakadásra, s nem teszi elfogadhatóvá az igazságszolgáltatásunknak a laikus állampolgár előtt nehezen megmagyarázható olyan állásfoglalásait, amilyen például befejezett erőszakos nemi közösülés megállapítása akkor, amikor a közösülés – a szó általában elfogadott értelmében – nemcsak nem történt meg, de meg sem történhetett, egyszerűen lehetetlen volt, mert a sértett vaginája alkalmatlan volt a hímtag befogadására”.¹⁵ Mivel a kísérletre a befejezett bűncselekmény büntetési tételét kell alkalmazni (Btk. 17. § (1) bek.), nem látom aggályosnak a közösülés büntetőjogi fogalmának olymódon történő átértékelését, miszerint a befejezettséghez a hímtag legalább részbeni behatolása szükséges.¹⁶ Ez már azért is célszerűnek látszik, mert megszüntethetné a legutóbbi módosítással létrejött (fent vázolt) dogmatikai fonákságok egy részét. Mindezek mellett előnyös lenne a közösülés büntetőjogi fogalmának az általános életfelfogáshoz való közelítése. (A mostani helyzet ugyanis, amikor az elkövető hímvesszőjének egy, a hétköznapi életben közösülésre teljesen képtelen leánygyermek nemi szervéhez közösülési szándékkal történő egyszeri hozzáérítése már befejezett erőszakos közösülést jelent, számomra ahhoz hasonlítható, mintha – erős iróniával – egy golyóálló mellényt viselő sértettre egy-két lövést leadó elkövetőt, aki egyébként nyolc napon belül gyógyuló sérülést okozott, nem az emberölés kísérlete miatt, hanem befejezett emberölésért vonnánk felelősségre...)

Az erőszakos közösülést tettesként bárki elkövetheti, a korábbi elméleti felfogással egyezően azonban ha férfi az elkövető, akkor csak olyan férfi lehet, aki nem szenved abszolút impotenciában, míg relatív (az elkövetés pillanatában „fellépő”) impotencia esetén az erőszakos közösülés kísérletének a megállapítása indokolt.¹⁷ A legutóbbi szabályozás a nők általi elkövetést is pönalizálta, nők esetében viszont semmi sem indokolja az aktív alanyok körének leszűkítését. (Egyébként – legjobb tudomásom szerint – Magyarországon még nem állapították meg nő büntetőjogi felelősségét erőszakos közösülés miatt...)

A passzív alanyok viszonylatában az általunk (is) elmarasztalt büntetőjogi közöszülésfogalomnak „köszönhetően” semmiféle leszűkítéssel sem élhetünk, tehát éppúgy lehet sértett egy tizennyolc éves lány, mint – ad absurdum – egy három napos fiúcsécsemő... (Bár bízom benne, hogy az utóbbi esetben az eljáró hatóság a józanész szavának engedve precedensértékű döntéssel törli majd át a mai – torz következtetéseket eredményező – törvényi szabályozást.)

D. A minősített esetek

Bizonyos speciális körülmények fennforgása esetén a bűncselekmény társadalomra veszélyessége olyan mértékben megnőhet, hogy az ilyen különös előfordulási mód külön törvényi tényállásban történő értékelést igényel. Ilyen esetekben kerül sor minősítő törvényi tényállások megszerkesztésére.¹⁸

1. Tizenkettedik életévét be nem töltött sértett

„(2) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha a) a sértett a tizenkettedik életévét nem töltötte be”

Bár a BK 436. számú állásfoglalás ma már nem hatályos, annak indoklása még helytálló abból a szempontból, hogy a tizenkét év alatti sértett sérelmére elkövetett erőszakos közöszülés jogi tárgya nem az ilyen korú gyermek nemi szabadsága (ez ui. fogalmilag képtelenség lenne), hanem ezen gyermekek egészséges nemi fejlődése. (Mint ahogy ezt már a korábbiakban jeleztem.) Az 1997. évi LXXIII. tv. „hozta be” – többek között – ezt az új minősítő körülményt a 197. §-ba. Az említett törvény indoklása ezzel kapcsolatban nagyon lakonikusan fogalmaz: *A törvény az erőszakos nemi erkölcs elleni bűncselekményeknél (erőszakos közöszülés, szemérem elleni erőszak, erőszakos természet elleni fajtalanság) szigorúbban rendeli büntetni a cselekményt, ha a sértett tizenkettedik életévét be nem töltött személy.*” A törvényhozó szándéka nyilvánvalóan a tizenkét évesnél fiatalabb gyermekek fokozottabb büntetőjogi védelem alá helyezése volt.

A „felpörgetett tempójú” törvényhozási folyamat egyik káros következménye a kapkodás, az átgondolatlanság. Az állam általános politikájának részét képező kriminálpolitika a legutóbbi években jó részt abban merül ki, hogy a törvényhozó egyrészt a különös részi

tényállások büntetési tételeit emelgeti, másrészt új tényállásokat kreál, és „teletűzdeli” vele a Btk.-t. (Azt persze nem vitatom, hogy egy büntető törvénynek haladnia kell a korral, követnie kell a társadalmi változásokat stb.) A fent vázolt tendencia nem függ a különböző (hatalomra kerülő) politikai irányzatoktól.

A Btk. 210. §-a kimondja, hogy: „A 197-198. § és a 200. § alkalmazásában a tizenkettedik életévét be nem töltött személyt védekezésre képtelennek kell tekinteni.” Eszerint ha valaki tizenkettedik életévét be nem töltött személlyel közösül, akkor mindenképpen erőszakos közösülést követ el. Ekkor viszont – tekintettel a Btk. 197. § (2) bek. a) pontjára – már minden további vizsgálódás alapján a minősített eset alapján kell felelősségre vonni! Ez felel meg a két törvényhelyet összevető nyelvtani értelmezésnek és talán a törvényhozó (véltető) akaratának, valamint a rendelkezés megalkotásakor fennálló törvényalkotási koncepcióból levezethető történeti értelmezésnek is. Nem egyértelmű viszont a rendszerező értelmezés szempontjából, logikai értelmezéssel pedig akár homlokegyenest más „végeredményt” is kaphatunk. Álláspontom szerint a fenti esetben egyből a *minősített eset valósul meg*. A gyakorlat számára kiadott Kommentár is – bár expressis verbis nem mondja ki – ezen álláspontot képviseli. Rögtön hozzá kell tennem azonban: annak ellenére, hogy ezt az álláspontot fogadom el, egyáltalán nem értek vele egyet, viszont a jelenlegi szabályozás mellett nem látok lehetőséget ezzel ellentétes bírói gyakorlatra. A jelenlegi szabályozás tehát (részben a már kifejtett okokból kifolyólag) rossz. Rossz azért, mert dogmatikailag már-már feloldhatatlannak tűnő jogszabály-értelmezési vitákra adhat alapot, pedig a büntető törvénynek a többi jogszabálynál is világosabbnak, lehetőség szerint a laikusok számára is érthetőnek, ellentmondásmentesnek kell(ene) lennie.

Jelen esetben a probléma a következő: tegyük fel, hogy valaki közösült egy tizenkét évesnél fiatalabb lánnyal (az egyszerűség kedvéért most csak lányról legyen szó), és a vonatkozó általános részi feltételek is teljesülnek, tehát történt bűncselekmény. Tekintsük át a lehetséges eseteket! Az elkövetés történhetett:

- Erőszakkal, illetőleg az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel, tehát a cselekmény minden kétséget kizáróan „erőszakos” volt.

- A sértett életkora miatt ténylegesen (nem jogi értelemben) védekezésre képtelen (például nyolc hónapos). Ez az elkövetés is egyértelműen „erőszakos”.

- Kisebb erőszakkal vagy fenyegetés hatására történt a cselekmény, ami azonban a sértett életkora miatt még elegendőnek tekinthető ahhoz, hogy ezt az esetet is a (ténylegesen) „erőszakos” variációk közé soroljuk.

- Az elkövető által alkalmazott erőszak vagy fenyegetés a sértett életkori sajátosságait is tekintetbe véve nem lett volna elegendő a cselekmény „erőszakos”-sá minősítéséhez. Itt lép be a 210. §.

- Az elkövető a sértett beleegyezésével vagy a sértett kezdeményezésére hajtotta végre a cselekményt. Itt is alkalmazandó a 210. §.

Az első három eset egyértelműen az erőszakos közösülés 197. § (2) bek. a) pont szerinti minősített esete. Gondjaink adódhatnak viszont az utolsó két esetkörrel. Nem vitás, hogy ezek mindegyike szintén erőszakos közösülés, sokak szerint viszont itt méltánytalan lenne a minősítő körülmény alkalmazása. (Szerintem is méltánytalan, de elkerülhetetlen!)

A legutóbb kiadott Különös Rész tankönyv olyan megoldási alternatívát kínál, amely szerint, ha a tizenkét évesnél fiatalabb sértettel erőszak vagy speciális fenyegetés nélkül történt a közösülés, akkor a 197. § (1) bekezdése legyen alkalmazandó.¹⁹

Véleményem szerint ez a meglehetősen aggályos ellentmondás csak törvénymódosítással lesz feloldható (amire egy alternatívát be is mutatok az utolsó fejezetben).

II. „Nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt...”

„(2) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha

b) a sértett az elkövető nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt áll”

A régi magyar büntetőjogban is itt-ott már viszonylag korán megjelentek olyan törekvések, hogy az erőszakos közösülést bizonyos speciális feltételek fennállása esetén súlyosabban büntessék. Ezek között a speciális feltétel között (amelyeket minősítő körülményeknek nevezünk) leggyakrabban a nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt álló sértett sérelmére történő elkövetés (vagy az ezekhez hasonló esetek) nyertek értékelést. A társadalomban széles

körben elterjedt erkölcsi értékekkel egyezően – ha lehet ilyen optimistán fogalmazni –, a büntetőjog szigorúbban szankcionálja a fenti körülmények fennállása esetén elkövetett erőszakos közösülést. A gyógykezelés jelenthet ápolást is (nem pusztán gyógyító eljárások alkalmazását), azaz tágan kell értelmezni. A nevelési, felügyeleti, gondozási vagy gyógykezelési viszony lehet állandó, tartós, ideiglenes vagy átmeneti is. Keletkezhet jogszabályon kívül megbízás (BJD 1244) vagy valamilyen egyéb tény alapján is (pl. az elkövető eltévedt kiskorút talál).

Ez a minősített eset általában csak akkor állapítható meg, ha az elkövető a sértett kiszolgáltatottságával, függőségével visszaélve követi el a cselekményt. Egyébként a minősített esetté nyilvánítás egyik oka lehetett az is, hogy ez a kiszolgáltatott helyzet csökkenti a sértett ellenállási illetve akaratnyilvánítási képességét.²⁰ Részben emiatt mondta ki a Legfelsőbb Bíróság, hogy *a nevelése alatt álló kiskorú leánygyermek sérelmére elkövetett erőszakos közösülés esetén a büntetés kiszabása során általában nincs helye az enyhítő rendelkezés alkalmazásának.*

III. A több személy által elkövetett erőszakos közösülés²¹

„(2) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha

c) a sértettel azonos alkalommal, egymás cselekményéről tudva, többen közösülnek.”

A törvényhozó tehát szigorúbban rendeli büntetni az erőszakos közösülést, ha azt azonos sértett sérelmére, azonos alkalommal, egymás cselekményéről tudva többen követik el. Így ui. a cselekmény társadalomra veszélyessége rendkívüli mértékben megnő, mivel a többes elkövetés szándékerősítő, gátlásokat feloldó hatással van az elkövetőkre. Merényi álláspontja szerint, amellyel e sorok írója is maximálisan egyetért, „a többes elkövetés – a nemi erőszakkal rendszerint és szinte szükségszerűen együtt járó kíméletlenségen túlmenően – olyan gátlástalanságot, az elkövető személyiségében rejlő brutalitást, a társadalmi normák egészének teljes visszautasítását jelenti, amely nemcsak a nő nemi szabadságát veszi semmibe, hanem az egyén szabad akaratához és személyiségéhez kapcsolódó valamennyi értéket tagad és lerombol”.²² A súlyosabb törvényi értékelés tehát mindenképpen indokolt.

Ez az elkövetési alakzat valósul meg, ha a sértettel azonos alkalommal, egymás cselekményéről tudva, legalább ketten (*büntetőjogi értelemben*) közösülnek, úgy, hogy a *szándékuk a hétköznapi értelemben vett közösülésre irányul*. Itt lesz tehát befejezett bűncselekmény. Minden olyan magatartás, ahol legalább két elkövető cselekménye nem jut el idáig, legfeljebb kísérletnek tekinthető. A kísérletként értékelendő magatartások halmazának „alsó határa” pedig a következő: az egyik személy cselekménye legalább kísérlet, és emellett bizonyítható, hogy legalább ketten közösülni akartak a sértettel. Mindkét esetben szükséges az azonos alkalom (azaz a folyamatos végrehajtás mellett olyan szoros időbeli kapcsolat áll fenn, amelyen belül a sértett az előző cselekmény által kiváltott rendkívüli állapotban van) valamint az, hogy mindkét elkövetőnek (a cselekmény elkövetésekor) tudnia kell egymás cselekményéről (azaz hogy legalább ketten közösülnek vagy közösülni akarnak a sértettel).²³ Vagyis – a Legfelsőbb Bíróság megfogalmazásában – *a többek által elkövetett erőszakos közösülés büntette megállapítása feltételezi a több elkövető között fennálló szándékegységet, vagyis azt, hogy az első közösülés megkezdésekor az azt megvalósító elkövető tudatának át kell fognia azt, hogy a társa (társai) is közösülni akar (akarnak) a sértettel (Btk. 197. § (2) bek. b) pont).*

Végül szólnunk kell arról is, hogy a többek által elkövetett erőszakos közösülés büntette megállapításának nem akadálya az, hogy a bűncselekmény elkövetési magatartását megvalósító két személy egyikének büntethetőségét a kóros elmeállapot kizárja. (BK 71) Ugyanennek az állásfoglalásnak az indoklása kimondja:

„A Btk-nak a büntethetőséget kizáró okokat meghatározó rendelkezései ebben a körben csupán annyit tartalmaznak, hogy nem büntethető az a személy, akinél ez okok valamelyike felmerült. De nem tartalmaz a Btk. olyan rendelkezést, amely szerint a büntethetőségi akadály ezt meghaladó körben, nevezetesen más elkövető cselekményének elbírálása során is figyelembe vehető lenne.

Így olyan magatartást, amelyet valamely bűncselekményt meghatározó törvényi tényállás is tartalmaz, a nem büntethető személy is megvalósíthat, csupán a bűncselekmény elkövetése nem állapítható meg terhére, mert ezt a tételesjogi rendelkezés – a büntethetőséget kizáró ok – megakadályozza.

A cselekmény tehát – adott esetben a több személy közreműködését igénylő erőszakos közöszlés elkövetési magatartása – végbemegy abban az esetben is, ha a szükséges számú közreműködő között nem büntethető személy is van.”

Ezt a gondolatot továbbvihetjük, azaz nemcsak a kóros elmeállapot, hanem pl. gyermekkor mint büntethetőséget kizáró ok miatt is a minősített eset miatt vonandó felelősségre a másik elkövető. (Például egy tizenhárom és egy tizenöt éves elkövető erőszakkal közöszl egy tizenegy éves lánnyal: a tizenhárom éves elkövető nem büntethető, a tizenöt éves pedig a minősített esetért felel, bár a teljesség kedvéért rögtön hozzátesszük, hogy a Btk. 110. § (2) bek. b) pontja alapján, mint 16. életévét be nem töltött fiatakorú, legfeljebb tíz év szabadságvesztésre ítéltető – szemben az ilyen esetben egyébként maximálisan kiszabható tizenöt évvel.)

IV. A minősített esetek „kumulációja”

1. A jelenleg hatályos verzió

„(3) A büntetés öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztés, ha a tizenkettedik életévét be nem töltött sértett sérelmére elkövetett erőszakos közöszlés a (2) bekezdés b) vagy c) pontja szerint is minősül.”

A 197. § (3) bek. szerint tehát a cselekmény társadalomra veszélyessége olyan mértékű, hogy a törvényhozó az emberölés alapesetének büntetési tételével megegyező tartamú szabadságvesztéssel rendeli büntetni az elkövetőt (vagy elkövetőket). Mivel ez a megelőző minősített esetek kumulációja, különösebb dogmatikai problémát nem jelent az elemzése, és nem kívánunk felesleges ismétlésekbe bocsátkozni. Arra azért mindenképpen érdemes utalni, hogy nagy valószínűséggel e minősített esetek többsége a (2) bek. a) és b) pontjának találkozásából fog létrejönni, itt is a leggyakoribb eset a nevelése alatt álló kiskorú sérelmére elkövetett cselekmény lesz (apa, nevelőapa a lánya, nevelt lánya sérelmére elkövetett cselekménye). Sajnálatos, hogy tendenciaszerűen 20% körül van a tizenkét éven aluli sértettek aránya az összes sértetten belül²⁴ (és a többségük az elkövető nevelése, felügyelete alatt áll).

2. És amit a törvényhozó vélhetően kifejejtett...

Ha igazán átgondolta volna az 1997. évi LXXIII. tv. szerkesztője a saját koncepcióját, akkor talán feltűnt volna neki, hogy a 197. § (3) bekezdésében szabályozott két eseten kívül (azaz a 197. § (1) bek. a) és b) pontjának, valamint az a) és c) pontjának találkozása) van még egy lehetséges harmadik kombináció is.²⁵ Ez a 197. § (3) bek. b) és c) pont találkozása, vagyis a sértett az elkövető (azaz legalább az egyik elkövető) nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt áll, és a sértettel azonos alkalommal, egymás cselekményéről tudva, többen közöszülnek. Ha tehát kiemelt a társadalomra veszélyessége a nevelése, felügyelete stb. alatt álló sértett esetében a tizenkét éven aluli életkornak, akkor ugyanezen esetben a többes elkövetésnek miért nem?! De lege ferenda megfontolandónak tartom egy ilyen minősített eset beiktatását a hatályos szabályozásba (ld. F.)

E. A házassági életközösségen belüli elkövetés büntethetősége – érvek és ellenérvek a büntetlenséggel kapcsolatban

I. A jogtörténeti gyökerek

1997 szeptember 15-ig *törtetlen* volt a hazai szabályozás abból a szempontból, hogy erőszakos közöszülést házassági életközösségen belül elkövetni nem lehetett. Az 1961. évi V. tv. előtt még tényleges életközösség sem kellett, a házasság pusztá ténye már önmagában büntethetőséget kizáró ok volt. A hatvanas évek elején a változást így indokolta a jogirodalom: „Fenntarthatatlan volt, hogy a különélő feleség már csak alaki kötelék alapján ki legyen szolgáltatva a férj nemi fertőzésének vagy hangulati garázdaságainak.”²⁶ Az 1961. évi Btk. hatályba lépésétől tehát csak „házassági életközösségben” nem lehetett elkövetni a bűncselekményt. A házassági életközösséget pedig – ráutaló magatartással – már azzal is meg lehetett (és lehet ma is) szüntetni, ha a megsértett feleség fogta a holmiját, és átköltözött a másik szobába. Bár hozzá kell tenni, hogy az életközösség megszűnése akkor állapítható meg (a polgári ítélkezési gyakorlat szerint), ha nem eseti, hanem végleges szándékkal tagadja meg a feleség a közöszülést.

II. A hatályos szabályozást megelőző „dogmatikai csatározások”

A rendszerváltás után pár évvel néhány társadalmi szervezet (pl. a Nők a Nőkért, Együtt az Erőszak Ellen (NANE) Egyesület) egyre erősebb hanggal kezdte követelni az erőszakos közösülés kiterjesztését a vizsgált esetre. Amikor néhány neves büntetőjogász is kiállt ezen álláspont mellett, már a „szakma” is kezdett felfigyelni az eseményekre. A „mozgalomnak” sikerült megnyernie Morvai Krisztinát, az ELTE ÁJTK Büntetőjogi Tanszékének adjunktusát, aki részt vett annak a beadványnak az elkészítésében, amelyet a NANE egyesület nyújtott be az Alkotmánybírósághoz azért, hogy a taláros testület mondja ki: a házasságon belüli nemi erőszak büntetlensége alkotmányellenes. Ez az akció ugyan nem volt sikeres, de a követelésből mégis törvényjavaslat lett. A parlamenti vita során Csákabonyi Balázs, az MSZP vezérszónoka és Bánk Attila (FKGP vezérszónok) mellett Dávid Ibolya (MDF) is a javaslat ellen érvelt. Mivel ez utóbbi felszólaló gondolatmenetével maximálisan egyetértek, egy rövid idézetet át is veszek tőle. Dávid Ibolya többek között a következőket mondta a parlamenti vita során, a plenáris ülésen:

„A harmadik terület, amellyel szeretnék foglalkozni: a házassági életközösségen belül elkövetett erőszakos közösülés. Aki nőt házassági életközösségen belül vagy kívül erőszakkal vagy fenyegetéssel közösülésre kényszerít, 2-8 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Körülbelül ez a törvényi tényállás lényege.

Ha ezt házassági életközösségen kívül teszi valaki, ez vitán felül áll közöttünk, hogy ez egy büntetendő cselekmény. Az én aggályom az, hogy házassági életközösségen belül hogyan kívánjuk ezt büntetni. Két embernek, egy férfinak és egy nőnek a legősibb szövetsége a házasság. Ennél intímebb kapcsolatot elképzelni nem tudok. E szövetség két ember szabad akaratából jön létre, és közösen kialakított és közösen vállalt normák alapján áll fenn mindaddig, amíg az egyik fél meg nem szakítja az életközösséget. Ha a nő megszakítja az életközösséget, akkor hatályos a Btk. 197. §-a alapján is az, hogy erőszakos közösülés miatt az élettárs vagy a házastárs bizony felelősségre vonható.

Az én félelmem azonban más úgy is, mint gyakorló ügyvédnek – bár hét éve nem gyakorlom ezt a tevékenységet – és úgy is, mint nőnek. A félelmem az, hogy ez az eljárásban a házassági felbontások esetében igen komoly eszközt ad a feleség kezébe. Nagyon örültem

volna, ha más női képviselőtársak is felszólalnak ebben a kérdésben. Érdekelte volna egyébként a véleményük, mert ez a kérdés szerintem nem egy férfinak és egy nőnek a kapcsolatát jelenti. Hiszen a házasság felbontását megelőző lakáshasználati, gyermek-elhelyezési perekben a feleségnek egy olyan eszközt adunk, amely eszközzel feljogosítjuk őt arra, hogy mindenféle látlelet és egyéb, szemmel is látható erőszak kimutatása nélkül olyan eljárást tudjon kezdeményezni, amelyben egy férjet – a nem kívánt férjet – a lakásból ki lehet tenni, vagy esetleg nem kell őt oda beengedni. Félek ettől a megoldástól.”²⁷

A törvényjavaslatot azonban mégis elfogadta az országgyűlés, kiváltva ezzel a büntetőjogász szakma nagy részének magdöbbenését. A módosítás azonban minden tiltakozás ellenére 1997 szeptember 15-én hatályba lépett.

III. Érvek és ellenérvek

Morvai Krisztina a már említett alkotmánybírósági beadvány részét képező egyik tanulmányában csokorba gyűjtve mutatja be és veti össze a témához kapcsolódó pro és kontra érveket. Tisztelettel vitába szállnék az ő álláspontjával.²⁸ Morvai Krisztina érvelési módszere a következő: kiválaszt néhány szélsőséges és az állításait vitathatatlanul alátámasztó jogesetet, majd ezekből úgy von le következtetéseket az egész vizsgált jelenségre nézve, hogy a statisztikai törvényszerűségeket és tendenciákat általában nem veszi figyelembe. Munkáit jellegzetes támadó alapállásból indítja.

Vizsgáljuk meg hát a házassági életközösségen belüli erőszakos közösülésre vonatkozó pro és kontra érveket!²⁹ Morvai Krisztina rendszere szerint haladva az első „hagyományos” érv a házassági életközösségen belüli erőszakos közösülés büntetlensége mellett, hogy „a nő a házasságkötéssel voltaképpen a férje tulajdonává válik”. Ennek elfogadhatatlanságát én sem vitatom, lépünk hát tovább! A második „hagyományos” érv az, hogy „a nő a házasságkötéssel visszavonhatatlan beleegyezését adta a rendszeres közösüléshez”. Ez már érdekesebb érv. Vegyük el a „visszavonhatatlan” jelzőt, és tegyük hozzá, hogy a beleegyezést a nő az életközösség megszakításával bárikor visszavonhatja. Így ez az érv véleményem szerint már megáll!

A „modern” érvek közül elsőként azt elemzi a szerző, hogy „az államnak nincs semmi keresnivalója polgára hálósobájában”. Ez az érv

szerintem sem tartható, hiszen „nyilvánvalóan nem kap védelmet (...) az, aki például házastársának életére tör, akkor sem, ha azt saját otthonában teszi”. Vagyis ezt az érvet is áthúzhatjuk. A második „modern” érv szerint „a házasságon belüli nemi erőszak pönalizálása veszélybe sodorná az érintett házasságokat, és ezzel sértenék a házasság és a család intézményével összefüggő (alkotmányos) állami érdekeket”. A szerző ellenérve: ilyenkor nem a büntetőjog, hanem az erőszakot elkövető férj sodorja veszélybe a kapcsolatot. Ez az esetek bizonyos – kisebbséget képviselő – százalékában nem is vitatható. Az ellenérv ellenérveként (ami visszacsatolást jelent a főszabályhoz) az hozható fel, hogy bizonyos idő elteltével – ha a hatályos széles körben szabályozás ismertté válik – előfordulhat az is, hogy a vizsgált rendelkezés családi vitákban olyan fegyverré válhat a feleség kezében, ami a „(büntető)joggal való visszaélés” egyik veszélyes fajtája lehet. (Ld. Dávid Ibolya idézett parlamenti felszólalását!) A harmadik érv szinte triviálisan igaz: „a házasságon belüli nemi erőszak bizonyítása igen nehéz feladat, s ezért fennáll a veszély, hogy ártatlan férfiak kerülnek büntetőeljárás alá”. A szerző ellenérve ezzel szemben az, hogy egyrészt az erőszakos közösülés bizonyítása minden esetben nehéz feladat (ez igaz, de az sem vitatható, hogy házassági életközösségen belül a bizonyítás nemcsak hogy nehéz, de szinte lehetetlen! – G. I. L.), másrészt Morvai szerint (az alaptalan feljelentéssel kapcsolatban) „semmiféle adat vagy bizonyíték nincs arra, hogy a sértettek e csoportjában nagyobb késztetés vagy hajlandóság lenne az ilyen magatartásra, mint akár a nemi bűncselekmények, akár más típusú bűncselekmények potenciális sértettjeinél”. Ez utóbbi egyszerűen tárgyi tévedés, hiszen több tanulmány is hangsúlyozza, hogy a házassági életközösségen kívül elkövetett erőszakos közösülések miatt tett feljelentések között is kimagaslóan magas azok száma, amelyek később „alaptalannak” bizonyulnak: „az erőszakos nemi közösülések miatt tett feljelentések mintegy harmadrésze megalapozatlan vagy hamis” (Rózsa János);³⁰ „mindig számolni kell a hamis vád lehetőségével is, amely (...) az erőszakos nemi közösülésnél és a nemi vágyból fakadó más szexuális bűncselekményeknél nagyobb, mint az egyéb deliktumoknál” (Schultheisz Emil);³¹ „az erőszakos nemi közösülés – jellegeből adódóan – alkalmas a koholásra” (Dobos János).³² A negyedik érv: „az a nő, aki nem akar házaseletet élni a férjével, váljon el”. Ez így még nem helytálló, de ezt is fogalmazzuk át egy kicsit: az a nő, aki

nem akar házaseletet élni a férjével, szakítsa meg az életközösséget (például úgy, hogy átköltözik a másik szobába). Sőt azt is mondhatjuk, hogy társadalmilag inkább ezt lenne hasznosabb megkövetelni, mint hogy ártatlan férfiek kerüljenek BV-intézetbe a feleségük által tett alaptalan feljelentés alapján. Az utolsó érv szerint „a házasságon belül elkövetett nemi erőszak nem okoz olyan sérelmeket, mint a nemi erőszak általában”. Ez ellen lehet hangzatos ellenérveket felhozni (pl. „Akit megerőszakolnak, egy szörnyű emlékekkel kénytelen együtt élni, akit a férje erőszakol meg, az a tettessel.”), de vitathatatlan, hogy amennyiben idegen férfi erőszakol meg egy nőt, az esetek többségében a nőnek akarata ellenére olyan férfival kell közösülnie, akivel „normális esetben” soha nem tenné meg. A férje ezzel szemben (ha erőszakkal vagy fenyegetéssel is) legfeljebb olyan „cselekedetet” kényszerít rá, amit az esetek többségében már több százszor (több ezerszer) megtett szabad akaratából. Azt hiszem, ezzel nem érdemes vitatkozni. Ráadásul ha a férj nem okoz sérüléssel járó fizikai erőszakot, hanem pl. „csak” fenyegetést, akkor szerintem a fenti okok miatt a cselekmény méltányos értékelés alapján nem lehetne több pusztán kényszerítésnél. (A kényszerítés pedig, melynek alapján három évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető az elkövető, véleményem szerint megfelelő lenne az ilyen cselekmények pönalizálására. Erre pedig az 1997 szeptember 15. előtti szabályozás alapján is megvolt a lehetőség...)

IV. Összegzés és javaslatok

Összegezve a fentiek elmondhatjuk, hogy az a szabályozás, amely szerint az erőszakos közösülés – teljesen differenciálatlanul – ugyanúgy büntethető házassági életközösségen kívül és belül, véleményünk szerint alapvetően hibás. Hibás azért, mert rendkívül megnöveli annak a veszélyét, hogy a „megunt” férjet erőszakos közösüléssel hamisan vádolva „félretegye” a felesége, ha az új szabályozás szélesebb körben elterjed majd a társadalom jogtudatában, és azért is, mert ennek a bűncselekményfajtának a bizonyíthatósága gyakorlatilag nulla. Hibás végül azért, mert ugyanolyan büntetési tétellel rendeli büntetni azt az elkövetőt, akivel a sértett az esetek többségében már több év óta önszántából „folytatólagosan” közösül, amit az idegen elkövetővel azért többnyire soha nem tenne meg önszántából.

Végkövetkeztetésem a következő: bár véleményem szerint a bizonyítás szinte lehetetlen, ha mégis büntetni akarjuk a házassági életközösségen belül elkövetett erőszakos közöszlést, akkor elengedhetetlen egy privilegizáló tényállás konstruálása (ld. az utolsó fejezetben!), amelyben a büntetési tétel pl. három évig terjedő szabadságvesztés lenne. Ezzel a törvényhozó kifejezésre juttatná, hogy a cselekmény veszélyes a társadalomra, mégsem lenne méltánytalanul magas a büntetési tétel (arányban a társadalomra veszélyesség határozottan kisebb fokával), és bírói mérlegeléstől függően befejezett bűncselekmény esetében is el lehetne térni a szabadságvesztés alkalmazásától. (Ma ilyen esetben a bíróság a hatályos Btk. 87. § (2) bek. d) pontja alapján – úgynevezett egyfokú leszállással – minimálisan egy év hat hónap tartamú szabadságvesztést szabhat ki.)

F. Javaslat a jelenlegi törvényi szabályozás átalakítására

Összefoglalva az eddigieket, elérkeztünk a tanulmány mondanivalójának egyik leglényegesebb részéhez. Záró megállapításom a következő: az 1997. évi LXXIII. törvény által hatályba léptetett Btk.-módosítás az erőszakos közöszlésre vonatkozó szabályozás tekintetében nem megfelelő, és véleményem szerint feltétlenül módosításra szorul. Ezzel nem a fenti törvény koncepcióját, hanem inkább a „kivitelezést” akarom elmarasztalni. Nem kívánok felesleges ismétlésekbe bocsátkozni, ezért befejezésképpen nem a vizsgált törvényi tényállás hiányosságait és hibáit vázolom fel újra, hanem az eddig leírtak szellemében felvázolok egy lehetséges alternatívát a hatályos szabályozás átalakítására (dőlt betűvel az új elemek):

Erőszakos közöszlés

197. § (1) Aki mást *házassági életközösségen kívül* erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel közöszlésre kényszerít, vagy más védekezésre, illetőleg akarattnyilvánításra képtelen állapotát közöszlésre használja fel, büntetett követ el, és két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha

- a) a sértett a tizenkettedik életévét nem töltötte be,
- b) a sértett az elkövető nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt áll,

c) a sértettel azonos alkalommal, egymás cselekményéről tudva, többen közöszlének.

(3) A büntetés öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztés, ha a tizenkettedik életévét be nem töltött sértett sérelmére elkövetett erőszakos közöszlítés a (2) bekezdés b) vagy c) pontja szerint, *illetve ha legalább az egyik elkövető nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt álló sértett sérelmére elkövetett erőszakos közöszlítés a (2) bek. c) pontja szerint* is minősül.

(4) *Aki az erőszakos közöszlítést házastársa sérelmére az életközösség fennállása alatt követi el, büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*

Valamint:

210. § A 197-198. § (1) bekezdésének és a 200. § (1) bekezdésének alkalmazásában a tizenkettedik életévét be nem töltött személyt védekezésre képtelennek kell tekinteni.

(Megjegyzés: ha a fenti szöveg bekerülne a Btk-ba, akkor se fordulhatna elő, hogy például egy tizenkét évesnél fiatalabb kislánnyal, a kislány kezdeményezésére történő közöszlítés ne lenne bűncselekmény! Itt ugyanis mindössze annyi történik, hogy a 210. § alkalmazásával az erőszakos közöszlítés alapesete (és nem a minősített eset) valósul meg. Ez – véleményem szerint – korrektebb és differenciáltabb ítélkezési gyakorlathoz vezethetne.)

Ez tehát javaslatom a mostani – hatályos – szabályozás átalakítására. Tanulmányomban felvetett problémák átgondolása alapján) remélem, hogy sokan értenek egyet velem abban, hogy a mostani törvényszöveg radikális átalakításra szorul.

Jegyzetek

1. Kivéve mégis talán egy esetet: a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. tv. legutóbbi novellája bevezette a fedett nyomozó intézményét. Az előfordulhat esetleg, hogy a jövőben egy fedett nyomozó bűnüldözési érdekből követ el erőszakos közöszlítést, s ekkor talán az eset összes körülményeit mérlegelve kimondható lesz a társadalomra veszélyesség hiánya.
2. Földvári József: Büntetőjog. Általános rész. Budapest 1997. 82. o.
3. Erdős-Földvári-Tóth: Magyar büntetőjog. Különös rész. Budapest 1998. 182.o.
4. Földvári József: i.m. 94. o.
5. Földvári József: i.m. 96. o.
6. A legújabb Különös Rész tankönyv szerint: „a gyermek sérelmére történő elkövetés esetében az ifjúság egészséges nemi fejlődése is” jogi tárgynak tekinthető.

- (Horváth-Kereszty-Maráz-Nagy-Vida: A magyar büntetőjog Különös Része. Budapest 1999. 268. o.)
7. Erdősy-Földvári-Tóth: i.m. 179. o.
 8. Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. Budapest 1999. 519-520.o.
 9. Erdősy-Földvári-Tóth: i.m. 179. o.
 10. Schultheisz: i.m. 32-33. o.
 11. Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. Budapest 1999. 517. o.
 12. Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. Budapest 1999. 517-518.o.
 13. Horváth-Kereszty-Maráz-Nagy-Vida: i.m. 271. o.
 14. Neményi Béla: A befejezettség és a kísérlet elhatárolása az erőszakos nemi közözsülés büntetténél. Magyar Jog 1961. 5. sz. 204. o.
 15. Neményi Béla: A befejezettség és a kísérlet elhatárolása az erőszakos nemi közözsülés büntetténél. Magyar Jog 1963. sz.
 16. Tulajdonképpen ezt az álláspontot képviseli többek között Neményi Béla, Kádár Miklós Schultheisz Emil és Merényi Kálmán is.
 17. Erdősy-Földvári-Tóth: i.m. 182. o.
 18. Ld. részletesen: Földvári József: i.m. 90. o.
 19. Horváth-Kereszty-Maráz-Nagy-Vida: i.m. 275. o.
 20. Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. Budapest 1999. 521. o.
 21. Vö. Földvári József: A több személy által elkövetett erőszakos közözsülés értékelése. Magyar Jog 1965. 3. sz.
 22. Merényi: i.m. 53. o.
 23. Erdősy-Földvári-Tóth: i.m. 182. o.
 24. Dobos János: Az erőszakos nemi közözsülés büntettének kriminológiai értékelése. Belügyi Szemle 1964. 5. sz. 22. o., valamint Varró István: Budapesten elkövetett erőszakos nemi közözsülések krimináltaktikai vizsgálata. Jogtudományi Közlöny 1973. 10 sz. 545. o.
 25. Mivel 3 elemből 2-t ismétlés nélkül kiválasztva a lehetséges kombinációk száma 3.
 26. Traytler Endre: Sajátosságok a nemi büntettek területén. Magyar Jog 1963. 6. sz. 6. o.
 27. A felszólalás szövegét az Interneten találtam, de az Országgyűlés irattárából is visszakereshető.
 28. Morvay Krisztina: Van-e az államnak keresnivalója polgára hálószozájában? A házasságon belüli nemi erőszak és az Alkotmány. Beszélő 1996. július
 29. Ettől kezdve Morvay idézett cikkét vettem alapul az érvek és ellenérvek áttekin-téséhez.
 30. Rózsa János: Szexuális bűnözés. Budapest 1977. 263. o.
 31. Schultheisz: i.m. 98. o.
 32. Dobos: i.m. 16. o.

Szervátültetés- és kereskedelem büntetőjogi szabályozásának problémái hazánkban*

A. Bevezetés

A nagy hatású gyógyszerek, sebészeti beavatkozások lényeges tulajdonsága, hogy igen komoly eredménnyel; tünetmentességgel, az élet meghosszabbításával vagy gyógyulással kecsegtetnek, ám sikertelenségük súlyosabb állapotot idézhet elő a műtét előttinél. Ez a megnövekedett kockázatvállalás elkerülhetetlenné teszi az egyén bevonását a gyógykezelésről hozott döntésekbe. A kockázatot fizikai értelemben ugyanis csakis ő vállalja, még akkor is, ha a jogi kockázat bizonyos értelemben megoszlik az orvos és a beteg között.

Az orvosi hivatást betöltők általánosan magukénak vallják a hipokratészi eskü (mely szerződésként és etikai kódexként egyaránt felfogható, és az orvosi magatartás legalapvetőbb normáit foglalja magában) túl a nemzetközi fórumok által tudományos alapossággal kialakított magatartási szabályokat egyaránt. Ezekhez a nemzetközi szervezetekhez, egyezményekhez számos ország, köztük Magyarország is csatlakozott már, valamint ezek tették szükségessé a szerv- és szövetátültetések területén a büntetőjogi jogszabályok kidolgozását. Ilyenek többek között a *Nürnbergi Kódex*, melynek életre hívását a második világháború alatti visszaélések, a koncentrációs- és fogolytáborokban történő embertelen kísérletek követelték meg; a *Helsinki Deklaráció* (melynek alapvető célja, hogy az orvosok minimális mércéjűül szolgáljon; a *Genfi Deklaráció*, mely a szívátültetésekre vonatkozó különös szabályokat foglalja magában. A WHO által 1991-ben publikált transzplantációs irányelvek azt is tiltják, hogy az orvos olyan transzplantációban vegyen részt, melynél feltehető, hogy a szervek üzleti tranzakció tárgyai voltak. Ezeket a tételeket az *Európa Tanács* 1997 április 4-én Ovideóban napvilágot látott Emberi jogokról és a

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Büntetőjog” Szekcióban III. helyezést ért el. Konzultens: Dr. Nagy Zoltán.

biomedicináról szóló Egyezménye is továbbviszi. Ezek sem tartalmaznak azonban arra való utalást, amely az orvosokat felmentené a hazájuk joga szerint fennálló polgári és büntetőjogi felelősség alól.

A számos jogi és etikai kérdést felvető szerv- és szövetátültetések területe napjainkban egyre inkább a figyelem középpontjába kerül. Sokan ebben vélik a szervezett bűnözés új, XXI. században kialakulóban lévő formáját felfedezni.

A tanulmány megírásával arra kívánok vállalkozni, hogy felvázoljam azokat a jogi, többek között büntetőjogi eszközöket (amelyek a közeljövőben talán megoldási lehetőséget kínálnak az e téren jelentkező problémák megoldására), valamint arra, hogy összegezzem a külföldi és hazai tapasztalatokat.

Először, tekintsük végig azt a történelmi folyamatot, mely a szerv- és szövetátültetések meggyökeresedéséhez és elterjedté válásához vezetett!

B. Történeti kitekintés

I. A szerv- és szövetátültetések nemzetközi története

A szerv- és szövetátültetések története szakemberek szerint az „ős-időkre” nyúlik vissza: már az ókori egyiptomiak is pótolták a levágott fület, orrot, sérült ajkat. Indiából fennmaradt irat isz. 450-ből tanúsítja, hogy a büntetésképpen levágott orrot a felkarról nyert bőrrel és a bőr alatti zsírszövettel pótolták. Azokban az időkben azonban elsősorban esztétikai okokból került ezen beavatkozásokra sor; sérülések vagy elváltozások korrigálására vagy megbélyegzett egyén jelének eltüntetésére (például: ujjbegyátültetést végeztek a rendőrségi nyilvántartásban szereplő bűnözőknél) alkalmazták.¹

Az orvos-beteg viszonyt évezredekken keresztül a paternalizmus (az orvos „mindentudó, jóságos” atyaként, a beteg pedig engedelmes gyermekként viselkedett) hatotta át. Az orvosok ezáltal igyekeztek tekintélyüket növelni. A *Corpus Hippocraticum*ban, a hippokratészi iratokban, törvényként szerepelt: „Szent dolgokat csak szent embereknek mutatunk meg, az avatatlanoknak nem szabad, amíg be nem vettük őket a tudás orgiáiba.” A kezelés milyenségéről nem adtak felvilágosítást arra való hivatkozással, hogy a félművelt beteg veszélyes lehet, megrendülhet bizalma az orvosban.²

A szervátültetés gondolata a XVIII. században újból felmerült immár a gyógyítás szándéka által vezérelve. Technikai akadályát sokáig az képezte, hogy az érvarratot nem tudták biztonságosan elvégezni. Ennek technikáját csak a XX. század elején sikerült *Alexis Correl*-nek (1873-1944) feltalálnia, amiért 1912-ben Nobel díjjal jutalmazták. *E. Zirm* szaruhártya ültetést végzett 1905-ben, amivel a beteg három évig kifogástalanul látott. *Voronoy* Kijevben próbálkozott – sikertelenül – veseátültetésekkel, és *D. Hume* (1917-1973) 1946-ban sem dicsekedhetett jobb eredménnyel. Az első komoly sikerrel biztató veseátültetést *Jean Hamburger* végezte 1952-ben, Párizsban, a donor beteg édesanyja volt. A vese több mint három hétig kifogástalanul működött.³ Az első sikeres veseátültetést egypetéjű ikrek között *J.E. Murray* és munkatársai hajtották végre 1954-ben. Az említett tudós a transzplantáció terén kifejtett munkásságáért 1990-ben Nobel díjat kapott. 1963-ban Párizsban végezték az első csontvelő-átültetést (*G. Máthé*) és az USA-ban szintén ez évben került sor az első tüdőátültetésre (*Hardy*) és májátültetésre (*Starzl*) is. Nem sokkal később Fokvárosban 1967-ben *Christian Barnard* hajtotta végre az első szívátültetést.

A szolid szervek átültetésének hulláma világszerte elterjedt és a fejlődése rohamléptekkel haladt előre. A transzplantáció technikai megoldásának lehetősége forradalmasította nemcsak az orvostudományt, hanem az élettani kutatásokat, a gyógyszeripart, az immunológiát, a jogot és az etikát, de még a filozófiát is. Rengeteg évszázadba telt azonban mindezek ellenére, míg az etika és a jog elismerte, hogy az embernek jogában áll testrésze (szerve, szövete) felett rendelkezni.

A mai szerv- és szövetátültetések célja: a gyógyító beavatkozás; annak elérése, hogy a betegség vagy fejlődési rendellenesség, sérülés miatt elpusztult, vagy nem jól funkcionáló szövet vagy szerv működését pótolja.⁴

II. A szerv- és szövetátültetések rövid magyar története⁵

Hazánkban az első veseátültetéseket a szegedi Orvostudományi Egyetem hajtotta végre. Az első műtét, melyet *Petri Gábor* professzor irányításával *Németh András* végzett (1963), sajnos nem sok sikerrel járt. Ez az eredménytelenség részben az akkori körülményeknek volt tulajdonítható. Tízévi hallgatás után veseátültetésekkel foglalkozó munkacsoport kezdte meg működését a miskolci Megyei Kórházban,

és a Semmelweis Orvostudományi Egyetem (a továbbiakban: SOTE) I. számú Sebészeti Klinikáján. Itt az első átültetéseket *Perner Ferenc* végezte. A májátültetés meglehetősen sokáig váratott magára. 1983-ban a SOTE I. sz. Sebészeti Klinikáján történt az első ilyen műtét, amely sikertelen volt. Több mint tíz év szünet után a SOTE Transzplantációs és Sebészeti Klinikáján 1995 januárjában végezte *Perner Ferenc* professzor az első sikeres májátültetést, melyet azóta 40 újabb követett. Az első szívátültetést hazánkban 1992-ben a SOTE Ér- és Szívsebészeti Klinikáján végezték *Szabó Zoltán* professzor vezetésével. Sajnos számuk nem gyarapszik a szükségleteknek megfelelően. Napjainkban a veseátültetést négy centrumban végzik: Budapest, Szeged, Debrecen, Pécs; míg máj- és szívátültetést csak Budapesten végeznek. A csontvelő-átültetés úttörője hazánkban *Kelemen Endre* professzor volt a SOTE belgyógyászati klinikáján, azóta több intézetben is végzik a beavatkozást. Tüdő és hasnyálmirigy átültetés hazánkban ezideig még nem történt, de biztató eredményekről számolt be *Farkas Gyula* professzor a pancreas szigetsejt⁶ átültetésekkel kapcsolatban a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Sebészeti Klinikájáról.

Mielőtt e téma „boncolgatásába” kezdenék, és bemutatnék pár világszerte, illetve hazánkban ismertté vált jogesetet, fontos lenne a *szerv- és szövetátültetés definíciójára* kitérni, amelyet az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban EüT.) 202.§-ának c. pontja a következőképpen határoz meg: szerv és szövet eltávolítása ember testből, valamint annak más élő személy testébe történő beültetése. *Nyizsalovszky Endre* a rendhagyó orvosi tevékenység részeként említi ezt a területet.⁷

C. Jogesetek

I. A külföldi gyakorlat

Emberi szerveket és szöveteket valamennyi országban tilos kereskedelmi forgalom tárgyává tenni, és ezekért ellenszolgáltatást elfogadni. Különösen a kedvezőtlen gazdasági helyzetben levő ázsiai országokban azonban úgy tűnik, mintha ez a tilalom feledésbe merülne.⁸

Jogi szempontból különbséget tehetünk a „common law” országok és a kontinentális országok szabályozása között. Az angolszász álla-

mokban a szabályozás enyhébb: minden ember ura a saját testének; kísérletnél valamint szerv- és szövetátültetésnél különös feltételek kellenek a rendelkezés hatályosságához. A kontinensen viszont a morális tanítások máig tartó hatásaként a szabályozás alapvetően szigorú (különösen Olaszországban).⁹

A legtöbb európai országban a szervátültetéssel kapcsolatos rendeletek és törvények a szervkereskedelemre tekintettel csupán általánosságokat fogalmaztak meg, esetleg tiltják azt, de csak némelyik rendeli büntetni. Az Európai Unió úgy igyekszik megakadályozni a szervek és szövetek illegális cseréjét és kereskedelmét, hogy a tagországok egyrészt büntetőtörvényeik közé iktatják a szervkereskedelem tilalmát, másrészt egységes etikai, jogi, információs és gyakorlati rendszer létrehozásán fáradoznak.¹⁰

Az utóbbi években a szervkereskedelem elsősorban a dél-amerikai és az ázsiai országokban vált elterjedté. Erre nemzetközi konferenciák és szervezetek is igyekeznek felhívni a figyelmet. Ezek alapján néhányat kiemelek a megtörtént esetek közül!

1. Kína¹¹

Évek óta ismeretes, hogy Kínában kivégzett foglyok szerveit használják szervátültetésre. (Ez azonban nem számít újdonságnak: már a húszas években amerikai szervátültetést végző orvosok gyakran használták fel kivégzett foglyok szerveit, és végeztek kísérleteket fogva tartott személyeken, derül ki a Der Spiegel c. német magazin 1999. évi 15. számából). 1993-ban az Amnesty International számolt be a Kínában uralkodó gyakorlatról, és szólította fel a kínai kormányt arra, hogy szüntesse be a törvénytörtő tevékenységet, amennyiben erre a rabok előzetes informálása nélkül, és azok önkéntes hozzájárulásának hiányában kerülne sor. Az ilyen szervek felhasználása annak következtében, hogy az önkéntes donorrendszer Kínában nem ismeretes, nagyon elterjedt. Az átültetésre váró szervek 90%-ban kivégzett elítéltek holttestéből származnak. Különösen a külföldiek számára áll nyitva annak lehetősége, hogy Kínában pénz ellenében olyan szerveket vásároljanak, melyek kivégzett raboktól származnak.

A kivégzett rabokból végzett szervkivételi eljárást a kínai hatóságok felügyelik. Ezek az adatok megbízható tanúvallomásokból származnak, a biztonsági- vagy az orvosi személyzettől. Egy orvosi területen

működő tanú vázolta fel a következő helyzetet. A tartományi népbíró-ság elnöke tájékoztatta a sorra kerülő kivégzésekről a bírósági végrehajtói iroda vezetőjét, aki az illetékes egészségügyi hatóságoknak tett jelentést. E hatóságnak az ilyen esetekben hatáskörrel rendelkező alkalmazottja kapcsolatot létesített a meghatározott kórházzal és megadta a kivégzések számát és időpontját, valamint az elítélt egészségügyi adatait. A forrás a kivégzések utáni szervkivételt „rutinügynek” ítélte.

Orvosi vizsgálatok alá vetik azokat a halálra ítélteteket, akiket a kivégzésük után sorra kerülő „szervadományozáshoz” donornak választanak. Annak ellenére, hogy Kínában az előírások szerinti kivégzési mód a tarkólövés, elő szokott fordulni, hogy a lövést a szívbe adják, amennyiben a holttest szaruhártyáját akarják eltávolítani. A kivégzés után a holttestet a kijelölt kórházba szállítják. Egyes esetekben a szerveket azonnal eltávolítják egy kivégzőhelyen várakozó mentőautóban. A holttestek csupán ezután kerülnek elhamvasztásra, a hamvakat pedig a hozzátartozóknak adják.

1993 áprilisában az ENSZ kínai nagykövete, Jin Yongjian, az ENSZ-Bizottság előtt azt nyilatkozta, hogy szervek nagyritkán és csak az „érintettek beleegyezésével” kerülnek átültetésre. A *Human Rights Watch/Asia* 1994 augusztusában olyan nyilatkozatot hozott nyilvánosságra, mely a kivégzett elítéltek holttesteinek és szerveinek felhasználására vonatkozó korábban hatályos irányelveket tartalmazta. Ezeket 1984-ben a felsőnépbíróságokon, a népügyészségeken, a rendőrség szerveinél, minden tartomány egészségügyi és szociális szerveinél, az autonóm régiókban valamint szabad városokban alkalmazták. Az imént említett irányelv harmadik bekezdése a következőket mondja ki: „a kivégzett bűnözők holttesteit és szerveit abban az esetben kerülhetnek alkalmazásra, amennyiben a holttestre senki nem támaszt igényt, a család pedig lemond róla, vagy a kivégzett személy előzetesen hozzájárult ahhoz, hogy holttestét orvosi beavatkozások rendelkezésére bocsátja, vagy ha a család a holttest felhasználásához beleegyezését adta.”

A szervkivételhez szükséges orvosi vizsgálatokra anélkül került sor, hogy az elítélt azok céljáról értesülést szerezhetett volna. A halálos ítélet kihirdetésétől kezdve az elítéltet megalázó körülmények között tartották fogva még akkor is, ha fellebbezési eljárás volt folyamatban. A fogva tartott csupán néhány órával a kivégzése előtt értesült felleb-

bezése elutasításáról. Abban az esetben, ha az elítélt nem adta beleegyezését, nehezen elképzelhető, hogy ezt a hatóságok tudomására hozhatta volna pár órával a kivégzése előtt. Az elítéltek előtt nyitva állt ugyan a végrendelkezés lehetősége, a hatóságok azonban fenntartották maguknak a cenzúra jogát. Mégha ilyen végrendelkezésre lehetőség is volt, nem garantált, hogy a büntetés-végrehajtási intézetben dolgozó személyzet arról a családot értesítette, főként abban az esetben, ha az olyan rendelkezést is tartalmazott, mely a szervek halál utáni eltávolítását megtiltotta.

Az egészségügyi személyzetre, különösen az orvosokra vonatkozó etikai előírásoknak mond ellent, hogy a rabokon végzett egészségügyi beavatkozásokra azok érdekeinek figyelmen kívül hagyásával kerül sor. Anélkül, hogy annak célja testi vagy szellemi egészségük megállapítása, védelme vagy javítása lenne. Az olyan egészségügyi személyzet, mely a kivégzések előtti vizsgálatokat annak érdekében végzi, hogy később az elítélt szerve eltávolításra kerüljön, a fentebb már ismertetett alapelv ellenére cselekszik. Ez azokkal az etikai kötelezettségekkel is ellentétben áll, melyek az ENSZ orvosi etikára vonatkozó alapelveiben, illetve a WHO Tokióban aláírt nyilatkozatában kerültek megfogalmazásra. A kórházak a kivégzett elítéltek szerveinek eltávolításáért fizetést kapnak. A Kínát környező országok számára nyílt titok, hogy Kínában díjazás ellenében hamar végrehajtható egy szervátültetés. A számla, feltételezések szerint, az operáció következtében előállott költségek többszörösét teszi ki. Ezek a WHO azon szervátültetésekre vonatkozó irányelveit sértik, melyek kimondják, hogy az emberi szerv transzplantációjának költségei csak a kezelés költségeire korlátozódhatnak.

A kivégzett elítélteken végzett szervexplantáció Kínában semmilyen nemzetközi standardnak nem felel meg. Nem lehetséges pontos adatokat közölni a Kínában sorra kerülő kivégzésekről, mivel azokat „államtitokként” kezelik, és ezek az adatok nem nyilvánosak. A jogvédelmi eszközök hiánya folytán a kivégzett elítéltek szerveinek eltávolítása könnyen lehetséges. Kínában a jelenlegi szabályozásban rejlő jogi garanciák elégtelensége miatt, az *Amnesty International* arra szólította föl a kínai kormányt, hogy mielőbb vessen véget a kivégzett elítélteken végzett szervátültetéseknek.

2. India¹²

Amint azt fentebb is láthattuk már, a harmadik világ az emberi szervek piacává kezd válni. Indiában sem ritkaság, hogy a szegények fél veséjüket értékesítik, de nem a meggazdagodás, hanem a túlélés reményében. Rengeteg a visszaélés. „Bombayban vagy Bangaloreban a családfő egyetlen bárdcsapásával csecsemőkorban megcsónkított, tört csipőjű, csúszó-mászó koldusokat láthatunk: ők a család keresői.” – fogalmaz Darvas Béla az Élet és Irodalom 1998. évi 25. számában, A halottkém judícima címmel megjelent cikkében.

A megkérdőjelezett kereskedelem virágzik, különösen Bihar tartományban, mivel ott az 1994-ben elfogadott emberi szervek kereskedelméről szóló törvény még nem lépett hatályba. A törvény ugyan tiltja a szervek értékesítését, a szervadományozást csupán közeli rokonok között tartja megengedhetőnek, gyakran hagyják azonban ezeket a szabályokat figyelmen kívül. A szakértők úgy vélik, rengeteg hamisított papír létezik rokonságok igazolásáról. Így válik lehetővé a vesék idegen emberek mint közeli rokonok közötti adományozása. Többnyire a szegények számítanak a szervkereskedők áldozatai közé. Nem marad más lehetőség számukra mint az, hogy egy házasság megszervezéséért, illetve hitelek megfizetéséért veséjüket értékesítsék (átszámítva kb. 2000 Márkáért). Néha még az ígért összeget sem kapják meg, de ilyenkor sem tehetnek semmit, ugyanis a szervkereskedők gyakorta az igazságszolgáltatást is a markukban tartják. Donort nemcsak Biharban, de más tartományban is könnyű találni, mindenhol nagy a nélkülözésben élő emberek száma.

Adatok alapján arra lehet következtetni, hogy jólszervezett együttműködés bonyolódik az orvosok, a donorok és a szervkereskedők között. A szakértők a jogszabályokban rejlő hézagokat tartják a jelen állapotért felelősnek, melyek könnyűszerrel kijátszhatóak. Hiányoznak a garanciák. Az indiai parlament a vesék iránti kereslet csökkentése érdekében törvényt bocsátott ki: ez csak az agyhalottak szerveinek eltávolítását engedélyezi. Ezzel kapcsolatban adódik az a probléma, hogy kevés indiai kórház rendelkezik olyan felszereléssel, mely az ilyen páciens életfunkcióinak fenntartására képes lenne. Kevés orvos jogosult az agyhalál hivatalos megállapítására. Ennek következtében még mindig kevés az ilyen „legális” forrásokból származó emberi szervek száma, az illegális kereskedelem viszont továbbra is „virág-

zik”. Legfontosabb feladatnak a szegénység leküzdése bizonyulna, ami minden problémának a gyökerét jelenti.

3. Dél-Amerika

A szervekre igényt támasztó recipiensek száma Dél-Amerikában is megnövekedett. Brazíliában utcagyerekeket rabolnak el szerveik „eltulajdonítása” érdekében, mások pszichiátriai klinikák gyógykezelteinek szerveit használják fel. Egy rendőrségi leleplezés a nápolyi Camorra maffiózóinak büntetteire derített fényt Dél- Amerikában. Ott gyerekeket raboltak el, majd meggyilkolták őket, s szerveiket „kiárúsították” a jól fizető piacokon, többek között a másik nagy felvevőnek, az Egyesült Államoknak. Ez volt a rövid tartalma annak Magyar Nemzetben íródott cikknek, mely 1993 november 6-án látott napvilágot *Vesét, májat, szívet vegyenek!* címmel.

4. Németország¹³

Az európai országok közül a német transzplantációról szóló törvényt (melyet a szövetségi parlament 1997 június 25-én fogadott el), majd két Németországban megtörtént esetet kívánok bemutatni. Lássuk először a törvény legfontosabb rendelkezéseit!

A szövetségi orvosi kamara irányelvekben határozza meg a *holtta nyilvánítás* szabályait. A törvényalkotónak azt az alapvető feltételt kellett meghatároznia, mely alapján a szerveltávolításra sor kerülhet. Ez pedig az agyhalál állapota: a nagyagy, a kisagy és az agykéreg működésének kiesése. A törvényalkotó tehát a szervkivétel alapvető kritériumát definiálja, nem pedig a halálét. A szervkivételt megelőzően az agyműködés megszűnését ill. a szív és a vérkeringés elháríthatatlan leállását két olyan orvosnak kell egymástól függetlenül megállapítania, akik a későbbi szervátültetésnél nem vehetnek részt, és nem állhatnak az abban résztvevő orvos irányítása alatt.

Élők közötti szervtranszplantációkra csak a nagykorú donorok beleegyezésével kerülhet sor, akiket minden azzal kapcsolatos kockázatról fel kell világosítani. Míg holtak esetében a szervkivétel minden esetben lehetséges, élők közti átültetésre csak közeli rokonok, házaspárok vagy olyan személyek között nyílik lehetőség, akikhez a donor személyesen kötődik.

A törvény *a szervek kereskedelmét* tiltja és ötévi szabadságvesztéssel rendeli büntetni. Ez alól kivételt képeznek a meghatározott szervekből nyert gyógyszerek, úgymint a szervátültetéshez, szállításhoz, konzerváláshoz, illetve fertőzésvédelemhez szükséges ráfordítások.

A *szervkivételbe való beleegyezésről*: a törvényi szabályozásnak a halál utáni szervadományozás megengedhetőségéhez minden ember önrendelkezéshez való jogát kellett számításba vennie. Ezért a még életben tett szervadományozásról szóló nyilatkozat abszolút elsőbbséget élvez, ezt minden embernek tiszteletben kell tartania. A beleegyezés meghatározott szervek kivételére is korlátozódhat. Fiatalkorúak 16. életévüktől azt saját maguk adhatják. A továbbiakban a transzplantációról szóló törvény azokat a túlnyomó számot képviselő eseteket szabályozza, melyekben az elhunytak semmiféle szervadományozásra vonatkozó nyilatkozatokat nem hagytak életükben maguk után hátra. Ez a halálesetek 95%-át érinti. A szerv kivétele *a szervadományozó hozzájárulásával* csak abban az esetben *megengedett*, ha a szervadományozó a szervkivételhez beleegyezését adta, vagy a szervadományozó halálát a szabályozásnak megfelelően állapították meg, vagy a beavatkozást orvos hajtotta végre. A szerv kivétele azonban *nem megengedett*, ha azt az elhunytból korábbi akarata ellenére távolították el, vagy a szervkivételt megelőzően a nagyagy, a kisagy és az agykéreg végérvényes és elháríthatatlan megszűnése a szervdonornál nem nyert megállapítást.

Az orvosnak az adományozó legközelebbi hozzátartozóit kell a szándékolt szervkivételről értesítenie. Amennyiben a beavatkozást végző orvos sem írásbeli beleegyezés, sem írásbeli tiltakozó nyilatkozat meglétéről nem tud, az orvosnak az adományozó *legközelebbi hozzátartozóját* kell arról megkérdeznie, ismeretes-e számára ilyen nyilatkozat tartalma. Ha a hozzátartozó sem tud ilyen nyilatkozat meglétéről, a szervkivétel csak akkor megengedett, ha az orvos a hozzátartozót a végrehajtandó szervkivételről tájékoztatta, és az ahhoz hozzájárult. A hozzátartozónak döntésénél a donor feltételezett akaratát kell szem előtt tartania. Az orvosnak erre a hozzátartozót figyelmeztetnie kell. A hozzátartozó az orvossal megegyezhet annak kérdésében, hogy nyilatkozatát egy előzetesen megállapított határidőn belül visszavonja. Legközelebbi hozzátartozónak számít: a házastárs, a nagykorú gyermek, a szülők vagy amennyiben a lehetséges adományozó a halál pillanatában kiskorú volt, és a szülői felügyeletet ebben az időpontban

csak az egyik szülő vagy gyám vagy nevelőszülő gyakorolta, a szülői felügyelet jogosítványaival rendelkező személy, a nagykorú testvér, valamint a nagyszülő.

A Németországban megtörtént szervkereskedelemmel kapcsolatos „háborzongató” esetekre a Der Spiegel 1999. évi 15. számában derült fény (Klaus Franke: Rettung durch Transplantation). Az embereket semmibe vevő megmozdulások, a patológiaosztály fekete ügyletei a nyugati jóléti országok állampolgárai számára is nyilvánvalóvá tették, hogy az emberi test értékes „nyersanyagforrássá” vált. Olyan patológusokról és „segédeikről” érkeztek jelentések, akik hátrahagyott engedélyek nélkül „fosztottak” ki holttesteket. Az elhunyt szemgolyóját, belsőfülét, szívbillentyűjét, agyhártyáját, porc- és csontdarabjait, hatalmas bőrlebenyét vagy epifizist¹⁴ távolították el. Az ehhez hasonló, az embereket semmibe vevő megmozdulások az orvostudomány szerv- és szövetátültetések terén szerzett hírnevét csorbítják. Minden olyan kísérlet, mely a transzplantáció jogi kereteinek megteremtésére irányul, ezen a kialakult illegális gyakorlaton keveset tud csak enyhíteni.

A Der Spiegel 1994. évi 16. száma (Gedränge an der Leiche címmel) tett jelentést arról, hogy több tucat német klinikán a nyilvánosság elől eltitkolva, elhunytak szerveit távolították el, és meghatározott pénzösszeg ellenében gyógyszergyáraknak, illetve kozmetikai cikkek előállítóinak szállították azokat, de anatómiaoktatási célokra is gyűjtöttek emberi agyat, szerveket, testrészeket.

Németországban tehát a kórházak és boncházak közreműködésével illegális szervkereskedelem zajlik; egyetemi intézetekből csempészek szerveket gyógyszergyárak számára.

II. Hazai jogesetek

A következőkben Magyarországon a szerv- és szövetátültetések, illetve a szervkereskedelem területén megtörtént eseteket kívánok bemutatni. Számuk szerencsére még kevés: a magyar lakosságot eddig csupán két ilyen eset borzongatta meg. Ám ezen esetek is a bírói gyakorlat példatárát gazdagítják, és igyekszenek felhívni a közvélemény figyelmét arra, hogy a későbbiekben tartózkodjanak hasonló cselekmények elkövetésétől, bármennyire is csábítóak azok a magas összegek,

melyeket egyesek a szervek illetve a szövetek megszerzéséért felkínálnak.

Az akkori magyar társadalmat óriási orvosi botrány¹⁵ rázta meg. A *Szegedi Orvostudományegyetem* endokrinológiai¹⁶ osztályának egykori vezető professzora, László Ferenc 1975 óta kísérletezett növekedési hormon izolálásával, s ehhez az intézmény kórbonctani tanszékéről agyalapi mirigyeket szerzett be, melyek elhunytakból kerültek eltávolításra. Kiderült, hogy a hipofíziseknek¹⁷ csak töredék részét használta fel osztályán. A nagyobbik hányada az olasz – gyógyszergyártással foglalkozó – Serono céghez került. A bíróság elé állított professzor nem a saját zsebére dolgozott, ezért az ellene emelt folytatólagosan, különösen nagy értékre elkövetett sikkasztás büntetének vádja alól (ezt az ítéletet az első fokon eljáró Csongrád Megyei Bíróság hozta) a Legfelsőbb Bíróság felmentette. László Ferenc bűnösségét devizagazdálkodást sértő bűncselekmények mellett jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység vétségében is megállapították. Az ügyben hozott ítélet szerint a devizajogszabályok azáltal kerültek megsértésre, hogy a humán hipofíziseket devizahatósági engedély nélkül szállították külföldre. A perben annak kérdése került megvizsgálásra, hogy a hipofízis mennyiben értékelhető dologként, megtestesít-e vagyoni értéket, illetve hogy a vádlott számára idegen dolognak lehet-e tekinteni.

A Legfelsőbb Bíróság ítéletének indokolása értelmében azáltal, hogy egy emberi holttest szervei, szövetei az orvostudomány által hasznosíthatók, arra is mód van, hogy azokból gyógyszerek állítsanak elő. Az így készült gyógyszer pedig dologgá válik. Ezt követően az is megállapítást nyert, hogy a hipofízis olyan forgalomképtelen dolog, mely a forgalomban vagyoni értékűként realizálódhat. László Ferenc a Serono nevű olasz céggel való kapcsolata meghaladta a tudományos együttműködés kereteit, állapította meg az ítélet. A főorvos ugyanis 10 éven keresztül folytatott a céggel kereskedelmet, melynek keretében a kísérleti célra rendelkezésre bocsátott agyalapi mirigyeket külföldre juttatta, melyekért cserébe az Endokrin Osztály felszereléseket, gyógyszereket kapott. A bíróság álláspontja szerint a vádlott tulajdonosi jogosítványokat gyakorolt akkor, mikor az agyalapi mirigyeket engedély és felhatalmazás nélkül külföldre juttatta.

Egy *miskolci* feljelentés nyomán a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Rendőrfőkapitányság 1998-ban kegyeletsértés alapos gyanúja miatt indított eljárást. Miután az ügy meglehetősen friss, a személyiségi

jogok tiszteletben tartása végett a személynevek kezdőbetűjét fogom csupán használni. Az eljárás megindítására azután kerülhetett sor, hogy fény derült arra, hogy a *miskolci Semmelweis Kórház és Rendelőintézetben* 1997-ben szövet- és csontrészeket távolítottak el cadaverekből.¹⁸ Solymosi István alezredes, a büntügyi osztály vezetője azt nyilatkozta a HVG számára egy 1998-ban kelt cikkben (HVG: Szövetkivételi botrány; Érvátültetés. 1998 január 31.), hogy 1997 novembere végén a kórházban elhunyt egyik hölgybeteg hozzátartozója szerzett arról tudomást, hogy halott édesanyja testéből szervek, szövetek kerültek a kórházban eltávolításra. A rendőrfőkapitányság az elhunyt igazságügyi orvosszakértői vizsgálatát rendelte el, mely a rokon állítását megerősítette: a tetemből valóban hiányoztak kisebb-nagyobb darabok, habár erről a boncolási jegyzőkönyv nem tett említést. Az indított eljárás során 1997 áprilisa és novembere közötti időszakban 139 holttest megcsonkítását lehetett bizonyítani. A testszöveteket a Budapesten bejegyzett MEDIC CONSULT Alapítványon keresztül Németországba, a Nürnberg mellett fekvő Neukirchen am Brand nevű kisváros, Biodynamics International GmbH céghez szállították felhasználásra. A Miskolci Városi Ügyészség a Miskolci Városi Bíróságnak Dr. M.I., a miskolci Semmelweis Kórház és Rendelőintézet Patológiai Osztályának osztályvezető főorvosa ellen magánokirat-hamisítás vétsége miatt indult büntügyben tett vádindítványi javaslatot¹⁹ 1998 július 17-én.

A Miskolci Városi Bíróság az 1999 május 26. napján megtartott nyilvános tárgyalásán meghozta és kihirdette a fenti tényállás alapján hozott ítéletét.²⁰ Dr. M.I.-t bűnösnek mondta ki 136 rendbeli magánokirat-hamisítás vétségében, melyért őt a bíróság – halmazati büntetésül – 300 napi tétel pénzbüntetésre ítélte. Ezt a következőképpen indokolta: A főorvos úr egy személyben felelt az osztály munkájáért. A Semmelweis Kórház részéről dr. M.I. tartotta a MEDIC CONSULT Alapítvánnyal a kapcsolatot, melynek felvételére 1997 tavaszán került sor. A megegyezést követően Dr. M.I. összehívta osztályának dolgozóit, feltárta előttük a lehetőséget, majd megkérdezte, hajlandó-e valaki segíteni a munkában. T.J. boncmester kivételével a feladat elvégzésére az osztály valamennyi dolgozója vállalkozott. A patológiai osztály dolgozói a vádlott irányítása és felügyelete alatt, annak utasításai szerint végezték a boncolások során a szövetek kivételét és azok dokumentálását. Az elkészült boncolási jegyzőkönyvek azonban csak a

diagnosztikai célú szövetkivételek tényét tartalmazták. Arról, hogy a szövetek a MEDIC CONSULT Alapítvány céljára történtek eltávolításra, a jegyzőkönyvekben már nem lelhető fel utalás, annak ellenére, hogy ezt az egészségügyről szóló 1972. évi II. tv. halottakkal kapcsolatos rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló 5/1984. (V. 27.) EÜM rendelet²¹ 12. § (5) bekezdése előírja: „A holttestből történő szerv-, szövetkivétel tényét a boncolási jegyzőkönyvben rögzíteni kell.” A vádlott készítet ugyan egy összefoglaló táblázatot, mely az alapítvány részére történt szövetkivételekről szóló adatokat tartalmazta, ezt azonban az egyes boncolási jegyzőkönyvekhez nem csatolta. A valótlan tartalmú boncolási jegyzőkönyveket valamennyi esetben felhasználták. A büntetőeljárás megindulását követően a vádlott az Országos Patológiai Intézet vezetőjétől kapott boncjegyzőkönyv melléklet mintát továbbfejlesztve a tudományos célú szövetkivételek tényét boncjegyzőkönyv mellékletében rögzítette.

D. A hazai szabályozás de lege ferenda

Magyarország különféle külföldi egyezményekhez való csatlakozása a szerv- és szövetátültetés területén is büntetőjogi szabályok kidolgozását tette szükségessé.

Az Alkotmány 54. § szakaszának (1) bekezdése tartalmazza az emberi élethez és méltósághoz való alapvető jogot, mely szerint: „A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, melytől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.” A (2) bekezdés alapján: „Senkit nem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni, és különösen tilos emberen hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletet végezni.”

„Az emberi szervezet épsége és működésének zavartalansága az ember elidegeníthetetlen személyiségi jogosultsága. A személyiség nélkülözhetetlen feltétele a biológiai lét, az emberi szervezet megfelelő működése és felépítése, ezért ennek jogi védelmére van szükség.”²²

Az orvosi tevékenység büntetendővé nyilvánítására csak végső megoldásként kerülhet sor, írja Györgyi Kálmán. A szerző a büntetést érdemlőség (a fenyegetett érdek védelmet érdemlősége, a veszélyeztető cselekmény elvetése), a büntetés szükségessége (a büntetőjogi

eszközök alkalmazásának tehát nélkülözhetetlennek kell bizonyulnia), valamint a büntetés alkalmassága (azaz a büntetőjog eszközeinek alkalmasnak kell mutatkoznuk) feltételeinek együttes fennforgását követeli meg.²³ *Törő Károly* szerint a szerv- és szövetátültetésekkel kapcsolatban azért van szükség a szokásosnál hatékonyabb biztosítékokra, mert mint a rendhagyó orvosi tevékenység részei, az ilyen jellegű beavatkozások fokozottan kísérleti jelleggel bírnak.²⁴

Az 1998. évi XXII. törvény a Btk. XII. fejezetét, mely a személy elleni bűncselekmények körét tartalmazta, azzal egészítette ki, hogy „az egészségügyi beavatkozás, az orvostudományi kutatás rendje és az egészségügyi önrendelkezés elleni bűncselekmények” megjelöléssel új bűncselekményi tényállásokat alkotott. Az új bűncselekményi tényállások beiktatását szükségessé tette, hogy az egészségügyről szóló CLIV. tv. (a továbbiakban Eü.) a szerv- és szövetátültetésről is részletes szabályozást tartalmaz. „...A természet rendjébe történő, Eü. által tilalmazott beavatkozás olyan beláthatatlanul súlyok következményekkel járhat, mely a büntetőjogi szabályozást indokoltá teszi...” Ezeknek az orvosi beavatkozásoknak és gyógyítási módoknak az alkalmazása során a személyiségi és az egészségügyi önrendelkezési jog feltétlen tiszteletben tartása szükséges, mert azok sérelme esetén olyan Alkotmányban biztosított alapjogok sérülhetnek, amelyek a büntetőjogi felelősség kilátásba helyezését indokolják – fogalmaz a Btk. Kommentár.²⁵

A Btk. rendelkezései közül a 173/H. és a 173/I. szakasza vonatkozik a szerv- és szövetátültetés tiltott formáira, valamint a szervkereskedelemre. Először a szerv- és szövetátültetés szabályozását mutatom be, ezután fogok a szervkereskedelemmel kapcsolatban felmerülő problémákkal foglalkozni.

I. A szerv- és szövetátültetésekről

A 173/H. § az egészségügyi önrendelkezési jog megsértését szankcionálja. Az Eü. II. Fejezetének 2. Címe rögzíti az egészségügyi ellátáshoz való jogot, azaz a betegek jogainak és kötelességeinek összességét. Ez a felsorolás a beteg önrendelkezéshez való jogát is magában foglalja, mely a büntetőjogi szabályozás tükrében a legfontosabb jogosultságot jelenti. A beteg e jogosítvány keretében szabadon dönthet afelől, hogy kíván-e egészségügyi ellátást igénybe venni, és ennek

folyamán melyek azok a beavatkozások, amelyek elvégzésébe beleegyeznek; beleegyezése visszavonásának joga is megilleti. A beteg írásbeli beleegyezése szükséges ahhoz, hogy az életében eltávolított sejtjeinek, szöveteinek, testrészének a felhasználásához, és halála esetén a holttestét érintő beavatkozásokhoz hozzájáruljon. A cselekvőképes beteget megilleti az ellátás visszautasításának joga, és jogosult megismerni a róla készült egészségügyi dokumentációban foglalt adatokat, végül joga van ahhoz is, hogy ellátása során az orvosi titkokat bizalmasan kezeljék.

A Btk. 173/H. § (1) bekezdésének c. pontja büntettként szabályozza és három évig terjedő szabadságvesztéssel rendeli büntetni azt az esetet, amikor az átültetés céljából végzett szerv- vagy szövetkivételt illetőleg átültetést, a jogosult beleegyezése illetőleg hozzájárulása nélkül végeznek vagy a jogszabályban foglalt tájékoztatást elmulasztják. E bűncselekmény *jogi tárgya* az orvostudományi kutatás rendje és az egészségügyi önrendelkezés biztosítása.

Az *elkövetési magatartás* a beleegyezéshez, hozzájáruláshoz illetőleg tájékoztatáshoz kötött egészségügyi beavatkozás, kutatás, szerv-, vagy szövetátültetés, tájékoztatás, beleegyezés vagy tájékoztatás nélkül történő végzése. Vegyük most sorjára az elkövetési magatartás körébe tartozó fogalmakat! A *tájékoztatáshoz való jog*: Az EüT. 13. § (1) bekezdése szerint a beteg jogosult a számára egyéniesített formában megadott teljes körű tájékoztatásra. A betegnek joga van arra, hogy részletes tájékoztatást kapjon egészségi állapotáról, beleértve ennek orvosi megítélését is; a javasolt vizsgálatokról, beavatkozásokról; a javasolt vizsgálatok, beavatkozások elvégzésének, illetve elmaradásának lehetséges előnyeiről és kockázatairól; a vizsgálatok, beavatkozások elvégzésének tervezett időpontjairól; döntési jogáról a javasolt vizsgálatok, beavatkozások tekintetében; a lehetséges alternatív eljárásokról, módszerekről; az ellátás folyamatáról és várható kimeneteléről; a további ellátásokról, valamint a javasolt életmódról. A beteget a tájékoztatáshoz való jog akkor is megilleti, ha a kezeléshez vagy beavatkozáshoz a beleegyezése nem szükséges. Az *önrendelkezéshez való jog*: Az EüT. 15. § (1) bekezdése szerint a beteget megilleti az önrendelkezéshez való jog, amely kizárólag törvényben meghatározott esetekben és módon korlátozható. A betegnek már eredendően joga van arra, hogy eldöntse igénybe veszi-e egyáltalán az egészségügyi szolgáltatást. Ezen belül joga van a kivizsgálását, kezelését érintő

döntésekben való részvételre. A beteg tévedéstől, megtévesztéstől, fenyegetéstől és kényszersztől mentes tájékoztatása előfeltétele annak, hogy beleegyezését adja bármely egészségügyi beavatkozás elvégzéséhez. A *beleegyezés, hozzájárulás*: Az EüT. 15. § (3) bekezdése szerint a beleegyezés alapfeltétele a beteg megfelelő tájékoztatása. A beleegyezés történhet szóban, írásban vagy ráutaló magatartással kivéve, ha az egészségügyi törvény ettől eltérően nem rendelkezik. Az EüT. 15. § (5) bekezdése az in vasiv beavatkozáshoz²⁶ a beteg írásbeli vagy – amennyiben erre nem képes – két tanú együttes jelenlétében szóban vagy más módon megtett nyilatkozatát követeli meg. A beteg a beavatkozás elvégzéséhez adott nyilatkozatát bármikor visszavonhatja. A beteg beleegyezését vélelmezni kell, ha egészségi állapota miatt képtelen nyilatkozni, feltéve hogy, az általa megnevezett személy vagy a helyette nyilatkozni jogosult személy nyilatkozatának beszerzése késedelemmel járna.

Az EüT. 209. § (1) bekezdése szerint a szerv, illetve szövet eltávolítása előtt a donort az általános szabályokon (13. §) túlmenően szóban és írásban részletesen tájékoztatni kell a beavatkozással kapcsolatos minden lényeges körülményről, különös tekintettel a szerv, illetve szövet eltávolításának, a szerv hiányának várható hosszú és rövidtávú következményeire, valamint arról, hogy a szervdonort halála esetén kötelező boncolásnak alávetni. A donor tájékoztatását az átültetésben közvetlenül részt nem vevő orvos végzi.

A bűncselekmény *megvalósulásának feltétele* a beleegyezés, illetve hozzájárulás hiánya, vagy a tájékoztatás elmulasztása. A beleegyezéstől vagy hozzájárulástól eltérő, vagy annak kereteit lényegesen meghaladó kutatást vagy beavatkozást beleegyezés, illetve hozzájárulás nélkülinek kell tekinteni.

A 173/H. § (2) bekezdése azt az elkövetőt is büntetni rendeli, aki halottból szervet vagy szövetet tiltakozó nyilatkozat ellenére távolít el. Az egészségügyi törvény szerint a halottból történő szerv-, szöveteltávolítás akkor lehetséges, ha az elhunyt ez ellen nem tiltakozott (Ezt tartalmazza a *negatív donornyilatkozat elve*, melynek tárgyalására a későbbiekben fogok rátérni).

A 173/H. § (3) bekezdése az egészségügyi önrendelkezési jog megsértésének gondatlanságból történő elkövetésének vétségi alakzatát szabályozza (amikor az (1) bekezdésben felsorolt eseteket: az egészségügyi beavatkozást, az orvostudományi kutatást, a szerv- vagy szö-

vetkivételt, illetőleg a szerv- vagy szövetátültetést gondatlanságból végzik a jogosult beleegyezése, vagy hozzájárulása nélkül). Az önrendelkezési jog érvényesülését indokolt segíteni a fokozottabb büntetőjogi fenyegetettséggel is (CD Jogtár). Ezért a törvény az ezen tényállás megvalósítóit egy évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel rendeli büntetni.

A 173/H. §. (4) bekezdése értelmében az egészségügyi önrendelkezési jog megsértése *magánindítványra* büntetendő, amelynek az az indoka, hogy az ilyen cselekménnyel okozott sérelem elsődlegesen magánjellegű. Ezt a szabályozást indokolja a beteg és orvosa között általában meglévő bizalmi viszony is. Az Eü. 16.§-ának (1) és (2) bekezdése határozza meg a magánindítvány előterjesztésére jogosultak körét.

Az idevonatkozó büntetőjogi jogszabályok bemutatása után határozzuk meg az Eü. 202. § alapján, hogy melyek az ember szövetnek, illetve szervnek minősülő testrészei! *Szövetnek* az ember bármely testrésze tekintendő, ide nem számítva a spermiumot, a petesejtet; az embriót és a magzatot; valamint a vért és a véralkotórészt. *Szervnek* pedig az emberi test olyan részei minősíthetők, amelyek a szövetek meghatározott szerkezetű egységei, és amelyeket – azok egészben történő eltávolítása esetén – a szervezet nem képes regenerálni.

Az Eü. szerv- és szövetátültetés két fajtáját különbözteti meg, és részesíti szabályozásban: a holttestből történő szerv- és szöveteltávolítást, valamint az élő személy testéből történő szerv- és szövetexplantálást. Külön fejezetet szentelek a magzatból és anencephal újszülöttek testéből végzett szerv- és szövetátültetések bemutatásának, melyek számos etikai kérdést vetnek fel.

1. Szervkivétel holtakból

A holttestből való szervkivétellel kapcsolatban merül fel a legtöbb probléma. *Törő Károly*²⁷ a holttest megcsonkításának sajátos esetei közé sorolja a boncolást, a holttest szerveinek, szöveteinek a felhasználását, amennyiben ezekre szerv- és szövetátültetés, tudományos oktatás, preparátumok, gyógyászati anyagok, gyógyszerek készítése céljából kerül sor. A szerző felfogása szerint a halállal az emberi személyiség társadalmi hatása sohasem szűnik meg, Minthogy a holttestet, így annak részeit (úgy mint a szerveket, szöveteket, anyagokat)

sem tekinti dolognak, véleménye szerint a vagyoni forgalomnak nem képezhetik tárgyát, átengedésükért, felhasználásukért vagyoni ellenérték nem köthető ki.

Az Eütv. 19. § (2) bekezdése alapján a betegnek joga van arra, hogy halála esetére rendelkezzen a holttestét érintő beavatkozásokról. E törvény szerint megtilthatja, hogy holttestéből szervet és szövetet gyógyítás, kutatás vagy oktatás céljából távolítsanak el. Az Eütv. 211. §-a (1) bekezdésében foglalt rendelkezés értelmében a halottból szerv vagy szövet eltávolítására átültetés céljából csak akkor kerülhet sor, ha az elhunyt ez ellen életében nem tiltakozott. Ez a következő kérdéseket veti fel.

Mikor beszélhetünk a halál beálltáról? A halál kritériumának az agyhalált ill. a szívhalált kell-e tekinteni? *Szívhalálon* a szív és vele együtt a vérkeringés leállását értjük. A vérellátás leállításának következtében minden egyéb szerv működése egyidejűleg és gyorsan szűnik meg. Az *agyhalál* koncepcióját, mely aztán kisebb-nagyobb változtatásokkal világszerte elterjedt, az ún. harvardi ad-hoc bizottság²⁸ fogalmazta meg. A megszűnés felismerésére a következő kritériumok alapján kerül sor: a környezetre való minden reakálás elvesztése; a reflexek és az izomtónus teljes megszűnése; a spontán légzés hiánya; az artériás vérnyomás megszűnése, amint azt nem tartják fenn mesterséges eszközökkel; valamint az EEG teljesen egyenes nyomvonala. Agyhalál esetén tehát az egész agy a többi szerv előtt hal meg. Ettől az időponttól kezdve a szervezet működése már csak mesterségesen tartható fenn, az agyfunkciók visszatértének kilátása nélkül. Az agyhalállal az ember szellemi létének pótolhatatlan és újból vissza nem állítható, addig birtokolt fizikai alapja semmisül meg.

Magyarországon a jogszabályok azáltal biztosítják az agyhalál fogalmának gyakorlati érvényesülését, hogy tételesen felsorolják azokat a kritériumokat és technikai feltételeket, amelyek megléte az agyhalál megállapításához szükséges. Az egészségügyi törvény szerint az agyhalált három szakorvosból álló bizottság állapítja meg. A bizottságnak nem lehet tagja olyan orvos, aki a szerv- vagy szövetkivételben, átültetésben vagy a recipiens gyógykezelésében részt vett. A törvény rögzíti, hogy az agyhalál beállta után a gépi lélegeztetést, illetve a keringés támogatását meg kell szüntetni, kivéve ha annak célja az átültetés céljából felhasználható szervek működőképességének fenntartása.

Ebben az esetben addig, amíg a szerv, szöveteltávolításra sor kerül, az életfunkciókat fenn lehet tartani.

A szervátültetés tekintetében az agyhalál időpontjának bekövetkezése lényeges adat. Az agyhalál beállta előtt semmi olyan vizsgálat nem engedélyezhető, amely kizárólag a szervek, szövetek begyűjtésének elősegítésére irányul. A szabálytól csak akkor tekintenek el, ha az agyhalált megelőző vizsgálatokba a beteg beleegyezését adta. A következőkben az ezzel kapcsolatos kérdéseket tárom az olvasók elé.

Ha valaki szerveinek halála utáni felhasználásához előzetes *beleegyezését*²⁹ adja, nem tudhatja, hogy ki és milyen kritériumok alapján fogja meghúzni azt a számára döntően fontos határvonalat, amely a klinikai halál beállása és az azt túlélő szervek használhatósága között van. Szükséges lenne pár szót ejteni a szerv- illetve szövetátültetéshez elengedhetetlen „beleegyezésről”. Az erre vonatkozó jogszabályok világszerte kétféle felfogást követnek:

Az egyik a *pozitív beleegyezés elve* (az ún. *pozitív donorkártya rendszer*), mely szerint mindenki tiltakozását fejezte ki a halála utáni szerveltávolítás ellen, aki ehhez életében kifejezett hozzájárulását nem adta. (Ennek megfelelően a Btk. 173/H. §. (2) bekezdése azt az elkövetőt is büntetni rendeli, aki halottból szervet vagy szövetet tiltakozó nyilatkozat ellenére távolít el.) Abból a személyből, akinél az átültetést megengedő donorkártya nem található meg, szerv és szövet nem távolítható el. Az ilyen rendszer védi az egyének szabadságjogait a haláluk után, akaratuk ellenére történő szerveltávolítás ellen, azoknak a betegeknek az érdekei azonban, akik átültethető szervekre várnak, nem részesülnek kellő védelemben. Ennek következtében rengeteg páciens leli halálát az átültethető szervek terén mutatkozó hiány miatt. Mégis ezt az elvet követik az USA-ban, az Egyesült Királyságban, Kanadában, Németországban, Hollandiában, Új-Zélandon, Ausztráliában, Japánban, Dél-Koreában, Thaiföldön, Írországban, Dél-Afrikában, valamint a latin-amerikai és az arab országok többségében.

A holtakból való szervnyerés másik nagy módoszata a *feltételezett beleegyezés rendszere* (*negatív donorkártya-rendszer*). Eszerint mindenki, aki életében nem tiltakozott kifejezetten szervei eltávolítása ellen, beleegyezését adta azok halála után történő eltávolításába. A feltételezett beleegyezésnek két formája különböztethető meg egymástól. Az egyik fajtájánál, amennyiben a betegnél tiltakozó nyilatkozatot nem találtak, a hozzátartozóját kérdezik meg afelől, hogy az el-

hunynak életében nem volt-e kifogása a halála utáni szerveltávolítással szemben. Ez a rendszer működik Finnországban, Görögországban, Olaszországban, Norvégiában és Spanyolországban. A másik az ún. „erős változó”, melynél a szerv kivétele a hozzátartozó megkérdezése nélkül akkor is végrehajtható, ha a betegnél tiltakozó nyilatkozatot nem találtak. Ez a rendszer Ausztriában, Dániában, Franciaországban, Izraelben, Svájcban, Belgiumban és Magyarországon is honos. Egyes országokban még ilyenkor is lehetséges a jelenlévő hozzátartozótól annak megkérdezése, hogy hozzájárul-e az elhunyt szervének eltávolításához. Amennyiben tiltakozását fejezné ki, azt figyelembe kell venni. Másutt azonban sokkal szigorúbban értelmezhető a szabályozás: eszerint csak az tiltakozhat a szerv kivétele ellen, akinek szervéről szó van. A rendszer előnyei abból származnak, hogy ezáltal biztosítható a lehető legtöbb szerv a transzplantációs programok számára. A rendszer hátrányai azonban a kiinduló feltételezés téves voltában mutatkoznak meg: nem mondható ugyanis mindig az a feltevés igaznak, hogy aki szervei átültetése ellen még életében nem tiltakozott, az beleegyezett. (Fennáll ugyanis annak lehetősége, hogy az idevonatkozó szabályozást nem is ismerte, így nem tudott arról sem, hogy tiltakoznia kellett volna.)

Tiltakozó nyilatkozat főszabály szerint írásban tehető. Ettől eltérni csak akkor lehet, ha a személy írásbeli tiltakozó nyilatkozatot egyáltalán nem vagy csak jelentékeny nehézséggel tudna tenni. Ilyenkor a szóbeli nyilatkozat is elegendő. Ilyen tipikus eset lehet, amikor a haladó beteg nyilvánítja ki akarátát orvosának szerv- szövetátültetésre vonatkozóan. Korlátozottan cselekvőképes személy a törvény szerint maga is tehet tiltakozó nyilatkozatot, míg cselekvőképtelen személy helyett törvényes képviselője nyilatkozik.

Az 1999. évi EüM rendelettel³⁰ való módosítást megelőzően a törvény a kezelőorvos számára kötelezettségként írta elő mindent megtenni annak érdekében, hogy megbizonyosodjon arról, hogy az elhunyt életében tett-e tiltakozó nyilatkozatot. Amennyiben az orvos tiltakozó nyilatkozatot nem talált, az elhunyt hozzátartozóját kellett megkérdeznie afelől, hogy mi lehetett az elhunyt feltehető szándéka a szerveltávolítást illetően. Az egészségügyi törvény ugyanakkor azt is lehetővé tette, hogy amennyiben a hozzátartozó nyilatkozatának beszerzése azon időn belül nem volt lehetséges, amely alatt a szerv vagy szövet átültetésre még alkalmas (ennek meghatározása orvos-szakmai

kérdés) lett volna, a tiltakozó nyilatkozat hiányát vélelmezni lehetett. Ennek a rendelkezésnek az elsődleges célja az volt, hogy a szerv illetve a szövet lehetőleg ne menjen veszendőbe azért, mert a hozzátartozót nem lehet a rendelkezésre álló időn belül felkutatni és nyilatkozatát beszerezni. Abban az esetben viszont, ha az elhunyt kiskorú volt, a törvényes képviselő nyilatkozatának beszerzésétől nem lehetett eltekinteni. A törvény egyetlen esetben tett kivételt ez alól, mégpedig akkor, ha a szerv-, illetve szöveteltávolítást szaruhártya átültetése céljából végezték.

Az egészségügyi miniszter a 38/1999. (VIII. 25.) rendeletével változtatta meg a 18/1998. (XII. 27.) EüM rendelettel meghonosodott gyakorlatot. A módosítás értelmében az 1. § (3) bekezdés szerint, amennyiben tiltakozó nyilatkozat nem található, az Országos Transzplantációs Nyilvántartás megkeresése szükséges. Amennyiben a Nyilvántartásban nem lehet fellelni az elhunyt tiltakozó nyilatkozatát, a szerveltávolítás megkezdődhet. Kiskorú elhunyt esetében az EüT. 211. § (4) bekezdése az irányadó: tiltakozó nyilatkozat hiányában a szerv-, illetve szöveteltávolítás csak akkor kezdhető meg, ha ahhoz törvényes képviselője írásban hozzájárult. A hozzátartozó véleményét azonban nem kell kikérni azzal kapcsolatban, hogy a potenciális donor hogyan vélekedett szerveinek transzplantációs célú eltávolításáról. A szabályozás szerint elegendő arról megbizonyosodni, hogy életében tiltakozott-e a törvényben foglaltak szerint az illető a szervkivétel ellen. Erre Sótonyi Péter is rávilágít Jogi kérdések a szervátültetésben című cikkében.³¹

2. Szerv- és szövetátültetés élőknél

Embertársaink kritikus állapota bizonyos körülmények között megkívánhatja az élő testből vett szervátültetést. Az élő testből vett szervadományozás sokkal több erkölcsi problémát felvet, mint a holttestből vett szerv adományozásának a lehetősége. (Btk. Kommentár)

A *szervek adományozásának* már az is gátat szab, hogy az élet fenntartásához szükséges szervek nem adományozhatók, mert az az ember halálát okozná. Az EüT. a 205. § (1) bekezdésében határozza meg azokat a szöveteket illetve szerveket, melyek eltávolítása, illetve átültetése élő személy testéből lehetséges. Ezek a következők: olyan páros szerv egyike, amelynek eltávolítása nem okoz súlyos és mara-

dandó fogyatékossgot, illetve olyan szervszegment, amelynek eltávolítása esetén a szerv jelentősebb funkciókiesés nélkül működik tovább, valamint a regenerálódó szövet.

A szerv- és szövetbankok kérdéséről: Az átültetés útjába azáltal is akadály hárul, hogy szervbankok rövidtávra történő létesítése, sajnos, nem lehetséges (A veséket egyszerű átmosással – hűtéssel 24-28 óráig, pulzáló hypothermiás gépi perfusioval 72 óráig lehet tartósítani. A donor szív életképessége maximálisan 180 percig tartható fenn.³²), ellentétben azokkal az ún. „szövetbankokkal”, melyek a szaruhártya és a biológiai szívbillentyűk számára hosszabb távra is tárolási lehetőséget biztosítanak. Az előbbi szervek közvetítése egy központon keresztül megy végbe, mely azt a célt szolgálja, hogy a szervekre váró betegek mihamarabb ellátásban részesüljenek a sürgősség és szöveti azonosság szempontjára való figyelemmel.³³

A legjelentősebb korlát az átültetésre alkalmas szervek hiányában rejlik. Szükséges lenne egyfelől a szervátültetéssel kapcsolatos *bizalom* kialakítása a polgároknban, másfelől pedig a szervkivétellel kapcsolatos *együtműködés* erősítése. Mindezek megvalósítása azonban az orvosokra vár. Amennyiben ennek megvalósítása nem járna sikerrel, az a szervadományozás „kommercializálódásához” vezetne. Hiszen felmerülne annak veszélye, hogy a fizetőképesebb, tehetősebb recipiens lesz az, aki a többi beteggel szemben előnyt élvez majd.³⁴

A szervadományozás további korlátját jelenti az Eütv. azon rendelkezése, mely szerint szervet, illetve szövetet *csak cselekvőképes* személy adományozhat, ő is csak abban az esetben, ha a donor a recipiens egyeneságbeli rokona, vagy egyeneságbeli rokonának testvére, vagy testvére, vagy testvérenek egyeneságbeli rokona. A törvény kivételesen engedi meg annak lehetőségét, hogy szervátültetésre ne csak közeli hozzátartozók körében kerülhessen sor, ám ehhez a kórházi etikai bizottság hozzájárulása szükséges.

3. Szervkivétel magzatból és anencephal újszülöttekből³⁵

A szervátültetés eredményességének vonatkozásában növekvő problémát jelent a használhatóbb szervek megszerzése és azok igazságos elosztása. Erkölcsileg és gyakorlatilag mindmáig megoldatlan az öntudatukat véglegesen elvesztett betegek szerveinek esetleges használ-

lata, az agykéreg nélkül világra jött újszülöttek, vagy abortált magzatok szerveinek vagy sejtszöveiteinek a felhasználása.³⁶

Magzati sejteket, szöveteket eddig is használtak polio- és rubeóla vírus elleni oltóanyag létrehozására. Számos kísérletet hajtottak végre pl. Parkinson-kóros és Alzheimer-kórosbetegek magzati szövetekkel való kezelésével. Bízthatónak tűnik az az új eljárás, melynek során a betegek agyába abortusz kapcsán nyert embrionális és magzati dopamintermelő³⁷ idegsejteket juttatnak. A fent említett eljárások ugyan még csak kísérleti stádiumban vannak, mégis komoly etikai kérdéseket vetnek föl.

Magzati szövetek halott magzataból nyerhetők. A gyakorlatban a szervátültetéseknél a művi abortuszok következtében meghalt magzatok szöveteit használják fel. Az embriószövetek felhasználhatósága annak függvénye, hogy a művi abortuszt erkölcsileg mennyire fogadjuk el. Az ún. Függetlenségi Elvvel összhangban azt kell biztosítani, hogy a művi abortusz semmiképpen ne legyen felhasználható arra, hogy magzati szövetet nyerjenek belőle. Ha tehát az anya nem azért végeztet művi abortuszt, hogy később magzatának szövetei felhasználásra kerüljenek, az ezekről való rendelkezés etikailag akkor is elfogadható, ha maga az abortusz nem az. A Függetlenségi Elv nem engedi a következő eset megtörténtét: egy Alzheimer-kóros férfi helyzetén úgy akart lánya enyhíteni, hogy arra kérte orvosát, hogy az apja spermájával őt mesterségesen termékenyítse meg abból a célból, hogy az embrió későbbi elabortálásával az Alzheimer-kór kezelésére beültethető magzati szövetet nyerjenek.

A másik fontos kérdést az veti fel, hogy a magzat szöveteinek felhasználásához a transzplantáció általános elveinek megfelelően az abortuszt kérő nő beleegyezésére van szükség. Abban az esetben viszont, ha a magzati szövetek felhasználásához az anya beleegyezése szükséges, nem járulhat-e hozzá az embrionális szövetek pénzért való elidegenítéséhez? Ennek megvalósulása annak veszélyével fenyegetne, hogy az anya pénzzel való motiválásra végeztetne abortuszt. Ezért született egy olyan áthidaló javaslat, melynek alapján szervátültetési célokra csupán a méhen kívüli terhesség miatt végzett életmentő abortuszokból nyert magzati szövetek használhatók fel. Az anya utólagos beleegyezését az így eltávolított embrió szöveteinek felhasználásába ilyenkor is ki kell kérni.

A másik dilemmát az anencephal³⁸ újszülöttek szervdonorként való felhasználása okozza: átültethető újszülött szervekből a hiány ugyanis még a felnőtt szerveknél is nagyobbban bizonyul. Az ilyen újszülöttek kb. 25-45%-a születik élve. Azért mondhatók ideális szervdonoroknak, mert fejlődési rendellenességükön kívül egyébként egészségesek. Ezekre az újszülöttekre az agyhalál fentebb meghatározott fogalma nem érvényes, hiszen agyműködésük részben fennáll. Az etikai dilemma éppen ebből származik: ezeknek az újszülötteknek ugyanis nem az egész agyuk hiányzik, agytörzsük még funkcionál, s ezért nem számítanak agyhalottnak.

II. A szervkereskedelemről

Az *Európai Unióhoz* való csatlakozás³⁹ iránti kérelmünket 1994 tavaszán nyújtottuk be. A szervezet 3. pillérét a *bel- és igazságügyi együttműködés* képezi. E területen való részvétel előkészítését a kormány az európai uniós csatlakozás kulcsfontosságú területének tekinti. Az uniós elvárásokkal összhangban a bel- és igazságügyi együttműködésben való részvétel során tett hazai intézkedések a jogi alapokat és az intézményi kereteket igyekeznek megteremteni. Hazánk folyamatosan hozza jogszabályait a Maastrichti Szerződés vívmányaival összhangba. A kormány a szervezett bűnözésről törvénycsomagot dolgozott ki, s azt el is fogadta már. Az 1998-ban végrehajtott intézkedések keretében a szervkereskedelem is szigorú büntetőjogi megítélés alá került.

Amennyiben az *egészségügyi törvényben* kívánunk szervkereskedelemmel kapcsolatos rendelkezést felderíteni, a 207. § (1) bekezdését kell tüzetesen megvizsgáljunk, mely szerint szerv illetve szövet adományozására kizárólag ellenérték nélkül kerülhet sor.

Büntetőtörvényünk 1998. évi XXII. törvénnyel való módosítása már a szervkereskedelem tilalmát is tartalmazza: a 173/I. § az emberi test tiltott felhasználásáról rendelkezik. E tényállás szerint a szervkereskedelem a személyiséghez fűződő jogok megsértését jelenti. Ezen rendelkezés büntetőtörvényünkbe iktatását az tette leginkább szükségessé, hogy a szervkereskedelem nemzetközi probléma, ezért nemzetközi összefogást igényel. A WHO korábbi fejezetemben már ismertetett transzplantációs irányelvei határozottan elítélik a szervkereskedelem valamennyi formáját, valamint tiltják annak megvalósulását, hogy

orvos olyan szervátültetésben vegyen részt, amelyről nyilvánvaló vagy feltételezhető, hogy a szervek üzleti tranzakció tárgyai voltak.

A 173/I. § jelöli meg azokat a *jogellenes elkövetési magatartásokat*, melyeket a törvény a szervkereskedelem kategóriája alá tartozónak vesz. A jogellenességgel kapcsolatban megjegyzendő, hogy annak fogalmát sem a Btk. sem az Eüt. nem határozza meg. Az Eüt. azonban tételesen meghatározza azokat az eseteket és célokat, amelyekre a gén, sejt, stb. meghatározott eljárás keretében megfelelő feltételek mellett megszerezhető. A bűncselekmény szempontjából minden olyan magatartást és tevékenységet jogellenesnek kell tekinteni, mely a szerzés törvényi feltételeinek nem felel meg. Így jutunk el a következő felsoroláshoz:

- az emberi gén, sejt, ivarsejt, embrió, szerv, szövet, holttest vagy annak részének *jogtalan megszerzése* (ennek minősül az élőből vagy halottból más által eltávolított szerv vagy szövet hasznoszerzés végett történő megszerzése is), továbbá
- *vagyoni hasznoszerzés végett való forgalomba hozatala*, azaz az egyébként jóhiszeműen megszerzett élő vagy halott szervezetből eltávolított szerv, szövet pénzért vagy más vagyoni haszonért áruba bocsátása, valamint
- az azzal való *kereskedés*, mely jellegzetesen haszonra törekvő adásvételek sorozatát jelenti, az esetek többségében továbbadás céljából történő visszerthes megszerzést. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő az, hogy az Eüt. minden olyan hasznoszerzésre irányuló nemzetközi egyezmény és megállapodás megkötését tiltja, amelyek szervek, szövetek külföldről vagy külföldre szállítására irányulnak.

A törvény ezen bűncselekmény elkövetőit három évig terjedő szabadságvesztéssel rendeli büntetni. A törvény minősített esetként szabályozza, és öt évi szabadságvesztéssel bünteti, ha valaki mint gyógyintézet alkalmazottja, foglalkozási körében követi el a bűncselekményt. Gyógyintézet az egészségügyi ellátást nyújtó egészségügyi szolgáltató és egészségügyi intézmény egyaránt. A Btk, ún. „*szuperminősített*” esetként szabályozza, és öt évig illetőleg két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel rendeli büntetni az (1) bekezdés szerinti büntett elkövetőjét, aki a bűncselekményt üzletszerűen, illetve bünszövetségben valósítja meg.⁴⁰

A törvény az emberi test tiltott felhasználásának *társadalomra veszélyességét* olyan kiemelkedő tárgyi súlyúnak ítéli meg, mely előké-

születként való büntetését is indokolttá teszi. Figyelemmel arra, hogy az (1) bekezdés értelmében már a megszerzés is büntetendő, az előkészület körébe vonhatók a megszerzés érdekében folytatott tárgyalások, ajánlatok, előleg, fizetés, stb. A bűncselekmény *alanya* bárki lehet, ám a (2) bekezdés esetében kizárólag gyógyintézet alkalmazottja lehet az elkövető. A bűncselekmény *csak szándékos magatartással* valósítható meg és részben a vagyoni haszonszerzés végett történő megszerzés célzatos cselekmény.

A magyar jog valóban tiltja a szövetek, szervek eladását, de nem tiltja azok humanitárius és tudományos célokra történő átadását. Ez veti fel a szervkereskedelem legalizálhatóságának kérdését. Sor kerülhet-e a szervek, szövetek törvényi keretek közötti forgalmazására? Ennek kérdésnek a megválaszolására a 2000 novemberében kibocsátásra került VPOP utasítás⁴¹ vállalkozott. Az EüT. 243. §-ának (7) bekezdése értelmében az Országos Tisztifőorvosi Hivatal (továbbiakban: OTH) egyetértése szükséges a szerv (ideértve a testrészt is), szövet külföldre, illetve külföldről a országunk területére történő szállításáról rendelkező nem államközi, illetve nem kormányközi egyezmény vagy megállapodás érvényességéhez. Az imént említett dokumentumokról az OTH vezet nyilvántartást. Hitelessége megőrzése érdekében a bejelentési kötelezettséget, 1999 augusztus 1-jét követően, 60 napon belül kell megtennie az érintettnek.

A vám- és pénzügyőrség ezáltal igyekszik felvenni a harcot az illegális szervkereskedelem kiszűrése, visszaszorítása érdekében, amelyet én bizonyos értelemben a szervkereskedelem legalizálásának vélek. A VPOP ugyanis ellenőrzési lehetőségeinek bővítése érdekében vette fel a kapcsolatot az OTH-val, melynek eredményeképpen a következő megoldás született: Az OTH a belföldi és külföldi illetőségű szervek, illetve személyek között létrejött szerződéseket jóváhagyó határozatában 2000 február 11-ét követően az alábbi feltételt köteles feltüntetni: „...köteles jelen határozatom eredeti vagy hitelesített másolati példányát vámkezelés során a vámokmányhoz csatolni.”

Az OTH 2000 február 11-ét megelőzően négy olyan határozatot adott ki, amely a fenti tételt még nem tartalmazta. Az utasítás további részében ezt a négy különböző egyezményt részletezi: ilyen megállapodást kötött a POTE Orthopediai Klinikája a Rush University Orthopediai Tanszékének Biokémiai és Molekulárbiológiai Intézetével; a Petz Aladár Megyei Kórház (Győr-Moson-Sopron megye) és a

Nyugat-Magyarországi Regionális Szövetbank a Novartis Forschungsinstitut GmbH-val; a DOTE és a Német Sejt- és Szövetpótlási Intézet, valamint az Országos Korányi Tbc. és Pulmonológiai Intézet az Angol Országos Szív- és Tüdőgyógyász Intézettel. A visszaélések megakadályozása végett a megállapodások azokat az orgánumokat, testrészeket illetve szöveteket is rögzítik, melyek „legális” cseréje végbemehet.

Ezáltal sem kapunk azonban választ arra a kérdésre, hogy hogyan lehetne a gyógyításra hivatott orvos csoportok ellenőrzését megoldani olyan szituációkban, amikor egy balesetet szenvedett beteg életéért kell mindent megtenni egy olyan helyzetben, „amikor a szerv és a szövet igen kevés, az anyagi források szűkösek, s a technikai berendezések is elenyészőek”.⁴³

E. Konklúzió

Bár közzismert, hogy a szerv- és szövetátültetések sokkal olcsóbbak, mint a hosszú távú kezelések és sokkal jobb életminőséget biztosítanak, nem könnyű minden rászoruló számára szervet szerezni, még ott sem, ahol a közvélemény, a társadalom jelentős mértékben támogatja a transzplantációs programokat. Ennek oka abban keresendő, hogy a nagyfokú közömbösség éppen azok részéről mutatkozik, akik biztosíthatnák ugyan a kadáver szerveket, a szervátültetésben azonban nem érdekeltek. A másik ok a szervezés elégtelenségében rejlik.

Sokakban felmerült már a szervkereskedelem legalizálásának gondolata, és ennek első lehetséges megoldásai ma már kibontakozóban vannak. Országunk megannyi más ország mellett donorhiánnyal küzd. Az állampolgárok szervadományozási hajlandóságának növelése lenne szükséges, ám ezen új szemlélet kialakításában az orvosokra is jelentős feladat hárul. Lehet, hogy a szervadományozásra való ösztönzés sikeresebbnek bizonyulna, ha az állampolgároknak pénzt ajánlanának fel szerveikért cserébe. Ennek a lehetőségét a visszaélések elkerülése végett jogi keretek közé kellene szorítani. Olyan jogszabályokra van tehát szükség, melyek egyrészt az orvostudomány további fejlődését, haladását lehetővé teszik, másrészt olyanokra, melyek akadályokat gördítenek az emberi testtel való visszaélés útjába.

Jegyzetek

1. Presser Zsuzsa: A privát autonómia határai. In: Polgári Jogi Dolgozatok (szerk. Harmathy Attila) Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézet Budapest 1993. 349. o.
2. Orvosetikai Dilemmák-II. Kerekasztal Beszélgetés: Az orvos joga-a beteg joga. Felvilágosítás, tájékoztatás, hozzájárulás az orvos-beteg viszonyban. Budapesti Ismeretterjesztő Társulat 1993. 31. o.
3. INTERNET: www.hungary.org
4. Alföldy Ferenc: Élet a halál árán. KOZMOSZ Budapest 1988. 19.o.
5. Az alfejezet Alföldy Ferenc: Élet a halál árán c. munkájának, valamint az INTERNET: www.hungary.org weblapjának felhasználásával készült.
6. Pancreas szigetsejt: hasnyálmirigy szigetsejt
7. Nyizsalovszky Endre: A szerv-és szövetátültetések joga. Közgazdasági és Jogi Kiadó Budapest 1970. 65. o.
8. Kardon László: Létezik-e Magyarországon szövet- és szervkereskedelem? Bel-ügyi Szemle 1996. 3. sz. 80-82. o.
9. Presser Zsuzsa: A privát autonómia határai. 354.o.
10. Matkó Ida: A szövet- és szervátültetés etikai és jogi kérdései. Valóság 1994. 7. sz. 83-98. o.
11. INTERNET: www.amnesty.de/berichte/asa17/170195.htm
12. INTERNET: www.buddhanetz.net/aktuell/organe.htm
13. Az alfejezet a következő Internetes címek segítségével készült: INTERNET: www.bundestag.de ill. INTERNET: www.geocities.com
14. Epifízis: csövescsontok izületi vége
15. Halász Miklós: Rejtélyes eltűnések, titkos szervkereskedelem? Magyar Nemzet 1998 okt. 31.; Balogh Tamás-Dlusztus Imre: A hipofízis-ügy. Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat Budapest 1987
16. Endokrinológia: belső elválasztású mirigyekkel (hormontermelő mirigyek, így például a pancreas, a hipofízis, a mellékvese) foglalkozó tudományág.
17. Hipofízis: agyalapi mirigy
18. Cadaver: holttest
19. B. 3546/1997/7-I. szám. Miskolci Városi Ügyészség, Miskolc
20. 19. B. 3199/1998/5. szám. Miskolci Városi Bíróság
21. Az itt meghivatkozott rendeletet a 34/1999 (IX. 24) BM-EüM-IM együttes rendelete helyezte hatályon kívül 1999. X. 1-vel.
22. Tör. Károly: Kísérletezés az emberrel. Jogtudományi Közlöny 1985. 9. sz. 502-509. o.
23. Györgyi Kálmán: A büntetőjog és a modern orvosi biológiai eljárások. Jogtudományi Közlöny 1989. 4. sz. 203-209. o.
24. Tör. Károly: Kísérletezés az emberrel. 502. o.
25. Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. (2. kiadás), (szerk. Dr. Berkes György) HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest 2000. 386. 11. o., 386. 12. o.

26. In vasiv beavatkozás: a beteg testébe bőrön, nyálkahártyán vagy testnyíláson keresztül behatoló fizikai beavatkozás (ide nem értve a beteg számára szakmai szempontból elhanyagolható kockázatot jelentő beavatkozásokat).
27. Tör Károly: Személyiségvédelem a halál után. Magyar Jog 1989. 6. sz. 495-506. o.
28. Blasszauer Béla: Orvosi etika. Medicina Könyvkiadó Budapest 1995. 221. o.
29. Ehhez az alcímhez az alábbi irodalmak kerültek felhasználásra: Csökkenne a szervátültetések száma - A donorszabályok szigorítása is felmerült, Népszava, 1997. szept. 10.; INTERNET: <http://ns.elender.hu/eutvita/hatter/ht09.htm>; Pete Tóth Csilla: Eladó a fél vesém! Vasárnapi Hírek 1995. 12. sz.; 18/1998 (XII.27.) EüM rendelet: Az egészségügyről szóló törvénynek a szerv- és szövetátültetésre, valamint tárolásra és egyes kórszövettani vizsgálatokra vonatkozó rendelkezései végrehajtásáról; Magyar Büntetőjog Kommentár a gyakorlat számára (2. kiadás), (szerk. Dr. Berkes György) HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest 2000. 386/11. o., 386/12. o.
30. 38/1999 (VIII. 25) EüM rendelet az egészségügyről szóló CLIV. törvénynek a szerv- és szövetátültetésre, valamint tárolásra és egyes kórszövettani vizsgálatokra vonatkozó rendelkezései végrehajtásáról szóló 18/1998 (XII. 27.) EüM rendelet módosításáról.
31. Sótónyi Péter: Jogi kérdések a szervátültetésben. In: Békés Imre: Ünnepi Kötet (szerk. Gellér Balázs) ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Budapest 2000. 224. o.
32. Perner Ferenc-Flautner Lajos-Lozsádi Károly: A szervtranszplantáció sebészete. In: Sebészet (4. kiadás), (szerk. Gaál Csaba) Medicina Könyvkiadó Budapest 1999. 268-290. o.
33. Matkó Ida: A szövet- és szervátültetés etikai és jogi kérdései. Valóság 1994. 7. sz. 84. o.
34. Uo.
35. INTERNET: <http://ns.elender.eutvita/hatter/ht09.htm>
36. Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. 386. 11.o., 386. 12. o.
37. Dopamin: a központi idegrendszerben neurotranszmitter: az idegsejtek közötti kommunikációt végző, ingerület átvivő anyag.
38. Anencephalia: a koponya és a cerebrális hemisphaeriumok (cerebrális hemisphaerium: agyfélteke) velszületett hiánya. 39. INTERNET: www.euroinfo.hu/service
40. Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára. 386. 11. o., 386. 12. o.
41. 170/2000 (XI. 29.) VPOP utasítás az emberi testrészek, szervek és szövetek külföldre történ kivitele, illetve Magyarországra történ behozatala tárgyában.
42. Kardon László: Létezik-e Magyarországon szövet- és szervkereskedelem? Belügyi Szemle 1996. 3. sz. 82. o.

A fogvatartottak munkáltatása*

A. Bevezetés

Munkám célja a magyarországi büntetés-végrehajtásban foganatosított foglalkoztatás, ezen belül főként a munkáltatás bemutatása, és az e témát átható problémák és megoldási alternatívák felkutatása. Tanulmányom elkészítésénél nem csupán elméleti anyagokra hagyatkoztam. Hogy ne legyen annyira „könyv- és jogszabály-ízű”, gyakorlati kutatásokkal igyekeztem színesebbé tenni a témát. Több alkalommal ellátogattam a Pálhalmi Büntetés-végrehajtási Intézetbe (Mélykút, Bernátkút, Sándorháza), a Kalocsai Fegyház- és Börtönbe, a Budapesti „Gyűjtőbe”, valamint az IM: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságára. Az itt szerzett tapasztalatok hozzájárultak a „gyakorlati látásmódhoz”, mely véleményem szerint igen fontos e tárgykör feldolgozásához.

Az elítéltek munkáltatásával, régebbi szóhasználattal: a rabmunkával kapcsolatos elmélet és gyakorlat is a mindenkori ideológiai, politikai és jogpolitikai nézetek függvénye volt. A társadalmi berendezkedéstől, az emberről, a munkáról és nem utolsósorban a büntetésről vallott felfogástól függött, hogy az elítélteket dolgoztatták-e; ha igen, akkor milyen munkára fogták őket, és munkájukról miként vélekedtek. Ezért e vonatkozásban sem nélkülözhető a mégoly vázlatos történeti visszapillantás. A történetiség látásmód és szemlélet ismereteket ad, elgondolkodtat, és jelenlegi viszonyaink vizsgálatára, illetve továbbfejlesztésére ösztönöz.¹

Az elmúlt években átalakult a foglalkoztatás rendszere, szerkezete, megváltozott a korábbi vállalati formában működő büntetés-végrehajtási munkáltatás jellege és formája. A kft-ké átalakított büntetés-végrehajtási vállalatok nyereségorientált vállalkozásnak minősülnek. Egy 1997-ben végzett vizsgálat feltárta, hogy a megváltozott

* E tanulmány alapjául szolgáló azonos című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Eljárásjog” Szekcióban II. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Vókó György.

gazdasági-társadalmi környezetben és feltételek mellett működő fogvatartotti munkáltatásnak számos akadályt kell leküzdenie, ami költség és időigényes feladatnak mutatkozik.²

B. A rabmunka történeti fejlődése

Az a gondolat, hogy a büntetettek a szabadságvesztésük alatt munkára szoríttassanak elég korán érlelődött meg. Az antik világban a rabok elvesztették szabadságukat, velük szemben testi fenyítést bármikor alkalmazhattak, és különösen nehéz munkákat kellett végezniük, mint például gálya- és hajóvontatás, csatornaásás, bánya- és sáncmunkák.

Az ókori római és görög jog is ismerte a munkavégzés kényszerét. Abban az időben dívott az adósrabszolgaság, melyet akkor alkalmazták, amikor az adós többszöri felszólítás ellenére sem fizetett, a hitelező a tartozás levonásáig magánál dolgoztatta vagy rabszolgaként eladta, és a vételárból fedezte kárát.

A középkorban a büntetetteknek rendszeres munkáltatásáról gondoskodás alig történt. A bűnelkövetőket egyszerűbb volt kivégezni vagy megcsonkítani, mint őrzésükkel bajlódni. Ám jellemző volt Franciaországban és Velencében, hogy az elítélteket gályákon alkalmazták. A középkorban a munkabüntetések értéküket veszítették tehát; a szegény jobbágyok gazdasági és személyi kényszer hatására végeztek kemény munkát. Számukra a munkáltatás nem jelentett igazi büntetést, az arisztokrácia körében pedig elképzelhetetlen volt az ilyen típusú büntetés, hiszen a munkát lenézték, elutasították.

Még a 16. században is csak elvétve akadunk olyan büntetés-végrehajtási intézetre, amely kifejezetten a letartóztatottak munkáltatására szolgált. A 17. században a büntetettek ártalmatlanná tételét korlátozták, s testi büntetések helyett az elítélteknek hasznos közmunkára való alkalmazása jött divatba, példaként selyemfonás, vászonszövés, cipész, lakatos, órás és kosárfonó munkálatok. A 18. században is sok helyütt jelentős szerepet játszottak az ún. taposómalmok. Ezek 5-6 m átmérőjű vízszintes tengely körül forgatható hengerek voltak, amelyeken a henger palástját lépcsőfokokkal látták el és ezeket taposva kellett a raboknak forgatni a hengert. A letartóztatottak negyed óráig dolgoztak, majd negyedóraig pihentek. A dolgozók és a pihenők az egymással való társalgástól el voltak tiltva. Ezen munka célja a rabok kifárasztása.

Hazánkban, a szegedi fegyintézetben *II. József idejében* háromféle munkáltatás volt: az első a hajó vontatók osztálya, akik a Maroson felfelé végezték a hajóvontatást; a második a város tisztántartásával foglalkozott; míg a harmadik csoport, a nők fonással, házimunkával voltak foglalkoztatva.³ A rabok helyzete itt sem volt megfelelő, hiszen föld alatti kazamatákban éltek, és pl. az ágynemű használatát is azért szüntették meg, hogy a bogaraknak ne legyen fészük. E siralmas körülmények miatt egyre többen megszöktek. A költségvetés is ráfizetéses volt, így a fegyintézet lassanként funkciótlanná vált és rabhiány miatt megszűnt.⁴

A letartóztatottak munkáltatását központilag először *1816. évi királyi rendelet* szabályozta úgy, hogy „ha a hatóságok börtönhelyiségei megengedik, a foglyok nemükhöz illő kézimunkával foglalkozzanak, a munkabér pedig oly módon fordíttassék tartásukra, hogy abból a hatóság által megállapított részük félretévén, kiszabadulásuk után kézbesíttessék és amennyiben adakozásokból vagy más forrásból számukra pénzek gyűltek be, azok hatóságilag közös tartásukra fordíttassék”.⁵

Az országos fegyintézetek mellett léteztek börtönök, „rabdolgozó intézetek”. Ilyen volt az 1821-ben nyílt Arad megyei dolgozóház, melyben 40 rab posztókészítést, gyapjúszövést végzett. Borsod megyében 1835-től cserép- és zsindelekészítés, téglavetés folyt.

1869 után az elítélt munkáltatás egyik fő formája a munkaerő külső vállalkozónak való bérbeadása volt. Az ilyen bérleti szerződések esetén az igazgatónak kellett a bérlőket ellenőrizni. Az elítélt munkáltatás másik fő formája az elítéltek háziiparban, illetve a börtönön belüli ipari tevékenységben való foglalkoztatása volt. Ilyenek például, hogy az intézet élelmi, ruházati, bútorzati és egyéb szükségleteit lehetőleg az elítéltek elégítsék ki.

A munkavezetők feladata volt, hogy az elítélteket bizonyos mesterségekre tanítsa, ehhez azonban abban a mesterségben tökéletes jártassággal kellett rendelkeznie. Az elítélten az oktatás során munkakedvet kellett, hogy ébresszenek. A munkavezetők az intézeten kívül igazgatói engedély nélkül mesterséget nem folytathattak, sem a fegyencekkel olyan munkát nem végeztethettek, amely a megrendelési könyvbe be nem volt vezetve, terméket, munkaeszközt az intézetből ki nem vihetek.

Itt térnek ki a 19. században megvalósuló munkáltatási formák megemlítésére. A *bérbeadási rendszer* során a büntetés-végrehajtási intézet az elítélteket bérbe adta a magánvállalkozóknak. Két fajtája alakult ki: az egyik formában teljes átadásra került sor. A részleges bérbeadási rendszer kialakításával az állam azoknak a raboknak a munkaerejét adta bérbe, akiket az intézet nem tudott foglalkoztatni. A *vállalkozói rendszerben* az intézet fenntartása, az őrzés, felügyelet, ellátás az államra hárult. A vállalkozási üzemeltetés a magánvállalkozóval fennálló szerződéses kapcsolat, amelyben a bv. intézet igazgatója valamely munkának elítéltek általi elvégzését vállalja. A vállalkozó biztosította az intézet számára a munkaeszközöket és a nyersanyagot, majd a készterméket átvette, értékesítette. A munkabért nem a raboknak, hanem az intézetnek fizette. A *közületi vállalkozási rendszerre* való átalakulás oka az volt, hogy megindult a verseny a szabad munka és a rabmunka között. A szabad munkavállalók és a szakszervezetek mind nagyobb erővel tiltakoztak a rabmunka termékei ellen, melyek olcsóságuknál fogva konkurenciát jelentettek a piacon.

1884-ben merült fel a mezőgazdasági munkával való foglalkoztatás. Ennek igen érdekes, mondhatni anekdotaszerű története van. Történt ugyanis, hogy Wagner Pál, aki szerelemfáltésból elkövetett emberölés miatt került fegyházba, szabadulása után röviddel bekövetkezett halála előtt végrendeletében a kishartai birtokát és annak felszerelését a magyar államra hagyományozta abból a célból, hogy azon az Igazságügyi Minisztérium intézetet létesítsen az elítéltek „földműves” munkával történő foglalkoztatására. Így hozták létre 1884-ben a Kis Hartai Királyi Közvetítő Intézetet. Ez az intézet teljesen különálló intézet volt. Ide „érdem” volt bekerülni. A földműves munka mellett olyan iparnemek művelésére is mód volt, amelyek a mezőgazdasághoz kapcsolódtak (bognár, szíjjártó, kovács). A szorgalmas gazdálkodásra oktatták az elítélteket.⁶

A börtönmunkáltatás nagy területévé a 30-as években a mezőgazdaság vált. Ez a fajta munkáltatás az I. világháború előtti évtizedben jelent meg a börtönökben, először csak szórványosan (Sátoraljaújhegyen, Zalaegerszegen), majd nagyobb mértékben a filoxera által elpusztított szőlőterületek rekonstrukciója alkalmából. A mezőgazdasági telephelyeken foglalkoztatott elítéltek egészségi állapota, munkaereje, munkakedve és a munka anyagi haszna rendkívül jó volt. Így az igazságügyi kormányzat megkezdte a rabgazdaságok, rabkertészetek fel-

állítását, ilyen a kishartai közvetítő intézet a mai Állampuszta. A két világháború közötti időszakban, a rabmunkáltatásban a fogvatartottak ártalmatlanná tételét, az elrettentést valamint a fizikai elszigetelést célozták meg.

A II. világháborút követően 1945 május 1-én bevezették a munkatáborokban foganatosítandó kényszermunkát. A 320/1946. M.E. sz. rendelet szerint az elítélteket az újjáépítés érdekében szükséges bármely közérdekű munkára igénybe lehetett venni.

A koalíciós időszak hírhedt, a büntetőpolitikai és gazdasági érdekeket sajátosan ötvöző büntetése volt a kényszermunka, melynek fő feladata az volt, hogy a főként politikai okból elítélteknek lehetőséget teremtsen arra, hogy munkájukkal jótételezzék az ország pusztulásában való közreműködésüket. A kényszermunkára ítélteteket táborszerű elhelyezésük mellett kizárólag nehéz fizikai munkával lehetett foglalkoztatni.

Az 1964. évi 21. tvr. egyértelműen a nevelést tette a büntetés-végrehajtás fő feladatává. Ezt követően az 1966. évi 21. tvr., a gazdaságirányítás 1968. évi reformja és a büntetés-végrehajtási vállalatokat érintő 2019/1968. (VI. 19.) Korm. hat. alapján a munkáltatás új korszaka kezdődött. Így a 70-es években kialakult és gyakorlattá vált az a ma is érvényes állapot, mely az 1979. évi 11. tvr.-ben nyert megfogalmazást (a munkáltatás eszköze a büntetés-végrehajtásnak, nevelésnek).

1980-ban jelentős társadalmi változások következtek be, mely a büntetés-végrehajtásra is jelentős hatással bírt. Nem volt problémamentes ezen időszak. Csak, hogy néhányat megemlítek: a büntetés-végrehajtás rendszere immár a nevelést tette a központi helyre, így a gazdaságossági, termelési szempontok háttérbe szorultak. A bv. vállalatok egy része oly ágazatokban működött és működik ma is, mint cipő, textilipar, ahol nem konvertálható szaktudás megszerzésére van csak lehetőség. A piacgazdaság feltételei miatt ezek a vállalatok tehát a munkaerő szakképzetlensége, termékek színvonala miatt versenyképtelenné váltak. A kül- és belföldi piacok fizetőképzetlensége és beszűkülése miatt is a munkáltatás ilyen formája kritikus helyzetbe került. Ennek pedig egyenes következménye az elítéltek belső munkanélkülisége volt. A gazdálkodás körülményeiben bekövetkező változások, az egyre élesebben megnyilvánuló piaci konkurencia hatására a büntetés-végrehajtási munkáltatási rendszer válságba került. A 12

vállalat közül 5 csődeljárás alá került, melyet csak jelentős állami támogatással lehetett felszámolni.

1993-ban szükség volt tehát változtatásokra, a bv. vállalatoknak más gazdasági társasági formává kellett átalakulniuk. Megszülettek azok az előterjesztések, amelyek a vállalatok szükségszerű kft-ké történő átalakulását irányozták. Az átalakulás a büntetés-végrehajtási vállalatok jogutódjaként, azok teljes vagyonával, az igazságügy miniszter által 1994. január 1-jén alapított egyszemélyes kft-k bejegyzésével megvalósult.

C. A munkáltatás célja

I. A munkáltatás fogalma

Munkáltatásnak minősül az elítélt szervezett foglalkoztatásának az a formája, amikor a munkavégzés rendszeresen, díjazás ellenében történik.⁷ A Bv. tvr. szabályozása szerint nem minősül azonban munkáltatásnak az elítéltnak a Bv. tvr. 33. §-a (1) bekezdésének e) pontja alapján, az intézet tisztán tartásában és ellátásában díjazás nélküli kötelező részvétele. A díjazás nélküli munkavégzés ideje a napi négy órát, havonta összesen a huszonnégy órát nem haladhatja meg. Az intézet orvosa a díjazás nélküli munkavégzés idejét az elítélt egészségi és fizikai állapotára vagy életkorára tekintettel csökkentheti. A díjazás nélküli munkavégzés idejére az elítéltet szükség szerint el kell látni munkaruhával és lábbelivel, szakmai és munkavédelmi oktatásban kell részesíteni

A munkavégzésnek, akár mint a nevelés egyik formájának igen meghatározó szerepe van a büntetés végrehajtásban. De vajon mi is a munkáltatás célja?

II. A cél: Nevelés- büntetés, jog- kötelezettség?

Az elítéltek munkáltatásának célja az, hogy elősegítse az elítélt testi, szellemi erejének fenntartását, lehetőséget adjon a szakmai gyakorlottság megszerzésére és fejlesztésére, és ezáltal megkönnyítse, hogy szabadulása után a társadalomba beilleszkedjék.⁸

A történelmileg elsőként kialakult nézet szerint a rabot a szabadságvesztés-büntetés időtartama alatt munkakényszer terhelte, melynek

lényege a sanyargatás volt. Noha a gyakorlatban az egykori szemlélet sokat változott, lényegét tekintve a munkakényszer hívei ma is azt az elvet vallják: a börtönben a munka maga is büntetés, a munkavégzés a megtorlás része. Az elítéltet terhelő munkakötelezettség a büntetést jelentő joghátránynak egyik összetevője; nélküle a büntetés nem is lenne büntetés. Ezért kívánják azt, hogy a rab a börtönben fizikai munkát végezzen, a fizikai munka legyen kemény, megerőltető, mert csak akkor felel meg a célkitűzésnek. De tekinthetjük a munkát büntetésnek? Csak a fizikai munka segítheti elő az átnevelést? Egyetértek Lukács Tibor nézetével, miszerint a munka a nevelés eszköze, nem pedig külön büntetés. A munka a dolgozó személyhez igazítva szolgálja a büntetés-végrehajtás célját.

Tehát a másik – általam is részben elfogadott – nézet szerint a munka az elítélt joga s egyben kötelessége. Úgy gondolom, amíg nem tud megvalósulni a teljes foglalkoztatottság, amíg a fogvatartottak „versengenek” a munkáért, addig nem igazán jelentkezik a kötelezettség dominanciája. Ám mivel a jogszabályok voltaképp előírják a munkavégzést, ezzel kötelező jelleget társítanak hozzá. A magyar megoldás sajátos. Az 1979. évi 11. tvr. hangoztatja, hogy az elítélt jogosult a társadalmilag hasznos munka végzésére és ennek díjazására. Más helyen viszont úgy rendelkezik, hogy az elítélt a büntetés-végrehajtási szervek által kijelölt munkát köteles elvégezni. Ez a rendelkezés a munkához való joggal szemben a munkakényszerszerű fogalmazza meg. A jogi rendelkezés tehát bizonytalan. Nevelés avagy büntetés a munkáltatás a büntetés-végrehajtási intézeteken belül?

Elfogadom és hangsúlyozni szeretném Vókó György álláspontját, miszerint az elítéltek nevelése mint a személyiségformálás eszköze a szabadságvesztés végrehajtásának alapvetően fontos feladata, hogy fenntartsa, fejlessze önbecsülésüket, felelősségérzetüket, kialakítsa a társadalmi hasznosság tudatát bennük, s ezzel elősegítse a szabadulás utáni, társadalom elvárásának megfelelő önálló életüket a szabadságvesztés végrehajtásának alapvetően fontos feladatát. Ehhez fel kell használni a szükséges gyógyító, erkölcsi és szellemi erőforrásokat, biztosítani kell a rendszeres foglalkoztatás feltételeit.

Az elítélt felelősségének fokozására felhasználják az öntevékenység és önképzés megfelelő formáit, a munkavégzés lehetőségét, a jutalmazást és a fegyelmi felelősségrevonást. A szabadságvesztés ideje alatti neveléshez tartozik az elítélt megismerése, képzése, szakképzése, sza-

badidős programjának biztosítása, családi és társadalmi kapcsolatok támogatása, lényegében a munkáltatása. A nevelésnek a bv. intézetben belül a magatartásformálásra kell koncentrálnia. A büntetés-végrehajtási nevelés a kriminálpedagógián keresztül tudatos, tervszerű tevékenység. Általános feladatán túl célja, hogy egyénileg alakítsa helyes irányba a személyiség antiszociális irányultságát, megváltoztassa a magatartás hibás motivációját. Az elítéltek nevelésére vonatkozó szabályok kedvező végrehajtását segítheti elő az egyes jutalmazások alkalmazása, például dicséret, soron kívüli csomag, soron kívüli látogató fogadása, látogatási idő meghosszabbítása, rövid tartalmú eltávozás.

A Bv. tvr. 38. § (2) szerint a szabadságvesztés végrehajtása során biztosítani kell a rendszeres munkavégzés feltételeit. Azonban a büntetés-végrehajtási intézetek többségében nehézséget jelent a fogvatartottak foglalkoztatása. Nagyobb létszám esetén nehéz a társadalmilag hasznos munkával történő foglalkoztatás. A teljes körű foglalkoztatást azok az intézetek sem tudják mindig biztosítani, melyek elsősorban a büntetés letöltésére szolgálnak. 1999-ben, pl. a Szegedi Fegyház és Börtönben fogva tartott 721 főből 320 fő, a Pálhalmi Országos Bv. Intézetben fogva tartott 1515 fő közül 547 fő nem végzett munkát. Ezzel ellentétben, néhány intézetben kiemelkedő a foglalkoztatási arány: Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön, Balassagyarmati Fegyház és Börtön, Állampusztá, Békés Megyei Bv. Intézet.

III. Munkaidő

Az elítéltek munkaideje megegyezik a munkajog rendelkezéseiben megállapított munkaidővel, napi 8 óra.⁹ A veszélyes, vagy az egészségre ártalmas munkavégzés esetében a napi munkaidő a 6 órát nem haladhatja meg. A mezőgazdasági tevékenységet folytató fogvatartottnál a munkaidő napi 12 óránál nem lehet több. Az intézet házirendjében megállapított munkaidőkeretet a munkáltató állapítja meg. Az iskolai tanulmányokat folytató vagy szakképzésben részt vevő elítélt munkaidő beosztását úgy kell meghatározni, hogy az iskolai oktatásban, képzésben részt tudjon venni. A bv. intézet s az oktatást végző tanintézet az oktatás (szakképzés) megkezdése előtt egyeztetési és összehangolja az érintett elítéltek munkabeosztását és oktatásának (képzésének) órarendjét).

Az általános iskolai, a középiskolai és a szakiskolai oktatásban résztvevő elítélteket a vizsgára (beszámolóra) való felkészülés céljából tanévenként legalább öt munkanapra fel kell menteni a munkavégzés alól. A felmentést, a vizsgát megelőzően legfeljebb egy hónappal a parancsnok engedélyezi. Az oktatási napokon a tanulmányokat folytató elítéltet az előző havi munkadíjának időarányos része illeti meg. Ha az elítélt az előző hónapban nem dolgozott, a térítést az alapmunkadíj alapján kell megállapítani.¹⁰

IV. Szünet

Az elítélt számára a munkaidőn belül legalább húsz perc munkaközi szünetet kell biztosítani.¹¹ Ezt nagy általánosságban betartják, eseti hibák azonban előfordulnak. Így például a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bv. Intézetben a konyhán dolgozó fogvatartottak részére annak ellenére nem biztosították a munkaközi szünethez való jogot, hogy munkaidejük naponta folyamatosan nyolc óra volt.

A munkavégző elítélt számára a munka utáni regenerálódás, a szükséges pihenés biztosítása érdekében a hatályos szabályozás többféle pihenőt ír elő.

- Minden munkát végző elítéltet megilleti a napi munkaidőn belül kiadandó munkaközi szünet, amelynek időtartama a fent említett húsz perc. (Ezt általában óránkénti öt-tíz perces cigaretta szünettel szokták megoldani.)

- A munkáltató szabályzata előírhat a napi pihenő kiadásánál egyes munkaköröknél a napi munka befejezése, és a másnapi munkakezdés között tizenegy óránál rövidebb pihenőidőt is, de legalább nyolc óra egybefüggő pihenőidőt ilyen esetekben is biztosítani kell.

- A heti pihenőidő havonta összevontan is kiadható az elítélt részére, de egy pihenőnapnak vasárnap történő kiadása ilyen esetben is kötelező. Idényjellegű (mezőgazdasági) munkakörökben ettől el lehet térni. A heti pihenőidő havi összevonására egyésszűre ártalmas munkakörökben dolgozók esetében nem kerül sor.¹²

V. Fizetett szabadság

Az 1993. évi szabályozás új intézményként vezette be az elítéltek rendszeren végzett munkája után a fizetett szabadságot. Ez évente 20 nap. A fizetett szabadság kiadására, annak megváltására, a szabadság megszakítására vonatkozó rendelkezéseket a Bv. Szabályzat 119-123. §-a tartalmazza. E szabályok a következők: az elítélt egyévi munkavégzésének időtartamát a munkában töltött napok alapján kell megállapítani. Egyévi munkavégzésnek kétszázötvennégy munkában töltött nap számít. Az évi fizetett szabadságot legkésőbb a munkában töltött kétszázötvennegyedik munkanapot követő három hónapon belül kell kiadni. Betegség vagy más akadály esetén a szabadságot legkésőbb az akadályoztatás megszűnésétől számított harminc napon belül kell kiadni. A fizetett szabadság kiadásának időpontját – a munkáltatóval történt előzetes egyeztetés alapján – az intézet határozza meg.

A szabadság az elítélt kérelmére, vagy egyéb indokolt esetben, több részletben, a ledolgozott munkanapok arányában is kiadható. Ha a munkáltatónál a munkáltatás szünetel, és az elítélt még ki nem adott időarányos fizetett szabadsággal rendelkezik, a megállapított szabadságát erre az időtartamra kell kiadni. A szabadság számításánál munkanapként kell figyelembe venni:

- a fizetett szabadságon töltött időt;
- az alap- és a középfokú, valamint a szakmunkás iskolarendszerű képzésben, továbbá a szakképzésben részt vevő elítélteknek az elméleti oktatáson, illetve a vizsgára való felkészüléshez biztosított idő miatt a munkahelyről távol töltött időt;
- az állásidőt;
- a ledolgozott fél munkanapot.

Teljes munkanapként kell figyelembe venni a részmunkaidőben, és a csökkentett munkaidőben foglalkoztatottak ledolgozott munkanapjait. A fizetett szabadság kiadásánál a munkarend szerinti munkanapokat kell figyelembe venni.

Ha az elítélt a szabadulás időpontjáig a szabadságra jogosító időtartamát nem éri el, részére a tényleges munkavégzése után járó napokat időarányosan kell kiadni, amennyiben ez nem lehetséges, úgy azt pénzben kell megváltani.

A fizetett szabadság idejére járó díjazás mértéke az előző havi ledolgozott egy munkanapra járó munkadíj és a szabadságos napok

szorzatának összege. Az elítélt szabadsága kivételesen, fontos okból megszakítható. A kiadott szabadságot meg kell szakítani, ha az elítélt a szabadságát az intézetben tölti és elrendelik az elkülönítését, vagy vele szemben magánelzárás fegyelmi fenytést szabnak ki. A megszakított szabadságot azonban később kell kiadni.

D. A munkadíj

Az elítélt jogosult a munka mennyiségének és minőségének megfelelő jövedelemre, az előzetesen letartóztatott pedig megfelelő díjazásra. Eljutottunk tehát a fizetéshez. Munkadíjnak nevezzük azt az összeget, amelyet az elítélteknek a munkájuk után fizetnek. Munkadíj és nem munkabér, mert az elítélt a „bent” töltött ideje alatt büntetés-végrehajtási, nem pedig munkaviszonyban van. A nyugdíj számítása szempontjából ez neki nem mértékadó időszak. Az elítéltet a munkáltatás keretében végzett munkájáért munkadíj illeti meg.

Az elítélt munkadíjának mértékét számos, a szabad munkavállalótól eltérő tényező alakítja. A hatályos szabályozás szerint a mérték, azaz a minimál díj meghatározásánál alapvetően a szabad munkavállalók számára kialakított legkisebb munkabér az irányadó pont. A különbséget a szabad munkavállalók munkabére és az elítéltek munkadíja között az adja, hogy az elítélt eltartásának túlnyomó részét az állami költségvetés fedezi, másrészt az elítélt munka pótlólagos ráfordításai (alacsonyabb képzés, kisebb hatékonyság) miatt sem indokolt a szabad munkavállalók bérszínvonalának átvétele.

A fogvatartottak a munkájukért járó munkadíjat különböző bérezésnek megfelelően kapják. Ilyen például az időbér (Baracska Országos Bv. Intézet, Pálhalmai Országos Bv. Intézet, ahol a kft-s rendszerben dolgozó fogvatartottak munkadíja a következők szerint alakul:

- segédmunkás 49 Ft/óra
- betanított munkás 51 Ft/óra
- szakmunkás 53 Ft/óra
- tanulóber 15 munkanap 30 Ft/óra).

Máshol a teljesítménybért és időbért, illetve ezek kombinációját alkalmazzák (Heves Megyei Bv. Intézet). A teljes munkaidőben foglalkoztatott elítélt részére havi munkadíjként a kifizetés évét megelőző év első napján a munkaviszonyban álló dolgozókra megállapított kö-

telező legkisebb munkabér (minimálbér) összegének legalább egyharmada (alapmunkadíj) jár.

A Pálhalmi Büntetés-végrehajtási Intézetben szakképzettségtől és a végzett munka fajtájától függően, a költségvetési rendszerben dolgozók az alábbi díjazásban részesültek:

- szakmunkás: 8100,- Ft
- betanított munkás: 7800,-Ft
- segédmunkás: 7500,-Ft/ hónap
- kiemelt szakmunkás: 8400,-Ft/ hónap.

Sajátos díjazási előírások vonatkoznak arra az elítéltre, aki a betanulási idejét tölti, így még nem végez teljes értékű munkát. A betanulási idő alatt végzett munkáért az elítélt részére tanulódíjat kell fizetni, amelynek mértéke az alapmunkadíj legalább 60 %-a. Ha a betanulási ideje alatt az elítélt az érvényes norma szerinti 85%-os teljesítményt eléri, ettől az időponttól a teljesítménye alapján kapja a munkadíjat. A tanulói idő időtartamát munkakörönként a munkáltató szabályzatban állapítja meg.¹³

Az elítélt kizárólag személyi jövedelemadó köteles, ha eléri a keresete a meghatározott sávot, amiben fizetni kell. A munkadíjnak a fogvatartott számára az a jelentősége, hogy családjának támogatást tud nyújtani, egy részét személyes szükségleteire fordíthatja, a szabadulás idejére tartalékolhat, eleget tehet fizetési kötelezettségeinek.

I. Mi történik a keresménnyel ?

Az elítélt keresményére kiadott letiltások során az elítélt munkájából le kell vonni: a személyi jövedelemadóelőleget; a tartásra fordított költségekhez való hozzájárulás napi összegét; havonta a személyes szükségleteire fordítható keretet; a szabadulás idejére tartalékolt pénz letétbe kell helyezni. A keresmény másik részét, tehát az igazgatóság letétben helyezi ez ily módon tartalék alapot képez akkorra, amikor az elítélt szabadul. E levonások után fennmaradó összegből legfeljebb 50 % vonható le. Az elítéltnak a hozzátartozó, alapítvány, kreatív szervezet által meghatározott céllal küldött letéti pénze terhére végrehajtás nem teljesíthető.¹⁴

Az elítélt köteles a tartására fordított kiadásokhoz a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka által megállapított összeggel hozzájárulni, kivéve, ha önhibáján kívüli okból nem dolgozik és nem

részesül nyugellátásban. Nem lehet hozzájárulás fizetésére kötelezni a befogadási és szabadítási eljárás időtartamára, betegsége idejére, kivéve, ha azt szándékosan maga okozta, ha az orvos munkavégzésre alkalmatlannak nyilvánította, a bv intézettől távol töltött időre. (A hozzájárulás szempontjából az elítélt önhibájából akkor nem dolgozik, ha annak oka bűncselekmény vagy fegyelmi vétség elkövetése, illetve munkaképtelen állapotát szándékosan maga okozta.) A hozzájárulás mértékének a meghatározására a Bv. Kódex a büntetésvégrahajtás országod parancsnokát hatalmazza fel, melynek napi összege nem lehet kevesebb, mint egy havi alapmunkadíj egy százaléka

A díjazási rendszeren belül engedélyezni kell az elítéltek számára, hogy keresetük egy részét egyéni használatukat szolgáló engedélyezett cikkek vásárlására fordítsák. Ez óriási feszültségsökkentő hatással bír.¹⁵ Az intézetekben havonta kétszer kell biztosítani a vásárlást, de a felhalmozást meg kell előzni.

II. A fogvatartottak anyagi ösztönzése

Fontosnak tartom elkülöníteni a munkáltatással kapcsolatos és az egyéb jutalmazási kereteket. Az elítéltek anyagi ösztönzése a munkavégzésben való érdekelttségüket szolgálhatja. A munkáltató anyagi ösztönzést alkalmazhat a teljesítmény növelésére, illetve a végzett munka minőségének javítása érdekében.¹⁶

A teljesítmény növelése, a végzett munka minőségének javítása érdekében a munkáltató által alkalmazható anyagi ösztönzés formáit tartalmazza a Bv. Szabályzat 129. §-a. Ilyenek a konkrét feladatokhoz kötött havi prémium („mozgóbér”), tárgyjutalom (cigaretta jutalom), vásárlási utalvány, pénzjutalom, nevelői jutalom (500-2000, Ft-ig). A fogvatartott részére adott anyagi ösztönzés összegéről havonta egyszer a munkáltató írásban értesíti a bv. osztályt.¹⁷

E. A munkáltatással kapcsolatos fórumok: Befogadási és foglalkoztatási bizottság

A munkahely és a munkakör kijelöléséről az ún. befogadási és foglalkoztatási bizottság dönt, amelynek orvos tagja a munkába állítás előtt elvégzi a fogvatartott egészségügyi vizsgálatát, és véleményt nyilvánít

arról, hogy egészségi állapotától függően milyen munkakörbe kerüljön.

A befogadási és foglalkoztatási bizottságot a parancsnok helyettes vagy a büntetés-végrehajtási osztályvezető vezeti. A bizottság egyes tagjait a bv. intézet parancsnoka jelöli ki a bv szervezet személyi állományából. Az intézet adottságaira, körszállításra és más körülményekre tekintettel a parancsnok határozza meg a bizottság működési rendjét. A bizottsági ülés előtt az intézet és a bv. kft. együttműködési megállapodásban, valamint a munkáltatási szabályzatban meghatározott időpontig a munkaerő igénylését a bv. kft. ügyvezető igazgatója által megbízott személy; az intézet gazdasági vezetője, illetve az általa megbízott személy, írásban átadja a befogadási és foglalkoztatási bizottság vezetőjének. Ezen igénylésnek tartalmaznia kell, hogy a munkáltató melyik munkahelyre és munkakörbe kéri a munkaerő biztosítását.

Az elosztás során biztosítani kell a bv. intézet folyamatos működéséhez szükséges munkaerőt, valamint azt, hogy a fogvatartott elsősorban a szakképzettségének megfelelő munkakörben dolgozzon.

A befogadási bizottság megismeri a bizottság véleményét, meghallgatja a fogvatartottat, és dönt. A befogadási bizottság a befogadástól számított 8 napon belül tehát az elítélt személyes meghallgatását követően dönt. Hozzá kell tenni, előfordult például Zala megyében, hogy ez az előzetes meghallgatás elmaradt, vagy éppen csak utólag került rá sor (pl. Zala Megyei Bv. Intézet). Olyan eset is előfordult, amikor a befogadási és foglalkoztatási bizottság előtti meghallgatás, a munkahely és munkakör kijelölése a jogszabályi előírásoknak megfelelt ugyan, de a tényleges munkába állítás a befogadástól számított másfél hónapon belül nem történt meg (pl. Heves Megyei Bv. Intézet).¹⁸

A bizottság vezetője a bizottsági ülésen közli a fogvatartottal, hogy melyik munkahelyet, munkakört jelölte ki számára. A bizottság dönt továbbá a Bv. tvr.-ben meghatározott szempontok szerinti csoportba sorolásról, a biztonsági csoportba való besorolásról, valamint az oktatásban és képzésben való részvételről. E döntés csak akkor végleges, ha a munkaköri orvosi alkalmassági vizsgálat eredménye alapján a fogvatartott a munkakört betöltheti. A munkáltató a kedvező orvosi döntést követően a fogvatartottat 10 munkanapon belül köteles állományba venni.¹⁹

De mi történik, ha a fogvatartott nem ért egyet? Ebben az esetben tájékoztatást kérhet a biztonsági csoportba sorolására vonatkozó döntés indokáról. Panasszal fordulhat a parancsnokoz az oktatásban, a képzésben való részvételről hozott döntés ellen. A panaszt meg kell vizsgálni, ám a döntés végrehajtására nincsen halasztó hatállyal.

Tanulmányom megírását megelőzően, adat illetve anyaggyűjtés céljából ellátogattam a Pálhalmi Büntetés-végrehajtási Intézetbe, ennek három alegységébe, Mélykútra, Bernátkútra és Sándorházára, ahol külön engedéllyel részt vehettem egy egész délelőttöt igénybevevő Befogadási Bizottsági meghallgatáson. Ezáltal kitisztultabb képet kaptam az itt folyó eljárás menetéről, melyről most röviden megemlékeznék.

A fogvatartottak egyenként „behívásos” rendszerben, egymást követve léptek be az erre a célra kialakított szobába. Ezt jelezte az ajtó melletti padlóra felfestett kb. 50x50 cm-es négyzet, mely a rab tartózkodására szolgált. „Örnagyúrnak jelentem D.G. NF1325 meghallgatásra megjelentem”. Ezzel a bemutatkozással kezdődött a procedura. Ezek után kezdődött a kérdésfeltevés a bizottság tagjai felől. Első bűntényes-e? Volt-e korábban az intézetben? Van-e valamilyen betegsége? Végzett-e munkát? Akar-e dolgozni? Munkavégzési képességekre vonatkozó kérdések: Tud-e varrni? A bizottság előtt volt a fogvatartott adataira vonatkozó nyilvántartási lap, melyből tudni lehetett mit követett el az elítélt, milyen tartamú szabadságvesztésre ítélték stb. A nyilvántartási adatokon kívül a nevelők által írt kis papírcetlikről lehetett megtudni egyéb jellemző tulajdonságokat, melyek többnyire nem szerepeltek semmilyen nyomtatványon. Ilyen például: „kis szerencsétlen”, „lepusztult alkoholista”. Az ülésen mindezek ismeretében döntött a bizottság az elítélt biztonsági csoportba sorolásáról, arról, hogy dolgozhat-e, illetve milyen munkakörbe kerül ezután, végezheti-e azt a munkát, melyet eddig. Itt ragadnám meg az alkalmat, hogy a könnyebb áttekinthetőség kedvéért néhány szót szójak az ún. biztonsági csoportokról.

Pálhalmán négy biztonsági csoportba sorolják a fogvatartottakat. Meg kell jegyezni ezek a kategóriák nem különíthetők el élesen egymástól. Az első csoportban való munkavégzésnek felel meg az ún. „szabadmozgó igazolvánnyal” járó elítélt foglalkoztatás. Ez a munkavégzés ún. „ellenőrzés mellett” folyik. Az itt dolgozókat a munkáltató eligazítja, kiadja feladataikat, majd őrzés nélkül elvégzik azokat. Ide

kerülhetnek az első büntényesek, a nem többszörösen visszaesők, azok, akiknek tehát nincs olyan óriási börtönmúltjuk azok, akik személyiségében nem a bűnözés a domináló, gyakoriak a fogházasok, és lehetőleg rendelkezzenek feltételes kedvezmény lehetőségével. Ilyen munkakör például az éjjeliőr. Itt az ellenőrzést óránkénti bejelentkezéssel oldják meg. A második biztonsági fokozatba azok kerülnek, akikről feltételezhető, hogy nem hajtanak végre semmilyen „rendkívüli eseményt”, személyiségükből, múltjukból következtethető, hogy jogkövető magatartást tanúsítanak majd. E munkavégzés „felügyelettel” történik, mely egyenruhás, illetve civil alkalmazott jelenlétét feltételezi. Ilyen munkakör a tornyos, karbantartó brigád, akik viszonylag szabad területen mozognak.

Az „őrzés mellett” fogatosított harmadik fokozatba azok kerülnek, akik esetében tartani lehet attól, hogy ellenszegülnek a szabályoknak. Munkakörük a hangosi tehenészetben, illetve a sándorházi acélüzemben biztosított foglalkozás. A negyedik fokozat a legszigorúbb. Ide azok kerülnek, akiknek őrzésére fokozott szükség van. Ilyen fogvatartottak dolgoznak a sándorházi lemezhajlító üzemben, ahol lapradiátorokat készítenek.

Visszatérve a bizottsági meghallgatáshoz, összességében elmondható, hogy többségben voltak a dolgozó fogvatartottak, mint a nem dolgozók.

Kérdőíves felmérésem eredményeként és a befogadási bizottságon szerzett tapasztalatom alapján megállapítottam, hogy a fogvatartottak igénylik a munkalehetőséget. Azok pedig, akik már dolgoznak, ragaszkodnak munkájukhoz.

F. A foglalkoztatás formái

I. Költségvetési munkáltatás

Az intézeti (költségvetési) munkáltatás során történik az elítéltek kisebb hányadát foglalkoztató intézetfenntartási, az ún. központi ellátásra, szolgáltatásra irányuló és a terápiás jellegű munkáltatás. Az elítéltek többségét azonban ipari és mezőgazdasági profilú gazdasági társaság (kft.) foglalkoztatja munkával.

A büntetés-végrehajtási intézeteknél költségvetési munkáltatás formájában végeznek intézet-fenntartást is (konyha, takarítás, fűtés, stb.).

Az is előfordul, mint a Veszprém Megyei Bv. Intézetnél, hogy a foglalkoztatás kizárólag erre szorítkozik. A Pálhalmi Büntetés-végrehajtási Intézetnél előforduló, ilyen jellegű munkák: mosoda, konyha, TMK (tervszerű megelőző karbantartás), fűtők, takarítók, bv. építők (a bv. intézet tulajdonát képező épületek, szolgálati lakások építése, alakíttatása).

A költségvetési munkáltatáson belül is megvalósul ún. szabad kapacitás értékesítése (külső munkahelyre kivitt munkáltatás). Ez bevételt jelent az intézetnek. Itt általában órabér szerint történik a fizetés.

II. Gazdasági társaságok (Az elítéltek munkáltatására alapított kft)

Az elítéltek munkával való foglalkoztatását korábban túlnyomórészt ellátó, kritikus helyzetbe került büntetés-végrehajtási vállalatok helyébe 1994-től a nagyobb gazdasági önállósággal rendelkező gazdasági szervezetek, az igazságügy-miniszter által e célra alapított korlátozott felelősségű társaságok léptek.²⁰

A büntetés-végrehajtási kft-k esetében a következő jogi helyzet áll fenn: A büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok 100 %-osan állami tulajdonban lévő kft-k, amelyeknek az alapítója az igazságügyminiszter. Az üzletrész a KVI-hez tartozik, a vagyon a társaságoké. A büntetés-végrehajtási gazdasági társaságok egyúttal a büntetés-végrehajtási szervezet részei is, és gazdálkodásukat a gazdasági társaságokról szóló törvény szabályozza. A munkavállalók közül a társaságokhoz vezényelt hivatásos tagokra a Hszt. vonatkozik, a „civil” munkavállalókra a Munka Törvénykönyve, az ügyvezetőkre emellett a Ptk. szabályozása is ki lett terjesztve. Az intézet és a társaság viszonyát megállapodás rendezi, és az alapító a jogait (részben) az alapító képviselőjén keresztül gyakorolja.

A büntetés-végrehajtás gazdasági társaságai szakmai tevékenységük alapján az ipari, ezen belül a könnyű- és építőipari, valamint a mezőgazdasági ágazathoz tartoznak. A társaságok termelési profilja változatos, elsősorban a jogelőd vállalatok „öröksége”, melyek kialakítását a vállalatok létrehozásakor adott politikai és gazdasági érdekekhez igazították. Módosítások történtek, de alapvető struktúraváltásra nem volt lehetőség. Egy-egy termelési profil kialakítására jellemző, hogy kis területen, nagy létszámú betanított munkás foglalkoztatását tette lehetővé. *A tevékenységek alapvetően három részre bonthatók:* a saját

termék előállítására, a kooperációs termékek előállítására és a bér-munkára. E három területen a társaságok ma jelentős kapacitással rendelkeznek. Ám az itt folytatott foglalkoztatás különböző eredményességgel valósul meg. Ezáltal eltérő mértékben tudnak munkalehetőséget biztosítani fogvatartottaknak. Így például amíg a Balassagyarmati Fegyházhoz és Börtönhöz integrált Ipoly Cipőgyár Kft. az intézetben fogva tartott 439 főből mintegy 300 fogvatartottat foglalkoztatott 1997-ben, addig a Szegedi Fegyház és Börtön mellett működő Alföldi Bútorgyár Kft. – amely évekkel ezelőtt több mint 1000 fő elítéltet tudott munkáltatni –, 1997-ben mindössze 170-260 fő részére tud munkát biztosítani.²¹

III. Külső munkahely

A külső munkahelyen való foglalkoztatás a büntetés-végrehajtási intézetek és a munkáltatók közötti szerződés alapján történik. Ez tulajdonképpen a fejezet elején említett két fő foglalkoztatáson (1. költségvetési, 2. gazdasági társaságok) belül megvalósuló munkáltatási forma. A bv. intézetek egy részénél ilyen foglalkoztatás nincs (pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Bv. Intézet). Más bv. intézetekben folyamatosan jelentősebb számú elítélt vesz részt a külső munkáltatásban (pl. Budapesti Fegyház és Börtön, Békés megyei Bv. Intézet, Baracska Országos Bv. Intézet). A külső munkahelyen zömmel betanított és segédmunkás munkakörben szakképzetlen fogvatartottak dolgoznak, bár arra is volt példa, hogy egyetemi végzettségű elítéltet árkalkulátorként foglalkoztattak (Nagyfai Országos Bv. Intézet).²²

A büntetés-végrehajtási szerv területén kívül az elítélt egyénileg nem foglalkoztatható. Az elítéltek más gazdálkodó szervezettel kötött szerződés alapján a bv. szerv területén kívül történő munkavégzésével kapcsolatban meg kell említeni, hogy a szerződés előkészítése során fokozottan mérlegelni kell, hogy az adott munkahelyen történő munkavégzés várhatóan milyen reakciót válthat ki a közvéleményből. Engedélyezés előtt a bűnmegelőzés érdekében a parancsnoknak írásbeli rendőri információt kell kérnie arról, hogy az elítéltek ellenőrzéssel – felügyelet nélkül – foganatosított munkáltatása a konkrét munkahelyen közbiztonsági szempontból nem aggályos-e. A felügyelet nélküli munkáltatás engedélyezése előtt továbbá mérlegelni kell az elítélt által elkövetett bűncselekményt, a szabadságvesztés tartamát, annak foko-

zatát, a büntetés-végrehajtási intézetben tanúsított magatartást.²³ A külső munkahelyen foglalkoztatott elítéltek általában enyhébb végrehajtási szabályok hatálya alatt állnak. Ha enyhébb végrehajtási szabályok alatt álló elítélt a bv. intézetben kívül dolgozik, a felügyelete mellőzhető.²⁴ Nem engedélyezhető az ilyen jellegű munkáltatás, ha az elítélt a bűncselekményt szervezetten vagy fegyveresen követte el, illetve nem bocsátható feltételes szabadságra.

Az elítéltek nem foglalkoztathatóak olyan gazdálkodó szervnél, ahol büntetésük megkezdése előtt tisztségviselők vagy tulajdonosok voltak, illetve olyan munkakörben, amely betöltésének előfeltétele a büntetlen előélet. Nem köthető szerződés nyilvános helyen végzendő szórakoztató vagy vendéglátóipari tevékenységre, szórakoztató vagy vendéglátó egységben végzendő munkára. Kizáró okot jelent az is, ha közvetlen hozzátartozójukkal kerülnek alá-, fölérendeltségi vagy elszámolási viszonyba.

Felhívnam a figyelmet arra, hogy mint ismeretes, ezen szabályozásnak nem minden alkalommal felel meg a valós gyakorlat. Emlékezzünk csak a nem rég oly nagy port kavart, Dóher György esetére, aki saját kocsmájában járt ki dolgozni... Az ominózus eset (Dóher György meggyilkolása) következtében a külső munkahelyen történő foglalkoztatás folyamatosan csökken és szűkül. Biztonsági szempontból „bekeményedett” a büntetés-végrehajtás.

A bv. szerv területén kívül történő munkavégzésre vonatkozó szerződés akkor köthető meg, ha a munkáltató megbízottja személyes vizsgálat után megállapította, hogy a munkahely a munkavédelmi, egészségügyi, biztonsági szempontból is megfelel. Az erre vonatkozó megállapításokat a munkáltató a szerződéshez csatolja. Az előírásoknak megfelelő őrzést, felügyeletet és ellenőrzést a szerződés megkötésével egy időben kell megtervezni, ekkor kell meghatározni az ellenőrzés formáját, gyakoriságát, s az ezen a feladatok elvégzéséért felelős személyeket. A szerződés megkötésével egyidejűleg a munkáltató meghatározza a munkavégzés körülményeinek munkavédelmi, tűzvédelmi, foglalkozás-egészségügyi szempontú ellenőrzésének rendjét.

A külső munkán foglalkoztatottak a munkáltató által kijelölt személy felügyelete alatt dolgoznak. Az intézetek szűrőpróba-szerű ellenőrzéseket tartanak a munkahelyeken, ez írásban rögzítésre kerül. Az ellenőrzések során néha előfordul, hogy szabálytalanságot állapí-

tanak meg, például, hogy az elítélt szeszes italt fogyasztott, vagy nem a meghatározott helyen tartózkodott.

IV. A Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet rövid elemzése

1. A gazdálkodás fontosabb kérdései

A gazdálkodási tevékenység során a legtöbb gondot a rendelkezésre álló anyagi eszközök okozzák. A működéshez szükséges kiadásokat ellátmányuk nem fedezi. Az elmúlt években folyamatosan likviditási problémáik voltak. Az 1995-ös év után tevékenységüket folyamatosan és emelkedő mértékben az anyagi eszközök elégtelensége határozta meg. Az 1996-os évet 28.555 millió Ft adóssággal zárták, mely tartozásállomány 1999-re 82.824 millió Ft-ra emelkedett.

2. Együtműködési kapcsolatok

Az intézet együtműködése a Kft-vel kifejezetten jó. Közös feladataikat együtműködési megállapodás tartalmazza, melyet folyamatosan karbantartanak. Együtműködnek a Vöröskereszttel, egyházakkal (római katolikus, evangélikus), oktatási intézményekkel, tűzoltósággal. Megfelelő a kapcsolat a bíróságokkal, ügyészségekkel, Dunaújváros önkormányzatával.

3. Célkitűzések

- Intézkedéseket kell tenni a személyi állomány feltöltésére, különös tekintettel a felügyelőkre.
- Folytatni kell az intézet biztonsági rendszerének módosítását, törekedni kell arra, hogy a fogvatartottakkal közvetlenül foglalkozó állomány aránya közelítse az ideálist.
- Nagy figyelmet kell fordítani az állomány szakmai képzésére, továbbképzésére, főként a büntetés-végrehajtási munkát szabályozó új jogszabályokra, intézkedésekre.
- Törekedni kell arra, hogy a középiskolai végzettséget megszerezni szándékozók tanulmányaikat normális körülmények és feltételek mellett folytathassák.

- Az anyagi lehetőségek keretei között nagy figyelmet kell fordítani a fogvatartottak képzésére, iskolai oktatására.

4. Fogvatartottakra vonatkozó adatok

Az intézetben elhelyezhető létszám 1186 fő. Sándorháza 538 fő, Bernátkút 480 fő, Mélykút 168 fő. 2000. májusi nyilvántartás szerint a létszám 1867 fő, melyből 231 fő női fogvatartott, 1284 fő a férfi fogvatartottak létszáma (163%-os telítettség!). Sándorháza 846 fő, Bernátkút 610 fő (2000 májusi adatok).²⁵

A 2000 november 22-i adatok szerint

Börtön	1428
Előzetesen nem jogerősen elítélt	156
Fogház	97
Pénzbüntetést helyettesítő szabadságvesztés	93
Előzetes I. fokú ítéletig	26
Elzárás	17
Fk. Börtön	7
Fegyház	2
Fk. előzetes I. fokú ítéletig	2
Fk. Fogház	2
Fk. előzetes nem jogerősen elítélt	1
Közérdekű munka átváltoztatása	1

* Forrás: Tájékoztató a Pálhalmi Országos Bv. Intézetéről. Dunaújváros 2000

Bevételek és kiadások 1995-1999

Megnevezés	M.e.	1995	1996	1997	1998	1999
Tervezett összes bevétel	kv	233183	193460	218902	294440	363680
Módosított bevétel	besz	239860	243680	325060	374807	448906
Tervezett összes kiadás	kv	233083	193460	218902	294440	363680
Módosított kiadás	besz	237079	246222	325284	374838	448447
Tartozásállomány	eFl	2399	14428	29924	48177	81824
Korrigált kiadás		239478	260650	355208	423015	530271

* Forrás: Tájékoztató a Pálhalmi Országos Bv. Intézetéről. Dunaújváros 2000

5. Kérdőíves felmérés elemzése

2000 november 20-án a Pálhalmi Országos Büntetés-végrehajtási Intézet három alegységében, Sándorházán, Bernátkúton és Mélykúton végeztem kérdőíves felmérést a dolgozó fogvatartottakkal. A felmé-

rés főként a munkáltatással kapcsolatos kérdéseket tartalmaz. 34 férfi és 10 nő töltötte ki a kérdőíveket. Ennek eredményeit az alábbiakban ismertetem.

A megkérdezettek többsége mind a nők mind a férfiak körében egy év és három év közötti időintervallumban tölti már büntetését. Hogy előzetesen voltak-e letartóztatva, a férfiak közül huszonketten igennel, tízen nemmel (ketten nem válaszoltak), a nők fele-fele arányban igen, ill. nemmel válaszoltak. Mindkét csoport többsége egy év és három év közötti szabadságvesztés büntetést „kapott”.

Az iskolai végzettségre vonatkozóan: mindkét kategória többsége szakközépiskolát, szakmunkásképzőt végzett. Többségük rendelkezik szakképzettséggel, például mérlegképes könyvelő, vállalati tervező, karosszerialakatos, ács-állványozó, orvosi-és elektronikai műszerész, asztalos, cipőfelsőrész készítő. Az intézeten belül a megkérdezettek java része részt vett munkavédelmi- és szakmai oktatáson. A munkavégzés körében történt balesetek száma nagyon alacsony: megkérdezett férfiak közül ketten (szemsérülés, derékhúzóadás), a nők közül senki sem szenvedett el balesetet. Arra a kérdésre, hogy meg vannak-e elégedve a munkavégzés körülményeivel-meglepetten tapasztaltam, hogy a többség igennel válaszolt: a nők közül egy, a férfiak közül nyolcan nincsenek megelégedve. Szerintük különböző hiányosságok vannak: van, aki azt kifogásolta, hogy egy ételhordásra, szállításra alkalmas kocsi hiányzik, mert az intézeten belül az épületek között 50-60 kg-os „badellákat” kell mozgatnia. Néhányan tárgyi, illetve személyi segítséget hiányolnak.

Munkájukból származó jövedelmüket általában az intézeti élelem javítására, pótlására használják. Kultúrára, könyvvásárlásra mind a nők mind a férfiak közül egy-egy fogvatartott költ. Van, aki a sértett kártalanítására is „szán” némi összeget munkadíjából. Nagy arányú az élvezeti cikkek vásárlása (főként cigaretta).

A felmérés utolsó kérdése arra irányult, hogy fontos-e számukra a munkavégzés. Valamennyi megkérdezett válasza igen volt. Magyarán: a következőkre hivatkoztak: gyorsabban, hasznosan telik az idejük, kevesebb idő marad a civil életre visszagondolni, eltereli a figyelmet, hozzátartozót lehet segíteni, javítani lehet a benti helyzetet, megtartja a fizikai, szellemi kondíciót, jól tesz idegileg, lelkileg.

Látható, hogy a fogvatartottak általában igényelnék a munkavégzési lehetőséget. Hangsúlyt kellene helyezni arra, hogy az elítéltek, ha nem

jutnak munkához, ne maradjanak valamilyen foglalkoztatási forma nélkül. Ha nincs mód arra, hogy minden fogvatartottnak munkát biztosítsanak, akkor képzsükre, oktatásukra kell figyelmet fordítani.

G. A fogvatartotti munkáltatás nemzetközi vonatkozásai

I. Nemzetközi előírások

Az elítélt munkáltatás ismertetésekor nem mellőzhetők az erre vonatkozó nemzetközi előírások, ezért fontosnak tartok néhányat megemlíteni közülük.

A *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 8. cikke* rendelkezik a rabszolgaság és a kényszermunka tilalmáról. Ám ha törvényes bírói határozat alapján követelik a kényszermunkával járó szabadságbüntetést, az nem jelenti a nemzetközi egyezmény megsértését.

Az *Emberi Jogok Európai Egyezményének 4. cikke* megfogalmazza a kényszermunka, a kínos, lélekölő munka tilalmát is. A 3/a pont tartalmazza azonban azt, hogy nem tekinthető kényszermunkának vagy lélekölő munkának bármely olyan munka, melyet olyan személytől követelnek meg, akit az Egyezmény 5. cikke szerinti körülmények között (jogerős bírói ítélettel) tartanak fogva, vagy akitől a munkát feltételes szabadon bocsátása alatt követelik meg.

„Az Emberi Jogok Európai Bizottságának két határozata is alátámasztja az előbbi rendelkezés értelmét. Ezek közül egyet ismertetnék. Az első esetben a kérelmező azt állította, hogy fogva tarása során szolgaság alá vetették, mivel olyan büntetés-végrehajtási kolóniára helyezték, ahol dolgoznia kellett, és ahonnan nem jöhetett ki a végrehajtó hatalom szabad belátásától függő engedélye nélkül. Kifogásolta továbbá azt is, hogy arra kényszerítették, hogy egy meghatározott összeget gyűjtsön össze azt megelőzően, hogy bármilyen szabadságra elmehessen. E panasz az Egyezmény rabszolgaságot, szolgaságot és kényszermunkát tiltó pontjaira hivatkozott. A bizottság elfogadhatatlannak nyilvánította a kérelmet, mivel az a munka, melyet az 5. cikk szerinti körülmények között fogva tartott személytől rendesen megkövetelnek, nem tekinthető kényszermunkának. Ezért ezután nem lehet a szolgaság formájának sem tekinteni.”²⁶

Az *ENSZ Minimum-Irányelvek* megfogalmazása szerint minden jogerős ítélettel elítélt személytől meg lehet követelni a munkát, függően az egészségügyi tiszt által megállapított fizikai, mentális alkalmasságától: „All prisoners under sentence shall be required to work.”²⁷ (minden ítélettel rendelkező fogva tartott munkára kötelezhető). Ez a hivatalos magyar fordításban azonban így szerepel: „minden elítélt számára munkát kell biztosítani”.²⁸

A nemzetközi jogalkotások sajnos nem fogalmazzák meg egységesen a munkára kötelezés kérdéskörét. Spanyolországban és Franciaországban ez igen indirekt módon jelenik meg. A törvény nem mondja ki, hogy az elítélt köteles munkát végezni, de azok akik visszautasítják a munkát, nem élhetnek a korábbi elengedés jogával. Kanadában a munka visszautasításának jogát is ismerik, de ezek az elítéltek nem kapják meg az alapjuttatást, ami az önhibájukon kívül nem dolgozók számára jár a belső élet megkönnyítése végett.

Végül az *Európai Börtönszabályokról* sem szabad megfeledkezni. E szerint az elítéltek orvosilag meghatározott fizikai és szellemi állapottuktól függően kötelezhetők munkára. A börtönben folyó munkát a kezelés, a képzés és az intézet működtetése pozitív elemének kell tekinteni. A börtönmunka jelentősége a munkakötelezettség értékében, reszocializációs értékében rejlik. A Minimum-Irányelvek is tartalmazzák azt, hogy hasznos jellegű munkát kell biztosítani olyat, amely növeli a fogvatartottak képességét, hogy szabadulásuk után tisztességes életmódot folytassanak. A 71. 3. pont megfogalmazása szerint elegendő hasznos jellegű munkát kell biztosítani ahhoz, hogy az elítélteket teljes munkanapon át foglalkoztatni lehessen. Általában a hobbival, vagy szakköri jellegű foglalkoztatással felelnek meg ezen rendelkezésnek. 72. 2. pont: az elítéltek és szakképzésük érdekeit nem szabad alárendelni annak a célnak, hogy az intézet ipari vállalkozása jövedelmező legyen. A börtönmunkáltatás és gazdálkodás átszervezése során figyelemmel kell lenni az elítéltek érdekeinek, és a büntetés egyéb irányú reszocializációs céljainak megfelelő jogi és szervezeti garanciákkal való körülbástyázására. Már csak azért is, mert a gazdasági, anyagi célok eléréséhez szükségszerűen elég komoly érdekeltség fűzi a személyzetet és a börtönigazgatást.²⁹

II. Nemzetközi gyakorlat

1. Nagy- Britannia

Angliában kétféle foglalkoztatási forma ismert. Az egyik börtönvállalként működik, a másik külső vállalkozókkal kötött szerződés alapján, a börtönön belül végzendő munka. A vállalkozók gyakran tartanak tréninget, workshopot az elítélteknek, és akkor engedélyezik az adott tevékenység folytatását, ha már megfelelő gyakorlatot szereztek. Ahol már tradicionálisan működő tevékenységi, gyártási forma működik, ott hathetes betanítási idő után állítják rá a termelésre az elítélteket.

Az angol és walesi börtönrendszerek jellegzetessége, hogy nincs egységes munkáltatási szisztémája. Sokszor az intézet működési formája (nyitott, zárt) függ az ott hagyományosan folytatott munkától. Például Kirham és Lancs börtönökben hagyományosan fakitermeléssel és feldolgozással foglalkoznak, az intézet nyitott börtönnek felel meg. A börtönökben gyártott árukat elsősorban saját szükségletre használják fel, de gyakori az is, hogy az intézetnek üzlethálózata van, így más ország területeire is szállít. A legtöbb helyen a textilipar a fő foglalkozási ág, ezek az üzemek gyártják a börtönök által használt uniformisokat, szabadulóruhákat. Emellett vannak külső megrendelések, melyek védőruhák készítésére specializálódtak, kórházak, ipar- és kormányintézmények számára. Meg kell jegyezni a kormánymegrendelés szerepe jelentős. Az említett munkáltatás ipari formában nem fedti az elítélt állomány foglalkoztatását. Ezért nagy szerepe van a különböző szakköri foglalkozásoknak, szociális kisegítő jellegű munkáknak, tréningeknek, amelyek ha mást nem is, az időtöltést szolgálják. Az ilyen foglalkozások keretében előállított termékeket szociális és gyermekintézményeknek ajándékozzák a bv. intézetek. E a programok finanszírozását általában pályázatokból eszközlik.

Az utóbbi években bevett gyakorlat, hogy még a hosszú ideős elítéltek is két évvel a szabadulásuk előtt külső munkát vállalhatnak. Ezeket a munkavállalásokat Ün. Job Club-ok készítik elő, ahol az elítélteket megtanítják a munkaerőpiacon való sikeres mozgásra, és segítenek nekik munkát találni. Munkavállalás esetén az elítéltek szabad munkavállalóként jelennek meg, bérük azonos más szabad munkással, csak a munka végeztével térnek vissza a börtönbe. A fizetést a cég a

börtönnek utalja át, melyből levonják a tartási költségeket és a maradékot tartalékolják a szabadulásuk esetére.³⁰

2. Amerikai Egyesült Államok

Az USA-ban az elítéltek munkáltatásának három formája létezik: a mezőgazdasági, az ipari és az intézet fenntartási munkálatok. Ez utóbbi munkáltatás keretében konyhai szolgáltatások, ruhavarrás és tisztítás, épületek, udvar, kert fenntartásának munkálatai, valamint hivatali feladatok tartoznak.

A mezőgazdasági termelésbe beletartozik az állattenyésztés és a takarmánytermesztés. Az évtizedek során az árukat a lehető legalacsonyabb előállítási árakon termelik, munkaerő kímélő módszerekkel ám kiderült, hogy sok esetben a szabad piacon olcsóbb a beszerzés.

Fontos megjegyezni az állami használati rendszert (state use system), ahol is az állam kötelezettséget vállal az előállított termékek felvásárlására. A börtönökben termelt termékekkel nem jelennek meg a szabad piacon, hanem az állam saját céljaira, saját intézményei működéséhez szükséges eszközöket állítat elő a börtönmunkáltatásban.

Az elítélt foglalkoztatás keretében quasi munkatevékenységként lehet figyelembe venni a hobby, művészeti és egyéb szakkörök működését. Ezeket jogszabály minősíti ipari tevékenységnek. Ennek keretében az elítéltek különböző művészeti és egyéb tárgyakat állítanak elő kiscsoportos foglalkozások körében, amelyeket a börtön, a látogatási központhoz közeli, souvenir boltjában árúsítanak. Ezek a termékek nem hoznak hasznat az állam konyhájára, e tevékenységek lényege az értelmes, vagy legalábbis tevékeny időtöltés kialakítása az elítéltek számára.³¹

3. Hollandia

Az elítélt foglalkoztatás legmagasabb színvonala Európában, Hollandiában van. Itt a társadalomban történő foglalkoztatásra (communismy based prisons) helyeződik a hangsúly. A munka kijelölésénél az elítélt igényeit, elképzeléseit figyelembe veszik. Cél, hogy szakmai képzsében részesüljenek.

A munkaidő a szabad munkavállalókéhoz igazodik, bár nemrég a négyórás foglalkoztatást is bevezették, mivel a napi foglalkozások sok időt vesznek igénybe pl. sport, látogató fogadás, ügyvéddel találkozás.

A munkát általában nem utasítják vissza az elítéltek, hiszen akkor egész nap zárkájukban ülnek bezárva, és a szolgáltatások színvonala sem azonos a dolgozókéval. Ebből is látszik, hogy a nem dolgozást is választhatják az elítéltek, a munkavégzés megtagadásához ugyanis nem fűződnek büntető jogszabályok direkt módon.

A bérek az intézményen belüli munkáltatásban kb. 40 %-át teszik a „kinti” béreknek, azonban a külső vállalatoknál dolgozók azonos bért kapnak, mint szabad társaik. Ezen információk csupán a teljesen zárt intézetekre vonatkoznak, amelyek csekély részét képezik a holland büntetés-végrehajtási szabályoknak.

4. Ausztria

Minden munkaképes ember munkavégzésre kötelezett és minden olyan munkát el kell végezniük, amelyet számukra kijelölnek. Nem létezik tehát a munkaválasztás szabadsága. Létezik a házimunka rendszere, de az intézeteken kívüli foglalkoztatás is. Ausztriában, - mint a legtöbb országban - nincs arra törekvés, hogy az elítéltek munkadíjazását a szabad életben foglalkoztatottak munkabéréhez közelítsék.³²

Az olyan munkák végzésére nem szabad alkalmazni az elítélteket, amelyek életveszéllyel, vagy egészségük súlyos károsodásával járhatnak. Az intézetnek gondoskodnia kell arról, hogy az elítéltek hasznos munkát végezzenek.

5. Németország

Itt a munkavégzés célja elsősorban, hogy az elítéltnak a kereső tevékenységre irányuló képességét az elbocsátás utáni időszakra megőrizze, előmozdítsa. Az elítéltet gazdaságilag jövedelmező munkakörben kell foglalkoztatni, figyelembe venni képességeit, jártasságát, érdeklődését. Munkadíjként a biztosított dolgozók átlagkeresetének kb. 5%-át kapja. Németországban is biztosított az intézeteken kívüli munkáltatás.³³

H. Néhány szó az oktatásról

A fogvatartottakra vonatkozó oktatás igen széles körű, tág fogalom. Éppen ezért fontosnak tartom kategóriákra, csoportokra bontani.

Oktatás

1. munkavégzéssel kapcsolatos
 - a) költségvetés keretében
 - b) kft. Keretében
 - c) szabad munkaerő „kiadása”
2. oktatás-képzés
 - a) iskolai képzés
 - b) önképzés
 - c) munkaerőpiaci képzés
 - d) népfőiskolai képzés, felzárkóztató programok stb.
3. szabad idős tevékenység
 - a) önképzés
 - b) terápiák

I. Oktatás-képzés

Egyetértek Vókó György azon nézetével, miszerint a fogvatartottak beilleszkedése, valamint az eredményes munkáltatás érdekében fontos feladata a büntetés-végrehajtásnak az elítéltek szakmai képzése. Szociológiai-kriminológiai kutatások kimutatták, hogy a bűnözésben, bűnözővé válásban, nagyban közrejátszik az alacsony műveltség, az értelmi színvonal valamint a szakképzettség hiánya.

A Pálhalmi Büntetés-végrehajtási Intézet adatai, 2000

Gyógyped. I.	8	Ált. isk. 8	1002	Középiskola	104
Ált. isk. 1	6	9 osztály	1	Gimnázium	16
Ált. isk. 2	12	10 osztály	3	Főiskola	23
Ált. isk. 3	20	Ipari iskola	359	Egyetem	13
Ált. isk. 4	40	Szakmunkás	26	Analfabéta	29
Ált. isk. 5	36	Közép+szak	2		
Ált. isk. 6	75	Szakközép	14		
Ált. isk. 7	92	Technikum	17	Összesen	1898

Látható, hogy a fogvatartottak műveltségi színvonala igen alacsony fokon áll. A szakmai képzésnek tehát több okból is nagy jelentősége volna: a fogvatartott szabadulása utáni könnyebb elhelyezkedéshez nyújtana segítséget, illetve megfelelő szakmai ismeretekkel rendelkező munkaerő a bv. intézetben belül az eredményes munkáltatásnál is nagy előrelépést jelentene.

1. Szakképzés

Az 1979. évi 11. tvr. szerint az elítéltet – büntetésének tartalmához képest – betanított munkás, illetve szakmunkásképzésben kell részesíteni. A 6/1996. IM rendelet 130. §-a értelmében az elítélt szakképzését és továbbképzését elsősorban azokban a szakmálban kell megszervezni, amelyek elősegíthetik a szabadulás után a társadalom életébe való beilleszkedést.

A képzésben való részvétel nem kötelező. A fogvatartott, kérelme alapján vonható be a szakképzésbe, továbbképzésbe. (Kérelemre vonatkozó „Felvételi lap” 6. számú mellékletben.) A kérelem alapján megkezdett szakképzésben kötelező a részvétel. Ez magalapozza azt, hogy meghatározott feltételek mellett az elítélt költség-visszatérítésre kötelezhető. Tehát, amennyiben a fogvatartott a továbbképzést, szakképzést megkezdte, és a képzésben önhibájából nem vesz részt, a felmerült költségeket teljesen vagy részlegesen meg kell térítenie. Az elítéltet erről a képzésre való jelentkezéskor tájékoztatni kell, melynek megtörténtét aláírásával elismeri.

A szakképzést a munkáltató, az intézet, vagy jogszabály által arra felhatalmazott egyéb szerv, illetve magánszemély külön-külön, vagy együttesen is megszervezheti. A képzés költségei a szervezőt terhelik, amihez az elítélt önként is hozzájárulhat. Az alapfokú oktatásban, szakképzésben vagy továbbképzésben részt vevő elítéltet – ha nem állították munkába – a képzés ideje alatt az alapmunkadíj egyharmadának megfelelő pénzbeli térítés illeti meg.³⁴

Az ún. munkaerőpiaci képzést a központi képzési program keretében oldja meg a Munkaügyi Minisztérium. (Ez a program 1995-ben indult a Munkaügyi Minisztérium és az Igazságügyi Minisztérium együttműködési megállapodásával.) A program célja olyan szakképzési programok megvalósítása, amelyek magukban foglalják a pályorientációt, az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakképesítést, alapvető piaci ismereteket, álláskeresési technikákat. A munkaerőpiaci képzés valójában 2-3 hónapos hosszabb időtartamú oktatás, mely tehát szakmára tanít. Az oktatást ún. regionális munkaerőfejlesztő- és képző központok, oktatási cégek, vállalatok végzik. Az elméleti és a gyakorlati oktatás a börtönben folyik, mint ahogyan a vizsgáztatás is. Fontos kiemelni, hogy a kapott bizonyítvány teljesen „független”, azaz arról nem derül ki, hogy az elítélt hogyan szerezte képesítését. A

képzésben azok vehetnek részt, akik szabadulásuk előtt állnak, akik rendelkeznek a szakképzés megkezdéséhez szükséges iskolai alapokkal, akiknél a bv. intézet rendje szerint a képzésnek nincs akadály.

A szakirányok választékát nagymértékben befolyásolja, hogy az adott bv. intézet mely szakmák oktatásához tudja megteremteni a gyakorlati oktatás feltételeit. A képzés gyakorlati megvalósítása azonban nem problémamentes ugyanis a képzés fejlesztése gyerekcipőben jár. Sajnos az OKJ-ben szereplő szakmák közül többségben vannak azok, melyek iskolai végzettséghez kötöttek. Fontos akadályt jelent az, hogy a bv. intézetek szinte alig rendelkeznek tanműhellyel, ahol a gyakorlati oktatás lebonyolítására sort keríthetnének.

A Pálhalmi Bv. Intézetben évente 130-150 fő fogvatartott végez valamilyen szakmai tanfolyamot, melyeknek az anyagi fedezetét az Agrospeciál Kft., a Fejér Megyei Regionális Munkaerőfejlesztő és Képző Központ, valamint az Országos Parancsnokság biztosítja. Rendszeresen indítanak tanfolyamot állattenyésztő, tejkezelő, gépifejő, kisteljesítményű kazánfűtő, betanított szakács, ápoló, teherkötöző, gépkezelő szakmában.

2. Tanulás-oktatás

A tanuláshoz, művelődéshez való jog állampolgári jog, mely a büntetés-végrehajtás során sem szünetel, legfeljebb a bezártságból adódóan korlátozott mértékben érvényesül. Magam részéről is fontosnak tartom, hogy a szakmai képzések mellett olyan információkkal, értékekkel ismertessék meg a fogvatartottakat, melyeket a szabadulást követően hasznosítani tudnak a mindennapi életükben. A Pálhalmi Büntetés-végrehajtási Intézetben az oktatás feltételei minden területen általában adottak. A tantermek felhasználása többcélú, itt folynak a csoportfoglalkozások, szakmai tanfolyamok, misék, istentiszteletek stb. Az intézetben az elmúlt években rendszeresen 330-350 elítélt fejezte be az általános iskola valamelyik osztályát és tett eredményes vizsgát.

Néhány szót az ún. népfőiskolákról. Ez tulajdonképpen nem iskolai rendszer. Ha fogalmazhatok így, nyitott tanulás zajlik ennek keretében. Itt a hallgatók fogalmazzák meg, hogy mi érdekli őket. Sátoraljaújhelyi kezdeményezésre több büntetés-végrehajtási intézetben Cigány Népfőiskola működik. Ennek keretében a résztvevők (bárki jelentkezhet) megismerik a cigány kisebbség történetét, kultúráját és

elsajátítják az ősi kézművesség alapelemeit (kosárfonás, hálószövés, fafaragás). A népfőiskola működéséhez szükséges feltételeket részben pályázat útján biztosították a Magyar Művelődési Intézettel együttműködve.

Az UNESCO ajánlásai megerősítik azon törekvést, mely az írástudatlanság és következményeinek csökkentésére irányulnak. Ezzel a problémával a büntetés-végrehajtásnak szembe kell néznie. Elsődleges célnak kell lennie az alapműveltség pótlása, a felzárkóztatás, mert csak így lehet a szakmai képzésbe bekapcsolni a fogvatartottakat. Ez bizony nehéz feladat.

3. Terápiás foglalkoztatás

Vókó György A magyar büntetés-végrehajtási jog c. könyvéből idézve, terápiás foglalkoztatásról akkor beszélünk, ha az elítélt megváltozott munkaképességéhez vagy egészségügyi állapotához igazodó munkát végez. Ilyen foglalkoztatás folyik például a gyógyító-nevelő csoportban, ahol a fogvatartottak állapotuknak megfelelő, azt kedvezően befolyásoló munkát végeznek. A fogvatartott terápiás foglalkoztatásáról, munkarendjéről, munkaidejéről, az orvos javaslata alapján a befogadási bizottság dönt.

Az ilyen foglalkoztatásban részt vevők is rendszeres pénzbeli juttatásban részesülnek, melynek legkisebb összege az alapmunkadíj egyharmada.

II. Munkavédelem

„Az elítélt jogosult a munkavédelemre.” – mondja ki az 1979. évi 11. tvr 36. §-a. Ezzel összefüggésben írja elő a 45. §, hogy gondoskodni kell az egészséges és biztonságos munkavégzésről. A fogvatartottak munkavédelmével kapcsolatban a törvényi szabályozás nem tesz különbséget az egészséget nem veszélyeztető, és biztonságos munkavégzés követelményeit illetően a szabad munkavállalók és a fogvatartottak között.³⁵

I. Speciális kategóriák

I. A rendőrségi fogdák

A fogdák építésekor nem volt szempont a fogvatartottak munkáltatása. Az előzetes letartóztatás a nyomozás befejezéséig rendőrségi fogdában is végrehajtható. A legtöbb megyében nem történik munkával foglalkoztatás a fogdában, azonban a fogvatartottak zárkáik takarítását maguk végzik. A fogda egyéb helyiségeinek (folyosó, fürdő, stb.) tisztántartására házi munkásokat jelölnek ki, akik az ételleosztásban is közreműködnek. Ők általában önként vállalják a munkát, amelyért ellenszolgáltatást nem kapnak. A konyhán dolgozóknak egészségügyi engedéllyel kellene rendelkezniük, amely a közegészségügyi előírások miatt fontos.

A rendőrségi fogdák rendjéről szóló 12/1996. (VI. 28.) BM rendelettel és az 1/1997. (I. 28.) BM rendelettel módosított 19/1995. (VII. 13.) BM rendelet (Fogdarendelet) 2. § (1) bekezdése a fogvatartotti jogok felsorolása körében nem említi a termelőmunkában való részvételt. Ez a fogdában azért sem biztosítható, mivel nincsenek meg az ehhez szükséges tárgyi és személyi feltételek.

A tárgyi feltételek mellett az is jelentős akadályt képez, hogy nem látható előre a fogdán tartózkodás időtartama.

II. Az előzetesen letartóztatottak munkáltatása

Az előzetesen letartóztatottak, foglalkoztatási aránya kb. 30%. Rájuk kevésbé jellemző, hogy munkát vállalnának. Az előzetesen letartóztatottnak munkába állítási kérelmet kell beadnia. A munkába állítási kérelmet a nevelő haladéktalanul átadja a befogadási és foglalkoztatási bizottság vezetőjének. Kérelmét az előzetesen letartóztatott a befogadási és foglalkoztatási bizottság döntéséig visszavonhatja. Ha engedélyezik a munkavégzést, akkor köteles az előzetesen letartóztatott a kijelölt munkát elvégezni, az intézet által biztosított formaruhát viselni, és a tartásra fordított költségeket a munkadíjából megfizetni. Abban az esetben, ha nem veszélyezteti a fogvatartás biztonságát, engedélyezhető az intézetben folyó szervezett iskolai oktatáson való részvétele.

Intézetben kívüli munkahelyen nem foglalkoztatható és a fizetett szabadságát is az intézetben kell letöltenie. Ez idő alatt az intézetben fizetett szabadságukat töltő elítéltekkel együtt is elhelyezhető. Az előzetesen letartóztatottnál a munkáltatással összefüggő okmányok kiállítása csak akkor szükséges, ha a befogadási és foglalkoztatási bizottság kérelmére munkába állította. Kivétel ez alól az „Orvosi nyilatkozat a fogvatartott munkavégző képességéről” nyomtatvány, melyet a befogadási eljárás során tölt ki a bv. orvos.³⁶

III. A fiatalkorúak

A bv. tvr. 53 §-ának megfogalmazásában a fiatalkorú munkáltatása a fiatalokra vonatkozó munkajogi szabályok figyelembevételével történik. A fiatalkorú fogvatartottakkal szemben foganatosítandó intézkedés célja az, hogy helyes irányba fejlődjenek, és hasznos tagjává váljanak a társadalomnak. A fiatalkorúak felnőtt korúakétól eltérő büntetőjogi megítélését és büntetés-végrehajtási kezelését életkori sajátosságaik teszik szükségessé. A társadalomnak fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy a jövő nemzedéke, egészséges, munkát becsülő, hazáját szerető, művelt állampolgárokból álljon. Lezárulatlan fejlődésük szükségessé teszi a büntetés nevelő jellegének erősítését. Különböző kutatások igazolják, hogy a felnőtt bűnözők többsége már fiatal korában kezdi a bűnözést. A felnőtt bűnözés utánpótlását, tartalékát képezik tehát adott esetben a fiatalkorú bűnelkövetők.

A büntetés-végrehajtás fontos nevelési feladata a hiányzó iskolai végzettség pótlása. A Bv. kódex 1993. évi novellája a hiányos általános iskolai végzettségű fiatalok számára az oktatásban való korábbi kötelezettségüket szűkítette, amikor összhangba hozta azt a 16. életév betöltéséig terjedő tankötelezettséggel. Az iskolai oktatáson kívül a szakmai oktatás feltételeit is meg kell teremteni. Biztosítani kell, hogy a fiatalkorú szakmunkás, illetve betanított munkás képzésben vegyen részt, és lehetővé kell tenni, hogy középfokú tanulmányokat folytasson.

A fiatalkorúak foglalkoztatásának az oktatáson, szakmai képzésen túl fontos területe a megfelelő munkáltatás. A munkavégzésnek a fiatalkorú életkori sajátosságaihoz, szellemi és testi képességeihez, érdeklődésükhöz közelállónak, és munkaerőpiaci szükségletekhez egyaránt alkalmazkodónak kell lennie. Az ún. csoportos nevelés lehetősé-

get nyújt a fiatalokúak öntevékeny szervezeteinek eredményes működtetésére. Ezek elsősorban a közművelődési és szabadidőprogramok előkészítésében, lebonyolításában segédkeznek.³⁷

A Tököli Bv. Intézetben a fő képzési irányvonal az általános iskolai és középiskolai oktatás. Szakmai képzések közül: festő, gumiszerelő, kerékpárjavító, targonca vezetői tanfolyamokra jelentkezhetnek a fogvatartottak. A fiatalokúakra szigorúbb szabályok vonatkoznak. Éppen ezért például a Tököli Bv. Intézetben a harmadik műszak megszervezése gondot jelentett, mert hiszen a fiatalokúak nem alkalmazhatók éjszakai és túlmunkára. Az első szakmai végzettséget nyújtó képzésben, és az általános iskolai képzésben részt vevőket munkakötelezettség nem terheli a képzési idő alatt. A tartásra fordított költségekhez nem kell hozzájárulniuk.

Meg kell említeni, hogy nem szívesen foglalkoztatnak külső vállalkozások fiatalokúakat, részben a kellő szakértelem és szakmai gyakorlat hiánya, részben életkori sajátosságok miatt. A Tököli Bv. Intézetben fogva tartott fiatalokúak főként betanított és segédmunkát végeznek. A Dunapapír Kft.-nél dolgozók: papírfeldolgozást, kézi csomagolást, anyagmozgatást, zacskóragasztást végeznek. Foglalkoztatva vannak a fiatalokúak továbbá nyomdai, irodai hulladékok válogatásában. Munkadíjukat órabér szerint számítják, mely 30-40 Ft-ot jelent. Tökölön a szakmunkások átlagmunkadíja 6746 Ft, a betanított munkásoké 6839 Ft.

IV. Női elítéltek

Minden büntetés-végrehajtási rendszerben speciális kategóriát képeznek a női fogvatartottak. Szakképzettségük nagyon alacsony szinten van. A női fogvatartottak 47,5%-a dolgozik, ebbe az előzetesen letartóztatottak is beleértendők. A munkáltatási arány nagyon jónak mondható: a fogházasok 65,2%-a, a börtönre ítélték 53%-a, a fegyházasok 83,2%-a dolgozik. A magyar büntetés-végrehajtás rendszerében a Kalocsai Fegyház és Börtön kizárólagos profilja a nők fogvatartása. Kalocsán a szakmunkás fogvatartottak átlagmunkadíja 10402 Ft a betanított munkásoké 6966 Ft, a segédmunkásoké 6638 Ft. A Pálhalmi Országos Bv. Intézetben is van lehetőség az alacsonyabb bv. fokozatú nők elhelyezésére Mélykúton, ahol főként varrodai, mosdai, takarítói munkát végeznek.

Elítélt nő a terhesség megállapításától gyermeke hat hónapos koráig, illetve ha a gyermek az intézetben van elhelyezve, annak egyéves koráig, éjszakai és túlmunkára nem oszthatók be, túlmunkára nem kötelezhetők.³⁸

1996-ban elkészült a magyar bv. hosszú távú fejlesztési terve, amelyet elfogadott a kormány, és ennek megvalósítási programját jóváhagyta az Igazságügyi Minisztérium. Ez a fejlesztési terv célul tűzte ki a női fogvatartottak helyzetének javítását, melynek lényege, egy új női börtön épülete, ahol speciális programok segítenék a végrehajtást.

J. Összegzés

Konklúzióként hadd térjek ki a Magyarországon a fogvatartottakat érintő problémák tárházára. A börtön világa nem normális világ. Fontos az elítéltek nevelésének kérdése. Ez pozitíve elősegíti az elítéltek fizikai és szellemi erejének fenntartását, olyan alap- és szakműveltség megszerzését, amelynek révén növekszik az esélyük a szabadulás utáni visszailleszkedéshez. Ehhez azonban szükséges az elítéltek befogadásuk utáni megismerése, amely a nevelő és az elítélt együttműködését kell, hogy jelentse.

Az elsajátított szakmai ismeretek legtöbbször nem használhatók a szabad életben. Az lenne a megoldás, ha a büntetés letöltése után az elítélt konvertálható szaktudással bírna. Ám ez nem hagyományos munkáltatást, inkább szakmai képzést feltételez!

*I. A munka végzéséhez való jog biztosításának számos akadálya van*³⁹

Az objektív nehézségek közül meghatározott a *megfelelő munkalehetőség hiánya*. A legnagyobb gondot a vállalkozások, intézmények *megrendeléseinek csökkentése* jelenti. A magánvállalkozások nem szívesen foglalkoztatnak bv. intézetben fogva tartott munkaerőt annak ellenére, hogy a foglalkoztatásnak lényegesen kedvezőbb költségvonzata lenne. A külső foglalkoztatásra is csekély az érdeklődés a munkáltatók részéről.

További problémát jelent az egyes intézetek *elmaradott infrastruktúrája*. Komoly nehézség forrása az intézeteknél tapasztalható túlzásfoltosság is, amely miatt a relatíve több fogvatartottra kevesebb munkahely jut.

A foglalkoztatás szubjektív akadályai a fogvatartotti oldalon jelentkeznek. Az elítéltnak, illetve az előzetesen letartóztatottnak akkor van nagyobb esélye a munkáltatásra, ha valamilyen szakképzettséggel, szakmai gyakorlattal rendelkezik. A fogvatartottak jelentős része azonban *iskolázatlan, szakképzetlen*, akik legfeljebb segédmunkásként vagy mezőgazdasági idénymunkásként foglalkoztathatók. Az oktatás terén legalább az általános iskolai végzettség megszerzését kell biztosítani.

További akadály a munkáltatásnak az is, hogy a fogvatartottak *egészségi állapota az átlagnépességnél rosszabb*, így gyakran csak könnyű fizikai munkát végezhetnek. Külön gondot jelent a csökkent vagy megváltozott munkaképességűek foglalkoztatása, az állapotuknak megfelelő munka hiánya. A büntetés-végrehajtási intézetekben az előzetesen letartóztatottak munkáltatásának lehetőségei jelentősen beszűkültek.

Sajnos egyre több büntetés-végrehajtási intézet *veszteséges*. Ennek további okai többek között: az *energiaárak az alapanyag árak, mint tudjuk, folyamatosan emelkednek*. Ám a büntetés-végrehajtási intézetekben előállított termékek árába nem lehet ezt a növekedést beépíteni, így tehát a társaságok kisebb árrésszel kényszerülnek dolgozni.

Sok bv. intézetben *ágazat váltást kellene véghezvinni*. (Azok, akik a konfekcióiparra specializálódtak, nehéz helyzetben vannak. Az utóbbi években tömegével importálnak keleti országokból olcsó konfekcióipari termékeket, ruhákat. Így nehéz ezekkel versenybe szállni.)

A mezőgazdaság is nehéz helyzetben van, hiszen az agrárpolitika fő célkitűzései a magángazdaságokat támogatják. Az állami támogatások általában földterülethez vannak kötve. A bv. intézetek tulajdonai nagyságuknál fogva ezt a mértéket meghaladják, így kevés támogatáshoz jutnak.

II. Néhány javaslat a nehéz helyzet kiküszöbölésére

Fontos a külső tőke hasznosításának lehetősége. Mindenek előtt pénz kellene szerezni. Szükség volna tehát költségvetési átcsoportosítások-

ra. Esetleg adókedvezményekkel, megrendelések növelésével lehetne a vállalkozókat érdekeltté tenni a foglalkoztatásban. Bizonyos szolgáltatások, termékek előállításához állami monopóliumot kellene kötni.

A költségvetési intézmények pályázatán a társaságok ugyanúgy vesznek részt, mint egyéb más civil társaságok. Megoldás lehetne a kedvezőtlen helyzet orvoslására, ha bv. társaságot közbeszerzési pályázaton induláskor előnyben részesítenék. A bv. gazdasági társaságainak ugyanúgy be kell nyújtaniuk a közbeszerzésre a pályázatukat, és koránt sem biztos, hogy ők nyerik meg. (például az elítéltek ruházatának megvarrását paradox módon, lehet, hogy a bv-től teljesen kívül álló cég nyeri meg, holott ott vannak a bv-k konfekciózüzemei).

Megoldást kellene találni a munkadíj, nyugdíj és társadalombiztosítási problémakörére, hogy az elítéltek ne legyenek kedvezőtlenebb helyzetben a szabadulásuk után, mint a szabad munkavállalók, ugyanis nekik egyéb társadalmi előítéletekkel is meg kell küzdeniük. A jelenlegi viszonyok szerint ugyanis a bv. intézetben történő munkavégzés nem számít munkaviszonynak. Így a munkában eltöltött idő (hónapok, évek, évtizedek) elvesznek a fogvatartott számára.

Összességében elmondható, hogy a fogvatartottak tényleges foglalkoztatásának gyakorlata hibáktól nem mentes, de általában megfelel a hatályos jogszabályi rendelkezéseknek.

Tapasztalataim és a kérdőív eredményének megfelelően szükségesnek találok a munkavégzés lehetőségeinek megteremtését, illetve ha különböző nehézségek miatt a 100%-os munkáltatás nem valósulhat meg, egyéb foglalkoztatási formák kihasználását (amint a fentiekben említettem). Ha a lehetőség megvan a munkavégzésre, az lenne a legkívánatosabb, hogy az elítéltek képességeiknek, érdeklődési körüknek megfelelően tudjanak munkát választani.

Jegyzetek

1. Lukács Tibor: Szervezett dilemmánk: a börtön. Budapest 1987
2. Legfőbb Ügyészségi vizsgálat. Budapest 1997. december
3. Hacker Ervin: A rabmunka. Pécs 1916. 15. o.
4. Hacker Ervin: i.m.
5. Megyery István: A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek. 1905. 6. o.
6. Szondi Miklós: Kis Harta. Börtönügyi Szemle 1998. 2. sz.

7. 6/1996. IM. rendelet 101. § (1)
8. 1979. évi 11. tvr. 44. §
9. 1979. évi 11. tvr. 45. § (3) bekezdés
10. Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Pécs 1999. 285. o.
11. 6/1996. IM rendelet 113. §
12. Vókó György: i.m. 285-286. o.
13. Vókó György: i.m. 287-288. o.
14. Vókó György: i.m. 281- 287. o.
15. Kövér Ágnes: Munkáltatás a büntetés-végrehajtásban. Kriminológiai Évkönyv 1994. XXXI. sz. 211. o.
16. Vókó György: i.m. 288. o.
17. 1-1/17/1999. (IK Bv. Mell. 3.) OP intézkedése 55.
18. Legfőbb Ügyészségi vizsgálat. Budapest 1997 december
19. 1-1/17/1999. (IK Bv. Mell. 3.) OP
20. Vókó György: i.m. 283. o.
21. Legfőbb Ügyészségi vizsgálat. Budapest 1997 december
22. Legfőbb Ügyészségi vizsgálat. Budapest 1997 december
23. 1-1/17/1999. (IK Bv. Mell. 3.) OP int. 56-71.
24. Bv. tvr. 28/A. §-a (1) d) pont
25. Kovács István Bv. ezredes, parancsnok: Tájékoztató a Pálhalmi Országos Bv. Intézetéről. Dunaújváros 2000.
26. Kövér Ágnes: i.m. 206-207. o.
27. Standard Minimum Rules
28. Emberi Jogok és a Büntetés-végrehajtás. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1990. 2. sz. 110. old.
29. Kövér Ágnes: i.m. 206. o.
30. Kövér Ágnes: i.m. 217-221. o.
31. Carter-McGee-Nelson: Corrections in America. Philadelphia 1983. 148-155. o.
32. Nagy Ferenc: Ausztria, Svájc, Hollandia és Spanyolország büntetés-végrehajtási rendszerének áttekintése. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár 1990. 1. sz. 38-40. o.
33. Nagy Ferenc: i.m. 114-116. o.
34. 9/1996. IM rendelet 132. §
35. Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Pécs 2000. 289-290. o.
36. 1-1/17/1999. (IK Bv. Mell. 3.) OP int. 72.
37. Vókó György: i.m. 290-296. o.
38. Bv. Szabályzat 117. § (4) bek.
39. Legfőbb Ügyészségi vizsgálat. Budapest 1997 december.

Jancsó Gábor V. évf.

Az angol közvádhathóság és büntetőeljárás konfliktusai*

A. Bevezetés

Az angol parlament 1985-ben fogadta el a *Prosecution of Offences Act*-ot, amely létrehozta az angol közvádhathóságot, a *Crown Prosecution Service*-t (a továbbiakban CPS). Az ügyészség vezetője a *Director of Public Prosecutors* aki az *Attorney General*¹-on keresztül felelős a Parlamentnek, és évenként köteles jelentést tenni a CPS szervezetről, működéséről, eredményeiről stb. Bár az általános bűnüldözési és vádképviselési stratégiába van beleszólása az *Attorney General*-nak, az ügyészség közvetlenül nem irányítható. A szervezet jelenleg 42 területi egységre oszlik. Ez megegyezik a rendőrség szervezeti felépítésével. Az ügyészség tagozódása, hazánktól tehát eltérően, nem a bírósági szervezethez alkalmazkodik. Ennek oka az, hogy az ügyészség elsődleges feladata a törvény értelmében, a rendőrség – tehát nem más – által kezdeményezett ügyek átvétele.² Másrészt pedig a fellebbvitel az angol büntetőeljárásban igen korlátozott, és egyébként sem jellemző. Így az ügyek döntő többsége első fokon elrendeződik, s emiatt többszintű ügyészség kialakítása nem oly lényeges a mai viszonyok közepedte.

Az angol közvádhathóság kialakulásának egyik alapvető oka az 1970-es években elhíresült rendőri visszaélések és az ezek következményeként született téves ítéletek voltak. Ennek megértéséhez azonban röviden át kell tekinteni a CPS előtti vádképviselés alakulását.

Az angol büntetőeljárást korábban jellemző klasszikus népváddal kapcsolatos első jelentős változást a rendőrség 1829-es³ felállítása hozta. Ez az intézkedés nem érintette ugyan azt az alapvető jogot, hogy magánszemély emeljen és képviseljen vádat, de az esetek többségében ezt a szerepet a rendőrség vette át. Nem csak a nyomozást végezték rendőrök, hanem az egyszerűbb esetekben ők maguk képvisel-

* E tanulmány alapjául szolgáló hasonló című dolgozat a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián „Eljárásjog” Szekcióban I. helyezést ért el. Konzulens: Dr. Tóth Mihály.

selték a vádat is. Ez annyira jellemző volt, hogy a mai magisztrátusi vagy békebíróságokat egy időben rendőrségi bíróságoknak hívták, s ilyen feliratok egyes régebbi épületeken még ma is megtalálhatók.⁴ A bírósági rendszer sajátosságaként azonban nem mindig volt a rendőrségnek a vádképviselőre lehetősége, hiszen a felsőbb bíróságok előtt csak jogászok (*barristerek*) szólalhattak fel (*right of audience*). Így a rendőrség jogászokat volt kénytelen alkalmazni a vád képviselőjére. Ez azt jelentette, hogy a rendőrség átadta a vád képviselőjének a nyomozati iratokat, majd ellátta utasításokkal és a képviselőnek a tőle telhetőt meg kellett tennie a siker érdekében. A vádat tehát a rendőrség emelte és az „ügyésznek” a bírósági tárgyaláson való képviselői jogon kívül semmilyen beleszólása nem volt az ügybe. A vádat képviselő ügyvédek ösztönzése alapvetően gazdasági jellegű volt, ugyanis nem akarták elveszíteni a jól fizető és folyamatos megbízásokat jelentő „ügyfelet”, a rendőrséget. Ebben az időben néhány komolyabb és komplexebb eset volt csupán, amikor az *Attorney General* a vád képviselőjét a rendőrségtől független *Director of Public Prosecution*-ra, mint ügyészre bízta.⁵ Ebben az egy mozzanatban lehet csak valamiféle előképét látni a mai köztudhatóságnak.

A XX. század elejére a folyamatos jogi képviselő szükségessége folytán sajátos ügyvédi irodák, esetleg a rendőrségen belüli osztályok alakultak, amelyek szinte kizárólag vádképviselővel foglalkoztak. Az így kialakult vádképviselőnek azonban hiányoztak a törvényi keretei, hiszen ugyanúgy ügyvédek képviselték a vádat és a védelmet is. Az ügyvédek a rendőrség megbízottjai voltak, s mint ilyenek, ki voltak szolgáltatva a nyomozóhatóság utasításainak, másrészt viszont túlzott érdekeltség is jellemezte őket az ügy kimenetelét tekintve. Nem volt tehát semmiféle beleszólásuk az ügybe, a vádat mégis a legjobb tudásuk szerint, sikerorientáltan kellett képviselniük. Ebben a rendszerben egyrészt hiányzott a nyomozás feletti (külső) felügyelet, másrészt a védelem terhére jelentős egyensúlyvesztés következett be. A törvényi szabályozás természetesen nem hiányzott a nyomozás tekintetében, és a vádat képviselő ügyvédekre is vonatkozott törvényi, valamint etikai szabályozás (utóbbi a kamarák etikai kódexét jelentette). Azonban épp ez volt a probléma, hiszen eszerint ugyanaz vonatkozott a vád és a védelem jogi képviselőjére is. A rendőrség képviselőjét ellátó ügyvédek így nem „köz”-alkalmazottak voltak, hanem az ügy kimenete-

leben személyesen érdekelt magánszemélyek. Ez az érdekelttség pedig a rendőrséggel a háttérben a vád komoly túlsúlyát eredményezte.

Ezeknek a problémáknak a megoldását a CPS felállítással kívánták kiküszöbölni, amelynek eredményeképpen a kontinentális büntetőeljárás alapvetően meghatározó elem, a közbádhatóság került be az angolszász rendszerbe. Álláspontom szerint az angol törvényalkotók az intézmény bevezetésekor alapvető hibákat vétettek. Egyrészt a felügyelet objektivitásának megőrzése érdekében teljesen elválasztották a nyomozóhatóságot és az ügyészséget, amivel a lehető legnehezebbé és konfliktusokkal terhelte tették a két intézmény együttműködését. Másrészt a büntetőeljárás egészét többnyire érintetlenül hagyták, aminek következtében a kontinentális és az angolszász alapelvek, eljárási elemek kerültek ellentmondásba. A továbbiakban az angol büntetőeljárás részletesebb ismertetése nélkül csupán a problematikus elemekre koncentrálni kívánom a fenti állításomat igazolni.

B. A nyomozás

A nyomozási szakaszt röviden azzal lehetne jellemezni, hogy a CPS jóformán semmilyen ráhatással nem bír a folyamatra. A kényszerintézkedéseket illetően szintén csak a jogosítványok hiányáról lehet beszélni. Természetesen a tárgyalási szakaszban foganatosítandó, fenn tartandó kényszerintézkedések kapcsán a CPS jár el, a nyomozás alatt azonban az ügyészség e tekintetben is kívülálló marad.

Nincs tehát nyomozás feletti felügyelet, a CPS nem utasíthatja a rendőrséget nyomozási cselekmények elvégzésére, pótnyomozásra, a CPS ügyésze nem végezhet nyomozási cselekményeket. Még a figyelmeztetés intézménye is a rendőrséghez tartozik. Lényegében tehát a rendőrség az ügyészség felügyelete, irányítása nélkül teljesen önállóan dolgozik. Önállóan dönt a nyomozás elrendeléséről, elutasításáról, befejezéséről, figyelmeztetés alkalmazásáról...⁶ Amikor végül a rendőrség az ügyet tárgyalásra alkalmasnak találja, a vádlottal ismerteti a vádat (*charge*) és az ügyet a CPS-nek átadja. Az ügyészség, mint később látható, dönthet az eljárás megszüntetése mellett vagy változtathat a vádon, de a rendőrséget illetően jogosítványa nincsen. Kérhet ugyan a rendőrségtől további nyomozási cselekményeket, figyelmeztetést, de ezekben a kérésekben a rendőrség saját hatáskörében dönt, az ügyészség kérését nem köteles teljesíteni.

Így egyrészt a rendszer következményeként előfordulhat, hogy ha egy ügy hiányosan felderítve kerül a CPS elé, nincs kellő jogosítvány ennek kiküszöbölésére, pótnyomozási cselekmények elvégzésére. Másrészt a CPS végső soron olyan ügyeket szüntethet meg, amelyeket a rendőrség már tárgyalásra alkalmasnak talált. Így a végeredmény két oldalról is kellemetlen következményekkel járhat. Egyik oldalról a hatékonyság hiányáról beszélhetünk, hiszen a CPS nem kellően felderített esetben is tehetetlen, ezért kénytelen így vinni az ügyet a bíróság elé. Egy lehetőség azért marad a CPS kezében az, hogy az eljárást megszünteti. Ekkor viszont, a másik oldalról a rendőrség dühét kell említenem amiatt, hogy munkája egy pillanat alatt semmibe vész, mert nyomozás kiegészítésére a CPS nem utasíthat. A nyomozóhatóság ellenszenva a gyakorlatban is megmutatkozik az ügyészséggel szemben, s az elmúlt években több javaslat, módosítás is létrejött ennek feloldására. Ilyen céllal hozott létre a CPS tanácsadó irodákat a rendőrségeken, hogy a két intézmény között összhangot teremtsenek.

Ezzel a jogalkotók túlzott jelentőséget tulajdonítottak a garanciális elemeknek, mert az kétségtelenül helyénvaló, hogy a CPS teljes kimaradása a nyomozásból biztosítja az ügyészség objektivitását, amikor felülvizsgálatot gyakorol a tárgyalás megtartásának szükségessége tekintetében. Ha a CPS aktívan részt venne a nyomozásban, akkor felmerülne a gyanú, hogy érdekelt a tárgyalás megtartásában. Az angol rendszer ezt kiküszöböli ugyan, de vajon helyénvaló-e ekkora objektivitást várni az ügyészségtől? Véleményem szerint ez a bíróság feladata lenne, és egyáltalán nem kifogásolható, ha az ügyészség, mint vádló, valamennyire érdekelt az ügy kimenetelében. Természetesen ez az érdekelttség nem lehet olyan mértékű, mint a CPS felállítás előtt. Az ügyészségnek a köz érdekét szemelőtt tartva kell eljárnia.

Ha azonban pusztán csak ezt a az elemét tekintenénk az angol büntetőeljárásnak, akkor még megbocsátható is lenne ez – az álláspontom szerint túlzott – elszigetelés. Azonban látnunk kell, ahogy azt később kifejtem, hogy Anglia büntetőeljárásában megmaradtak bizonyos elemek, amelyek tükrében a CPS függetlensége felesleges, mert azt sugallják, hogy a közvádkozás által végzett feladat elégtelen és további biztosítékok szükségesek. Ezek az eljárási elemek azért kerültek be évszázadok alatt a büntetőeljárásba, hogy az alaptalan ügyeknek a bíróság elé kerülését megakadályozzák. Jelenleg tehát felesleges módon kettős szűrőn keresztül kell az egyes ügyeknek a bíróság elé ke-

rülniük. Az eredmény kettös kudarc, hiszen nemcsak hogy megbénítja a CPS érdemi működését, de tulajdonképpen feleslegessé is teszi azt.

A garanciák és a hatékonyság egyensúlyának megtalálásához nem kell azonban a kontinensre jönni példáért. A közbád mellett ugyanis továbbra is létezik másfajta vádképvisélet. Egyrészt a *Prosecution of Offences Act* 6. szakasz 1 bekezdése kimondja, hogy semmiféle rendelkezés, melyet e törvényben meghatároznak, nem érinti a mindenkit megillető jogot, hogy büntetöeljárást kezdeményezzen,⁷ azaz a klaszszikus népvád, az *Actio Pauliana*, melynek értelmében bárki – tehát nem csak a sértett – képviselhet vádat, továbbra is fennálló intézmény. Másrészt egyes törvények felhatalmaznak bizonyos hatóságokat nyomozásra és vádképviseleltre. Ezek az ún. *Regulatory Agencies*, mint például: az Adóhivatal (*Inland Revenue*), az Ipari Légszennyezést Vizsgáló Szerv (*Industrial Air Pollution Inspectorate*) vagy a Ipari Üzemeket Vizsgáló Szerv (*Factory Inspectorate*). A törvényi szabályozás alapja, hogy ezek az intézmények speciális szakterületeken dolgoznak és a törvényhozó jobbnak látta, hogy öök járjanak el ezen esetekben.

Ennek a fakultatív közbádnak az érdekessége, hogy rendszerében tulajdonképpen az maradt meg az angol büntetöeljárásban, amit a CPS felállításával el kívántak törölni. Itt ugyanis arról van szó, hogy a nyomozóhatóság lesz a vád képviselője is egyben. Ezzel tulajdonképpen az a tétel nyert elismerést, hogy hatékonysági szempontból ez a módszer indokolt. Az ebbe a körbe tartozó esetek bonyolultsága, összetettsége, speciális vonatkozásai szükségessé teszik, hogy a vád képviselője a lehető legalaposabban tájékozott legyen az ügyben.

Azonban látnunk kell a korábbi, CPS előtti rendörségi vádképviselethez képest fennálló különbségeket. Most ugyanis szigorú törvényi szabályozás keretei közé vannak szorítva a hatóságok, és ez a rendörség által alkalmazott ügyvédek esetében, mint láttuk, hiányzott. Itt tehát sikerült a hatékonyságot és a garanciákat megfelelő egyensúlyba hozni, s nem volt szükség rendszeridegen elem bevezetésére.

A régi eljárás rendszer és a CPS konfliktusát mutatja továbbá a fakultatív közbád kapcsán felmerülő kérdés is. Angliában ugyanis problémát okozott, hogy sok esetben az említett hatóságok által lefolytatott nyomozás végén a gyanúsítottat a rendörségre vitték, hogy ott ismertessék vele a vádat. Ennek oka az a kizárólagosság, hogy csak a rendörség ismertetheti a vádat (*charge*) büntetöügyben. Ez azonban

azt jelentette volna, hogy a CPS-nek – hiszen valamennyi rendőrség által folytatott ügyben a CPS látja el a vád képviselését – át kell vennie az ügynek bíróság előtti képviselését, ami viszont a törvényhozó akaratával nem állt összhangban. Éppen azért jogosította fel ezeket a szerveket a nyomozásra és a vádképviselésre, mert alkalmasabbnak tartotta őket erre, mint a rendőrséget, illetve az ügyészséget. A bíróság végül olyan esetjogot alakított ki, hogy a CPS számára nem kötelező a vád átvétele. Ez történt az *R. v. John Patrick Jackson*⁸ ügyben, amikor a terheltet vámcsalás bűncselekményének elkövetésével vádolták. A gyanúsítottat a Vámhivatal (*Customs Office*) tartóztatta le, ellene ugyancsak ők folytattak házkutatást, kihallgatást, majd vádismertetésre a Leman utcai rendőrségre vitték. A tárgyaláson a vád képviselését a CPS nem vette át. Az elítélt fellebbezett azon az alapon, hogy a CPS-nek kellett volna a rendőrségen emelt vádat képviselnie. A fellebbezési bíróság ezt elutasította. Indokolásában kifejtette, hogy a rendőrség a vádismertetést a törvény lehetőségeivel élve (*Prosecution of Offences Act 1985 section 15(2)c*) a Vámhatóság nevében (*on behalf of*) végezte, amelynek az ezzel a bűncselekménnyel kapcsolatos törvények betartatása feladata és felelőssége.

Ezzel az esettel pusztán azt kívántam érzékeltetni, hogy a régi rendszer elemei hogyan nehezítik, kérdőjelezzik meg a CPS működését. Látható azonban, hogy, mint itt is, a problémákra természetesen található megoldás. Ezeket az ellentmondásokat azonban a CPS megalkotása előtt vagy azzal egyidejűleg kellett volna feloldani.

C. A tárgyalás előkészítése

Az ügyészség szempontjából a tárgyalás előkészítésének legfontosabb szakasza az ügyészi revízió. A felülvizsgálatra a *Code for Crown Prosecutors* (Az 1985. évi *Prosecution of Offences Act*) alapján kibocsátott és az ügyészi tevékenység néhány alapvető kérdéséről tisztázó szabályzat vonatkozik. Érdekessége, hogy 1994-ben az egész szabályzatot átfogalmazták, mivel fontosnak tartották, hogy a benne lefektetettek a laikus ember számára is érthetőek legyenek. Az igen figyelemre méltó változtatás a következő kritériumokat állítja.

I. Bizonyítékteszt (the evidential test) – 5. szakasz

Az ügyésznek meg kell győződnie arról, hogy a bizonyítékok összességükben reális esélyt adnak az elítélésre (*realistic prospect of conviction*). Ez a megmérettetés a szakirodalomban az „51%-os teszt” nevet kapta,⁹ és ez, azt hiszem, magáért beszél. A bizonyítékok értékelése során az ügyésznek meg kell győződnie arról is, hogy a bizonyítékok nem jogellenesek és egyszersmind alaposak (*reliable*). Az utóbbi alatt olyan kritériumokat kell figyelembe venni, mint például a szemtanú kora, látási képessége, látási viszonyok stb.

A bizonyítékteszt kapcsán merül fel annak kérdése, hogy vajon az ügyésznek mennyire kell meggyőződve lennie a gyanúsított bűnösségéről. Tremmel nézete szerint hazánkban törvényi kötelezettsége van az ügyésznek a vádemelésre.¹⁰ Álláspontja szerint az ügyész nincs abban a helyzetben, hogy pusztán a papírok alapján, a közvetlenség, a kontradiktórium stb. hiányában a bizonyosságnak megfelelő szintjére egyáltalán eljuthasson. A bizonyosság kérdésében a bíróságnak kell döntenie ítéletében, az tehát nem az ügyész feladata. Az elméleti okfejtést nem vitatva látni kell azonban, hogy hazánkban a váderedményesség még manapság is megközelíti a 100%-ot. Így 100 megvádolt személyből 96-97 esetben állapította meg a bíróság a terhelt büntetőjogi felelősségét. Ez azonban nem jelenti önmagában az Ügyészség rendkívüli eredményességét. Sokkal inkább arra utal, hogy a bizonytalanabb esetekben az ügyész inkább dönt az eljárás megszüntetése, mint a „rizikósabb” bírósági tárgyalás mellett. Az ügyész tehát mégis mérlegel, és csak akkor emel vádat, ha a bizonyosság magasabb fokán áll.

Angliában is kérdéses az ügyész bizonyosságának, szubjektivitásának mértéke. Az 51%-os teszt első látásra kielégítő választ ad ugyan. Azt sugallja ugyanis, hogy az ügyész nincs belekényszerítve a bizonyosság magasabb fokának elérésébe. Azonban a *Code for Crown Prosecutors* 5.2 szakasza a következőt mondja: „Az elítélésre való reális esély objektív teszt. Az jelenti, hogy az esküdtszék vagy békebíróság, a jognak megfelelően kellően tájékoztatva, nagyobb valószínűséggel találja bűnösnek a vádlottat a vád tárgyává tett bűncselekmény tekintetében, mint ártatlannak.” Ezzel viszont a CPS ügyésze igen szorult helyzetbe kerül, ugyanis bírósági szerepbe van belekényszerítve. Így végül is a bizonyítékok tekintetében úgy kell döntenie, hogy

azok alapján egy általa elképzelt ideális bíróság bűnösnek találja a terheltet. Ez pedig nyilvánvalóan azt feltételezi, hogy az ügyésznek szubjektív meggyőződése van a terhelt bűnösségéről.

Hazánkban a törvény nem kívánja meg a bizonyosságot az ügyésztől, éppen azért, hogy kötelezővé teszi számára a vádemelést, még akkor is, ha ez a gyakorlatban esetleg másképpen is alakul. Ezzel szemben Angliában az ügyész bírói talárba kényszerül és a felelősség teljes súlya ránehezedik. Ez tulajdonképpen a CPS szűrő szerepének túlhangsúlyozásából fakad.

A bizonyítottság 51% alatti szintje esetén az ügyet nem lehet a bíróság elé vinni. Ha azonban az ügy meg is felelt a fenti tesztnek, akkor is hátra van még a következő:

II. A közérdek teszt (public interest test) – 6. szakasz

A szabályzat értelmében minden bűncselekmény megbüntetésével és ellen nyomós érdekek szólnak, szólhatnak. A büntetőeljárásra általában szükség van, kivéve, ha az eljárás ellen szóló érvek nyilvánvalóan meghaladják a mellette szólókat. A szabályzat segítségül (nem taxatív) felsorol néhány ilyen okot: így a büntetőeljárás mellett szól, ha az ítélet előreláthatólag súlyos büntetést eredményez; ha a bűncselekményt fegyveresen, felfegyverkezve, vagy erőszakot alkalmazva követték el; ha a bűncselekményt a köz érdekében eljáró személy ellen követték el stb. A másik oldalon a büntetőeljárás mellőzése (illetve megszüntetése) mellett szól, ha a sérülés, vagy kár alapvetően jelentéktelen; ha hosszú idő telt el a bűncselekmény elkövetése és a tárgyalás között; ha az eljárás előreláthatólag igen rossz hatással lesz a bűncselekmény áldozatára stb.

Ez a rendelkezés az ügyésznek hazánkban ismeretlen opportunitási lehetőséget ad. Hazánkban az ügyész megrovást alkalmazhat a cselekmény társadalomra veszélyességének csekély foka vagy csekélyltyé válása esetén. Ezzel azonban megállapításra kerül az elkövető büntetőjogi felelőssége. Angliában viszont az intézmény jelentősége az, hogy a közérdek hiánya esetén az eljárást a felelősség megállapítása nélkül szüntethetik meg. Figyelmeztetésre (ld. fent) ugyanis csak a rendőrség jogosult, de nem kötelezett.

Az ügyészi revízióval azonban nem minden esetben fejeződik be a tárgyalás előkészítése, legtöbbször még egy közbenső – előkészítő –

eljárásra is sor kerül a tárgyalás előtt. Azt, hogy az ügy melyik – békebírák vagy pedig a *Crown Court* – előtt tárgyalják első fokon, a bűncselekmény súlya dönti el. A tényállások három csoportra oszthatók. Egyrészt sommás ügyek (*summary offences*), amelyek a kisebb súlyú „bűncselekményeket” foglalják magukban. Ezek csak a magisztrátusok előtt tárgyalhatók. Bár elképzelhető, hogy ha a békebíró az általa a törvény szerint kiszabható maximális büntetést nem tartja elégségesnek a bűncselekmény súlyához viszonyítva, akkor – kizárólag a büntetés kiszabása végett – az ügyet a *Crown Court* elé utalja (*committal for sentence*). A harmadik csoportba tartoznak a legsúlyosabb bűncselekmények, a vádiratos ügyek (*indictable only offences*). Ezek egyenesen a *Crown Court* elé kerülnek. A második csoportba azok a bűncselekmények tartoznak, amelyek súlyossága az adott történeti tényállástól függ; „itt is-ott is tárgyalható ügyek” (*either way offences*). Ilyen például a lopás, amely az egyszerű bolti tolvajlástól a szervezett bűnözésig terjedhet. Ezek mind a két bírósági fórum valamelyike elé kerülhetnek. Annak eldöntésére, hogy mégis hova, az ügy mérlegelésre a békebírák elé kerül. Az eljárás neve „*mode of trial procedure*”.¹¹

Ezen eljárás kezdetén a vádlottal a titkár ismerteti a vádat, majd megkérdezi, hogy bűnösnek vallja-e magát. Ha igen, akkor a tárgyalás azon nyomban a magisztrátusok előtt folytatódik. Ha a terhelt nem vallja magát bűnösnek (*pleads not guilty*), akkor a vád és a védelem előadja, hogy véleménye szerint melyik bíróság lenne alkalmas az ügy tárgyalására. Ezek alapján a magisztrátusok döntést hoznak, hogy maguk elé veszik-e az ügyet, vagy pedig úgy értékelik, hogy az előttük folyó egyszerűsített, sommás eljárás és az általuk alkalmazható enyhébb büntetések alkalmatlanok az ügy elbírálására, és akkor a *Crown Court* elé teszik át. Ha nem az utóbbi mellett döntenek, akkor a végső szó a vádlottat illeti, aki még ebben az esetben is dönthet az esküdtzéki tárgyalás, a *Crown Court* mellett.

Első látásra az imént említett eljárás igen bonyolultnak tűnik, ám a gyakorlatban rövid és igazán érthető, s álláspontom szerint nagyon hasznos is. Így ugyanis a magisztrátusok a vád és a védelem meghallgatása után saját határaikat ismerve képesek dönteni, s alaposan feltehető, hogy az ügy valóban a súlyosságának megfelelő bírósághoz kerül.

Ezzel szemben a vádiratos ügyek összetettebb úton jutnak, illetve jutottak el a *Crown Court*-ra, s mint már eddig is, a bonyodalmak forrását azok az alapok jelentették, amelyekre a CPS előtti eljárás épült.

Az első lehetőség a *committal* eljárás. A középkorban valamennyi, a *Crown Court* elé kerülő ügyben tartottak *committal*-t, amely szűrőként szolgált, hogy a *Crown Court* elé csak a jól megalapozott ügyek kerüljenek. Ezt úgy érték el, hogy Angliában senki esküdszéki tárgyalásra nem volt állítható, csak akkor, ha előzőleg a *grand jury*, amely legalább 12 legfeljebb 23 kiváló angol *gentleman*-ból állt, indokoltnak találta a vádat (*true bill*) s ezáltal vádirat hatályára emelte a vádirattervezetet.¹² Ma – bár még mindig ez a leggyakrabban alkalmazott eljárás – részben az ügyészi vádképviseletnek is köszönhetően, a *committal* igen formálissá szelídült, de nem szűnt meg. Az ellentmondás a kontinentális és az angolszász rendszerek eltéréséből fakad. Míg ugyanis korábban a fenti eljárás célja a rengeteg megalapozatlan magánvádas eset kiszűrése volt, ma ennek mérlegelése az esetek döntő többségében a CPS feladata. Így tehát ezen jogintézmény fennmaradásával az ügyek felesleges kettős szűrőn jutottak keresztül a bírósági tárgyaláshoz. A CPS fellépésével azonban jelentősen csökkent a *committal* eljárás szerepe. A legsúlyosabb bűncselekményeknél már nincs is rá szükség, azok ezen eljárás nélkül kerülnek a *Crown Court* elé.¹³ S a kevésbé súlyos bűncselekmények esetében is két formára bomlott a *committal*: a teljes (*full committal*) és a rövidített (*short committal*) eljárásra.

A teljes eljárás magában foglalja a vád tárgyává tett bizonyítékok ismertetését. Ez a fajta *committal* azonban csak akkor szükséges, ha a védelem „nincs eset” indítványt tesz (*no case to answer*), azaz álláspontja szerint a bizonyítékok nem elegendőek a vád alátámasztására. A bíróságnak a *Galbraith*¹⁴ ügyben kialakított tesztet kell alkalmaznia, miszerint „nincs eset”, ha a bizonyítékok legnagyobb értéküket tekintve (azaz ha teljesen hitelesnek fogadják el) sem támasztják alá a vádat.¹⁵ Az eljárásban csak a vád terjeszti elő és magyarázza bizonyítékait, s a védelem csak az indítványt nyújtja be. Ez az eljárás valóban a megalapozatlan esetek kirostálására szolgál. Jelentős kedvezmény ez a terhelt részére, aki komoly eljárási huzavonától kímélhető így meg. Ebben az eljárásban értelemszerűen az ügyész a főszerep. Csak ő ismerteti bizonyítékait, és csak ő indokolja álláspontját. Lényeges tehát a felkészültsége, bár azt is meg kell jegyezni, hogy túl nehéz dolga

azért nincsen, mert a bizonyítékok jogellenességét ekkor még nem vizsgálják. Ezenkívül az eljárásból a kontradiktórium is hiányzik, így a védelem nem gyengítheti a vád állításait.

A rövidített eljárást akkor alkalmazzák, ha a védelem részéről nincs indítvány. Ilyenkor a bizonyítékokat csak írásban „kezelik”, illetve nem kezelik, mivel azok értékelésére nem kerül sor.

Úgy gondolom, hogy az intézmény átalakulása jól példázza a CPS, valamint a klasszikus angol büntetőeljárás kapcsolatát. Egyrészt azt, hogy a közzághatóság bevezetésével és változtatások nélkül felesleges, túlkomplikált, ellentmondásos elemek keletkeznek. Másrészt azonban látható, hogy vagy a régi elemek változtatásával, vagy a CPS alakításával hogyan oldhatók fel ezek az ellentmondások.

A *committal*-on kívül még maradt három másik lehetőség a *Crown Court* elé kerülésre. Ezek: az áttételi indítvány komoly csalási esetekben; az áttételi indítvány olyan esetekben, ahol fiatalok is érintve van; a „*voluntary bill of indictment*”, amikor egy felsőbb bírósági bíró külön engedélyével kerül az ügy a *Crown Court* elé.

Az első két eset csupán a *Director of Public Prosecutors* számára nyitva álló lehetőség, míg az utóbbi általában a vád képviselője számára adott. Ezek a különleges eljárások, természetük szerint a múlt-hoz kötődnek ugyan, de lehetőséget adnak a CPS ügyészeinek, hogy a kötött eljárási kereteket szükség szerint néha megsérthessék, így ha ritkán is, de még ma is hasznosak lehetnek.

D. A tárgyalás

A tárgyalás során az ügyészség vezető szerepe visszaszorul. A kontradiktórium, a fegyveregyenlőség legékesebb bizonyítéka a perbeszédrendszer. Részletes ismertetés nélkül általánosságban az mondható el, hogy nincs konkrétan megszabott számú perbeszéd, hanem általánosságban mindkét oldal jogosult egy nyitó vagy záróbeszédre s a továbbiakban a perbeszéd számának az egyenlősége a cél. Ha tehát a vád vagy a védelem egy második perbeszédet is tart, akkor a másik oldal is jogosulttá válik második beszéd tartására, azaz kényszerben figyelnek, hogy egyik fél se kerülhessen a perbeszéd miatt előnybe. Sőt az angol esetjog érdekességei közé tartozik, hogy még az ügyész záróbeszédének hossza is kérdéskörébe került. Az *R. v. Hoggard*¹⁶ ügyben fellebbezést nyújtott be a terhelt a marasztaló ítélet

ellen. Első fokon az ügyész nyitóbeszéde 15 perc volt. Ezt követte kb. 4 órányi bizonyításfelvétel, majd az ügyész 35 perces záróbeszéde következett. A védelem 25 perces záróbeszédet tartott, a bíró összefoglalása 24 percbe tellett. A fellebbezés pusztán azon alapult, hogy a vád záróbeszéde aránytalanul hosszú volt, és egyébként is vitatható. A fellebbezést azonban elutasították, és a bíró hatáskörébe utalták, hogy adott esetben túlzottan elhúzódó beszédükre a vádat ill. a védelmet figyelmeztesse.

A tárgyalási szakasz kapcsán csupán egy-két helyen jelenik meg a korábbi angolszász rendszer és a közvádhatóság némi ellentmondása, elsősorban a tettazonosságnál. A vádiratos ügyekben a bíróság többé-kevésbé kötve van a vádhoz, így ez nem érdekes. Sommás eljárás esetén azonban az a sajátos helyzet áll elő, hogy az eljárás formához nem kötött indítványra indul. Ez a vádindítvány pedig nem osztható fel a szokásos értelemben vett főrendelkezésre és indoklásra. Ugyanis a vádindítvány jóformán csak az indoklást, tehát a bűncselekmény tényállási elemeinek leírását tartalmazza.¹⁷ Így pedig aligha beszélhetünk a bíróság vádhoz kötöttségéről, mivel konkrét vádról sem beszélhetünk. A bíróság így a tényálláshoz és nem a vádhoz lesz kötve. Ennek a jelenségnek a gyökere értelemszerűen megint csak a népvádra nyúlik vissza, amikor is a laikus vádló csupán sérelmét, azaz az adott eset körülményeit volt képes a bíróság elé tární, s a tényleges minősítést a bíróság végezte. Ezzel szemben a vádiratos ügyekben kötelező volt a *barrister* fellépése, így ott a bíróság is jobban volt a vádhoz kötve, s így van ez ma is.

A tettazonosság kérdése azonban hazánkban is vitatott, így értékelés helyett csupán csak annyit kívánok megjegyezni, hogy garanciális szempontból a bíróság vádhozkötöttsége indokolt lenne.

A másik, a kontinenstől kissé idegen tárgyalási elem a vádalku. Angliában általánosságban elfogadott, hogy a vád és a védelem meg egyezhetnek egymással.¹⁸ Ennek eredményei a következők lehetnek. A vád elfogadja az enyhébb bűncselekmény beismerését és ez lesz a vád tárgya, vagy a vádlott a vád tárgyává tett több bűncselekmény közül csupán néhány esetben tesz beismerő vallomást, amelyet a vád elfogad, és „cserébe” a fennmaradó vád tekintetében nem mutat fel bizonyítékot. Az előző eset úgy is végződhet, hogy a fennmaradó vád tekintetében az ügyész a bírót arra kéri, lássa el azt olyan megjegyzéssel, amelynek értelmében az eljárás csak felsőbb bíróság előzetes en-

gedélyével folytatódhat. Hazánkban a vádalkunak ez a formája alig ismert, de bizonyos formái mégis léteznek.

A Be. 139. § (2) bekezdése a nyomozás megszüntetését teszi lehetővé, ha azt az alaposan gyanúsítható elkövetővel való együttműködéshez kapcsolódó nemzetbiztonsági vagy bűnüldözési érdek indokolja. Ez az intézmény teljesen elkülönül az angolszász vádalkutól, így nem is tárgyalom részletesebben.

Konszenzuális elem jelenik meg a magánvádas eljárásokban is, ahol a két fél egyetértéssel alapuló kibékülése vezet az eljárás megszüntetéséhez.¹⁹

Az angol rendszerhez, ha csekély mértékben is, de hasonlatosnak tartom az ügyészi megrovás intézményét. Itt ugyanis a gyanúsítottaknak be kell ismernie bűnösségét ahhoz, hogy ezt a csökkentett súlyú intézkedést lehessen alkalmazni. Tulajdonképpen ez valamiféle alku, hiszen a tagadással a terhelt a bírósági eljárás fáradalmait és egy esetleges szigorúbb büntetés vagy intézkedés alkalmazását kockáztatja. Végül a 2000 március 1-én hatályba lépett a „lemondás a tárgyalásról” különjárást²⁰ említem.

Bár azt írtam, hogy ezek az elemek hasonlatosak az angol rendszerhez, egy alapvető eltérésre mégis fel kell hívnom a figyelmet. Hazánkban az „alku” – a magánvádától eltekintve – csupán a büntetés mértéke tekintetében, és szigorú törvényi keretek közt zajlik. Ezzel szemben Angliában a bűnösség kérdésében alkusznak, azaz hogy a terhelt vajon ezt vagy azt a bűncselekményt követte-e el, emberölést vagy gondatlan emberölést, befejezett cselekményt vagy kísérletet. Bár elismerem, hogy a vádalku eredményessége felettébb kecsegtető szempont, hiszen a felkínált előnyért cserébe a vádlott a beismeréssel jelentősen leegyszerűsíti az eljárást, mégis a köz érdekében eljáró ügyészhez egy kissé méltatlannak találom. A büntetési tétel igazságos volta ugyanis nem lehet elégséges szempont, a bűnösség kérdésében is igazságosságra kell törekedni. Az angol vádalku a magánvádlók közötti megegyezésnek eszköze lehet, mint ahogy ez magánvád esetében hazánkban is lehetséges, de én a közvádló esetében a hazai – pusztán a büntetési tételben engedő – rendszert helyénvalóbbnak tartom.

E. Jogorvoslatok

Anglia büntetőeljárására a fellebbvitel általában nem jellemző (elsőfokú eljárás tiszteletének elve). A XX. század elejéig büntetőügyben fellebbvitelt egyáltalában nem ismert. Mendelényi írja 1930-ban Karl Neumann-t idézve: „Az angol nép gyakorlatias szelleme abban látja a bűnvádi eljárás fő feladatát, hogy megfelelő garanciák mellett oly ítélet hozassék, mely ha nem is felel meg mindenben a szigorú jogi követelményeknek, de megfeleljen a népakaratnak és emberies legyen, s ha ez a cél el van érve, úgy idegenkedik a bizalmát élvező elsőbíró ítéletének megtámadásától”.²¹ Ezt a gondolatmenetet folytatva Mendelényi a magyar büntetőeljárás rákfenéjének tekinti a széleskörű fellebbviteli jogosultságot, amely az eljárást elnyújtja, a bíróságokat túlterheli stb. Következtetésül azt vonja le, hogy hazánkban is szűkíteni kellene a jogorvoslati lehetőséget, Angliához hasonlóan. A sors fintora, hogy az egyébként oly sok mindenben előremutatóan gondolkodó jogtudós ebben tévedett. Azóta ugyanis épp az angol rendszer változott s enged teret egyre szélesebb körben a jogorvoslatnak. Nem is beszélve arról, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezménye 7. Kiegészítő jegyzőkönyve alapvető emberi jogként deklarálja, s így fontos eljárási garanciává emeli a jogorvoslathoz való jogosultságot.²²

A fellebbviteli rendszer részletes áttekintése nélkül az alapvető sajátosságok:

- a leggyakoribb esetben csupán az elítélt számára áll nyitva a fellebbvitel lehetősége;
- ha a vád fellebbezhet, akkor legtöbbször csupán jogkérdésben teheti (*appeal by case stated*) azaz az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás érintetlenül hagyásával;
- ha a vád nem fellebbezhet, de a védelem mégis fellebbez, akkor a vád fellebbviteli jogosultsága a másodfokú bíróság ítélete ellen felleléd;
- a magisztrátustól történő fellebbezés esetén a *Crown Court* bírait nem köti súlyosítási tilalom;²³
- jellemző egy alkotmányossági jogorvoslati lehetőség, ami a bírósági eljárást, döntéshozatalt vagy annak hiányát támadja, tehát nem szigorú értelemben vett büntetőjogi kérdésre vonatkozik (*judicial review*).

Az említett jellemvonások ismét a klasszikus angolszász büntetőeljárás keretei között kapnak megfelelő jelentést. Alapvetően a terhelt

zaklatásoktól való óvása volt a cél. A megfelelő korlátozások híján a vád képviselétét leggyakrabban ellátó sértett indulatból a végsőig igyekezett volna „igazát” bizonyítani. Ennek kiküszöbölésére keletkeztek a megszorítások. Példázza ezt, hogy a magánvádló által is igénybe vehető békebíróságoknál a vád egyáltalán nem fellebbezhet, míg a csupán *barristerek* felszólalásának nyitott *Crown Court* esetében jogkérdésben már van helye fellebbezésnek: párhuzamot vonhatunk a tettazonosság kérdésével. Azt pedig, hogy a védelem se nagyon fellebbezzon, biztosította a *Crown Court*-ot nem terhelő súlyosítási tilalom. (Így végül nem csoda, hogy Angliában az első fokú ítéleteknek oly nagy tekintélye van.)

Magára a fellebbviteli rendszer egészére pedig nem is annyira az ügy „orvoslása”, mint inkább a jogegység biztosítása, a jognak az „orvoslása” jellemző. Ez leginkább abban az esetben igaz, amikor a felmentett terhelt ellen egy „játékper” folyik, ahol ő nem sérülhet, azonban a jogi kérdéseket a bíróság tisztázhatja. A *Crown Court*-tól a *Court of Appeal*-hez az ügyész általában nem fellebbezhet. Az *Attorney General* azonban az ügyet bizonyos esetekben a fellebbviteli bíróság elé utalhatja. A felmentés elleni fellebbezésében azonban csak a jogkérdéseket vitathatja, sőt a *Court of Appeal* a felmentést nem változtathatja meg, még akkor sem, ha egyértelműen hibás döntés született.²⁴ Az eljárás célja kizárólag a jog egységességének jövőbeni biztosítása, nem pedig a hiba orvoslása, mivel az már a felmentett zaklatásával járna.

A fellebbviteli rendszer ilyen felépítése a *common law* alapelve, a precedensrendszerre nyúlik vissza. A bíróság döntésével a jövőre tekintve szabja meg a jogi kereteket és így a helyes döntések a jogfejlődés és jogbiztonság szempontjából rendkívül fontosak.

A CPS megalakításával azonban az alaptételek változtak, elmúlt az az idő, amikor a vád túlkapásaitól kellett tartani. Éppen ennek kiküszöbölése volt a cél a közzvád meghonosításával. Így azonban feltehető, hogy az ügyész csak a valóban szükséges esetekben él jogorvoslattal. S ez vonatkozik a megalapozatlanság eseteire is, nem csak a jogkérdésekre. A jogorvoslati jogosultság hiányos volta az ügyészi oldalon megakadályozza a vád képviselőjét, hogy feladatát megfelelő módon ellássa. Objektivitást várnak el tőle, így ha nincs helye további eljárásnak, akkor nem is helyénvaló a fellebbezés. Azonban ha meggyőződése, hogy a terhelt bűnös, akkor igenis meg kell adni számára a

lehetőséget, hogy egy esetleges hibás bírói értékelés ellen felléphessen. Ennek hiánya az ügyészségbe vetett bizalmat kérdőjelezi meg és lealacsonyítja a korábbi, a vádat zaklató, a vád vesztét kívánó vádképviselővé.

A rendkívüli perorvoslatok tekintetében az ügyészség még kisebb szerepet kap. A kegyelem mint általánosan elfogadott jogorvoslat mellett meg kell említenem a Büntetőjogi Eseteket Felülvizsgáló Bizottságot (*Criminal Cases Review Commission*). Ezt a bizottság 1995-ben állította fel, hogy bármely ügyet, ahol a jogot hibásan alkalmazták a *Court of Appeal* elé utaljon. Az ügyet illetően „valós lehetőségnek” (*real possibility*) kell lennie arra, hogy az ítéletet megváltoztassák. A bizottság csak abban az esetben utalhat ügyet fellebbezésre, ha olyan bizonyíték merül fel, amelyet a tárgyaláson nem használtak fel, illetve ha a büntetési tétel kérdéses, akkor olyan jogkérdésnek kell felmerülnie amelyugyan csak nem merült fel a tárgyaláson. Ez azonban, mint látható, függetlenül működik az ügyészségtől.

A CPS csupán egy esetben kerülhet szóba a rendkívüli perorvoslatok kapcsán, ez pedig a „felmentés visszaélésével” (*tainted acquittal*). Az intézmény törvényi alapja az 1996. évi *Criminal Procedure and Investigation Act* (ss. 54-57), amely kimondja, hogy ismételt eljárásnak van helye, ha:

- a vádlottat korábban felmentették; és egy másik személyt igazságszolgáltatás elleni (*administration of justice offence*) bűncselekmény miatt elítélték (olyan bűncselekmények, mint tanúk, potenciális tanúk, esküdtek befolyásolása, ügyeikbe beavatkozás); illetve
- a bíróság, amely az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmény tárgyában a marasztaló ítéletet hozta, tanúsítja, valós lehetősége (*real possibility*) van annak, hogy ha nem következik be a beavatkozás, befolyásolás, akkor a felmentett személyt nem mentették volna fel, és nem áll az igazságszolgáltatás céljával ellentétben, hogy az eljárást a korábban felmentett személy ellen folytassák; valamint, ha
- a *High Court* határozatával hatályon kívül helyezi a felmentő ítéletet.

Négy kognitív feltételnek kell teljesülnie a felmentett személy perújrafelvételéhez. Ezek közül értelemszerűen a legfontosabb az, hogy valakit, aki az ügyre annakidején jelentős befolyással bírt, elítéljenek azért, mert pozíciójával visszaélt. A feltételek azonban még további jelentős dolgokról is árulkodnak. Egyrészt arról, hogy a *High Court* bírónak opportunitási lehetőségük van. Nem elég ugyanis, hogy

az említett visszaélés bizonyítást nyerjen, kell az is, hogy a felmentett személy elleni eljárás az igazságszolgáltatás, mint egész céljával ne ellenkezzék. Másrészt a feltételek implicite magukban foglalják, hogy ismételt eljárásra csak akkor van lehetőség, ha valaki hivatalával visszaélt. Az tehát, hogy a felmentett személy bűnössége utóbb kiderül, még önmagában nem elegendő. Ha tehát „hibátlan” eljárásban valakit már felmentettek, akkor nincs lehetőség további eljárásra ellene.

F. Összegzés

A *Crown Prosecution Service* 1985. évi felállítása a fentiek alapján a mai napig nem mentes az ellentmondásoktól. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az angolszász és a kontinentális rendszerek keveredése eleve bukásra lenne ítélve. Hazánk nemrégiben vezetett be vagy éppen a közeljövőben kíván bevezetni bizonyos angolszász jellegű elemeket a büntetőeljárásába (pl. tárgyalásról lemondás, keresztkérdés, pótmagánvád). Azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni a befogadó rendszer sajátosságait.

Jóllehet a magisztrátusok bírósága nagyban hasonlít hazánk bíróságaihoz, a *Crown Court* előtti eljárás olyannyira a kontradiktóriumon alapul (esküdtek, kötelező *barristert* alkalmazni mint vádló, keresztkérdés...), hogy a CPS lényegét megkérdőjelezi, lehetőségeit leszűkíti. A rendszer a felektől azt várja el, hogy a saját ügyüket tőlük telhető módon terjesszék elő, s ma ehelyett egy mindent megmozgató védő áll szemben egy visszafogottabb vádlóval, akit a rendszer alapvetően a „terheltet zaklató” szerepbe bújtatja.

A fellebbviteli rendszer is a klasszikus eljárás felépítésének tapasztalataiból indul ki, és a vádat kívánja korlátok közé szorítani, hogy ne tudja a terheltet „feleslegesen” zaklatni. A feladatát hivatásszerűen végző közvádлот nem kellene ilyen korlátok közé szorítani, hiszen egészen más alapokon nyugszik az esethez való hozzáállása. Az ügyész az ügyben személyesen már nem érintett, a vádat a köz érdekében képviseli, az állam büntető igényét testesíti meg.

Az ügyészség hiányos jogosítványai a nyomozással kapcsolatban (jelenleg ez még erősítve is van a rendőrséghez való kellemetlen viszsonnyal) további nehézségeket okoznak. A szigorú elhatárolás a nyomozó hatóság és a CPS között izolációhoz vezetett. Így a garanciális jelleg túlértékelése a hatékony együttműködés rovására ment. Az

ilyen mértékű függetlenség hátránya a kényszerintézkedésekkel kapcsolatban is megjelenik, ugyanis azok törvényességi felügyelete nem megoldott. Így az esetleges sérelmek csak utólag orvosolhatók, megelőzésre nincs mód. Azonban, hogy ez nem csak így működhet, arra maga az angol eljárás nyújt ellenpéldát, a fakultatív közvádhatóságokkal.

Álláspontom szerint azonban az angolszász és a kontinentális büntetőeljárás közeledése a jövő útját jelöli ki. A „vegyes rendszer” a fokozatos korrekcióknak köszönhetően talán működőképes maradhat, legalábbis nem található helyette olyan, amelyik hatékonyabban képes rangsorolni olykor egyaránt fontosnak látszó egyéni és közérdekeket. A közeledés azonban csak akkor eredményezhet haladást is, ha vagy a meghonosítani kívánt intézményt alakítják az adott ország eddig alkalmazott rendszernek megfelelően, vagy magát a „hazai” eljárást teszik alkalmassá az „idegen” elem befogadására. Úgy gondolom, ezt az angol közvádhatóság megalkotásakor figyelmen kívül hagyták és így a kitűzött célokat sem voltak képesek elérni.

Jegyzetek

1. Az Attorney General általában az angol alsó ház tagja és lényegében a kormány jogi tanácsadója.
2. „3 (2) a, to take over the conduct of all criminal proceedings, other than specified proceedings, instituted on behalf of a police force.”
3. Hodgson, Jacqueline: Criminal Injustice. MacMillan 1999 104. o.
4. The review of the CPS 61. o.
5. The review of the CPS 33. o.
6. Blackstone's Criminal Practice 1998. (ed. Peter Murphy) Blackstone's Press Ltd. 1998 988. o.
7. „6 (1) Nothing in this part shall preclude any person from instituting any criminal proceedings to which the Director's duty to take over the conduct of proceedings does not apply.”
8. R. v. John Patrick Jackson Crim. L. R. (1990) 55.
9. Ashworth: The Criminal Process, an evaluative study (second edition). Oxford University Press 1998 181. o.
10. Tremmel Flórián: Büntető eljárásjog. Különös rész. Egyetemi jegyzet (második javított kiadás) Pécs 1999 37. o.
11. Seabrooke, Stephen & Sprack, John: Criminal Evidence and Procedure, the essential framework (second edition) Blackstone Press Ltd. 1999 213. o.

12. Dr. Mendelényi László: Az angol büntető igazságszolgáltatás és a mi egyszerűsítési törekvéseink. In: Magyar Jogászegyleti Értekezések 1930/118. füzet XXII. kötet. Franklin Társulat Budapest 1930. 152. o.
13. Seabrooke and Sprack: i.m. 239. o.
14. Galbraith (1981) 1 WLR 1039.
15. Seabrooke and Sprack: i.m. 244. o.
16. R. v. Hoggard Crim. L. R. (1995) 747.
17. Blackstone's Criminal Practice 1465. o.
18. Blackstone's Criminal Practice 1298. o.
19. Király Tibor: Büntetőeljárás jog. Osiris Budapest 2000. 544. o.
20. 1999. évi CX tv.
21. Dr. Mendelényi László: i.m. 152. o.
22. 1993. évi XXXI. törvény az európai emberi jogi egyezmény kihirdetéséről.
23. Seabrooke and Sprack: i.m. 281. o.
24. Seabrooke and Sprack: i.m. 367. o.

Contents

<i>Notes on the Contributors</i>	7

Public Law

Ágnes Blandl: Can We Talk About the Independence of the Judges of the Constitutional Court in Hungary?	9
Tamara Takács: Denmark in the European Integration. Delegation of Sovereignty and Referendum in the 150-years-old Danish Constitution.....	35

Civil Law

Barbara Gábor: The Liability of the Member States of the European Union (Application of the Law of the National Courts and that of the European Court of Justice)	59
András Mázi: The Concept of Liability for Torts without Fault during the Civil Period	81
Zoltán Nemessányi: Legal Consequences of the Modification of Concession Contracts in the Field of Private Law	119
Gábor Polyák: Internet in the European Media Regulation.....	151

Criminal Sciences

Máté Mór Bálint: The Diseased Mental Status in the Statistics.....	179
László Csiki: Possibilities of Crime Prevention in a Pluralist Society and Market Economy.....	203
Ágnes Faragó: The Conditions of the Order of Preliminary Arrest	229

Contents

Csilla <i>Horváth</i> : The Problems of Organ Tansplantation and - Commerce in the Field of Hungarian Criminal Law	251
Ramóna <i>Jancsák</i> : Making of Detained Persons Work	303
Gábor <i>Jancsó</i> : Conflict between the English Crown Prosecution Service and the Criminal Procedure	341

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara

• 7622 Pécs, 48-as tér 1.

Felelős kiadó: Dr. Ivancsics Imre dékán

Nyomdai kivitelezés: Kódex Nyomda Kft
7627 Pécs, Rigóder u. 25. Tel./fax: 72/213-999

Példányszám: 200

